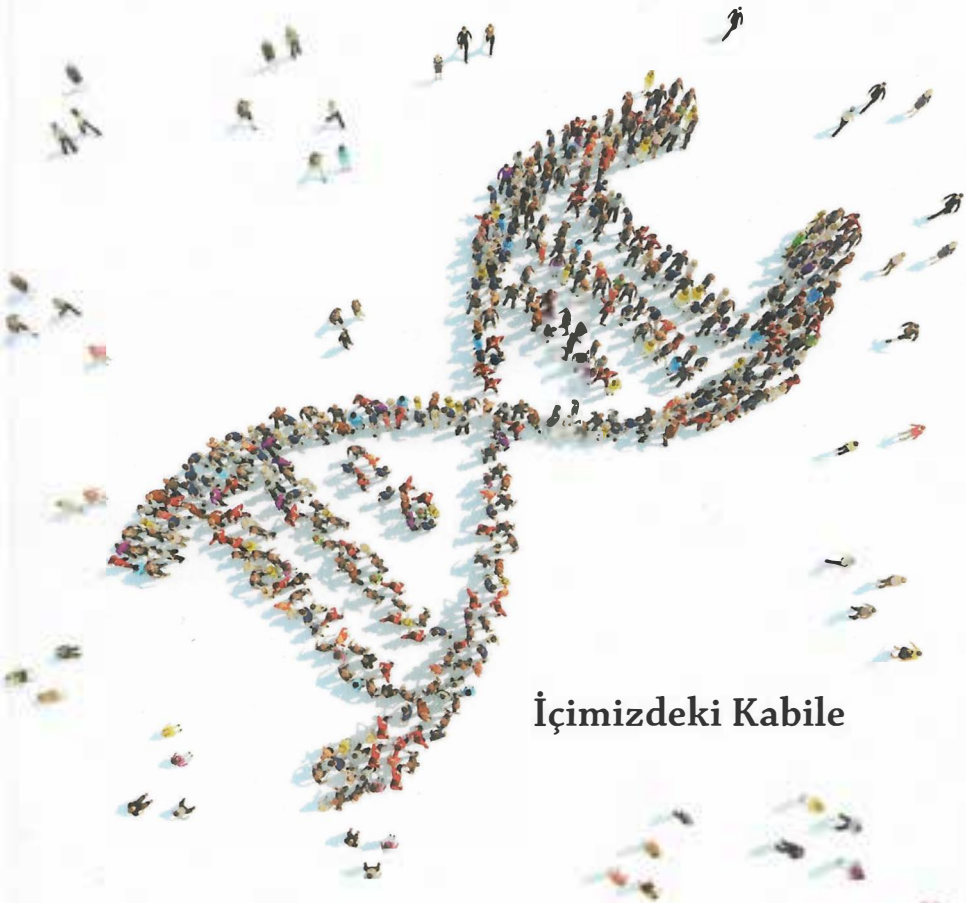
TAMER KAYA

SOSYALLİĞİN EVRİMİ

İçimizdeki Kabile

ALFA

BİLİM

4704 | ALFA | BİLİM | 204

SOSYALLİĞİN EVRİMİ
İÇİMİZDEKİ KABİLE

TAMER KAYA

Mezuniyetini ve Radyoloji uzmanlık eğitimini Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesinde tamamlayan Prof. Dr. Tamer Kaya, akademik kariyerini Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde yapmıştır. Girişimsel radyoloji, kas iskelet radyolojisi ve meme radyolojisi ile ilgilenen Tamer Kaya'nın 20'nin üzerinde kitap ve kitap bölümü yazarlığı mevcuttur. *Temel Radyoloji Tekniği* ve *Kas İskelet ve Yumuşak Doku Radyolojisi* başlıca ilgi görmüş kitaplarıdır. Üniversiteden 2012 yılında ayrılmış olan Kaya, 2015-2018 yılları arasında Türk Radyoloji Derneği başkanlığı yapmıştır. Tamer Kaya, 2000 yılından bugüne özel radyoloji merkezinde, tanısal ve girişimsel radyoloji alanında mesleğini yürütmektedir. 2009 yılından itibaren evrim konusunda araştırmalarını yoğunlaştıran Tamer Kaya'nın evrim alanında kaleme aldığı; *Yaşam, Evrim ve Biz; Evrim* ve *Evrimin Kısa Tarihi olmak* üzere üç kitabı bulunmaktadır.

Sosyalliğin Evrimi: İçimizdeki Kabile
© 2022, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın Türkçe yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Dizi Editörü Kerem Cankoçak
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-625-389-028-5
1. Basım: Haziran 2024

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

TAMER KAYA

SOSYALLİĞİN EVRİMİ

İçimizdeki Kabile

ALFA

Tüm varlığımı borçlu olduğum
Yüce gönülleri ile her zaman yanımda olan
Değerli annem Meral Kaya ve babam Güngör Kaya'ya

İÇİNDEKİLER

Önsöz, 7

1	GİRİŞ	9
2	EKİP	23
3	SOSYALLİĞİN YAPITAŞLARI	53
4	EMPATİ	68
5	DERİN BEYİN KONTROLÜ	92
6	İÇGÜDÜLER	105
7	SOSYAL İÇGÜDÜLER	115
8	SEVGİ, AŞK, BAĞLILIK	121
9	FEDAKÂRLIK	139
10	AHLAK	148
11	BİZ VE ONLAR (KABİLE İÇGÜDÜSÜ)	178
12	GRUP HİYERARŞİSİ, SİYASET VE LİDERLİK	206
13	SAVAŞ	228
14	BARIŞ	242
15	İNSANIN SOSYAL YOLCULUĞU	249
16	İNANMANIN HİKÂYESİ	264
17	DİNLER VE BAĞLILIKLAR	307
18	BAĞLILIĞIN VE DİNLERİN ETKİLERİ	355
19	ÖTEKİ	373
20	İÇİMİZDEKİ KABİLE	381

Sonuç, 395

Dizin, 401

ÖNSÖZ

Yaşamın çeşitliliğini, temel biyolojik doğa yasalarını anlamamızı sağlayan evrim kuramı, insanı anlamamızı da sağlıyor. Araştırmalarıma devam ettikçe sosyal yaşamımda karşıma çıkan sorulara cevaplar bulmamı, birçok davranışın nedenini anlamamı ve sosyal problemler karşısında çözümler üretmemi sağlayan sosyalliğin evrimi konusu, kaçınılmaz bir şekilde kendimi içinde bulduğum bir konu oldu ve beni sürükleyerek bu kitabı kaleme almaya yöneltti. Çok uzun bir çalışma döneminden sonra ortaya çıkan bu eser, evrimle ilgili ilk kitabım olan *Yaşam, Evrim ve Biz*'in içinde yer alan sosyal evrim bölümünde yer alan çekirdek bilgi etrafında şekillendi.

İnsanlık tarihinde biyoloji ve tıp alanında çok eskiden bu yana gelmekte olan bilgi birikiminin üzerine on dokuzuncu yüzyılda temel prensipleri ortaya konulan evrim eklenmiş, ancak tıp ve biyolojinin temel mekanizmalarını çok iyi açıklasa da evrimin geçmişten gelen geleneksel ve yerleşmiş bilgi birikiminin yerini alması hep bir dirençle karşılaşmıştır. Temelleri çok farklı olan geleneksel bilgi birikimi ile evrimin uzlaştırılmasında büyük zorluklar yaşanmış ve halen yaşanmaktadır.

Bu durumun bir benzeri sosyal bilimlerde karşımıza çıkıyor. Sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerde de çok eski bilgi birikiminin üzerine evrimsel temelli açıklamaların gelmesi karmaşaya neden oluyor. Farklı yollardan gelen bu veri akışı, birbirine karışmakta olan nehirlerde olduğu gibi girdaplar oluşturuyor. Bugün sosyal bilimler içinde evrimsel bakışın, gerektiği gibi dikkate alındığı bir aşamaya gelindiği henüz tam anlamıyla söylenemez. Ancak son otuz, kırk yıl içinde özellikle beyin görüntüleme üzerine ya-

pılan sistematik araştırmaların ortaya koyduğu objektif verilerin etkisiyle bu uzlaşı sürecinin hızlanmakta olduğu görülmektedir. Sayıları gittikçe artan araştırmalar; sevgi, aşk, ahlak, fedakârlık, inanma, bağlanma, ötekileştirme ve taraflı davranma gibi temel davranış modellerinin birçok yönüyle açıklanmasını sağlamakta ve insan doğasının birçok karanlık yönüne ışık tutan veriler gittikçe zenginleşmektedir. Sosyal bilimlerin, bir bilim alanı olarak görülebilmesinin evrimsel bir bakış olmadan mümkün olamayacağını görebilmek önemlidir. Bu kitap, bu uzlaşı sürecindeki boşlukları doldurabilmeyi hedefleyerek hazırlanmıştır.

Hazırlık aşamasında kitabı okuyan, kitabın içeriği ve vereceği mesajlar hakkında fikirlerini paylaşan, yorum ve önerilerle içeriğinin zenginleşmesine katkıda bulunan nörobilim, iletişim, tıp, sosyoloji ve antropoloji alanından çok değerli dostlarım; Sinan Canan'a, Alper Altunay'a, Ramazan Bayırlı'ya, Gürdoğan Aydın'a ve Cem Gülcan'a emeklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kitabın giriş bölümünde Göbeklitepe'nin keşfine yönelik detayları benimle paylaşan Mahmut Yıldız'a, kitabın düzeltilerini yapan kızlarım Seren Kaya ve Ceren Kaya'ya ve kitabın ince detayları için sık sık fikrini aldığım eşim Fulya Kaya'ya teşekkür ediyorum. Bu kitap, Alfa bilim dizisi editörü Kerem Cankoçak'ın titiz ve dikkatli geribildirimleriyle son şeklini almıştır. Kendisine minnettarım. Mümkün olduğu kadar en geniş ve en açıklayıcı kaynaklardan yararlanılarak ortaya konulmuş olan bu bilgi birikiminin siz değerli okurlarıma yararlı olmasını diliyorum.

1

GİRİŞ

Sevgiyi ve nefreti, dostluğu ve düşmanlığı, savaş ve barışı aynı anda içinde barındırması insanın en gizemli yönü! Bilim, doğayı rasyonel olarak anlayabilmemizi sağlıyor. Ancak insan doğasını anlamlandırabilmek bilimin en zorlandığı alanlardan birisi. Bugün sosyal bilimlere ışık tutacak şekilde insan doğasının bu karışık yapısını anlamamıza giden yol, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında; biyolojik evrim kuramının üzerine kurulmuştu. Aynı dönemde insan sosyalliği için bir grup çarpık yorumun da temelleri atılırken, adının da daha sonra alet edileceği bu kuramlara hiçbir zaman itibar etmeyen Darwin, insan doğasındaki sosyal özelliklerin ve birbiriyle tezat olan bu hislerin ortaya çıkmasını nelerin belirlediğini, kendi kuramı üzerinden açıkladı.

Darwin, sosyal özelliklerin de doğal seçilim yasalarının etkisiyle edinilmiş olduğunu, *İnsanın Türeyişi* Kitabında şöyle dile getirdi; *"Tarih öncesi insan veya insanın kuyruksuz maymun benzeri ataları sosyal hale gelirken, diğer hayvanları toplu yaşamaya iten içgüdüsel duyguların aynılarını kazanmış ve onlarla aynı genel mizacı sergilemiş olmalıdır. Biraz sevgi besledikleri yoldaşlarından ayrı kalınca huzursuz olmuş; birbirlerini tehlikelere karşı uyarmış ve saldırı veya savunma anında karşılıklı olarak yardımlaşmışlardır. Tüm bunlar belirli bir ölçüde duygudaşlık, sadakat ve cesaret gerektirir. Düşük hayvanlar için son derece önemli oldukları herkesçe kabul edilen bu sosyal nitelikler insanın atalarında da benzer bir yolla gelişmiş, diğer bir deyişle kalıtsal alışkanlıkla desteklenen doğal seçilim sürecinde kazanılmış olmalıdır. Aynı bölgede yaşayan iki tarih*

öncesi kabile rekabete girmişse, soydaşlarını tehlikeye karşı uyarmaya, savunmaya ve yardımlaşmaya daima hazır olan kabile (başka koşullar eşit olmak kaydıyla) daha başarılı olacak ve diğerini bastıracaktır."[1]

İnsanın kabilesel yapısını da dikkate alarak bu konuda yaptığı açıklamaları ile Darwin, canlıların fiziksel biyolojik özelliklerinde olduğu gibi sosyal özelliklerin ortaya çıkmasında da doğal seçilimin rolü olduğunu ilk öne süren kişi olmuştu.

İnsanın yeryüzünde yaygın kontrol sağlayacak bir konuma gelmiş olmasının nedenlerinden birisi, özünde kabilesel bir canlı olmasıdır. Bilimsel veriler, soy zincirinde geriye doğru gidildiğinde, insanın atalarının üç milyon yıldan daha fazla süredir bir kabile yaşamı sürdürmekte olduğunu gösteriyor. Kabilesel bir canlı olmak tek başına insanın bugün sahip olduğu ileri toplumsal özellikleri ve temel sosyal yapıya sahip olması için gerekliydi ancak yeterli değildi. Çünkü kabile yaşamına uyacak şekilde yapılanmış olması aynı zamanda daha büyük bir toplumsal bir yapıya dönüşüm için de büyük bir engel oluşturuyordu. Kabileleri birbirinden ayrı olmaya zorlayan temel kabilesel içgüdüler, nasıl oldu da kabileler üstü bir sosyal yapıya izin verdi? Peki bu dönüşüm nasıl ortaya çıktı?

Bu dönüşümü arkeolojik keşifler sayesinde gittikçe daha iyi anlayacak verilere sahip oluyoruz. Bu veriler sayesinde kabilelerin içindeki yapıcı ve birleştirici özelliklerin, rakip konumundaki diğer kabilelere karşı yıkıcı ve ayrıştırıcı özelliklerin önüne nasıl geçebildiğini ve kabileler arası bir birliktelik ruhunun nasıl ortaya çıkabileceğini anlayabiliyoruz. Bu bulgulardan birisi ve belki de en önemlisi yakın zamanda yer üstüne çıkarıldı.

---

[1] Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi* (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*), 1781, çev. Bahar Kılıç, Alfa Yayınları, 2019. s. 179.

Tepedeki mabet

Şanlıurfa'nın kuzeydoğusunda 1986 yılında Şavak Yıldız adında bir çiftçi çift sürerken sabanı bir kayaya takılır. Bu kaya, büyük ve şekillidir. Yapısı çevredeki kayalardan biraz farklıdır. Kolaylıkla hareket ettirilebilen ya da çıkartılması mümkün olabilecek bir yapı değildir. Kazma ile vurarak yerinden oynatmaya çalışır. Ancak bunu başaramaz ve uğraşmayı bırakır. Başka bir zaman, aynı bölgede bu kaya parçasına benzer yapıda daha küçük ve şekilli iki kaya parçası da çiftçinin dikkatini çeker. Üzerlerindeki toprağı silip bakar. Bu taş parçalarının, insan yapımı oyma heykeller olduğunu görür. Bunlardan birisi bir insan, diğeri ise bir kertenkele figürüdür. Bulduklarının antika heykeller olduğunu düşünür. Onları at arabasına yükler. Heykellerden birisinde erkek cinsel organı belirgin olduğu için üzerilerini örterek Urfa merkezinde müzeye götürür. Müzede yetkililerle görüşür. Kendisine bu oyma taşların çobanlar tarafından yapılmış olabileceği ve görünüşe göre tarihi bir önemleri olmadığı söylenir. Çiftçi bu kez bu parçaları ne yapacağını bilemez ve onları geri götürmeye niyetlenir. Müze yetkilileri parçaları müzenin bir kenarına koymasını isterler. O da parçaları müzeye bırakır ve hayal kırıklığı içinde geri döner.

O taşlar yaklaşık 5-6 yıl kadar müzede öylece kalır. 1992 yılında civarda başka bölgelerde kazı yapmakta olan Alman arkeologlar müzeye bazı eserler bırakmak üzere uğradıklarında gözleri duvar kenarındaki bu parçalara takılır. Bunların nereden geldiğini sorarlar. Oyma taşların buraya geliş hikâyesini öğrenirler. Kazı ekibindeki Klaus Schmidt de durumu öğrendiğinde bunların ne anlam ifade ettiğini anlamıştır. O günkü planlanmış olan uçuşunu iptal eder. Bölgede bulmayı umduğu önemli arkeolojik kalıntılara ulaşabilecek olmanın heyecanıyla o gece uyuyamamıştır. Meslektaşlarıyla bu eserlerin nereden geldiğini bir an önce öğrenmek için konuyu araştırmaya koyulurlar. Schmidt, kendi servis şoförlüğün yapan kişinin bu eserleri getiren çobanı tanıdığını

öğrenir. Sonunda ona ulaşırlar. Çobanın taşları bulduğu yer aynı zamanda yaşadığı yerdir. Burası Göbeklitepe'dir.

Çiftçinin yeğeni Mahmut Yıldız tarafından anlatılmakta olan bu hikâye, insanın kabileler üstü ritüele dayalı birlikteliğini gösteren ilk toplantı yerlerinden birisinin arkeolojik keşif öyküsünün başlangıcıdır. Daha sonra arkeologlar bu bölgeyi keşfe koyulurlar. Civarda birkaç yıl süren keşif kazıları yapılır. İlk birkaç yıl, çiftçinin bulduğu gibi motifli bir taş bulamazlar. Ancak 1994 yılında başka bir buluntuya, hikâyemizin başında değindiğimiz çiftçinin ilk başta bulduğu şekilli kaya parçasına odaklanılır. Çiftçi bunu kendi çabalarıyla çıkarmaya çalışmış, üzerinde bir kenarına vurmuş ancak yerinden oynamadığını görünce bırakmıştır. Ucu toprağın yüzüne çıkmış, bir kenarında kazma izleri olan ve çok derine kadar uzanan bu sütunun etrafında yapılan derin kazıyla sütunun üzerindeki boğa, tilki ve daha da altta turna motifleri ortaya çıkarılır. Bu buluş ile kazıların sürdürülmesi kararı alınır. Daha sonra kazıların devam ettirilmesi ile bugün klasik şeklini bildiğimiz dairesel dizilimli dev anıtsal oyulmuş kayaların oluşturduğu ve daha sonra toplantı alanı olarak tanımlanacak olan bu alana benzer çok sayıda alan ve taştan oyulmuş heykeller çıkarılır.

Göbeklitepe kazılarında başından itibaren önemli rolü olan ve 2007 yılında kazı başkanlığına getirilen Alman asıllı arkeolog Klaus Schmidt'in özel çabalarıyla Göbeklitepe'deki çalışmalar hızlı bir biçimde yol kat etmiştir. Bu şekilde gün ışığına çıkarılan bulgular ve edinilen bilgiler, İnsanın sosyal evrimi açısından önemli ipuçları taşımaktadır. Profesör Schmidt 2014'te hayatını kaybeder. Göbeklitepe, kabile boyutunun üzerindeki insan topluluklarının ritüeller gerçekleştirildiği bir alan olarak kabile dininden daha farklı olan, kabileler üstü birlikteliğin olduğu bir ön din olarak nitelendirilebilecek ritüellerin gerçekleştirildiği bir toplantı alanı ve Klaus Schmidt'in tanımıyla bilinen en eski tapınak olarak kayıtlara geçer. 2018 yılında UNESCO dünya mirası kalıcı listesine alınır.

Şanlıurfa merkezinin 18 km kuzeydoğusunda kalan 300 metre çapında bir tepe olan Göbeklitepe'nin keşfiyle insanlık tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Göbeklitepe, günümüzden yaklaşık 11.600 yıl öncesine tarihlenen bir inanç merkezidir. İngiltere'deki Stonehenge'den 6600, Mısır piramitlerinden 7100 yıl daha eskidir. Bu yapılar Buz Devri'nden hemen sonraya denk gelen erken (çanak-çömleksiz) Neolitik Çağ'a aittir. Burası, tekerleğin henüz bulunmadığı, yazının ve hatta çömleğin bile olmadığı bir zamanda insan topluluklarını bir araya getiren nedenler ve dini ögelerin ortaya çıkışıyla ilgili çok önemli bilgiler vermektedir.

İlk buluntu alanında 12 dikili taşın bir daire üzerinde konumlandığı insan figürleri olarak nitelendirilen "T" şeklinde ve ağırlıkları yaklaşık 40-60 ton arasında olan dikili taşlar ve bu yuvarlağın tam merkezinde de iki adet devasa sütun olduğu gözlenmiştir. Buluntular 80 dönümü kaplayan bir bölgede ve her biri ilk bulunan yapı gibi yuvarlak şekilde dizilmiş sütunlardan oluşan, en az 20 ayrı dairesel alandan oluşmaktadır. Dikkatle incelendiğinde bu sütunların insanı simgelediğine dair bulgular dikkati çekmektedir. Bunlar; sütunların bazılarının yanlarında kabartma kollar ve eller olması, orta kısımlarında tokalı bir kemerin yer alması, kemerin altında bir peştemalin eklenmiş olması ve bir sütunun tepesine yakın bir kolye bulunmasıdır.

Bu insan formundaki dikili taş sütunların çoğunun üzerinde yabani hayvanlara, bitkilere ait kabartma sembol ve çeşitli tasvirlerle yapılan süslemeler bulunmaktadır. Genel olarak bulunan kabartmalar; tilki, timsah, akrep, aslan, yaban eşeği, yabani sığır, turna, yaban domuzu, yabani bitkiler, yılan, yaban ördekleri ve boğa gibi hayvan resimlerinden oluşmaktadır. Hayvan ve insan kabartma ve heykellerinin çoğunun erkek bireyler olarak tasvir edilmiş olması dikkat çekicidir. Hayvan ve insan heykelleri yanı sıra avcılık gibi tasvir edilmiş heykeller de bulunmuştur. Bunları yorumlayan uzmanlar, bu figürlerin insanın doğaya hükmedişini simgelediğini düşünüyorlar. Konuta benzemeyen bu alanlar-

da halk şölenleri ile ilişkili olarak değerlendirilen çok sayıda süslenmiş taş kâse ve yontulmuş havan tokmakları gibi parçalar da bulunmuştu. Bu bölgedeki buluntular, buranın insanların bir araya geldiği toplanma alanlarına ait yapılar olduğunu gösteriyor. Burada, insanın doğanın artık bir parçası değil onu yöneten, yönlendiren bir konuma geldiği ve bir araya gelmiş avcı toplayıcıların, ön din olarak nitelendirilebilecek bir inanç sistemi geliştirdikleri görülüyor. Bunun tarım yaşamına geçmeden birkaç bin yıl önce olması da en anlamlı bulgulardan birisidir.

Burayı önemli kılan nokta ise, bu toplanma alanını yapanların henüz yerleşik hayata geçmemiş avcı-toplayıcı insanlar olmasıydı. Bu keşifle birlikte, daha önce sanıldığının aksine, yerleşik hayata geçişte ekonomik ya da ekolojik unsurların değil, kalabalık ve uzun süreli törenlerin rol oynamış olabileceği düşünülüyor. Göbeklitepe'de bulunan insan figürleri, insanın kendi formunu bir simge olarak kullandığı bir inanç sistemine ait olarak değerlendirilebilecek olan bulunmuş ilk örneklerdir. Diğer yandan bugün birçok farklı dini inanışın sembolü olarak gördüğümüz on iki sayısının o dönemde de dikkate alındığını gösterir şekilde Göbeklitepe'de bulunan daire şeklindeki her biriminin çoğunun on iki tane sütundan oluştuğunu görüyoruz.

Zamanla tarımın da ortaya çıktığı bu bölgede yeni bir yaşam biçimi şekillenirken, insanların tepeyi gömdüğü anlaşılıyor. Arkeologlar, bu gömme sonrası oluşan höyüklerin üzerine 1500 yıl sonra inşa edilen daha küçük benzer bir yapının da olduğunu ortaya çıkardılar. Ancak bunun da gittikçe önemini yitirmiş ve 10.000 yıl kadar önce tamamen ortadan kaybolmuş olduğu görülmektedir. Yapılan bu eserlerin bilinçli bir şekilde gömülmüş olmasının nedeni bugün tam bilinmemektedir.

Göbeklitepe bölgede bugüne kadar keşfedilen en büyük merkez olmasına karşın, bu döneme ait tek tören merkezi değildi. Batman il merkezinin 50 km kuzeyinde yaklaşık 12.000 yıl öncesine tarihlenen Hallan Çemi höyüğü, törenlerin ya-

pıldığı diğer bir merkezdir. Yaklaşık 10.500 yıl önce kurulmuş olan Nevali Çöri Yerleşkesi ise Göbeklitepe'ye 32 km mesafededir. Bugün Atatürk Barajı'nın suları altında kalan bölgede bulunan "Nevali Çöri" kalıntılarının önemli kısmının orijinali Urfa müzesinde sergilenmektedir. Göbeklitepe'de sütun dizilişi dairesel iken, Nevali Çöri'de kare şeklinde bir dizilim mevcuttur.

Bugün bu bölgenin yakınlarında benzer özelliklere sahip olan Karahan Tepe ve Boncuklu Tarla olarak bilinen alanlarda başka yapılar da ortaya çıkarılmaktadır. Şanlıurfa ilinde 1997 yılında keşfedilmiş olan Karahan Tepe'de 2019 yılında başlayan kazı çalışmaları ile Göbeklitepe ile aynı dönemde yapılmış olduğu görülen ve Göbeklitepe'dekilere benzer olarak yüzeylerinde insan ve hayvan tasvirleri bulunan ana kayaya oyulmuş onlarca yapının varlığına işaret eden 250'den fazla dikilitaş ortaya çıkarılmıştır. Karahan Tepe'de, Göbeklitepe'ye göre insan tasvirlerine daha fazla yer verilmiş olduğu görülmektedir. Diğer yandan Boncuklu Tarla olarak bilinen ve 2008 yılında Mardin Dargeçit'te barajı inşaatı öncesinde yapılan arkeolojik yüzey araştırmasında tespit edilen höyük seviyesinde 2019 yılında yapılan araştırmalarla Göbeklitepe ile benzerlik gösteren taş sütunların bir arada olduğu büyük

Resim 1: Göbeklitepe ile yakın zaman diliminde bölgede bulunan benzer yapılardan bazıları; Göbeklitepe, Karahan Tepe, Boncuklu Tarla (üstte soldan sağa). Hallan Çemi, Gre Fılla, Nevali Çöri (altta soldan sağa)

bir yapı keşfedilmiştir. Buna benzer buluntular Anadolu topraklarıyla sınırlı değildir. Güneyde başlıca bugünkü Suriye ve Filistin topraklarına uyan bölgeler olmak üzere buna benzer arkeolojik buluntular mevcuttur. Bunlar içinde Filistin topraklarında yer alan Eriha (Jericho) en eski olarak nitelendirilen buluntuların olduğu kazı alanlarından birisidir.

Ayrıca Anadolu'nun değişik bölgelerinde daha yakına tarihlenmiş olan Göbeklitepe'ye benzer yapıda, daha küçük tapınaklara ait olarak değerlendirilebilecek benzer şekilli, arkeolojik buluntular mevcuttur. Tarımın başladığı dönemde, tarımın getirdiği toplumsal yapıya bağlı oldukça sıkışık bir kent nüfusunun bir arada yaşadığı çok özel bir örnek olan Konya ilinin sınırları içinde yer alan Çatalhöyük'te de 9000 yıl öncesine tarihlenen Göbeklitepe'ye benzer yapılar bulunmuştur. Bu şekildeki bir tapınak modelinin, ortaya çıktığı yerde önemini kaybettikten sonra, Anadolu'nun diğer yerlerinde daha sonra görülmesi inanç sistemlerinin insan grupları arasında bir kültürel öge olarak transfer edilmekte olduğunu göstermektedir.

Bu toplanma alanları, canlılığın sosyal evriminde daha önce görülmemiş bir bir araya gelişin gerçekleştiği yerlerdi. Diğer canlılardan çok daha farklı olarak, doğal seçilimin ortaya çıkardığı ancak doğal olarak nitelendirilemeyecek kadar farklı bir yaşam kültürüne sahip olan insanın sıra dışı bir canlı olarak yeryüzünde arzı endam etmesine giden yolu açan kritik dönem, kabilelerin birlikteliği ile başlamıştı.

Kabilelerin birlikteliği

Göbeklitepe'yi ve bu bölgedeki buluntuları inceleyen araştırmacılara göre, burası devamlı bir yaşam alanı olarak inşa edilmemişti. Burada yılın belirli zamanlarında bir şölen ve menüde av hayvanlarının bulunduğu bir ziyafet için toplanılıyordu. İnsanlar buraya sosyal birliktelik ve bir anlamda ibadet etmek için geliyordu. Bu keşif yalnızca medeniyetler tarihini değil, dinler tarihini de yakından ilgilendiriyordu.

İnsanın avcı toplayıcılıktan yerleşik çiftçilere dönüşümünün başladığı dönem, Tarım Devrimi ya da Neolitik Devrim olarak bilinir ve günümüzden 10.000 yıl öncesine tekabül eder. Bu dönem genel olarak insanlık tarihinde bir fay hattı olarak kabul edilir. Bu dönemde, bitkiler ve hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmıştır. Bu olay gezegenimizde insan hakimiyetinin en önemli sıçrama noktasıdır. Göbeklitepe'nin önemli bir yanı ise bu dönemden daha önce var olması ve yerleşik hayatın tarımla değil de tapınakla geldiğini gösteren önemli bir kanıt olmasıdır.

Önceleri yerleşik hayata geçişin çiftçilik ve hayvancılığın ortaya çıkışı ile gerçekleştiği düşünülüyor ve yıllardır tarih derslerinde göçebe toplulukların tarımı öğrenerek yerleşik hayata geçtiği öğretiliyordu. Normalde beklenen önce bir köyün inşasıdır. Daha sonra köy büyüyünce ortasına bir tapınak kurulur. Ancak Göbeklitepe'de, ilk önce tapınağın yapıldığı ve yerleşim alanlarının daha sonra tapınak çevresinde geliştiği görülüyor. Klaus Schmidt, Göbeklitepe'nin en az 50 km uzaklıktaki yerleşim yerleri için bir hac yeri olduğuna inanıyordu. Törenlerin yapıldığı bu merkezi *"Tepedeki Görkemli Katedral"* olarak adlandırıyordu.[2] Schmidt, Göbeklitepe ile ilgili kitabını *"En Eski Tapınağı Yapanlar"* başlığıyla kaleme almıştı. Tapınak sözcüğünün burada tartışılabilir niteliğine de vurgular yapmaktaydı. *Tapınak kavramının bütünüyle dini bir yer olma işlevi ile ilgili yönünü bir yana bıraksak bile alışıldığı üzere, en azından bir bölümü yukarı doğru kapatılmış bir bina için geçerli olduğu gerçektir"*[3] diyordu. Ona göre avcı ve toplayıcı toplulukların ibadet amacıyla Göbeklitepe gibi merkezlerde sürekli olarak bir araya gelmeleri sonucunda yerleşik hayata geçilmiştir. Kalabalık toplulukların ibadet merkezine yakın olma arzusu ve çevredeki bu toplulukların ihtiyaçlarını giderecek doğal gıda

---

2 Curry A. Seeking the Roots of Ritual. *Science* vol 319, 2008. 278-280.

3 Klaus Schmidt, *Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar Taş Çağı Avcılarının Gizemli Anıtsal Alanı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007. s. 14.

kaynaklarının yetersiz kalmasından dolayı insanlar tarıma yönelmişlerdir. Yani tarım yerleşik hayatı getirmemiş, mabetlerin etrafında kalma arzusu ile ortaya çıkan yerleşik hayat, tarımı getirmiştir. Klaus Schmit'e göre yiyecek arayan bir grup insanın büyük tapınaklar inşa etmesi, tarımın ve uygarlığın diğer ögelerinin yükselişinden önce dinin ortaya çıkmış olabileceğinin göstergelerindendir.[4] İnsanların uzunca bir süre kitleler halinde bir arada olması, bitkilerin evcilleştirilmesinde de hızlandırıcı bir etki göstermiştir.

Göbeklitepe'nin keşfi, insanın sosyal evrimi için çok önemli bir dönemin farkına varmamızı sağlamıştır. İnsan topluluklarının avcı ve toplayıcı iken bir araya gelmiş olmaları bize tarım öncesi dönemde de daha geniş gruplar halinde birlikte olduklarının ve sosyalleşme sürecinde büyük bir adımın atılmış olduğunun önemli bir göstergesidir. Birlikteliği doğaya karşı bir güç olarak kullanmış olan insan, bolluğun olduğu dönemlerde daha büyük gruplar kurabilmiş ve bu grupların varlığını koruyabilmiştir. Bu durum, sosyalleşmenin insan için önemini ortaya koyar.

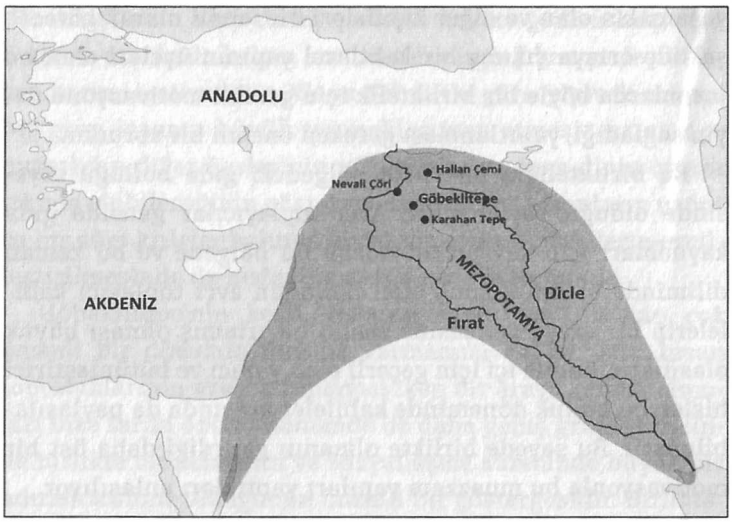
Buradaki tören binaları olarak düşünülen bu yapıları inşa etmek için çok sayıda insanın bir araya gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar sadece şölenler için değil, bu muazzam yapıların inşası için de bir araya gelmişlerdi. Büyük taş sütunlarının taşocağından Göbeklitepe'ye taşınması için yaklaşık 500 kişiye ihtiyaç duyulduğu tahmin edilmektedir. Bunun için bir kabilede bulunan insan sayısından çok fazla insanın ortaklaşa bir iş birliği gerekiyordu. Göbeklitepe sütunlarını yapmak ancak farklı gruplardan ve kabilelerden binlerce avcı toplayıcının uzunca bir süre iş birliği yapması ile mümkün olabilirdi. Kabilelerin bir araya gelmesinin zorunluluğu vardı. Böyle bir iş birliği ile bu tür bir çabayı sürdürmek ancak ileri bir toplumsal sistemle mümkün olabilir. Avcı toplayıcılar olarak birbirinden ayrı kabileler şeklinde

[4] Mann CC. The Birth of Religions. *National Geographic.* Haziran 2011. 39-59.

yaşamakta olan ve diğer kabileleri bir tehdit olarak görecek şekilde ortaya çıkmış bir kabilesel yapının üyeleri olan bu insanlarda böyle bir birliktelik için gerekli motivasyonu neyin sağladığı, yanıtlanması gereken önemli bir sorudur.

Bu birlikteliğin öncelikle bölgedeki gıda bolluğu sayesinde olduğu söylenebilir. Avcı toplayıcılar genelde gıda kaynakları için savaşırlar. Ancak bu bölgede ve bu zaman diliminde ortaya çıkmış olan bolluğun avcı toplayıcı kabilelerin bir araya gelmesine zemin hazırlamış olması büyük olasılıktır. Kabile içi için geçerli olan yapıcı ve bütünleştirici hisler, bu bolluk döneminde kabileler arasında da paylaşılabilmiştir. Bu sayede birlikte olmanın getirdiği daha üst bir motivasyonla bu muazzam yapıları yaptıkları anlaşılıyor.

İnsan gruplarının henüz tarım olmadığı bir dönemde bu gibi büyük nüfuslu gruplar olarak varlığını sürdürebilmesi, ancak doğal kaynakların yeterli olması durumunda mümkün olabilir. Yaklaşık 18.000 yıl önce zirveye ulaşan son buzul çağının sonrasında dünyada iklim yavaşça ısınmaya başladı. İklim zamanla istikrar kazanarak tarım için daha uygun olan daha sıcak ve nemli bir hale geldi ve bu bölgeler bugün olduğundan çok daha bereketli oldu. Bitki örtüsü, doğal beslenme kaynakları ve su temininde hiçbir sorunu yoktu. Böylece bir kaynak yoksunluğu olmaksızın bir arada olabiliyorlardı. Bu iklimsel değişim sonrası insanlar, öncesine göre daha büyük gruplar halinde bir araya gelmeye başladılar. Burada en dikkat çekici olan, tüm bunların bitki ve hayvanların evcilleştirilmesinden ve büyük yerleşimlerin ortaya çıkmasından önce yapılmış olmasıdır. Göbeklitepe, Mezopotamya'da verimli toprakların olduğu, açıklığı güneye bakan hilal şeklindeki bir bölgenin tepe noktasında yer alır. Bu bölge "*Bereketli Hilal*" olarak bilinir. Arkeolojik bulgular bu bölgede tarımın başlamasından yaklaşık on bin yıl kadar daha önce yabani tahılların avcı toplayıcı topluluklar tarafından yiyecek olarak tüketildiğini göstermektedir. İlk başak hasa-

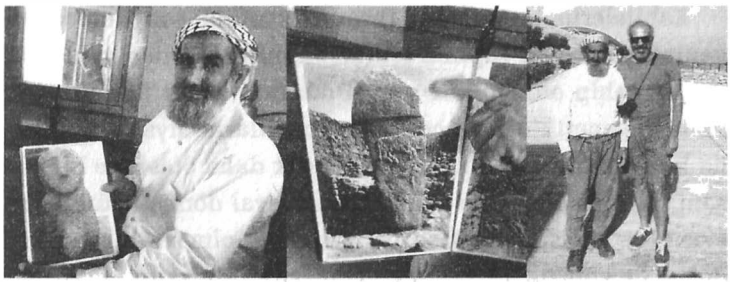

Resim 2: Bereketli Hilal

dı, yaklaşık yirmi bin yıl önce Bereketli Hilal'de başlamıştır.[5] Bu tarihten sonra da çoğu insan, yarı göçer bir şekilde mevsimlere ve hayvan sürülerine göre hareket eden küçük gruplar halinde yaşamaya devam etseler de önceden belirtildiği gibi bazıları belli yerleşim yerlerinde daha uzun zaman geçirmeye başlamışlardı.

Örencik köyü yakınlarında yer almakta olan Göbeklitepe bölgesi, Örencik adından da anlaşılacağı gibi eskiden beri yöre halkı tarafından bilinen bir ziyaret yeridir. Özellikle ilkbahar aylarında olmak üzere burada toplanılmakta, kurban kesilmekte ve dağıtılmaktadır. Çevre halkı hastalarını buraya getirmekte, çocuğu olmayanlar ya da başka problemleri olanlar buraya gelmektedir. Özellikle haftada iki gün Çarşamba ve Cuma günleri olmak üzere buraya ziyarete gelinmekte ve burada dua edilmektedir. Tüm bu veriler bölgenin

[5] Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods)*, 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s. 164.

Resim 3: Mahmut Yıldız; Göbeklitepe'nin keşfinde yol gösterici olan, amcası Şavak Yıldız'ın bulduğu heykellerden birisini ve daha önce bulduğu ve yerinden oynatmaya çalıştığı sütunun toprak üzerindeki ucunu gösteriyor.

çok uzun tarihsel geçmişinin yanında bugün bir toplanma ve ibadet yeri olma özelliğinin devam etmekte olduğunu gösteriyor.

Yukarıdaki hikâyeyi anlatan ve bu arazinin eski sahibi olan Mahmut Yıldız, arazisini devlete devrettikten sonra burada kalmış. Kazı ekibinde 20 yıl görev alan Yıldız, yaşının ilerlemesi dolayısıyla 2005 yılında bu görevini bırakmış, ancak buradan kopamamış ve Göbeklitepe'ye güvenlik görevlisi olarak hizmet ederek burayı hâlâ koruyup kollamakta ayrıca buraya gelenlere de gönüllü rehberlik yapmaktadır. Mahmut Yıldız'la 2019 yılında görüştüm. Onun bölgenin bugünkü durumu ve yakın geçmişi ile ilgili söyledikleri çok dikkat çekiciydi. Bana amcası Şavak Yıldız'ın buranın keşfini sağlayan heykelleri bulma hikâyesini, kendi hikâyesini ve burası için hissettiklerini anlattı. Buranın tanıtımına büyük bir içtenlikle katkıda bulunuyor ve burası hakkında konuşmaktan memnuniyet duyuyordu. Sohbetin bir arasında Göbeklitepe'nin yöre insanları için olduğu gibi kendisi için de çok etkileyici olmaya devam eden bir yer olduğunu söyledi. Burası özellikle akşamları başlayan ve gece devam eden heyecan verici gizemli bir havaya bürünüyormuş. Bunu söylerken duyduğu heyecan, onun buradaki mistik havanın ne kadar etkisi altında olduğunu gösteriyordu.

Kabilelerin birleşmesi, insanın kendini son derece organize bir sosyal yapının içinde bulmasına giden yolu açtı. Bugün sahip olduğumuz sosyal düzen o kadar üst düzeyde ki, bize genetik olarak çok yakın canlılarla kıyasladığımızda bile onlarla aramızdaki farkın çok daha ötesinde bir yaşam şekli ve düzenine sahibiz. Bu sosyal dönüşümün insan evrimine kıyasla çok kısa bir zamanda olması, insanın bu değişime kontrolsüz bir şekilde maruz kalmasının getirdiği sorunlarla yüzleşmesine yol açtı. Kabilelerin birleşmesinden önce, insanın sosyal birlikteliğini organize eden başlıca etken olan kabile içgüdüsü, halen bizimle birlikte. Sosyal düzenin kurumsal yapısıyla ortaya konulmuş olan kurallar, kadim kabilesel yapımız ile çelişebiliyor. Bu derin yapı henüz körelmedi ve çoğu zaman devreye girerek bugünkü sosyal yapımızda etkilerini gösteriyor. İçimizdeki kabile, bazen bizi birleştirerek bazen de bölerek varlığını sürdürmeye devam ediyor.

2

EKİP

İnsanın bugünkü ileri toplumsal yapıya ulaşmasına giden ilk adım, uzun süreli bir kabilesel dönemdi. Bunu, Göbeklitepe'de ilk örneklerini gördüğümüz ve bugün devam etmekte olan çok kısa süreli olan bir kabileler üstü dönem izledi. Bugün bu kabileler üstü birleşme döneminin ortaya çıkardığı bir sosyal yapıda varlığımızı devam ettiriyoruz. Ancak insan, bu dönemden önce çok uzun bir süre varlık göstermiş olan kabile yaşamının hâlâ derin izlerini taşımaktadır. Peki, insanın sosyal evriminde bu kadar önemli rolü bulunan kabileler nasıl oluşmuştu. İnsanın soy zincirinde atalarının yaklaşık üç milyon yıl süren avcı toplayıcı topluluklar halinde yaşadığı gruplaşmasını belirleyen faktörler nelerdi. Gruplar halinde yaşayan diğer canlılar üzerinden değerlendirmek, canlılığın gruplaşma eğilimini anlamak bu sürecin nasıl olduğunu daha iyi anlayabilmemizi sağlayacaktır. Bunun için öncelikle bizlere çok benzeyen karakteristik bir sosyalleşme örneği gösteren kurtların aramızda yaşayan türdeşleri olan köpekleri gözden geçirelim.

Amasra

Ne zaman köpeklerin kavga ettiklerini görsem o günü hatırlarım. Bir turistik geziydi. Karadeniz'in en egzotik yerlerinden birisi olan Amasra'yı ilk kez görmenin heyecanıyla kenti köşe bucak dolaşıyorduk. Limanı ve merkeze mükemmel manzaralı bir köprüyle bağlı olan adayı büyük bir keyifle gezdik. Sadece bir günümüz vardı. Yağmura rağmen böyle tarihi ve turistik önemi olan bir yerde bulunmanın keyfini

çıkarıyorduk. Tekrar yağmursuz bir günde burada olabilmeyi planlıyorduk. Adadan turistik dükkanların olduğu anakaraya döndük. Buradan müze ve kumsalın olduğu batı sahilini de gezecektik. İşte ne olduysa tam bu anda oldu.

Bir anda çarşının ortasında köpeklerin havlamaya başlamasıyla yağmurun oluşturduğu tatlı sessizlik bozulmuştu. Bizleri ürküten sadece havlama sesleri değildi. Köpekler şiddetle birbirlerine saldırıyor ve herkesin gözleri önünde birbirlerini ısırıyor ve yaralıyorlardı. Daha önce köpeklerin kavgalarını çok görmüştüm. Ancak böyle acımasızca bir sahneye hiç şahit olmadım. Bu durum bizim gibi turistlerin ve esnafın gözleri önünde gerçekleşiyordu. Birbirlerine o kadar hiddetli saldırıyorlardı ki engelleyebilmek mümkün olamıyordu. Birkaç saat önce aynı yoldan ada tarafına geçerken bir dükkânın önünde gördüğüm omuzunda taze bir yarası olan masum görünüşlü köpeğin durumunu da şimdi anlamıştım. Bu, kavga sürecinin aralıklı olarak sürmekte olduğunu gösteriyordu. Kavga ilk önce bir köpeğin diğerine saldırmasıyla başladı ve havlama seslerini duyan çevredeki bir grup köpek hızla kavgaya müdahil oldular. Bazen bir köpeğe birden fazlası saldırıyor, daha sonra ona yardıma gelen köpeklerle durum eşitleniyordu. Köpeklerin başlıca silahı, kenetlenen dişleri ve kenetlendikten sonra hasarın derinliğini arttıran güçlü boyun silkeleme hareketleriydi. Bu durum silah olarak kılıçların kullanıldığı dönemlerdeki, filmlerden de aşina olduğumuz yakın savaş sahnelerinde gördüğümüz tabloya çok benziyordu. Kavganın karmaşasına rağmen birbiriyle kavga etmekte olanların iki karşıt grup olduğu kolayca anlaşılıyordu. Köpeklerin kendi tarafındakileri, bakışları ve beden dilleri ile saldırı için cesaretlendirmeleri dikkat çekiciydi. Bu savaşın içindeki köpeklerin dış görünüşlerine, cinslerine ya da ırklarına göre bir gruplaşma göstermedikleri açıktı. Bir grupta sıradan bir sokak köpeğinin yanında kırma bir cins köpek varken, öbüründe çoban köpeği görünümlü bir köpeğin yanında, bir golden retriever olduğu görülüyordu. Bu şekilde her iki grubun da üyeleri karışıktı. Ancak köpekler kendi gruplarının ve rakip grubun farkındaydı.

Beş dakika kadar süren bu savaşın ardından bir anda tüm sesler kesildi. İki taraf çekilmişti. Yaralılar vardı ve yaralarıyla baş başa kalmışlardı. Başta görmüş olduğum köpek yine aynı dükkânın önünde oturmuştu, hızlı hızlı soluyordu, omuzundaki yaraya ek olarak gövdesinde bir yara daha almıştı. Diğer köpekler kavga alanını terk etmişlerdi. Ancak çok da uzakta değillerdi. Köpeklerin sessizliği ve pozisyonları, dinlenme durumunda olduklarını gösteriyordu. Görünüş oydu ki bu kavga henüz bitmemişti ve aralıklı olarak tekrarlanıyordu. Biz Amasra'dan ayrılana kadar geçen birkaç saatlik dönemde, dikkatlice dinledim. Ancak kulağıma havlama sesleri gelmedi.

Dört yıl sonra yine bir günlük gezi için bulunduğum Amasra'da çarşı esnafına sorduğumda, halen köpeklerin özellikle akşam saatlerinde birkaç günde bir ya da haftada bir bölge savaşlarına devam etmekte olduklarını öğrendim. Aradan zaman geçmiş, muhtemelen bu kez bazı bireylerin yerini yeni bireyler almış ve çetelerin üyeleri değişmişti. Ancak savaşın nedeni değişmemişti ve sürmeye devam etmekte olduğu görülüyordu. Ataları kurtların sahip olduğu sosyal yeteneklerin evrimsel mirasçısı olan köpekler, kurtlarla paylaştıkları bu içgüdüsel davranışları sergilemekteydiler. Milyonlarca yıldır sahnede olan ve genetik bir kütüphanede DNA alfabesiyle yazılmış verilerin ortaya çıkardığı bu senaryo, şehrin göbeğinde gözlerimizin önünde tekrarlanmaktaydı.

Köpekler iki gruba ayrılmış ve devamlı savaşmaktaydılar. Akla gelen ilk soru köpeklerin bunu ne için yaptıklarıydı. Şehrin tam ortasında olsa da bu olayın orman yasalarının etkisiyle olduğu açıkça görülüyordu. Bunu anlamak için sadece bu olaya şahit olmak bile çok şey anlatıyordu. Buradan böyle bir çıkarım yapmak için çok sayıda gerekçe ve kanıt bulunmaktaydı. Ancak bir uzman titizliğiyle incelenmeyi hak eden bu durumun sosyal davranış ve sosyalliğin evrimi açısından çok sayıda ipucu taşımakta olduğu açıktı.

Köpekler ve sosyallik

Köpekler kurtlardan evrilmiştir. Bu süreç, kurtların insan ile yakınlaşması sonrasında yapay seçilimle olmuş ve öyle bir noktaya taşınmıştır ki bugün insanın yanında yer alan köpekler, takım oyununda kendi akrabaları olan kurtların değil insanın takımında yer alıyor ve koyun sürülerini kurtlara karşı koruyorlar. Peki bu nasıl oldu? Doğada vahşi ve yırtıcı olan kurtlar nasıl oldu da insanın dostu, yoldaşı ve hatta hizmetkarı oldu? Bunun mümkün olmasını sağlayan temel neden, kurtların sosyal evrim sürecidir. Kurtlar yaşam mücadelesindeki başarılarını sosyal evrim süreci ile sahip oldukları takım ruhunun getirdiği, takımları oluşturma ve işletebilme becerilerine borçludurlar. Yaşam mücadelesinde başarılı olabilmek için gruplar oluşturacak ve gruplarında da bir hiyerarşik düzene sahip olacak şekilde evrilmişlerdir. İnsanın kurdu bir sadık hizmetkar ya da sevilen bir ev canlısı haline getirmesini sağlayan temel etken, kurdun içgüdülerinin de zaten buna hazır olmasıydı. İnsan, kendi ile iş birliğine daha açık olanları seçerek onları kendi takımlarında oynatmaya başladıktan sonra bu kez kurtlardan köpeklere doğru bir evrim süreci başladı. Bugün aynı takımların oyuncusu olarak oynamaya devam ediyoruz.

Bilimsel veriler, köpeklerin yaklaşık 30.000 yıl önce kurtlardan evcilleştirilerek evrilmiş olduğunu göstermektedir. Köpeklerin evcilleştirilen ilk hayvanlar olduğu neredeyse kesindir. Evcilleştirme farklı zamanlarda birden fazla kez gerçekleşmiştir. Günümüzden 11.000 yıl önce diğer hayvanlar evcilleştirilmeye başlandığında, evcil köpekler oldukça yaygındı.[1] Köpekler, kurtlarla çiftleşip üreyebildikleri için aynı tür olarak kabul edilir. İnsan, doğada kurt hiyerarşisindeki alfanın yerini alarak onları sadık bir hizmetkar haline getirdi. Devamlı besleyerek ebeveyn görevini aldı ve bu onların ebeveynlerine bağlı ve hiç büyümeyen yavrular gibi

[1] Pennisi E. Old Dogs Teach A New Lesson About Canine Origins. *Science*, 342 (6160). 2013. 785-786.

davranmalarını sağlayarak insan ailesinin sevimli bireyleri olmalarını mümkün kıldı.

Kurtlar, yaşam savaşında sosyal birliktelik gösteren diğer tüm canlılar gibi bu birlikteliği sağlayan içgüdüsel donanımlara sahiptir. Grup oluşturmak, grubu devam ettirmek ve yaşam mücadelesinde belli bir sayıda olmak zorundadırlar. Doğada yalnız kalmamak için çabalarlar. Kurt, memeliler içinde sosyalleşmenin en tipik örneklerini görebileceğimiz bir türdür. Birlikte daha güçlü olmanın sağladığı avantajlar, onları sosyal evrim basamaklarında bu noktaya taşımıştır. Bir arada olmak, birlikte davranarak büyük bir organizma gibi olmayı sağlar. Kurtlar kendilerinden çok daha iri cüsseli olan otoburları avlayabilmek, geniş alanları kontrol edebilmek ve rakipleriyle mücadele edebilmek için birlikte davranırlar. Başarılı bir av için hiyerarşiye, tam bir disipline, iyi bir iletişime, iş birliğine ve iş bölümüne gerek vardır. Bu da sosyalleşmeyi zorunlu kılar.

Kurtları vahşi yaşamda yakından izleyemiyor olsak da onlardan evcilleştirilmiş olan ve en iyi gözleme şansına sahip olduğumuz canlılar olan köpekleri izleyerek kurt davranışlarının örneklerini görebiliriz. Köpekler de ataları kurtlar gibi sürü hayvanıdır ve onların bu sosyal içgüdülerine sahiptirler. Hayatı boyunca tek bir başka köpekle karşılaşmamış, yaşadığı evin sınırları dışına hiç çıkmamış olan bir ev köpeğinde bile kurtlardan gelen sürü içgüdüleri bulunur. Grup ilişkileri ve sevgi bağları çok yüksektir. Bu sosyal özel-

Resim 4: Doğada kurt sürüsü (solda), Şehirde köpek sürüsü (sağda)

likleri, bir köpeğin insanlardan oluşan bir ailede, iş birliği ve bir arkadaşlık ortamı içinde bir arada yaşamayı kolayca benimsemesini sağlar. İnsanla köpeği bağlayan şey, benzer sosyal evrim aşamalarından geçmiş olmalarıdır. Köpekler gibi sosyal özelliklere sahip canlılar yalnız kalmamak için güçlü bir bağlılık içgüdüsüyle hareket ederler.

Köpeklerin kurtlardan gelen özelliklerinin çoğu, tamamıyla evcil bir ortamda ve sahiplerinin kontrolünde iken anlaşılmayabilir. Ancak sahibini terk eden, salıverilen ve sokakta yaşamak zorunda kalan köpeklerde zamanla atasal içgüdüsel özellikler ortaya çıkar. Yuvadan ve ebeveynlerinden ayrılmış olmak, onların doğada ataları kurtların ebeveynlerinden ve gruplarından ayrıldığı ve vahşi yaşamla yüzleştikleri dönemde karşılaştıkları aynı durumla karşı karşıya kalmalarına neden olur. Erişkin bir birey olma güdüleri tetiklenmiştir. Diğer sahipsiz köpeklerle bir araya gelerek gruplar oluştururlar. İnsandan ayrılıp dışarıda üreyerek yeni nesiller ortaya çıktıkça bu daha da belirginleşir. Zamanla evrimsel geçmişlerine dönerler ve ataları kurtlara daha çok benzeyen davranış özelliklerine sahip olurlar. Sokaklarda grup halinde dolaşırlar. Tek başına dolaşanlar da görülür ancak onlar bir grup arayışı içindedir. Asıl amaç bir grup kurmaktır. Bunu atalarından gelen derin içgüdüyle gerçekleştirirler. İnsan da köpeklere benzer bir grup olma içgüdüsüne sahiptir. Köpekler sosyal evrimin bizler açısından gözle görülebilir ve en yakından şahit olduğumuz örnekleridir. Onlarla iyi anlaşmamızın nedeni de budur.

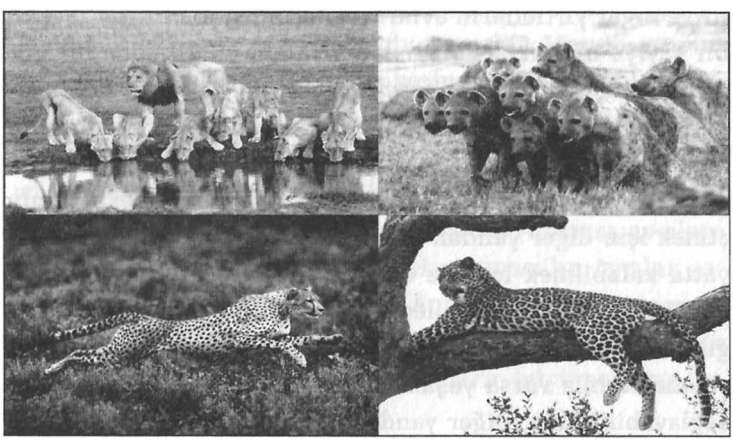
Peki tüm canlılar böyle mi? Grup olarak yaşayan canlılarda sosyal yaşam, bir arada olmayı ve birlikte davranmayı gerektiriyor. Canlılarda bazı türlerde birlikte olma eğiliminin temelinde neler var? Gelin çok tanınmış türlerin bir arada yaşadığı bir bölgeye gidelim. Doğa belgesellerinin film setleri içinde en meşhur olanlarından birisine. Kenya'ya.

BİRLİKTE

Masai Mara

Aslan, leopar, çita ve sırtlan. Bu dört yırtıcı, Masai Mara'da gördüğümüz gibi Afrika'nın birçok yerinde aynı yaşam alanını paylaşır. Birbirlerinin varlığına hiçbir zaman tahammül edemeyen bu türler birbirlerinin boşluğunu dolduracak bir evrimsel uyum sayesinde aynı yaşam alanında varlıklarını sürdürmektedirler. İnsan tehdidi dikkate alınmazsa, bu yırtıcı türlerin birbirlerinin neslini yok etme riskleri neredeyse yoktur. Onları tek tek incelediğimizde bir arada yaşamaya uyum gösteren özelliklere sahip olduklarını görürüz.

Bu yırtıcılar içerisinde en iri ve en güçlü olanı aslandır. Güçlerine ve cüsselerine rağmen aslanlar yalnız değil, geniş bir aileden oluşan gruplar halinde yaşar. Kendilerinden daha iri cüsseli mandaları avlayabilmek ve çok daha kalabalık sürüler oluşturan sırtlanlarla mücadele edebilmek için aslanların iş birliği yapması gereklidir. Avlanma sırasında iş bölümü yaparak, bir takım ruhu ile özel avlanma taktikleri uygulayabilirler. Aslanların bu birlikteliğinin bir nedeni daha vardır. Bu şekilde daha uyumlu, daha büyük ve güçlü

Resim 5: Aslan grubu, sırtlan grubu, çita ve leopar

gruplar oluşturanlar daha verimli yaşam alanlarını ele geçirebilirler. Güçlü sosyal birliktelikler oluşturan aslan sürüleri doğada daha avantajlı olur.

Leopar ve çita ise bireysel yetenekleri sayesinde sosyal birlikteliklere gerek duymaksızın yaşamını devam ettirir. Leopar mükemmel bir tırmanıcıdır. Eşsiz tırmanma yeteneği sayesinde avını yakaladıktan sonra beslenmek için ağaca çıkarabilir. En hızlı kara canlısı olan çita ise hızı sayesinde aslan, sırtlan ve leoparın çoğu zaman yakalayamadığı en hızlı ceylanları avlar ve avını onlara kaptırmamak için hızla beslenir. Leopar ve çita, bu becerileri sayesinde aslan ve sırtlanların tehdidinden kendilerini koruyabilirler. Büyüme döneminde bazı çitalar avlanırken kardeş dayanışması gösterir. Ancak bunun dışında gerek leopar gerek çitanın takım olarak avlanmalarına ve kendi türlerinden diğerleriyle bir iş birliği yapmalarına gerek yoktur.

Bu dört yırtıcı içinde grup kurmanın avantajını en çok kullanan tür, sırtlandır. Sırtlanlar güçlü sosyal özelliklere sahiptir. Kurdukları aile yapısı, grup hiyerarşisi ve birlikte davranma becerisi sayesinde kendilerinden büyük diğer yırtıcıların tehdidinden korunabilmekte hatta onları tehdit edebilmektedirler. Sosyallikle ilgili olan beyin ön lobları sırtlanlarda iyi gelişmiştir. Bu şekilde iş birliği ile avlanabilir ve diğer yırtıcıların avlarını ellerinden alabilirler. Belirli bir sayıya ulaştıklarında aslanları dahi tehdit eden bir güç birliği oluştururlar. Bu sosyal beceriler, sırtlanın tek başına yaşamasının çok zor olduğu bu yaşam alanında varlığını sürdürmesini sağlar.

Bu dört farklı etobur, bir yandan avlanma ve besin temin etmek için diğer yandan diğer etobur rakiplerine karşı hayatta kalabilmek için bu özel yeteneklere sahiptir. Burada gördüğümüz gibi sosyalleşme evrimin bir üst aşaması değildir. Eğer leopar ve çita gibi tırmanma ve hız konusunda yetenekleriniz varsa yaşam alanınıza bireysel olarak uyum sağlayabilirsiniz. Diğer yandan çok üstün özelliklere sahip olarak görülen aslan gibi bir canlı ise bireysel yaşayamaz

ve yaşam alanında sosyalliğe ihtiyaç duyar. Sosyallik; tıpkı yüzgeç, diş, tırnak, kanat gibi evrimsel avantaj sağlayan somut özelliklere benzer şekilde, avantaj sağladığı türlerde varlığını gördüğümüz bir olgudur.

Aynı alanda, daha küçük boyutlu başka etoburlar da bulunur. Bunlar da kendilerine özgü avlanma, grup olarak yardımlaşma, kaçma, saklanma, yavrularını saklama becerileriyle diğer yırtıcıların tehdidinden korunacak özelliklere sahiptir. Sonuçta bu bölgede yaşamaya uygun olmayan türler evrimsel seçilim mekanizmaları ile elenmiş ya da bu bölgeyi terk etmek durumunda kalmışlar, burada yaşayan etoburlar arasında ise yaşamsal bir denge sağlanmıştır.

Buradaki çetin yaşam mücadelesinde gördüğümüz gibi, bazı canlılar yalnız yaşayacak şekilde bir uyum sağlarken bazıları birlikteliğin avantajlarını kullanıyor. Grup içerisinde yer edinerek bir yardımlaşma ağı kurabilmek sosyal türler için önemli bir yaşamda kalma becerisidir.

Karşılıklı Yardımlaşma

Birlikteliğin avantajlarından yararlanma ve dayanışma, yırtıcılarda olduğu gibi otoburlar için de geçerlidir ve canlı türlerinde yaygınca görülür. Otoburlar tek başına savunmasız kalmamak için büyük sürüler oluştururlar. Manda gruplarında güçlü olanlar sürünün dış kesiminde yavrular ise merkezde konum alarak yırtıcı saldırısından yavruları korurlar. Büyük sürüler oluşturmak ve doğum sıklığını arttırmak, yırtıcı tehdidine karşı bir avantaj oluşturmaktadır. Özellikle bir sürüdeki tüm canlıların aynı anda doğum yapması, avcılara karşı çok önemli bir savunma mekanizmasıdır. Avcılar zayıf ve savunmasız yavruları avlar. Ancak tüm sürü aynı anda doğum yaptığında avcıların avlama kapasitelerinin üzerinde bir yavru nüfusu oluşur. Bu da yavruların büyümelerine fırsat sağlamaktadır.

Darwin'in yabani hayatın zenginlikleriyle dolu tropikal bölgelerde gözlemlediği dayanışma örnekleri, onun doğal se-

çilim kuramını geliştirirken, yaşamın sadece acımasız kıyasıya bir mücadele olmadığını görerek, karşılıklı yardımlaşmanın varlığını da dikkate almasını sağlamıştı. Darwin'in döneminde yaşam mücadelesini Darwin'den çok farklı yorumlayarak insan toplumlarında merhametten yoksun bir bakışla doğal seçilim ilkesini ele alan Spencer'in kuramları bolca taraftar bulurken, doğada karşılıklı yardımlaşma örneklerini gözlemiş olan bir başka araştırmacı olan Pyotr Kropotkin de doğada yardımlaşma ve dayanışmanın önemini dile getirmiştir. Bir Rus prensi olan Kropotkin, Sibirya'da yaptığı gözlemlerde vahşi atların ya da misk öküzlerinin kurtlar saldırdıklarında yavrularını korumak için onların etrafında halka oluşturmaları gibi dayanışma örneklerini 1902 yılında yazdığı *"Karşılıklı Yardımlaşma"* kitabında kaleme almıştır.[2] Darwin gibi o da dayanışma gösteren grupların daha az dayanışma sergileyen gruplara kıyasla yaşam mücadelesinde bir avantaj sağladığını dile getirmiştir. Anarşizmi benimsemiş sıra dışı bir karakter olan Kropotkin, Spencer'in yaşadığı dönemde kaleme almış olduğu kitabında Spencer'in var olma mücadelesi için getirmiş olduğu yorumdan farklı olarak var olma mücadelesinin, herkesin herkese karşı olduğu bir durum olmadığını ve birlikteliğin düşman bir çevreye karşı yürütülen mücadele olduğunu değerlendirmiştir.

Doğada yaygın yaşam mücadelesinde aynı türden bireylerin yardımlaşma örnekleri yanı sıra türler arasında da iş birliği ve yardımlaşma örnekleri de bulunmaktadır.

Türler arası birlikte davranma

Birçok canlı birlikteliğin avantajından yararlanacak şekilde evrilmiştir. Karşılıklı yardımlaşma genelde kâr zarar ve karşılıklı güç dengeleri üzerine kurulu bir alışveriş şeklindedir. Doğada sadece aynı türden canlıların değil farklı türden canlıların da birlikte davrandıklarına dair çok sayıda örnek

[2] Pyotr Kropotkin, *Karşılıklı yardımlaşma* (*Mutual aid*), 1914, çev. Ergüden I. – Güneri D., Kaos Yayınları, 2001.

bulunmaktadır. Bu şekildeki bir birliktelik, genellikle her iki tür için de yarar sağladıkça işler. Tek tarafın faydalandığı diğerinin zarar gördüğü bir ilişki doğada uzun sürmez. Köpekbalıklarının ağzının etrafında yaşayan küçük balıklar ya da büyük memelilerin vücudundan ayrılmayan kuşlar onların vücutlarındaki zararlı parazitleri ayıklarken beslenirler. Bazen birden fazla tür, bir arada oluşturdukları sürünün güvencesinden yararlanır. Birlikte sürüler oluşturan farklı otobur türlerinin beslenme şekilleri birbirinden farklıdır. Bir arada otladıkları yaşam alanındaki farklı boşlukları doldurarak ağız, diş ve sindirim sistemi yapılarına göre farklı otlarla beslenen zebra ve antiloplar aynı otlağı paylaşır. Tek hücreliler de birliktelik örnekleri gösterirler. Farklı türlerin bir araya gelmesi yaşam tarihinde çok eskilere uzanır. Bunun çok özel bir örneğini kısaca hatırlayalım.

Hücre içinde çok eski bir iş bölümü

Canlılığın evriminde önemli bir aşama, ökaryot hücre gelişimidir. Çok hücrelilik ve vücutların oluşumu, ökaryot hücrenin evrimi ile ortaya çıkmıştır. Ökaryot hücrelerden önce var olan prokaryot hücrelerin boyutları sınırlıydı. Bunun nedeni hücrenin yüzeyi ile hacmi arasındaki ilişkiden kaynaklanıyordu. Prokaryot hücreler, enerji üretebilmek için yüklü atomları zarlarından pompalamaktadır. Bir geometri kuralı olarak hücrenin büyüklüğü arttıkça, hücrenin hacmi, yüzey alanından daha fazla artar. Hücre belirli bir boyutun üzerine çıktığında üretilen enerji, hücre için yetersiz kalır. Bu durum hücrenin boyutuna bir sınırlama getirmektedir. Hücrelerde boyutun arttırılabilmesi, yaşam tarihinde bir hücrenin çekirdeksiz olan bir başka prokaryot hücreyi yapısına katması ile gerçekleşti. Ev sahibi hücre, içine aldığı hücreyi sindirerek parçalamak yerine, koruyup ona gerekli besini temin etmiş, konakçı hücre ise büyük hücrenin enerji kaynağı olmuştur. Doğal seçilimin bu ilişkiyi desteklemesi, ilk ökaryotik hücrelerin oluşumunu sağlamıştır. Bunun sonucunda oluşan

ökaryot hücreler, boyutlarının artmasını ve çok daha esnek bir yapıya sahip olmalarını hücrelerin bu çok özel iş birliğine borçludurlar. Bu esnek yapı ile eğilip bükülerek ve kendi üstlerine katlanarak yüzey alanını arttırabilecek bir yapı kazanmışlardır. Bu sayede bizim de içinde bulunduğumuz ökaryotik canlıların hücreleri, prokaryotlardan yüzlerce kat hatta çok daha büyük boyutlara ulaşabilmişlerdir. Böylece karşılıklı yarara dayalı bir ilişki ortaya çıkmış, birlikte evrim süreci ile işlevleri farklılaşıp özelleşmiş ve zamanla bu iki hücre, birbiri olmaksızın yapamayacağı bir tek bir canlı olmuşlardır.[3]

Bu, kendi içindeki canlıyla iş birliği içinde yaşama anlamına gelen *endosimbiyoz* (iç ortak yaşam) olarak adlandırılmaktadır. Konakçı hücre, bugün hücre içi organeli olarak bildiğimiz mitokondridir. Ökaryot hücreler, yapılarındaki yüzlerce mitokondri sayesinde enerji sorunu yaşamadan büyük boyutlara ulaşabilmiştir. Mitokondrilerin içinde bulundukları hücreden farklı bir canlıyı temsil ettikleri açıktır. Hücrenin DNA'sından farklı olarak kendi DNA'ları vardır. Boyutları ve çift katlı zardan oluşan duvar yapıları, bakteri özelliğine sahiptir. Bölünme şekilleri de bakterilerle aynıdır. İçinde bulundukları hücrenin çoğalmasından bağımsız bir çoğalma gösterirler. Aynı durum bitki hücrelerinde de benzer bir süreç ile olmuştu.' Bitkideki güneş ışığı enerjisini şeker halinde kimyasal enerjiye dönüştüren kloroplast, mitokondrinin bitki hücrelerindeki karşılığıdır.

Bugün kabul edilmiş olan endosimbiyoz fikrini ortaya atanlardan ve bunun bilim topluluklarında kabulü için büyük çaba harcamış bir bilim kadını olan Lynn Margulis, basit bakterilerin bazı ilk hücrelere dahil olarak bitkilerin fotosentez yapmasına ve hayvanların oksijen tüketmesine olanak tanıyan organelleri ürettiğini öne sürerek 1967'de devrim niteliğinde bir iddiada bulunmuştu. Onun hayvan ve bitkilerin endosimbiyotik kökenlerine ilişkin bu keşfi,

[3] Tamer Kaya, *Yaşam, Evrim ve Biz*, Alfa Yayınları, 2015.

alanında çok ilerideydi. Başlangıçta bir dirençle karşılaştı. Ancak zaman içerisinde ana öngörülerinin doğruluğu kanıtlandı.[4] Margulis'in, yaşamın birlikteliği ve ortaklaşmaya yönelik yapısıyla ilgili şu sözleri çok çarpıcıdır: *"Hücre, eşgüdümlü evrim göstermiş bir bakteri birlikteliğidir. İster birbirlerine gevşekçe bağlanmış bakteriler şeklinde, ister iç içe olan şekilde, isterse de hayvanlar ya da bitkilerde olduğu gibi sımsıkı bağlanmış şekilde olsun bir birliktelik ve ortaklık görülmektedir. Yaşamın bu birlikteliğe ve ortaklaşmaya yönelik yapısını anlamadan biyolojideki hiçbir şeyi anlamamız mümkün değildir."*

Sosyalleşme

Yukarıda örneklerini verdiğimiz türler arası karşılıklı yardımlaşmanın bu örnekler dışında doğada çok sayıda farklı şeklini görebiliriz. Yaşam mücadelesinde canlıların kendi türünden olanlarla birlikte davranmaları için daha fazla sebep bulunmaktadır. Aynı türden canlıların bir uzlaşı içinde yaşaması sosyalleşmedir. Sosyalleşme bir arada yaşamanın avantajının, birlikte olmaktan dolayı ortaya çıkan kayıpların üzerinde olmasının sonucudur. Böylece birlikte olmanın kurallarını belirleyen bir süreç ortaya çıkmıştır. Yaşamda kalmak için gerekli olan özellikler arasında sosyalleşmeyi oldukça önemli bir özellik olarak görüyoruz. Peki birliktelik neden var? Yaşam tarihinde hangi dönemde ortaya çıktı? Bunun için çok eskilere uzanmak gerekiyor. Birlikte olmanın sağladığı avantajlar, yaşam tarihinin ilk dönemlerinde de kullanılmıştı. Bunu ilk kez tek hücreliler yapmıştı. Biraz da buna değinelim.

Yeryüzünde yaşamın tek hücrelilerle sınırlı olduğu erken dönemlerinde tek hücreli canlılar arasında bir rekabet vardı. Hücrelerin bir araya gelmesi, yaşam savaşında bir avantaj sağlayacak ve besin zincirinin üstünde yer alma fırsatı vere-

[4] Lake JA. Lynn Margulis (1938–2011). *Nature.* 480 (7378), 2011. s. 458.

cekti. Bunu sağlayan ilk mutasyonlar hücreler bölündükten sonra tam ayrılmayıp birlikte kalmalarına neden oldu. Bu süreç, hücrelerin gruplaşmasını ve takiben birlikte oluşturdukları daha üst organizasyonlara giden yolu açtı. Mutasyonların birikmesi ve uzun seçilim süreçleri, yaklaşık beş yüz milyon yıl önce yaşam savaşında daha avantajlı olan vücutlu canlıların evrimini mümkün kıldı. Vücutlu canlıların var olabilmesi, hücrelerin birbiriyle uyum içinde çalışması ile mümkündü. Bunun için hücrelerin bir iletişim ağına sahip olması gerekiyordu. Bu iletişim, baştan kimyasal yolla ve hormonlarla gerçekleşebildi. Vücutlu canlılar oluşurken, hormonların yanı sıra iletişimi sağlayan bir başka sistem olarak sinir sistemi de evrildi. Çok hücreli organizmalarda bir iletişim ağı ile hücrelerin birlikte davranması bir iş birliği ile mümkün olmaktaydı. Ancak vücutlu canlıların evrimi sırasında bir başka organizasyona daha gerek vardı. Tüm hücrelerin aynı işi yapması yeterli değildi. Vücutta bir amaç için farklı fonksiyonlar gören organların ortaya çıkmasına gerek vardı. Hücre kümeleri zamanla farklı farklı görevler alarak bir iş bölümü içinde çalışarak bunu sağladılar. Vücutları ortaya çıkaran hücrelerin organizasyonu; iletişim, iş birliği ve iş bölümü ile oldu.

Vücutlu canlılar ortaya çıktıktan sonra tek hücreliler, durumlarını koruyarak varlıklarını sürdürdüler. Yaşam mücadelesi hücreler arası rekabetin yanı sıra vücutlar arası rekabetle de devam etmekteydi. Başlangıçta evrimin öznesi olan hücrelere bu kez vücutlar eklenmişti. Ancak vücutlar evrimin en son öznesi değildi. Hücrelerin bir üst organizasyonu olan vücutlu canlı bireyler arasında yaşam savaşı sürerken bu kez yeni bir organizasyon daha ortaya çıktı. Bazı canlılar birlikte davranma becerilerini geliştirecek dönüşümler geçirdiler. Bunun avantajlarından yararlanarak doğada yaşam savaşında başarı elde edenler, sahip oldukları bu avantajla sonraki nesillere bu özelliklerini daha fazla geçirebilme şansı elde ettiler. Bireyler bu defa birlikteliğin avantajlarını kullanacak şekilde bir dönüşüm geçirmeye ve gruplar

kurarak birlikte davranmaya başladılar. Böylece hücrelerin birleşerek vücutları oluşturduğu ilk birlikteliğin ardından, vücutların birleşerek oluşturduğu süper organizmalar ortaya çıkmıştı.

Grup oluşturarak birlikte davranma becerisini kazanma, yeryüzünde canlılığın evrim hikâyesinin önemli dönemeçlerinden birisidir. Birçok canlıda örneğini gördüğümüz gruplaşma eğilimi ile sosyalleşme, yarattığı etki açısından sudan karaya çıkış ya da uçmanın evrimi gibi doğadaki mücadelede kazanılmış yeni bir özelliktir. Sudan karaya çıkış, tüm zorluklarına rağmen karada nasıl bir fırsat yaratmışsa, sosyal olmanın avantajları da zorluklarından üstün geldiği durumlarda canlılarda sosyalleşme ortaya çıkmış, birliktelik bu nedenle evrilmiştir. Birlikte davranmak ve grup kurmak doğada yaşam savaşında bir fayda oluşturabilmiş ve bazı canlılar bireysel olarak yaşamlarını sürdürebilirken bazıları sosyalleşmenin avantajlarından yararlanmışlardır.

Avantaj sağlayan bir organ nasıl evrilmişse, sosyalleşme de sağladığı kazanımlarla canlılığın bir özelliği olarak evrilmiştir. Sadece ortaya çıktığında bir avantaj oluşturuyorsa gelişmiş, bu avantaj devam ettikçe de varlığını sürdürmüştür. Avantaj oluşturduğu sürece canlılarda varlığını devam ettirecektir. Aynı türden canlıların bir araya gelerek grup halinde yaşamalarının örnekleri, doğada yaygınca görülmektedir. Vücutlu canlıların evrilmeleri tek hücreli canlıların bütünüyle yok olmalarına nasıl yol açmadıysa sosyalliğin evrimi de bireysel canlıların varlığına engel olmadı. Sosyalleşme, çok farklı türlerde gerçekleşti. Böcekler dünyasında da sosyalleşme örnekleri karıncalar, arılar ve termitlerde görülür. Bu süper organizmalar içinde en başarılı olanlar, karınca ve arılar gibi koloni oluşturan sosyal böceklerdir.

Grup yaşamı, canlıların birlikte oluş şekillerine göre üç kategoriye ayrılabilir. Bunlar; kuş, balık ve yaygınca otoburlarda olduğu gibi bireyler arası iş bölümü gözlenmeyen ve bireylerin birbirlerini genellikle tanımadıkları *"sürü,"* Şempanze benzeri gelişmiş kültürü olan ve bireylerin birbirini

tanıdığı *"topluluk"* ya da "grup," Karınca ve arı gibi canlılarda örneklerini gördüğümüz adeta tek bir organizma gibi yaşayan *"koloni"* dir.[5] Balıklar ve kuşlarda gördüğümüz gibi bir sürü oluşturmak, avcılara karşı avantajlı bir davranıştır. Sürü, avcının bir bireye odaklanıp tek bir hedefe yönelmesini önler ve onun kafasını karıştırıp belirli bir avı takip etmesini zorlaştırır. Balık sürüleri, kümeler halinde yüzer. Her balık, diğeri ile arasındaki belirli bir mesafeyi korur. Avcı balıklar yaklaştığında hızlı kısa dönüşler yaparak ve gümüş renkli bir parıltı oluşturarak görsel etkiler yaratırlar. Bu, avcıların tek bir balığı hedef almasını zorlaştırır. Kuşlarda da benzer bir durum vardır. Sığırcıklar bir atmacanın saldırısı karşısında kalabalık sürüler halinde ani manevralarla ondan kurtulurlar. Sürünün varlığı, bireylerin her birinin karşı karşıya kaldığı riski büyük oranda azaltır. Balık ya da kuş sürülerinde bireysel özelliklerin önemi yoktur. Ancak karınca, arı ve termit gibi sosyal böceklerde iletişim, iş birliği ve iş bölümünün ileri örnekleri vardır.

Üç İ

Grupları başarılı kılan ve sosyalleşmede çok önemli olan, birbirinden önemli üç ayrı durum vardır. Bunlar iletişim, iş bölümü ve iş birliğidir. Canlılar sosyalleşmek için farklı iletişim olanaklarından yararlanmışlardır. Canlıları daha çok gözledikçe ve yaşamsal gereksinimlerini öğrendikçe onların iletişim becerilerini daha iyi anlayabiliyoruz. Birlikteliğin avantajlarından yararlanılmasını sağlayan iletişim becerileri, canlıların bir arada davranmasına yani iş birliğine zemin hazırlamıştır. Ayrıca bir grup olmak, grup içi işlerin bireylere göre dağıtılması durumunda daha fazla avantaj sağlar. Görev dağılımı ile bireylerin farklı alanlarda çalışarak gruba katkı sağlaması da iş bölümüdür. Üç İ becerileri yüksek olan gruplar, yüksek bir grup içi uyum sayesinde, bireysel

[5] Yıldız UC. Canlılarda İş Birliği ve Evrimi. *Bilim ve Gelecek* 128, Ekim 2014.

olarak başarılması mümkün olmayan büyük tehditlere karşı savunma, daha büyük avları avlama ve bölgede hakimiyet kurarak gıda ve su kaynaklarını kontrol altında tutma gibi önemli avantajlara sahip oluyordu. Grup içi uyum, gruplar arası rekabette de gruba bir avantaj sağlıyor, üç İ yetenekleri daha üstün gruplar, diğerlerini alt ediyordu.

Tüm sosyal canlı türlerinde iletişim, iş birliği ve iş bölümü gibi temel sosyal beceriler, grup içi kurallar, sınırlar ve kısıtlamalar, yani bir tür disiplin uygulayarak yürütülür. Grubun başarısı için bu gereklidir. Yunuslar avlarını takip ederken ve yönlendirirken birbirleriyle çok uyumlu bir iş birliği içinde çalışırlar. Mirketlerde örneğini gördüğümüz gibi birçok sosyal canlı türünde sürünün içindeki gözcüler havadan ve karadan gelen tehditlere karşı uyarı alarmı vererek av olma riskini azaltır. Kurtlar ve vahşi köpeklerin avları, iş birliği için iyi bir örnektir. Bu şekilde tek başına avlaması çok zor olan avları bir takım oyunu ile yakalayabilirler. Takımın bireyleri, sırayla depar atarak yaptıkları uzun bir koşu ile avı yorarlar. Primat gruplarında da bir hiyerarşi ve iş bölümü vardır. Ağaçlardan inerek zamanlarının bir bölümünü yerde geçirmekte olan makak ve babunlar yırtıcılara karşı iyi bir örgütlenme ile kendilerini korurlar. Babunlar, ağaçsız alanlarda ilerlerken genç ve zayıf üyelerini merkeze alıp, güçlü üyeler kenarda yer alacak şekilde konumlanır. Avlanmak yaşamlarında çok az yer tutsa da primatların örgütlenmeleri avcı türlerinkine benzer. Şempanzeler avlanırken, örgütlü gruplar oluşturur, karmaşık stratejiler uygular ve tam bir iş bölümü yaparlar. Avlanması çok zor olan maymunları ağaçta yakalayabilmek için böyle bir takım oyunu oynamak şarttır. Burada yönlendiriciler, engelleyiciler, kovalayıcılar ve pusucular bulunur. Aslanların av stratejilerinde de benzer bir iş bölümü vardır.

Grup olmanın evrimsel mekanizması: Grup seçilimi

Sosyalliğin evrimi, birlikte olmanın getirdiği avantajlar nedeniyle mümkün oldu. Bir araya gelme, birlikte davranma

gibi özellikler bir seçilim değeri oluşturmaktaydı. Canlılığın gruplar oluşturmasını sağlayan temel itici evrimsel mekanizma, grup seçilimi'ydi. Grup seçilimi, doğal seçilim, yapay seçilim ve cinsel seçilim gibi evrimin temel seçilim mekanizmalarından biridir. Bireyler arasında nasıl doğal seçilim mekanizmaları işlemekteyse, gruplar arasında da grup seçilimi mekanizmaları işler. Grup seçilimi, grupların bir bütünlük kazanması ve bireylerin yerini grupların almasıyla oldu. Bir bireyin varlığını devam ettirebilmesi için hangi koşullar gerekliyse gruplar için de aynı kurallar geçerliydi. Gruplar da doğal seçilim yasalarına doğrudan maruz kaldılar. Seçilimin ana öznesi olarak bireylerin yerini gruplar aldı. Grup seçilimi, aynı doğal seçilim gibi temel ilkeler üzerinden gerçekleşti. Evrim bireylerin değil grupların başarısı üzerinden işledi. Gruplar arası mücadelede daha başarılı olan grup, varlığını koruma şansına sahip oldu. Yaşam savaşı, bir takım oyununa dönüşmüştü. Mücadele takımlar arasındaydı. İyi bir takım oluşturan grupların başarı şansı daha yüksekti.

Sosyalleşme, köpekler gibi birçok canlı türünde avantajlı bir özellik olarak varlık gösterdi. Kedilerde ise böyle değildi.

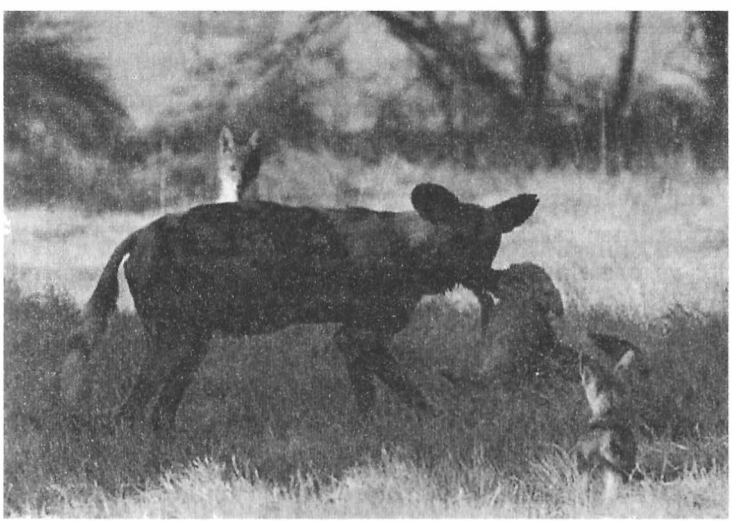
Kediler ve köpekler

Sosyallik söz konusu olduğunda, bireysel yaşamı benimsemiş olan ve hemen tamamıyla bencil olarak nitelendirebileceğimiz kedigiller son sıralarda yer alır. Sosyalleşmiş tek kedi türü olan aslan dışında kedigillerin genel eğilimi yalnız yaşama ve avlanma şeklindedir. Kedilerin donanımları yalnız başlarına avlanmak için fazlasıyla yeterlidir. Hızlı ve çeviktirler. Avlarının büyüklüğü, baş edebilecekleri kadardır. Bu da avlanma için bir iş birliğini gereksiz kılar. Diğer yandan kedigiller familyasının çoğu üyesi bulunduğu bölgede en üst avcı konumunda olup, herhangi bir türün baskısı ve tehdidi altında değildir. Kedilerin sosyal birliktelikleri neredeyse tamamen anne-yavru ilişkileriyle sınırlıdır. Erişkin leoparlar arasındaki tek sosyal davranış çiftleşmedir. Ancak

köpekler yalnız yaşayamaz. Bir aileye, bir gruba sahip olabilmek ve faydalı bir birey olarak fedakârca görev alabilmek için çabalarlar.

Solo

Afrika vahşi köpekleri ileri derecede sosyaldir. Kurtlara benzer şekilde grup iş birliğine dayanan bir sosyal yapıları vardır. Tüm yaşamları buna dayalıdır. Bu şekilde avlanabilir ve yırtıcıların tehditlerinden korunurlar. Tüm çabaları bir gruba sahip olmak, sahip oldukları grubu koruyabilmek ve grubun genç üyelerini sağlıklı bir şekilde büyütmek içindir. Afrika doğal yaşamını gösteren bir belgeselin oldukça ilgi çekici bir bölümünde, bir vahşi köpeğin grup oluşturma içgüdüsünün ne kadar güçlü olduğuna dair nadir rastlanılan bir örnek gösterilmekteydi. Richard Matthews'in yapımcısı olduğu ve Botswana'nın Okavango Deltasında National Geographics kanalları için 2012 yılında *"Bir vahşi köpeğin hikâyesi"* adı altında çekilmiş olan bu doğa belgeseli, kameramanların sürüsünden ayrı ve yalnız kalan bir vahşi köpeği bir süre yakından takip ettiği görüntü kayıtlarından oluş-

Resim 6: Vahşi köpek Solo çakallarla

maktaydı. Solo adını verdikleri vahşi köpeğin bir çakal ailesinin yuvasına yaklaştığını ve anne ile baba çakalın onu engellemek için tüm çabalarına rağmen Solo'nun yuvayı ele geçirmiş olduğunu gördüğümde önce yavruları öldüreceğini sanmıştım. Ancak böyle olmadı. Onları sahiplendi ve besledi. Böyle bir vahşi canlı için hayret verici bir durumdu bu. Solo yuvayı tümüyle kontrol altına almıştı. Ancak çakal ebeveynler de vazgeçmek niyetinde değildi. Anne ve baba çakal yuvanın etrafından ayrılmadı ve fırsat buldukça yavrularını besleme çabasına girdiler. Baba çakal, Solo'yu kendi üzerine çekiyor, bunu fırsat bilen anne ise o sırada yavruları emziriyordu. Solo da avlanıyor ve av etlerini kusarak onları besliyordu. Yavruları beslemek için çakallarla vahşi köpek arasında bir rekabet hüküm sürüyordu. Belgeselin ilerleyen bölümlerinde daha da ilginç bir durum gerçekleşti. Bir sırtlanın yuvaya saldırısından sonra iş birliği içinde sırtlanı bertaraf ettiler. Birlikte girdikleri bu savaş onları müttefik yapmıştı. İş birliğinin boyutları daha da arttı. Birlikte avlanarak yavruların büyümesine katkıda bulundular. Bu sayede tüm yavrular sağ ve sağlıklı bir şekilde büyütülmüştü. Bunu hayret ve heyecanla izlemiştim. Yavruların da vahşi köpeğin niyetini anlayıp ondan kaçmamış olmaları çok etkileyiciydi.

Sosyal gruplarda birey sayısı

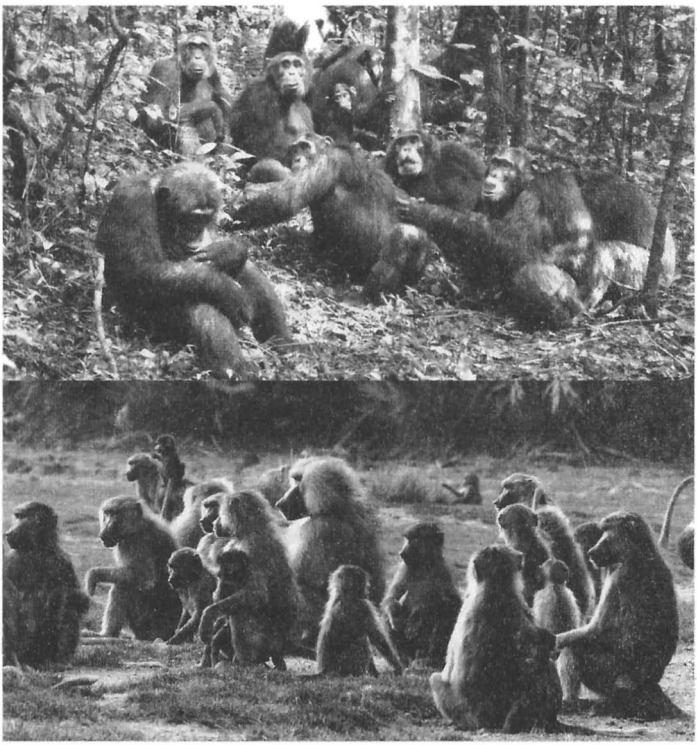
Gruplar, grubu ayakta tutan ideal sayıda üyeden oluşur. Grup üyelerinin sayısı, çevrede yırtıcıların varlığı, çevredeki aynı türden rakip gruplar veya doğal kaynaklar gibi tehditler ve fırsatlara göre evrimsel mekanizmalarla dengelenir. Grup üyesi sayısını, doğum, ölüm, göç ve dışarıdan katılma gibi durumlar belirler. Grup avlanma ya da korunma için ihtiyacı olan en düşük sayıda bireyden oluşur. Grubun doğal koşullara uyabilmek için belirli bir sayının altında olmaması gerekir. Grup üyelerinin belirli bir sayının üzerinde olması ise kaynakların kullanımı konusunda sorunlara neden olabilir. Grubun nüfusu arttıkça grubun uyumu, iletişim ve grup

içi kontrol zorlaşır, beslenmesi gereken birey sayısı artar ve grup başarısızlığa uğrar.

Etoburların oluşturduğu sürülerin birey sayısını, avlanma olanakları belirler. Aslan sürülerinde birey sayısı 25'e ulaşabilir. Büyük sürüler daha büyük ve daha verimli alanları kontrol eder. Sürüdeki birey sayısının yanı sıra, sürünün gücü de sürünün yaşam alanının büyüklüğüne etki eden bir durumdur. Aslan sürülerinde erkek aslan sayısı fazla ise sürü daha geniş bir alana hâkim olur. Kurtlar kendilerinden çok daha iri cüsseli olan otoburları avlayabilmek için birlikte davranırlar. Gri kurtlar yaşadıkları ortam ve avın bolluğuna bağlı olarak 2-36 arasında bireyden oluşan sürüler oluşturabilirler. Çevredeki kaynaklara göre sürünün çok büyük olması durumunda sürü bölünür. Serbest kalan bireyler yeni gruplar kurarak ya da başka sürülere dahil olarak güç birliği yapabilir. Bu şekilde doğaya, avlarına ve rakiplerine karşı verdikleri mücadelede avantaj elde ederler. Bölgedeki avların sayısı ve avcı gruplarının sayısı bir dengededir. Kurtlar geyikleri avlarsa bir süre sonra geyikler azalacaktır. Bu da kurtların azalmasına neden olur.

Tüm canlılarda nüfus katlanarak artma potansiyeli taşır. Şempanze topluluğu gibi düşük üreme sıklığı olan canlılarda dahi nüfus, kaynaklar müsaade ettiğinde, her zaman katlanarak ileri gitme eğilimindedir. Grupları oluşturan birey sayısını belirleyen çevresel faktörlerin yanı sıra grubun iç mekanizmaları tarafından bir kontrol de bulunur. Hızlı üremenin olduğu durumlarda birkaç nesil sonra doğal koşullar uygun olsa dahi nüfus artışını yavaşlamaya zorlayan mekanizmalar vardır. Diğer yandan canlılar kendi nüfuslarını sınırlayarak dengelerler. Bu şekilde nüfus belirli düzeye ulaştıktan sonra sabitlenir ve bu seviyede yukarı ve aşağı salınım göstererek devam eder. Grupların ideal sayıda tutulmasının bir yolu da bölünmedir. Gruplar ayrılma, göç ya da iç çatışmalarla bölünerek uygun grup birey sayısı korunabilir.

Yaşayan birçok primat türü, sosyal yaşamın farklı örneklerini gösterir. İnsana en yakın olarak bilinen beş primat

Resim 7: Şempanze ve Babun grupları

türünün de sosyal yaşamları farklıdır. Yaşamlarının önemli bir kısmını yerde geçiren şempanze ve babun gibi bazı primatlar, genellikle sayıları 50'ye varan büyük sosyal gruplar oluştururlar. Yer yaşamında yırtıcı tehdidi, grup birey sayısının fazla olmasına neden olmuştur. Ağaçta güvenli ortamda yaşayan orangutanlar yalnız yaşamakta, gibonlar ise çiftler halinde yaşamlarını sürdürmektedir. Goriller dominant erkeğin eşleri ve yavrularından oluşan ve sayıları 5 ile 15 birey arasında değişen aile grupları olarak birlikteliklerini sürdürür.

Şempanzeler kalıcı bir eş ilişkisi olmayan, geniş gruplar halinde yaşarlar. Primatologların '*topluluk*' olarak adlandırdığı ve esnek alt gruplar da içeren şempanze toplulukları, nüfusları 50 ile 150 birey arasında değişen, yüz ölçümü 40

kilometrekareyi bulabilen yaşam alanlarında gruplar halinde yaşar. Bu yaşam alanlarını oluşturma, sınırlarını müdafaa etme ve bölgeye bağlılık, besin kaynaklarını kontrol altına almaya yaramaktadır. Alanı rakip gruplara karşı koruma ve gerektiğinde genişletme, savaşlar ve toprak işgalleri ile mümkündür. Grup halinde avlanmak hayvansal proteini alabilmek için bir avantaj sağlar. Şempanzelerin buradaki başarıları, kendi gruplarında bağlılık, iletişim ve ittifaka açık olmaları, rakip gruplara karşı ise saldırgan ve acımasız olmaları ile belirlenir.

Çoğu primat türünde olduğu gibi sosyalleşme, insanın en önemli özelliklerinden biri ve insan evriminin en önemli aşamalarındandır. Bizler de grup arayıcıyız. Bir gruba dahil olmayı istiyor ve bir gruba ait olmaktan haz alıyoruz. Sosyallik, insanda da diğer sosyal canlılarda olduğu gibi doğaya karşı mücadelede olduğu kadar tür içinde gruplar arası rekabette de bir grup içi iş birliğini sağlamıştır. İnsan zekasının evrimi, bireysel yeteneklerle doğaya karşı verilen mücadelelerin ötesinde, grupların getirdiği sosyal ve iletişim becerileriyle olmuştur. Bize en yakın genetik yapıya sahip yaşayan büyük maymunlar ile insan arasında tüm beceriler dikkate alınarak yapılan kıyaslamalarda en büyük farkın sosyal becerilerde olduğu görülmektedir.

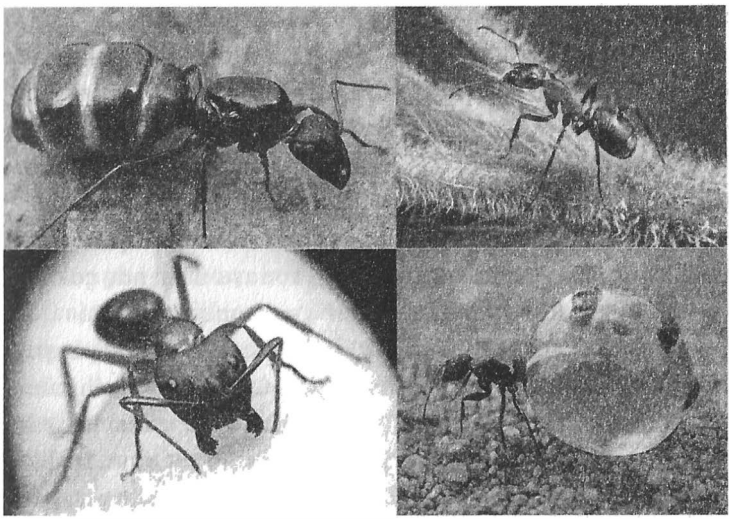
Ancak bizler her ne kadar sosyal canlılar olsak da bir bütün gibi davranabilme konusunda sahip olduğumuz sosyal güdüler yeterli değildir. Arılar ve karıncalarla kıyasladığımızda oldukça bencil kalırız. Herkesin birbiriyle akraba olduğu ve aynı kraliçeye hizmet ettiği sosyal böcekler, topluluklarındaki tüm bireylerin ve kolonin yararı için tüm güçleriyle çabalarlar.

Böceklerde sosyallik

Karıncaları az da olsa gözlemleme fırsatı bulan bir kişinin, onların bu organize yapılarıyla sahip oldukları büyülü dünyalarından etkilenmemesi mümkün değildir. Böcekler ale-

minde sosyalleşmenin değişik örneklerini görürüz. Karıncaların yanı sıra termit ve arı gibi böceklerin sosyallikleri, memeliler ve insanla kıyaslanamayacak kadar ileri düzeydedir. Gerçek sosyalleşme örnekleri gösterirler. Karıncalar tam bir sosyal yapılaşmaya sahiptir. Bir koloni, bir vücut gibi davranarak iletişim, iş birliği ve iş bölümü becerilerini tam anlamıyla yerine getirir. Kimyasal yollarla iletişim kurarlar. İnanılmaz sayıda birey iş birliği içinde çalışır ve aynı genlere sahip oldukları halde işçi, asker ya da kraliçe gibi bir iş bölümü de yapmaktadırlar. Sosyalliğin evrimi konusunda çok önemli bir isim olan Edward Osborne Wilson'un bu alandaki en önemli otorite olmasına giden yol, sosyal böcekler üzerinde yapmış olduğu çalışmalardır. Karıncalar konusunda büyük bir uzman olan Wilson, "*Bizden çok uzun zaman önce aynı yollardan geçmiş olan hayvanların, bilhassa da sosyal omurgasızların tarihine bakarak konuyla ilgili önemli ipuçları edinebiliriz*" der. Wilson'a göre, sosyal böcekler üzerinde yapılan çalışmaların üst üste dizilişi ile elde edilen biyoloji bilgimiz, sosyal davranışın en ileri hali olan gerçek sosyal yaşamın, nasıl ve niçin var olduğunu açıklamayı mümkün kılmaktadır.

Birden fazla neslin fedakârca iş bölümü yaparak gruplar halinde birleşmesi olan gerçek sosyallik, yaşam tarihindeki en önemli gelişmelerden biridir. Bu aşama, organizmaların bir araya gelerek oluşturduğu süper organizmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gerçek sosyal yaşama ulaşabilmiş türlerde bir bölge veya yuva vardır. İki ya da üç nesil iş birliği ve iş bölümü yaparak bir arada yaşar, yuva ya da yaşam alanı, tüm düşmanlara karşı fedakârca bir iş birliği ile korunur. Bu süreci göz önüne getirmek için tek başına yaşayan bir yabanarısının yavrusunu yetiştirmek için bir yuva kurduğunu düşünün. Olağan yabanarısı yavruları büyüdüklerinde yuvadan ayrılır. Eğer bir sonraki neslin küçük bir kısmı bile ayrılmak yerine yuvada kalırsa, oluşan grup gerçek sosyal yaşamın eşiğine ulaşmış olur. Bu aşama kolaylıkla aşılır. Ancak devam ettirilmesi hiç kolay değildir. Sonraki aşama ger-

Resim 8: Karınca kolonisinde iş bölümü; Kraliçe, işçi (üstte), asker ve bal depolayıcı karınca (altta).

çek sosyal yaşamın başlangıcına, yani grupların birden fazla nesle ait fertlerden oluştuğu ve kişisel çıkarların en azından bir kısmının grup için feda edildiği bir iş bölümünün bulunduğu bir düzene gelmektir. Tek yaşayan bazı arı türleri, tek bir yuva yapılabilecek kadar küçük bir alanda bir araya konularak ilkel bir başlangıç aşamasına getirilebilir. Buraya iki arı konmasıyla oluşturulan çift, doğada ilkel sosyal arılarda görülebilecek bir hiyerarşiyi hızlıca oluşturur. Baskın olan dişi, kraliçe olarak yuvada kalır. Burayı korur ve ürer. Astı olan dişi, işçi arı konumunda dışarıda yiyecek arar.[6]

Karınca kolonileri su baskınları sırasında birbirlerine kenetlenerek oluşturdukları canlı sallar ile su yüzeyinde ulaşım sağlayabilirler ve kurdukları canlı köprülerle bir geçitten geçerek iş birliği örnekleri gösterirler. Ayrıca koloni içindeki görev dağılımı sayesinde asker, işçi, hemşire ya da çok yönlü bir emekçi gibi iş bölümü örnekleri gösterebilmek-

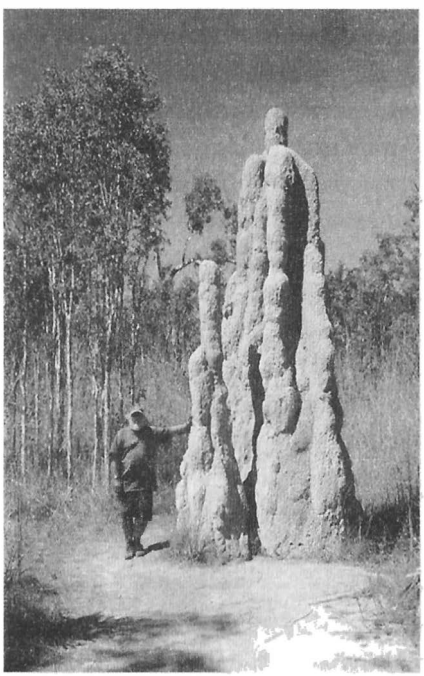
[6] Edward O. Wilson. *Yeryüzünün Sosyal Fethi; Sosyal Yaşam Dünyayı Nasıl Fethetti?* (*The Social Conquest of Earth*) çev. Tonak G, Say Yayınları, 2012. s. 173.

tedirler. Hatta gövdeleri bir depo şeklini almış olan bal küpü karıncalar gibi çok sıra dışı dönüşüm örnekleri de bulunur. Bu iş bölümünde karınca sürülerinin bazı üyeleri fedakârca görevler üstlenmişler, asker karıncalar koloninin devamı için yaşamlarını feda ederken, işçi karıncalar üremekten vazgeçmişlerdir.

Darwin, üreyemeyen işçi karıncaların nasıl olup da doğal seçilim yoluyla evrim geçirebildiği konusu üzerinde çok fazla düşünmüştür. Üreyemeyen bir canlı onun teorisine göre nasıl evrilebilirdi. Türlerin Kökeni kitabında karşılaştığı zorluğun ilk bakışta aşılamaz görünüşü ve teorinin tümü için yıkıcı olması nedeniyle endişesini dile getirmektedir. Sorunu seçilimin hedefinde kraliçe anne ile soyunun birlikte bulunması fikri ile çözmüştür. Seçilimin hedefinde birey değil de grup bulunmaktadır. Darwin "*karınca kolonisi bir ailedir*" demiş ve eklemiştir. "*Seçilim tıpkı bireyi olduğu gibi aileyi de etkileyebilir ve arzulanan sonuca bu şekilde ulaşılabilir. Aynı grubun üreyebilen dişi ve erkeklerinde ortaya çıkan küçük bir değişim, yine grubun üreyebilen yavrularına aynı değişime sahip kısır yavrular üretme eğilimi aktarışıyla olur.*" Grup üyelerinin bu fedakarlıkları grubun bir bütün olarak daha fazla yaşamasını sağlar. Üreyen ve işçi olan birbirinden ayrılır. Böylece bir grup topluca bir birey gibi davranır. Bugün *fenotipik esneklik* adı verilen durum Darwin tarafından bu şekilde açıklanmıştır. Basit gibi görülen bu açıklama, canlılarda sosyal yaşamın ortaya çıkışının doğal seçilim ilkeleriyle izah edilebilmesini sağlayan devrim niteliğinde bir açıklamadır.

Termitler de karıncalar gibi böcekler dünyasının çok başarılı bir sosyal türüdür. Yaklaşık dört milyon üyeden oluşan bir kolonide yaşarlar. Bu süper organizma, genetik açıdan tıpatıp olan kardeşleri ile bir tür sürü zekasıyla hareket eder. Bu şekilde yer üstünde muazzam yüksekliklerde inşa ettikleri ve gerekli konforu sağlamış oldukları çamurdan yapılma gökdelenlerinde organize bir yaşam sürerler. Termit yuvaları dört metreye ulaşabilir. Yapan canlıların vücutlarıyla oran-

landığında bu boyut, insanın yaptığı gökdelenlerle mukayese edilebilir boyutlardadır. Bu yuvanın havalandırması mükemmeldir. Yuvanın içinde yavruların üretim ve bakım alanları vardır. Yuvalarındaki özel açık alanlarda mantar yetiştirecek şekilde tarım yaparlar. Termitler gece gündüz saldırı altındadır. Bir yırtıcı bir saldırıda bin termiti yiyebilir. Ama bu durum termit nüfusunun tamamında kolay kolay bir gedik açmaz. Yuvayı savunmak, yuvadaki hasarları onarmak ve koloninin nüfusunu yeterli sayıda tutabilmek önemlidir. Termitler burada tam bir iş bölümü örneği gösterirler. Çamuru korumak, etrafı çekip çevirmek ve kardeşlerini büyütmek termitlerin temel görevleridir. İşgalci karıncalara karşı asker termitler etkindir. İşçiler yuvayı onarır. Kraliçe, günde 30.000'e yakın yumurta üretir. Kraliçe sağlıklı olduğu sürece koloni varlığını onlarca yıl devam ettirir. Karıncalara benzer özelliklere sahip olmalarına rağmen termitler karıncalarla

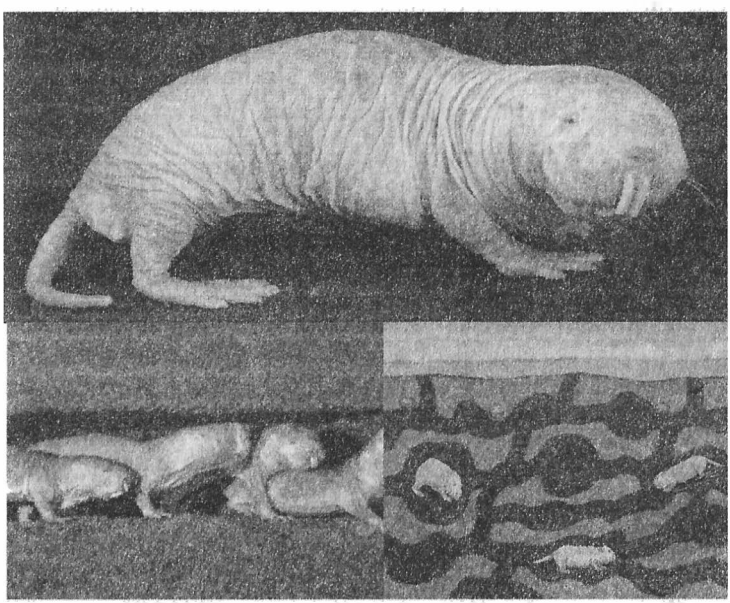
Resim 9: Termit yuvası

tahmin edilenden çok daha uzak akrabadır. Termitler hamamböcekleriyle, karıncalar ise arılarla akrabadır. Bu çok farklı iki türün yaşam şekillerinin aynı olması, aynı sonuçları doğurmuş ve birbirlerinden bağımsız olarak neredeyse aynı yaşam biçiminde evrilmelerini sağlamıştır.

Böceklerde sosyal yaşamın evrimi ile ortaya çıkan bir bütün koloni, tek bir bireye benzer. Bir kolonideki canlıların iş bölümü örnekleri, bir canlı bireyin vücudundaki farklı hücrelerin iş bölümünü andırır. Kolonilerin evrimi bireylerin doğal seçilimi ile evrimine benzer. Doğal seçilim ilkeleri burada bireyler değil koloniler arasındaki bir rekabetle olur. Çevresel yaşam koşullarına en uyumlu olan koloniler seçilir. Bir koloni, yapmış olduğu iş bölümü ile aynı genetik yapıdaki bireyleri farklı görevlere atamıştır. Bu, bir vücudun gelişim aşamasında aynı gene sahip hücrelerin bölündükçe farklı organları oluşturmasına benzer. Vücut dokuları içinde her hücrenin çekirdeğinde tüm genetik bilgi bulunur. Ancak belirli bir organ oluşturulacaksa o hücrede DNA'nın ilgili bölümleri devreye sokulurken diğerleri durdurulur. Böylece organlar, birbirinden ayrı vücut yapıları, bir parmak ya da diş oluşturulur. Aynı şey gerçek sosyal bir koloni için de geçerlidir. Karıncalar, termitler ve arılar gibi gerçek sosyal yaşam örneği gösteren türlerin bireyleri koloni içinde farklılaşmışlardır ve bağımsız fonksiyonlara sahip, ayrı organlar gibi davranırlar. İşçi, asker, kısır erkekler ve kraliçe gibi birçok görev için bir iş bölümü vardır. Bu şekilde oluşturdukları süper organizma şeklindeki yapıları ile tüm koloni bir vücut gibidir. İşçiler tüm diğerleri gibi kraliçe ananın fenotipik uzantıları olarak üretilir. Bir yaban arısı ya da karınca kolonisinin yuvasına rahatsızlık verici bir hareket yapacak olursanız dışarıya çıkıp size saldıran işçilerin hepsi kraliçe ananın genomunun ürünleridir. Koruyucu işçiler kraliçenin fenotipidir. Tıpkı parmaklarınızın ya da dişlerinizin sizin fenotipiniz olduğu gibi.

Gerçek sosyal yaşama sahip böcekler bugün karadaki omurgasızlar aleminde çok büyük bir başarı ile varlıklarını

sürdürmektedir. Tüm bu avantajlarına rağmen bu böceklerin ortaya çıkışı, yaşam tarihinde çok fazla oranda görülmemiş olup ender yaşanan bir durumdur. Sosyal böcek türleri, yaklaşık bir milyon farklı türün olduğu böcekler dünyasının sadece yüzde ikisini oluşturur. Çoğunluğunu karıncaların, arıların, yabanarılarının ve termitlerin oluşturduğu, bilinen 20.000 farklı sosyal böcek türü bulunmaktadır. Tür olarak azınlıkta gibi görülse de sosyal böcekler, sayıları, toplam ağırlıkları ve çevre üzerindeki etkileri ile diğer böceklere baskındır. Amazonların yağmur ormanlarının bir hektarlık alanında bulunan hayvanların ağırlığını ölçerek yapılan kapsamlı bir çalışmada karınca ve termitlerin tüm böceklerin ağırlığının yaklaşık üçte ikisini oluşturduğu hesaplanmıştır. Bugün yaşamakta olan karıncaların sayısı yaşayan insanların sayısından 1 milyon kat fazladır. Bir karıncanın ortalama olarak bir insanın milyonda bir ağırlığında olduğu dikkate alındığında yeryüzündeki insanların ve karıncaların

Resim 10: Çıplak kör fare ve koloninin yer altında açtığı tünellerden oluşan yaşam alanı

toplam ağırlıklarının yaklaşık birbirine eşit olduğu söylenebilir.[7]

Benzer yaşam koşulları benzer çözümler bulunmasını sağlar. Toprak altında yaşamakta olan bir omurgalı canlı da benzer özelliklere sahip olacak şekilde özel bir sosyal evrim süreci geçirmiştir. Karıncalara ve termitlere benzer yaşam koşullarında yaşayan bir memeli türü olan sıra dışı özelliklere sahip bu canlı, çıplak kör faredir.

Çıplak kör fare toprak altında yaşar. Tüm hayatını karanlıkta geçirir. Oyuk ve tünellerden bir yer altı ağı yaparak köstebeğe benzer bir yaşam biçimi seçmiştir. Bütün bu çaba başlıca gıdaları olan yumru köklere ulaşmak içindir. Toplam sayıları birkaç düzine ya da birkaç yüz olabilir. Yaşadıkları karanlık ortamda tipik bir memeli sosyal çevresinden ziyade karınca ve arılarla daha çok ortak yanı olan sabit bir topluluk oluşturmuşlardır. Sosyal yaşamları sosyal böceklerde olduğu gibi bir iş birliği ve iş bölümü üzerine kuruludur. Aşırı hiyerarşik koloniler halinde yaşarlar. En üstte uzun güçlü bir kraliçe vardır. Üremeleri yalnızca kraliçe ve birkaç erkekle sınırlıdır. Kraliçe, kolonide bulunan diğer kör farelerin tümünün annesidir. Hayatı boyunca yalnızca seçilmiş birkaç erkek ile çiftleşir. Diğerlerinin çiftleşmesini tam bir korkutma politikası uygulayarak engeller. Diğer üyeler arasında tünel açmak, besin toplamak ve koloniyi savunmak gibi rollerle görev dağılımı vardır. Bazı kör fareler koloniyi diğer kör fare kolonilerinden ve yırtıcılardan korumak için asker olarak görev yapar. Gençlik çağındaki kör fareler işçi görevi görürler. Oyukları temizler, tünel kazar ve yiyecek ararlar. Kazma işlemi takım halinde tam bir iş bölümü ile yapılır. Tüneli baş kazıcı biçimlendirir. Diğerleri toprağı tünelden geçirip yüzeye çıkarır. Her birinin hiyerarşideki statüsü açıkça belirlidir. Koloninin daha kıdemli üyeleri tünellerde gençlerle karşılaştıklarında gençler alttan, kıdemli üyeler üstten ilerler.

---

[7] Edward O. Wilson. *Yeryüzünün Sosyal Fethi; Sosyal Yaşam Dünyayı Nasıl Fethetti?* (*The Social Conquest of Earth*) çev. Tonak G., Say Yayınları, 2012. s. 145.

3

SOSYALLİĞİN YAPITAŞLARI

Sosyal gruplarda birlikteliğin başarısında en önemli beceri iletişimdir. Grupta bir bütün olarak davranabilmek ancak iletişimle mümkündür. İletişim, sosyal evrimin temel ögesidir. Bu nedenle güçlü seçilim baskılarıyla şekillenmiştir. İletişim becerileri, sosyalleşme ile birlikte evrilmiştir. İletişim olmadan sosyalleşme olmaz. Sosyal yaşamın temel birimi, iki kişi arasındaki bağdır.[1] İletişim bireyler arasında dinamik bir bağlayıcı etki oluşturarak grupların oluşmasını ve sosyalleşmeyi mümkün kılmıştır. İletişim öncelikle birbirini fark etmeyi daha sonra da işaret göndermeyi gerektirir. Bunun için bir alıcı bir de verici gereklidir.

Görme, ışığa yönelebilmek, avları yakalayabilmek avcılardan kaçabilmek için ortamda yansıyan ışığı algılayacak şekilde evrildi. Koklama, avın kokusunu alarak takip etmek, avcıların kokusunu alarak onlardan kaçabilmek ya da yiyeceklerin uygun olup olmadıklarını anlayabilmek için var oldu. İşitme ise yaklaşan bir tehlikenin yeryüzünde ya da havada oluşturduğu sesleri duyarak tehlikenin farkına varabilmek veya takip edilen avın hareketi sırasında çıkardığı sesi duyabilmek için evrimleşti. Bu hislerden ilki ışığı, ikincisi molekülleri, üçüncüsü ise yayılan titreşimi algılayacak şekilde evrildi.

Bu üç duyu, doğaya uyum için evrilmişti. Yaşam kavgasında doğadaki tehdit ve fırsatları anlamak için var olan bu donanımlar, sosyal evrim sürecinde yeni uyumlar sağlayarak zamanla iletişim ve sosyalleşme için de vazgeçilmez ögeler

[1] Eriksen TH. *Sosyal ve Kültürel Antropoloji*, çev. Koca AE. Atıf yayınları, 2018. s. 88.

oldular. İletişimin evrimi, zaten hazır olan alıcılara uygun vericilerin ortaya çıkmasıyla oldu. İletişim, bu duyu organlarına hitap eden vücut özelliklerinin ortaya çıkmasıyla şekillendi ve zenginleşti. Duyu organları, sosyal işaretleri anlamak için de kullanılır olacaktı.

Görme duyusuna hitaben, vücut ifadeleri, mimik ve jestler ile bir görsel iletişim aracı olarak beden dili ortaya çıktı. İşitme duyusuna hitaben, ses çıkarma ve çıkarılan sesi şekillendirerek anlamlı iletişim aracı olarak kullanma ile konuşma becerisi ortaya çıktı. Koklamaya hitaben de bir kimlik kartı gibi bireylerin kendi kimliklerini ifade edebildikleri koku üretimi ortaya çıktı. Bu iletişimsel becerilere sahip olan türlerde bu özellikler kendilerine sağladığı sosyal avantajlara göre farklı şekillerde evrilmiştir. Görme ve işitme ile ilgili daha detaylı verilere girmeden önce koklama ve dokunma duyusunun sosyalleşmede nasıl kullanıldığına kısaca değinelim.

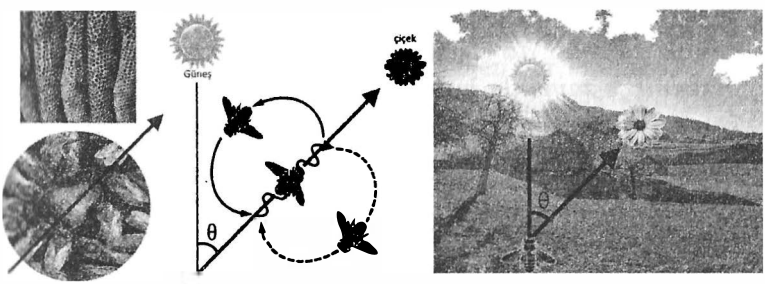
Üstün koku alma yeteneklerine sahip olan memeliler koku alma becerilerini iletişim amacıyla kullanmıştır. Türe ve bireye özgü olarak üretilebilen koku bir iletişim amacıyla kullanılabilmiştir. Koku, ter ve idrar örneğinde olduğu gibi, cilt veya atılabilen vücut sıvılarına açılan bez yapılarında bakterilerin de yardımıyla ortaya çıkar. Bireye özgü kokuların alınabilmesi farklı amaçlarla kullanılmıştır. Çiftleşme için uygun dönemin belirlenmesi, eş seçimi ya da hakimiyet kurulan bölge işaretlenerek rakiplerin bu alan dışında tutulması koku iletişimiyle mümkün olmuştur.

İletişimde dokunma duyusu da kullanılır. İletişim kurarken birbirlerine dokunmak kurtlar ve köpeklerin sıklıkla kullandıkları bir yöntemdir. Baskısını ve derecesini ayarladıkları dokunuşların yanı sıra aynı şekilde ayarlanmış küçük ısırıklarla sürekli birbirlerinin davranışlarını düzeltirler. Uyarı baskın olandan gelir. Bu şekilde sürü liderleri takipçilerini, anneler ise yavrularını düzeltir. Düzeltme anlıktır. Hatanın yapıldığı anda yapılmaktadır. Bu sayede uyarılan köpek, düzeltmenin ne için yapıldığını da anlar.

Sosyal böcekler, ileri iletişim becerilerine sahiptir. Karıncalar kimyasal olarak mükemmel bir iletişim içindedir. Arıların iletişim şekli ise hayret vericidir.

Arı dansı

Güneşli bir sonbahar günü açıkta kahvaltı ederken sık karşılaşılan bir durumdur. Sofraya önce ziyaretçi bir arı gelir. Sonra kaybolur. Eğer sofrada onların sevdikleri bir besin varsa kısa bir süre sonra kalabalık bir grup arı sofraya üşüşür. Peki ilk gelen ve kâşif olduğu görülen arı diğerlerine bunu nasıl anlatmıştır? Bunu ortaya koyan ve bu buluşuyla 1973 yılında Nobel Ödülü alan Karl von Frisch, haberci arının kovan içinde yaptığı özel bir uçuş dansını keşfetmiştir. Bu dans ile haberci arı kovandakilere yiyeceğin hem uzaklığı hem de yönü hakkında bilgi verir. Dansını iki dönüşlü olarak 8 rakamı çizer şekilde yapar. Dansının dönüşleri arasında kendini sağdan sola sallayarak düz uçuşlar da yapmaktadır. Bu düz uçuş, yiyeceğin yönünü, dansın temposu ise yiyece-

Resim 11: Arı Dansı: Besin kaynağını bulan haberci arı, kovana dönünce 8 çizecek şekilde bir dans yapıyor. Kovanda bölmeler dikey olduğundan bu dans dikey yönde oluyor. Arının dans sırasında titreşerek yaptığı yürüyüşün yönü (ok), yeryüzüne dik olan eksene göre belirli bir açıyla oluyor. Bu dansı gözleyen arılar kovanın kapısına çıktıklarında kovanda dikey olarak izledikleri haberci arının dansındaki açıyı yatay eksene uyarlıyorlar. Burada yeryüzüne dik olan eksen, güneşi gösterirken, arının titreşerek yaptığı yürüyüşün buna olan açısı ise besin kaynağını gösteriyor.

ğin uzaklığını gösterir. Arılar bu dansı, karanlık bir ortamda ve peteklerin dikey konumu üzerinde yapar. Kovanda yatay düzlem bulunmadığından kovan içinde dikey düzlemde verilen bilgi, dışarıda yatay düzlemde değerlendirilmelidir. Diğer yandan yapılan düz uçuşun yerçekimine göre açısı, güneş ile olan açıyı gösterir. Yiyecek tam güneş yönündeyse arı yönü belirten uçuşunu tam dikey pozisyonda yapar.

Sosyal canlılar dikkatle gözlendiğinde konuşmadıkları halde aralarındaki sıkı bir iletişimin varlığı hemen anlaşılır. Köpekler konuşma yetenekleri olmadığı halde birbirleriyle anlaşabilmekte ve sürü içindeki faaliyetlerini koordine edebilmektedir. Köpeklerden birisi tek bir bakışla, bir saniyeden çok daha kısa bir sürede, sürünün dinamiğini değiştirebilir. Bu tespit, köpeklere fısıldayan adam unvanıyla bir köpek uzmanı olarak ünlenmiş olan Cesar Millan'a aittir. Millan'ın bu tespitiyle birlikte şu vurgusu da önemlidir. "*Tüm canlılar için aynı anlamı ifade eden evrensel bir lisan, insan da dahil olmak üzere bütün canlıların bilmeden konuştuğu bir dil vardır. Bunu insanlar bulmamıştır. Hayvanlar bu lisanı içgüdüsel olarak bilerek doğar. İnsanlar bu lisana vakıf olarak doğsalar da kelimelerin tek iletişim yolu olduğunu öğrendikçe zamanla bunu unutma eğilimi gösterirler. İşin komik olan yanı ise, biz insanlar her ne kadar bu lisanı bilmediğimizi düşünsek de sürekli bu lisanda konuşmamızdır. Diğer yandan hayvanları nasıl anlayacağımıza dair en ufak bir fikre sahip değiliz. Biz iletişimde olduğumuzu bilmesek de onlar bizi net olarak anlıyor ve algılıyorlar.*"[2]

Görsel iletişim, bireylerin göze hitap eden vücut özellikleri ve fonksiyonları geliştirmeleri ile sağlanabilmiştir. Yüz mimikleri ve el kol hareketleri gibi günlük hayatta çoğumuzun farkında olmadan kullanmakta olduğu beden dili, iletişimin en önemli ögelerindendir. İletişimde beden dilinin büyük rolü vardır. Şempanzeler konuşmadıkları halde grup içinde tam

[2] Millan C. Jo Peltier M. *Cesar'ın Yöntemi. (Cesar's way)*, 2006, çev. Yavuz P., Epsilon, 2013. s. 83-84.

bir sosyal yaşam örneği gösterirler. Siyaset yapabilir, sürü içinde liderlerini seçerler.[3] İnsanın iletişiminde de beden dili önemli bir yer tutar. Tahmin ettiğimizin aksine beden dili ile iletişim, sözlü iletişimden çok daha etkilidir. Konuşabilir olmamız beden dilinin iletişimdeki rolünü azaltmamıştır. Yapılan araştırmalar kurulan iletişimde beden dilinin %60-%70 düzeylerinin üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Sözlü iletişim sırasında çoğu zaman gerçek hislerimizi aktaramayız. Beden dilimiz ise çoğu zaman hissettiklerimizi yansıtır. Sosyal yaşam gereği, çoğu küçük ve masum olan yalanlara da sıklıkla başvururuz. Ancak beden diliyle bunu yapmak hemen hemen imkansızdır. Daha çok sözlü iletişime dikkat ettiğimizden, çoğu zaman kendimizin ve iletişim içinde olduğumuz bireylerin beden dili ile verecekleri asıl mesajları kaçırırız. Konuşmanın evrimi, insanlara yalan söyleyebilme fırsatı sağlamıştır. Napolyon dönemi Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın *"İnsan, dili düşüncelerini gizlemek için geliştirdi"* söylemi bu durumu veciz bir şekilde açıklar.

Reddetme, üstünlük, korku, gülme, saldırganlık gibi bazı beden ifadeleri dünyanın hemen her tarafında aynı anlamı ifade eder. Başı iki yana sallama hemen her toplumda reddetme anlamındadır. Bu hareket aynı zamanda henüz konuşamayan bir bebeğin yemeyi ya da emmeyi reddettiğinde bunu annesine beden diliyle söylemesinin de bir yoludur.

Beden diliyle verilen bazı mesajlar, tıpkı konuşma dilinde olduğu gibi yöreselleşmiştir. Başparmağı yukarıda tutup diğer dört parmağı yumruk yapmak çoğu kültürde onaylama ve beğenme işaretidir. Bazı kültürlerde bu işaret, bir kızgınlık ifadesi ve küfür olarak kullanılır.

Tüm hayvan besleyenlerin bildikleri gibi, hayvanlarla iletişimimizde de beden dili çok önemlidir. Hayvanlar aleminde gizli hesaplar yoktur. Hile yapmaz ve yalan söylemezler. Çünkü böyle bir şey yapmaya kalkarlarsa diğer hayvanlar

---

[3] Frans de Waal, *Chimpanzee Politics: Power and Sex among Apes, 1982*, Baltimore: Johns Hopkins University Press. 2007.

bunu hisseder. Onlar insanın ruhsal durumunun farkındadır. Kandırmak için sözcüklere başvurma şansınız olmaz. Beden dilinizi çok iyi okurlar. Davranışlarını ve isteklerini ona göre ayarlarlar.

Yüzle İletişim

Yüzümüz iletişim için karşımızdakiyle etkileşime en açık olan vücut bölgemizdir. Hem iletişim organımız hem ruh halimizin dışa vurduğu yer, hem de kimliğimizdir. Görme organını çevreleyen bölgedir. Bakma ve aynı anda bakılmaya müsaade eden, böylece hızlı iletişime ve karşılıklı bilgi alışverişine en uygun yerdir. Evrimsel geçmişimizde, henüz konuşma ile iletişime geçmeden önceki dönemlerde yüz tanıma ve yüzle iletişimin önemli bir yeri olduğunu gösteren bulgular mevcuttur. Derinlerden gelen yüz yüze iletişim becerimiz, başkalarının yüzlerine bakarak ve tepkilerine dikkat ederek tanımasak bile onlar hakkında çok kısa zamanda bir fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

İnsan yüzünün çıplak olması iletişimi kolaylaştırır. Mimik kaslarıyla ortaya çıkan yüz hareketleri, bu şekilde daha iyi görülür. Başlıca göz çevresinde ve dudak çevresindeki kaslar olmak üzere yüz kaslarının iletişimde oldukça önemli rolü vardır. Yüz bölgesi ve özellikle göz çevresi, bakışın karşılıklı olduğu seviyedir. Göz çevresi, karşılıklı bakışma sırasında bakış yönünü değiştirmeden işaretlerin alınmasını sağladığından daha hızlı bir iletişimi mümkün kılmaktadır. Bu bölgedeki küçük hareketlerin iletişim için önemli rolleri vardır.

Yüzümüz, içine girdiğimiz ruh halini yansıtır. Yüz kaslarının şekillendirdiği yüz ifadeleri, yüz yüze iletişim için bir görsel şablon sağlar. Yüzümüz taklite çok meyillidir. Bir fotoğraftaki yüz ifadesine bakarken bu ifade, elimizde olmadan yüzümüzde yansımasını bulabilir. Yüz hareketini kontrol eden kasların taklit anlamına gelen "mimik" sözcüğüyle adlandırılmış olması, yüzümüzün taklite dayalı empatiyle ne kadar ilişkili olduğunu gösterir.

Bebekler yaşamlarının ilk haftalarında görsel olarak henüz yakın cisimleri algılayabildikleri dönemde insan yüzüyle başka nesnelerden daha çok ilgilenirler. Görme yetenekleri ve algıları henüz zayıf iken sahip oldukları bu yetenek, oldukça dikkat çekicidir.[4] Bebeklere bu dönemde yapılan çalışmalarda beyin dalgaları kaydedilirken yüzler ve yüz ifadeleri gösterildiğinde beynin sosyal bölgelerine uyan alanların aktifleştiği tespit edilmiştir.

İletişim, bugün başlıca konuşarak sesli bilgi alışverişi olarak algılansa da görsellik iletişimin en önemli başlığıdır. Evrimsel geçmişimizde, konuşma öncesinde görsel bir iletişim dönemi geçirmiş olduğumuzu gösteren kuvvetli veriler bulunur. Bebekler altı aylık olmadan yüz ifadelerinin anlamlarını kavramasalar da birçok ifadenin karşılığı olan yüzün mimik hareketlerini basit şekliyle yaparlar. İletişim bu ilk dönemlerde göz teması ve yüz kaslarının hareketleriyle şekillenmiştir. Burada yüzün mimikleri dikkate alınarak ortaya çıkan bir beden dilinde en önemli rollerden birisi kaşlara düşmektedir. Bu beceri bugün halen bizimledir.

Kaşlar, insanın kıllarını kaybettiği dönemde kaybolmamış, gözler için koruyucu olması yanı sıra iletişim için önemli avantajları olması nedeniyle korunmuştur. Kaşlar, yüzde bulunan diğer mimik kaslarda da olduğu gibi yüz yüze iletişimin bir parçasını oluşturur. Yüz cildiyle kontrast oluşturan bir renge sahiptir. Bu renk farklılığı, kaşların daha uzak mesafelerden görülebilmesini ve hareketlerinin değerlendirilebilmesini mümkün kılar. Günümüzde de bu amaçla kullanılmakta olan kaş ve göz hareketleriyle olan iletişim şekli, tıpkı farklı dillerde farklı seslerle iletişimde olduğu gibi farklı insan topluluklarında farklı işaret dillerini oluşturmaktaydı. Sosyal iş birliği içinde avlanmakta olan kurtların seçici yetiştirilmesiyle devamı olan köpeklerde kaş hareket-

[4] Simion F. Giorgio ED. Face perception and processing in early infancy: inborn predispositions and developmental changes. *Front Psychol.* Jul 9;6, 2015. s. 969.

lerini görebiliriz. Köpeklerin kaşlarını kaldırabilen kasları vardır.[5] Bunu tek taraflı olarak da yapabilirler. Sosyal olmayan kedigiller bu kaslara sahip değildir

Gözün bakış yönünün de iletişimde rolü vardır. Biriyle konuşurken gözlerinizi başka bir yere çevirip odaklandığınızda karşınızdakinin hemen oraya baktığını görürsünüz. Bu benim sıklıkla karşılaştığım bir durumdur. Sohbet ederken sorulan bir soruyu cevaplarken konuya odaklanmak için gözlerimi bir yere sabitlediğimde olur. Karşınızdaki bireyin nereye baktığınızı görmesi, iletişim için bir mesaj anlamı ifade eder. Bunu sağlayacak bir göz yapısına sahibiz. İnsanda göz akları, gözün renkli tabakası olan irisle kontrast oluşturur. Bu sayede birisinin bakışının nereye olduğunu bizden uzakta da olsa anlayabiliriz. Bu göz yapısı, primatlar içinde bizi müstesna yapar. Diğer primat türlerinde gözakı seviyesi beyaz değildir. Maymunların gözlerine dikkat ettiğinizde bu seviyenin de göz bebeği gibi siyah olduğunu görürsünüz. Bu nedenle gözün nereye baktığı anlaşılmaz. Japon araştırıcılar Hiromi Kobayaşi ile Şiro Koşima, 92 primat türünü incelemiş ve bunlar içinde gözün bakış yönünün anlaşılabildiği tek primat türünün biz olduğumuzu göstermişlerdir.[6]

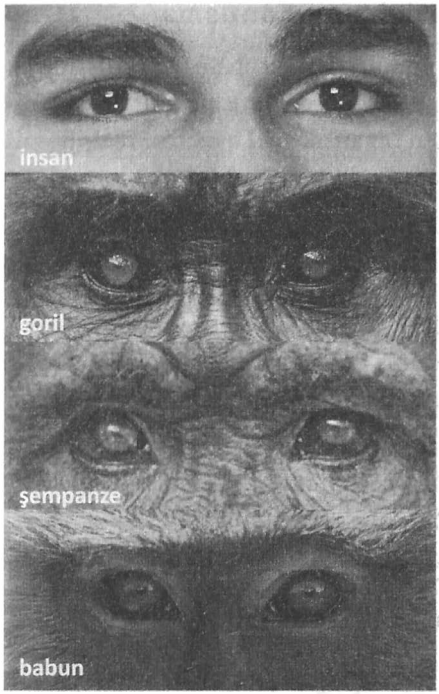
Yapılan araştırmalar, insanların göz hareketine, diğer primatların ise daha çok baş hareketine dikkat etmekte olduklarını göstermektedir. Max Planck Enstitüsünde bu farkı ortaya koymak üzere Evrimsel Antropoloji uzmanı Michael Tomasello tarafından yapılan araştırmada aynı deney maymunlar ve çocuklar üzerinde gerçekleştirilmiş.[7] Maymunun

---

5 Kaminski J. Waller BM. Diogo R. et al. Evolution of facial muscle anatomy in dogs. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(29). 2019. 14677-14681.

6 Kobayashi H. Kohshima S. Unique morphology of the human eye and its adaptive meaning: Comparative studies on external morphology of the primate eye. *Journal of Human Evolution*. 40 (5): 2001. 419-35.

7 Tomasello M. Hare B. Lehmann H. Call J. Reliance on head versus eyes in the gaze following of great apes and human infants: the cooperative eye hypothesis. *Journal of Human Evolution*, 52(3). 2007. 314-320.

Resim 12: Göz aklarının varlığı ve koyu renkli göz bebekleriyle oluşturduğu kontrast; insanda bakışınızın nereye olduğunun belirlenmesini sağlar ve iletişim için kullanılır. Bu, primatlar içinde insana özgüdür

karşısına oturan araştırıcı, bir başını çevirme, bir de sadece gözünün bakışını değiştirme hareketleri yapmış. Deneyde maymunların başın yönüne, gözün yönünden iki kat fazla dikkat etmekte oldukları gösterilmiş. Buna karşılık bir yaşındaki çocukların bile hemen hepsi, araştırmacıların sadece gözlerini çevirmelerinde, gözün bakış yönünü takip etmişler.

Bu deney, insanın bakışlarını iletişim için kullandıklarını, diğer primatların ise bakışı bir iletişim aracı olarak kullanma eğilimlerinin olmadığını göstermiştir. Bunun nereye baktıklarını gizleyen göz yapılarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Başat bireylerin hiyerarşik olarak daha aşağıda yer alanların gözlerinin içine dik dik bakmasına karşılık astların bu bakışlara karşılık vermeye cesaret edemediği bir toplum yapısı nedeniyle insan dışı primatlarda doğal seçilimin bu bilginin gizlenmesinden yana çalışmış olduğu düşünülmektedir.

İşitsel İletişim ve Konuşma

Ses tellerinin evrimsel mimarı kulaktır. Sesi şekillendiren gırtlak, dil ve ağız yapımız, işitmeye hazır bir kulağın var olması sayesinde evrilmiştir. İnsan, sosyal evrim sürecinde zamanla iletişim için anlamlı sesleri çıkarabilecek bir gırtlağa sahip olmuştur. Havanın iletimi çok zayıf olduğundan kara canlılarında ses ile iletişim kısa mesafelerde olur. Filler çok düşük frekanslı sesler üreterek seslerini havada nispeten daha uzak mesafelere ulaştırabilir. Ses iletimi suda çok iyidir. Bu sayede deniz canlıları çok uzak mesafelerde iletişim kurabilirler. Balinalar bu şekilde binlerce kilometre uzaktan iletişim kurmaktadır.

Hayvanların anlamsız sesler çıkarmakta olduğunu düşünürüz. Ancak farklı iletişim yollarına sahip olduğumuzdan onların dilini anlamıyoruz. Çıkardıkları seslerin anlamsız olduğu düşünülen bazı şebek türleri üzerinde yapılan araştırmalarla bu sesler gruplandırılabilmiştir. Kaydedilen bu seslerin frekansları incelendiğinde farklı durumlar için farklı olarak çıkarılan dört değişik hırlama biçimi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisinin üstün konumdaki bir maymunla karşılaştıklarında, ikincisinin kendinden daha aşağı konumdaki bir türdeşiyle karşılaştığında, üçüncüsünün açık bir alana çıktıklarında, dördüncüsünün ise yabancı maymunları gördüklerinde çıkarılan sesler olduğu belirlenmiş. Bir başka maymun türü olan vervetler, etrafta bir avcı hayvan varlığında farklı sesler çıkararak gruplarını uyarmaktadır. Leopar, yılan ya da kartal gibi avcılar için farklı sesler çıkarırlar. Kartal yukarıdan, leopar ise yerden ya da ağaçtan yaklaştığından verilen bu mesaj nereye kaçacakları yönünden önemlidir. Bu sesler kaydedilip maymunlara dinletildiğinde verilen mesaja uyan tepkiler verdikleri gözlenmiştir.[8]

---

[8] Seyfarth RM. Cheney DL. Marler P. Monkey Responses to Three Different Alarm Calls: Evidence of Predator Classification and Semantic Communication. *Science*, 210 (4471). 1980. 801-803.

Canlıların iletişiminin oldukça az olduğu konusunda bir önyargıya sahibiz. Ancak bu onların iletişimindeki eksikliklerden değil bizim bu konuda yeterli olmamamızdan ve uygun araştırmalar yapamamış olmamızdan kaynaklanıyor. Bunun başlıca nedenlerinin birisi, onların iletişimini, bizim kendi iletişim yöntemlerimiz üzerinden anlamaya çalışmamız olabilir. Ancak bu alanda yoğunlaşılıp çalışmalar derinleştirildikçe onların da yaygınca iletişimin avantajlarını kullandıkları ve farklı seçilim mekanizmaları ile çok farklı iletişim becerilerine evrimsel yollarla sahip oldukları görülüyor. Araştırmaların gittikçe artan şekilde, hayvanların, mantarların ve hatta bitkilerin iletişimi ile ilgili zengin bir bilgi birikiminin oluşmasını sağladığını görüyoruz. Bu araştırmalar içinde özellikle son zamanlarda yapay zekanın da yer alması, bu sorulara daha hızlı yanıtlar bulmamızı sağlıyor.[9]

İnsanın dil ediniminin genetik temeli, dillerin ortaya çıkmasından öncesine dayanır. Dilin insanlara özgü olan niyet okuyabilme ve bunları başkalarıyla paylaşabilme kabiliyetleri üzerinde şekillendiği söylenebilir. Darwin'in de iddia ettiği gibi, dille bunun altında yatan mekanizmaların bu kadar uyumlu olmalarının nedeni, dilin insan beyninde daha önce iletişim için zaten yapılanmış olan bir program üzerine şekillenerek gelişmiş olmasıdır. Büyük maymunların karmaşık sesler çıkarmak için kullandıkları konuşma alanları, insanlardaki gibi yakın geçmişte evrilmiş olan korteksте değil, filogenetik olarak daha yaşlı beyin bölgeleri olan limbik sistem ve beyin sapında yer alır. Biz insanlar da bu eski konuşma alanlarını kullanırız. Bir çekiçle parmağımıza vurduğumuzda, küfrederken, ağlarken veya güldüğümüzde hislerimiz kontrol dışı dile gelebilir.[10]

---

[9] Yovel Y. Rechavi O. AI and the Doctor Dolittle challenge. *Current Biology*. 33(15), 2023. 783-787.

[10] Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods,* 2017), çev. Aktaş E. Paloma Yayınevi. 2018. s. 104.

Konuşma dili, insanın iletişim için sahip olduğu son ve en yaygın olan yöntemdir. Konuşma, akıcı olmayan mesajlar içeren sesler olarak başladı. Daha sonra ses dizilerine ve zamanla anlamlı mesajlara dönüştü. Günümüzdekilere benzeyen dillerin ortaya çıkmaya başlaması, insanın 60.000 yıl önce Afrika'dan çıkışının da öncesinde yaşanmıştır. Bu dönemde gelişmiş dillere sahiptiler. Dil becerisinin gelişim sürecinin bundan çok daha önceki tarihlere uzandığını gösteren birçok bulgu vardır. İnsanın en az 60.000 yıl önce gelişmiş dillere sahip olduğunu gösteren temel kanıt, Afrika'dan bu tarihlerde çıkmış olan bu kolonicilerin doğrudan torunu olan Afrika ve Avusturalya yerlilerinin hepsinin yüksek kalitede dil becerilerine sahip olmasıdır.

Yaşayan sayısız insan kültürü, iletişim için kullandıkları temel terimleri farklı şekilde dile getirir. Bir obje, varlık ya da eylemin dillendirilebilmesi ve bir iletişim unsuru olarak kullanılabilmesi için iletişimin temel amacı aynıdır. Burada sadece kullanılan sesler farklıdır. Bu şekilde farklı kültürler farklı diller geliştirmişlerdir. Dilin insan gruplarında bir iletişim aracı olarak ortaya çıkması, sosyal evrim sürecinde insana önemli bir avantaj sağlamıştır. Sınırsız sayıda mesaj üretme potansiyeli bulunan dil becerimiz, insan zihninin tasavvur edebileceği her düşünsel veriyi aktarabilme kapasitesine sahiptir. Konuşma dili ile kelimeler gerçek duygulardan bağımsız olarak aktarılabilir. Bu durum insanların birbirini kandırmasını kolaylaştırdı. Bu sayede hileciler ve bedavacılar bencilliklerini gizlemek için yalan söylemek gibi mükemmel bir araca sahip oldular.

Konuşma yeteneğine sahip olduktan sonra yerküreye yayılan gruplar kendi yaşam alanlarında dillerini dönüştürdüler. Her grup özgün dilini geliştirdi. Evrim ağacına benzer bir dil ağacı oluştu. Grupların ortak kökenden ayrılma zamanına ve birbirleriyle iletişim derecelerine göre değişen diller evrildi. Çok sayıda farklı dil, diğer kültürel evrim süreçlerinde olduğu gibi biyolojik evrimle kıyaslanmayacak kadar kısa bir zamanda ortaya çıktı. Ancak dilleri ayakta tu-

tan iletişim, aynı zamanda dillerin sona ermesine de neden oluyor. Bugün, iletişim olanakları çok arttı. Modern sosyal yapılaşmanın bir sonucu olarak insanlar iletişim için kendi dilleri dışında diller kullanmak durumunda kalıyor. Yerel diller hızla yok oluyor. Bu şekilde dillerin ortak bir potada erimesi nedeniyle, dil zenginliğini yitiriyor, hızla ortak bir dile doğru gidiyoruz.

Seni tanıyor muyum?

Grup yaşamı, grubunuzdakileri tanımayı gerektirir. Kimin grubunuzun üyesi olduğunu, kimin rakip gruptan olduğunu anlamak yaşamsal önemi olan bir durumdur. Bir bireyin, sizin grubunuzda olduğunu bilmenin yanı sıra grup içindeki konumunu ve grup hiyerarşisindeki yerini bilmek de önemlidir. Kimliklendirme, sosyal canlılar için bir gerekliliktir. Köpekler birbirlerini koklayarak kimliklendirir. Bir köpeğin kokusu onun adıdır. Ataları kurtlar için de aynı kurallar geçerlidir. Bir antilop sürüsü yavruları ile su kenarında su içerken yırtıcı tehdidine bağlı oluşan panik ortamı nedeniyle büyük bir karmaşa olur ve yüzlerce yavru annesinden uzak düşer. Sürü tekrar bir araya gelirken bu karışıklıkta anneler yavrularını diğerlerinden ayırt ederek bulur.

Kimliklendirme, sesi tanıma, kokusunu tanıma ve yüz tanıma şeklinde işitme, koklama ve görme gibi duyu organları ile bireye özgü özelliklerin farkına vararak olur. İletişimle birlikte kimliklendirme için de bu beceriler kullanılır. Bu becerilere sahip olmak ve geliştirmek, canlılarda sosyalliği daha ileri noktalara taşımış ve onlara bir evrimsel avantaj kazandırmıştır.

İnsanlarda yüz tanıma başlıca kimliklendirme yöntemidir. Adeta bir barkod okuyucusu gibi çalışan yüz tanıma becerimiz sayesinde karşınızdaki kişinin kim olduğunu ve grubunuzdan olup olmadığını anlamak mümkün olur. Bireylerin yüzlerinde kendine has farklılıkların oluşması ve bunu tanıma becerisinin ortaya çıkması sosyal evrimin önemli bir

aşamasıdır. Tüm yüzler farklı olduğuna göre, tanıdık yüzleri çakışma olmadan ayırt ederek kimliklendirme yapılabilir.

Şempanzelerde yapılan araştırmalarda onların da bizim gibi kendi türdeşlerinin yüzlerinin resimlerini tanıma ve ayırt etme konusunda çok başarılı oldukları bulunmuş.[11,12] Hatta sadece şempanze yüzlerini belirlemekle kalmayıp şempanzelerin akrabalar arası benzerliğini de resimden ayırt edebilmekteymişler. İnsan yüzlerini ayırt ederken daha başarısız olmuşlar. Bu, onların kendi yüzlerine karşı daha duyarlı olduklarını gösteriyor. Bu kural bizim için de geçerlidir. Farklı insan toplulukları yüz ayırımında bir dezavantaj oluşturur. Japonya'da insanları yüzlerine bakarak birbirinden ayırt ederken çok zorlanmıştım. Onların da bize karşı aynı sıkıntıyı yaşadıklarını öğrendiğimde şaşırdım. Ancak bu çok doğaldı. Kendi bakış açımdan baktığımdan dolayı yanılmıştım.

Yakın zamanda yapılan birçok çalışma başka bazı hayvanlarda da yüz tanıma özelliği olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kargalar, kendilerine zarar verdiğini düşündükleri kişileri yüzlerinden tanıyarak rahatsız etmektedirler. Atlarda, koyunlarda ve arılarda da yüz tanıma becerilerinin olduğu tanımlanmıştır.[13]

Yüz tanıma, kişiler arasında farklılıklar gösterir. Bazı kişiler bu konuda çok daha beceriklidir. Bu işlev, beyinde şakak loblarının içinde sağ kulağın arka yukarısına uyan "fuziform girus" denilen bir bölge tarafından kontrol edilir. Bu bölgede bir beyin hasarı olduğunda kişileri yüzlerinden ayırt etme yeteneği kaybolur. Ender rastlanan bu hastalık *prosopagno-*

---

11 Frans de Waal. *İçimizdeki Maymun; Biz Neden Biziz.* (*Our Inner Ape. A Leading Primatologist Explains Why We are Who We are*), 2005, çev. Biçen A., Metis Bilim, 2008.

12 Parr LA. de Waal FBM. Visual kin recognition in chimpanzees. *Nature*, 399 (6737), 1999. 647-648.

13 Frans de Waal. Hayvanların Ne Kadar Zeki Olduğunu Anlayacak Kadar Zeki Miyiz? (Are We Smart Enough To Know How Smart Animals are?), 2016, çev. Kaya AB., Alfa Yayınları, 2017. s. 83.

zi ya da *yüz körlüğü* olarak adlandırılır. Bu hastalık sadece yüz tanımada sorun oluşturur. Nesneleri ya da hayvanları tanıma yeteneğinde bir sorun olmaz. Bu hastalığın etkisinde olan bireyler eski arkadaşlarının ya da tanıdıklarının yüzlerini çıkaramazlar. Yüz tanımanın beyinde bir merkezinin olması, bu durumun insanın sosyal evrimindeki önemini ortaya koymaktadır. Geçmişte küçük gruplar halinde yaşamaktayken sahip olduğumuz yüz tanıma becerimizi bugün büyük kentlerde kullanmaktayız. Ancak sürü büyüdükçe, bu durum yüz tanıma kapasitemizi zorluyor. Beynimizdeki kimliklerle yüzler birbirine tam oturmuyor. Yüzleri tanımakta ve tanıdık gelen bir yüzün kim olduğunu ayırt etmekte zorlanıyoruz.

4

EMPATİ

İletişimin en ilkel formları, bir arada olunan türdeşlerinden gelen tepkinin tekrarlanması şeklindedir. Bugün sürü halinde yaşamakta olan canlılarda bu en ilkel tepkinin örneklerini görmekteyiz. Kuş sürülerinde, balık sürülerinde ya da sürü halinde yaşayan otoburlarda bu çok belirgindir. Sürüdeki birinin ani hareketi, diğerlerinin ani tepki vermesine neden olur. Kuş sürüsünden bir kuş havalandığında ya da koyun sürüsünden birisi kaçmaya başladığında diğerleri de doğrudan reaksiyon verir ve aynı tepkiyi tekrarlar. Tepki o kadar hızlıdır ki tüm sürü tek bir vücut gibi cevap verir. Bu tepki yaşamsaldır. Geride kalan av olabilir. İnsanlar da sürü davranışı gösterebilir. Tüm hayvanlar alemi ile paylaşmakta olduğumuz beynin en derin ve en eski katmanlarından gelmekte olan bu refleksler, empatinin en ilkel şekli olan birlikte davranma tepkisinin sonucudur. Grup tepkisi şeklinde olan bu etkileşimin daha ileri şekli, insanda ve ileri sosyal canlılarda empatidir. ***Empati***, başkasının durumundan etkilenmek ve onun durumunu kendi içinde tekrarlamaktır. Empatinin beyinde ne şekilde ortaya çıktığı yakın zamanda anlaşılmıştır.

Beyindeki aynalar

"*Leo bu olamaz*" der Vittorio. Kulaklarına inanamamıştır. Sonra, maymunun önündeki tepsiye koymak için kendi önündeki tabaktan bir üzüm daha alır. Vittorio üzümü tuttuğu anda hoparlörden tekrar makineli tüfek gibi bir ateşleme sesi gelir. 1990 yılı yazında Vittorio Gallese, Leonardo Fogassi, Giacomo Rizzolatti ve diğer araştırmacılar Parma

Üniversitesinde laboratuvardaydılar. Makak maymunlarının beynindeki tek bir sinir hücresine saç teli kalınlığında bir elektrot yerleştirmiş deney yapıyorlardı. Maymunun beyninde "ön premotor korteks" olarak adlandırılan bölgede sinir hücrelerinin işlevlerini tek tek kayda geçiriyorlardı. Maymun üzüme uzandığında bir ses çıkmaktaydı. Sinir hücresinin etkinleşmesi ile ortaya çıkan zayıf akım, elektrotta algılanıyor ve güçlendirilerek hoparlörde bir sese dönüştürülüyordu. Ateşleme adı verilen bu ses tek bir sinir hücresinden gelmekteydi. Ancak bu kez maymun hareketsizdi. Sadece Vittorio hareket etmişti. Peki bu ses nasıl ortaya çıkmış olabilirdi? Maymunun beyninde neden bir ateşleme olmuştu? Araştırma ekibi bu bulguya hayret etmiş ancak o anda ne bulduklarının farkına varamamışlardı. Bu tesadüfi bulgu, sinir hücrelerinin özel bir organizasyonun keşfine giden yolu açmıştı. İtalyan nöroloji uzmanı Giacomo Rizzolatti, meslektaşları ile yapmakta oldukları bu deneylerin sonunda tesadüfen ortaya çıkan bulgular sayesinde çok büyük bir buluş gerçekleştirdiler. Maymun hareketsiz olduğu halde ortaya çıkan ateşleme, Vittorio'nun hareketini gören maymunun beyninde de aynı hareketin tekrarlanmasına ve bir tepkiye neden olmuştu. Rizzolatti deneyi şöyle yorumlamıştır. "*Şanslıydık, çünkü böyle nöronların var olduğunu öğrenmenin bir yolu yoktu; ama onları saptayacak doğru alandaydık.*"[1] Başkalarının aktivitesini bir ayna gibi yansıttıkları için, bu motor nöronlara ayna nöron adı verildi.

Ayna nöronların keşfi, beynin bölümleri hakkındaki görüşü değiştirdi. Araştırılan sinir hücresi, maymunun yalnızca kendi eylemleriyle ilgili olduğu sanılan beynin ön lobundaydı. Sadece maymun üzüme uzandığında etkinleşmiyor, aynı zamanda maymun başka birisinin aynı eylemi yaptığını görünce de etkinleşiyordu. Rizzolatti ve ekibi daha sonra

[1] Rizzolatti G, Fadiga L, Gallese V, Fogassi L. Premotor Cortex and The Recognition of Motor Actions. *Cognitive Brain Research* 3/2 1996, 131-141.

beyin görüntüleme çalışmalarıyla, ilk deneyde gözledikleri bulguları doğruladılar. Bireylerin sadece kendi hareketleri, beyinlerinde bu hareketle ilgili bölgeyi etkinleştirmiyor, bu hareketleri yapan başka bireyleri gözlerken de kendileri hareketsiz oldukları halde aynı beyin bölgeleri etkinleşiyordu. Bu durum çok şaşırtıcıydı, çünkü o zamana kadar bu ikinci işlemin beynin tamamen farklı bir bölgesinde kontrol edildiği düşünülüyordu.[2]

Ayna nöronları, iletişim becerilerimizin bu çok özel boyutunu anlamamızı sağlayan önemli bir kanıttı. Ayna nöronların keşfi ile beyinlerimizin sihirli bir biçimde birbirine bağlı olduğu, iki kişinin zihinleri arasında bir köprü kurabildiği düşüncesi iyice yerleşti. Ayna sistemi bize beyinlerimizin son derece toplumsal özelliklere sahip olduğunu gösterdi. Sadece kendimizle ilgilenen bir beyinle değil, diğer kişileri de doğrudan algılamakta olan bir beyinle doğduğumuzu öğrendik.[3] Sosyal bilimlerde çığır açan bu buluşun ortaya çıkardığı ayna nöronların etkisini tanımlamak için Rizzolatti *"Ayna nöronlar sosyal evrimimizin önemli bir kavşak noktasının simgesidir ve kültürel ilerlememizi sağlayan, başkalarının eylemlerini taklit etme ve anlama yeteneğimizin temelini oluşturur"* diyecekti. Diğer yandan ayna nöronlar için klasikleşmiş bir tanımlama ise şöyledir; *"Biyolojide DNA ne ise psikolojide de ayna nöronlar odur."*

Taklitçi çocuk

Empati özellikle çocuklarda tipik bulgular verir. Bunu gösteren şu iki örneğe burada yer vermek isterim. Bir erkek çocuğu, herhangi bir kaza ya da hastalık geçirmediği halde aksak bir şekilde yürümeye başlar. Ailesi duruma anlam ve-

---

2 Christian Keysers, *Empatik Beyin: Ayna Nöronların Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi?* (*The Empatic Brain*), 2011 çev. Eper A, Alfa Yayınları, 2011 s. 1-3.

3 Christian Keysers, *Empatik Beyin: Ayna Nöronların Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi?* (*The Empatic Brain*, 2011) çev. Eper A, Alfa Yayınları, 2011 s. 70-71.

remez. Birçok muayene tetkik ve araştırma yapılır ve sonunda durumu aydınlatabilecek herhangi bir bulgu ortaya konulamaz. Psikiyatriden destek almaya karar verilir. Bir başka kız çocuk tam anlamıyla bir kalp hastalığına uyan şiddetli göğüs ağrısı şikayetleri gösterir. Kalp hastalığı için birçok tetkik ve araştırma yapılır. Ancak testlerin tümü normaldir ve psikiyatrik değerlendirme planlanır. Bu belirsizliğin sonunda her iki çocuğun da çok özel bir durumla karşı karşıya olduğu anlaşılır. İlk çocuğa ailede aksayan birisi var mı diye sorulduğunda büyükbabanın aksayarak yürüdüğü, ikincisinde ise büyükannenin uzun zamandır kalp hastalığına yönelik şikayetleri olduğu ortaya çıkar. Çocuklar sadece sevgili dede ve ninelerinin davranışlarını taklit etmektedir. İki yakın arkadaşımdan duymuş olduğum bu iki durum, taklide dayalı empatinin ne kadar derinlerimize işlemiş olduğunu göstermektedir.

Taklite dayalı empati, primatlarda en güçlü tepkilerdendir. Şebekler başkasının kaşındığını gördüklerinde kaşınır. Maymunlar esneyen türdeşlerini gördüklerinde aynı bizim gibi esner. Bizim esnememizi gördüklerinde de aynı şeyi yapmaktadırlar. Hayvanat bahçesinde lider şempanzenin bacağındaki problem nedeniyle topallayarak yürümesi, grubun gençlerinin onu taklit ederek aynı şekilde yürümelerine neden olmuş. Bu, Frans de Wall tarafından gözlenmiş ve kayıt altına alınmış güzel bir taklide dayalı empati örneğidir.[4] Şempanzelerde bir diğer örnek ise daha çarpıcıdır.

Şempanze modası

Zambiya'da gözlenmekte olan şempanze gruplarından birisinde Julie adındaki bir şempanze 2010 yılında bir parça çimeni kulağına sokmuş ve orda bırakmış. Takip eden gözlemlerde de bu davranışını defalarca kez tekrarladığı görülmüş. Araştırmacılar, Julie'nin bunu çimeni kulağında sakla-

[4] Frans de Waal. *İçimizdeki Maymun; Biz Neden Biziz.* (*Our Inner Ape. A Leading Primatologist Explains Why We are Who We are*, 2005), çev. Biçen A., Metis Bilim, 2008. s. 172.

mak için mi yoksa sadece eğlenmek için mi yaptığını anlayamamışlar. Daha sonra bu davranışın hiçbir amacı olmadığı anlaşılmış. Fakat ilginç olan şu ki; Julie bunu yaptıktan sonra diğer şempanzeler de kulaklarına çimen sokmaya başlamışlar. Başka şempanze gruplarında buna benzer bir davranış örneğine rastlanmamış. Bu şempanze grubuna özgü olarak gözlenmiş olan bu davranışı bilim insanları *"şempanze modası"* olarak nitelendirmişler.[5]

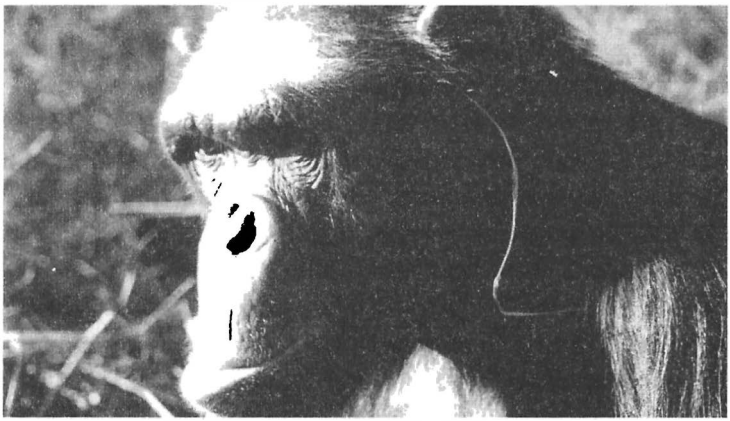
Maymunlarla insanı karşı karşıya getiren çalışmalar, her iki türün birbirinin yüz ifadelerine karşı ayna sistemini etkinleştirdiğini göstermiştir. Maymunun yüzlerindeki ifadelere baktığımızda bunun bizim yüz ifadelerine yanıt veren bölgeleri etkinleştirdiği, maymunların da insanın yüz ifadelerini gözlemlediklerinde kendi ayna nöronlarının etkinleştiği bulunmuş.[6]

İnsanda empati etkisiyle mimiklerde görülen ayna etkisi şaşırtıcı bulgular verir. Bebeklerin yeni doğan döneminde bir aylıkken yaptıkları taklitler çok şaşırtıcıdır. Erişkinlerde yapılan deneylerde deneklere ekrandan yüzlerinde kızgınlık ve mutluluk ifadeleri olan insanların fotoğrafları gösterilmiş. Denekler gördükleri yüz ifadesine uygun mimik etkileşimler göstermişler. Mutlu yüzleri görünce gülümsemiş, kızgın yüzler karşısında ise somurtma tepkileri vermişler. Çalışmalar bu etkileşimlerin hızını gösterecek şekilde derinleştirildiğinde, mimiklerin çok hızlı ve bilinçsiz etkilerle de ortaya çıkabildiği gösterilmiş. Başkalarının yüz ifadelerine bakan kişilerin yüz kaslarında bu ifadeleri taklit eder şekilde birkaç milisaniye gibi oldukça kısa sürelerde bile bu et-

---

5 van Leeuwen EJ, Cronin KA, Haun DB. A Group-Specific Arbitrary Tradition in Chimpanzees (Pan troglodytes). Anim Cogn. Nov;17(6): 2014. 1421-5.

6 Ferrari PF. Gallese V. Rizzolatti G. Fogassi L. Mirror Neurons Responding to the Observation of Ingestive and Communicative Mouth Actions in the Monkey Ventral Premotor Cortex. *European Journal of Neuroscience*, 17(8), 2003. 1703-1714.

Resim 13: Zambiya'da Chimfunshi Yaban Hayatı Koruma Alanı'ndaki Julie adındaki şempanze, bir kulağından sarkan çim sapıyla oluşturduğu aksesuarıyla.

kileşimin olabildiği görülmüş.[7] Bu çok hızlı ortaya çıkan yüz ifadelerini insanın gözle algılayabilmesi mümkün değildir. Bunu gösteren çalışmalardan birinde, yüzdeki bu gözle fark edilmeyecek kadar küçük kas hareketlerini saptayabilmek için deneklerin yüzlerinde bu hareketleri algılayan küçük elektrotlar bulunan bir düzenek kullanılmış. Deneklere yüz ifadeleri ile ilgili fotoğraflar ekranda görüntüler arasında çok kısa süreli subliminal (algı-altı) olacak şekilde gösterilmiş. Gösterimden sonra denekler mutlu ya da üzgün yüzler gibi ne gördüklerine dair hiçbir şey anımsamadıkları halde, yüzlerindeki elektrodlardan elde edilen veriler, yüzlerinde benzer mimiklerin oluştuğunu göstermiş.[8]

Çocukların ağzına mama veren ya da bunu gözleyen çoğu yetişkin, ağzını açmaktan kendisini alıkoyamaz. Esnemenin bulaşıcı olması da bunun sonucudur. Başka birinin hareke-

---

7 Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler* (*The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society*), 2009 çev. Yılmaz K., Akılçelen Kitaplar, 2014. s. 88/s. 109.

8 Dimberg U. Thunberg M. Elmehed K. Unconscious Facial Reactions to Emotional Facial Expressions. *Psychological science*, 11(1), 2000. 86-89.

tini izlerken, vücudumuzda onu taklit eder bir şekilde bir hareket olduğunu fark edebiliriz. Bir arkadaşınızla sohbet ederken, elinizi başınıza ya da burnunuza götürdüğünüzde ya da buna benzer bir hareket yaptığınızda, karşınızdaki kişinin de bunu farkında olmadan taklit etmekte olduğunu görürsünüz. Bir toplum için rol model olmuş liderler, ünlüler ve sevilen karakterler de içimizdeki taklite dayalı empati hissinin tetiklenmesini sağlarlar. Bu durum reklam endüstrisinin temel ögesidir. Genellikle tanınan ve sevilen kişiler tarafından tanıtılan ürünleri almak ve onların giydiklerini giymek, yaptıklarını yapmak isteriz. Modanın ve benzeri yeni akımların toplumda yaygınlaşmasının nedeni de empatidir.

Empati ile ortaya çıkan etkileşim, doğrudan hareket ve davranışların taklidi olabildiği gibi, duygu ve hislerin de karşılıklı olması şeklindedir. Empati, başkalarının acısını duymamızı sağlar. Acı hissine duygusal bir tepki verilmesi ile beyinde insula bölgesinin bazı bölümleri uyarılır. Çalışmalar, bu bölgelerin, kişinin yalnızca kendi acısı ile değil, başka bir insanın acısının algılanmasına da tepki verdiğini göstermektedir. Deneklerin cetvelle bacaklarına vurularak kendi canlarının yandığı anda yapılan beyin taramalarında aktifleşen beyin bölgeleri, başkalarının aynı şekilde acı duyduğu videoları izlerken de aktifleşmiş. Gerek hayvanlarda gerekse insanlarda yapılmış tüm empati araştırmalarında tanışık olmanın önemli bir rolü olduğu gösterilmiştir. Birine ne kadar yakın hissediyorsak empatik tepkiler de o kadar kuvvetlidir. Hareketlerini taklit ettiğimiz, empati uyandıran kişi, genellikle tanıdığımız, sevdiğimiz, örnek aldığımız, saygı duyduğumuz ya da yönlendirici pozisyondaki birisi, bir akrabamız ya da yakın arkadaşımızdır.

Duygusal Bulaşma

Empati karşımızdakiyle duygusal bir etkileşime girmemize neden olur. Onun beden dilinden ruh halini anlayabiliriz. Karşımızdaki kişinin ruh hali bizde benzerini yaratır. Bedenimiz bu ruh haline uyan bir şekil alır. Dertli olanlarla bir

aradayken kendimizi dertli, mutlu insanlarla birlikteyken de mutlu hissederiz. Bu, doğrudan *"duygusal bulaşma"* olarak da adlandırılır.[9,10] Doğrudan duygusal bulaşma, karşımızdaki kişinin içinde bulunduğu duygusal durumun bizi de içine almasıdır. Bir yeni doğan bebek başka bir bebeğin ağladığını işittiğinde ağlamaya başlar. Bir yaşın üzerindeki çocuklar aile üyelerinin üzüntülü acılı ve sıkıntılı olduklarını hissettiklerinde onları rahatlatmaya çalışırlar. Başka bir çocuğun düşüp ağladığını gören çocuklar genellikle üzülür ve ağlar. Empati, insanların merhamet duygularının temelinde yer alır. Başkalarının acısını görmek ya da duymak bizi üzer. Bu sıkıntı doğrudan bir tepki şeklindedir. Buna dayanamayız. Başkasının acı çekmesinin bize doğrudan hiç zarar vermeyeceğini bilsek bile yaşadığımız bu duyguyu engelleyemeyiz. Ayna nöronlar, diğerlerinin ruh hallerini anlama becerimizin anahtarı olabilir. Birçok insan ve hayvan davranışını empati ile açıklayabiliriz.

Bir grubun başarısında empati ve bunun getirdiği yardımlaşmanın önemli bir rolü vardır. Darwin birçok gözlemlerinden yola çıkarak *"Pek çok hayvan, bir diğerinin acı ve tehlike altında olma gibi duygularını paylaşmaktadır"* demiştir. Gruptaki bir arkadaşınız zor durumdaysa onun ölmesi ya da yaralanması grubun gücünün zayıflamasına yol açacak ve bu durum dolaylı olarak bireye de zarar verecektir. Grup içerisinde birileri korku ve üzüntü tepkileri veriyorsa bu durum grubun diğer üyelerinin de endişelenmesi için haklı bir nedendir. Bu etkileşim, grup seçiliminde avantajlı bir özelliktir. Yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik davranış, güçlü bir seçilim ögesidir. Bu davranışı gösterme becerisine sahip olan bireylerin bulunduğu gruplar daha avantajlıdır. Sevinçler paylaşılınca artarken, acılar paylaşılınca azalır.

---

[9] Christian Keysers, *Empatik Beyin: Ayna Nöronların Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi?* (*The Empatic Brain*) 2011 çev. Eper A, Alfa Yayınları, 2011, s. 114.

[10] Hatfield E. Cacioppo JT. Rapson RL. Emotional contagion. *Current directions in psychological science*, 2(3) 1993, s. 96-100.

Empati, grup üyelerinin birlikte davranmasını sağlar. Sosyal grubun üyeleri diğer grup içi üyeleri kendilerine çok yakın hisseder. Fareler, diğerlerinin acı duymasıyla ortaya çıkan duygusal tepkilere karşı duyarlıdır. Yapılan deneylerde kurulan bir düzenekte, bir kola bastırıldığında yiyecek almakta olan fareler, eğer bu kola basmaları yandaki fareye aynı anda acı veren bir elektrik şokunun ortaya çıkmasına neden oluyorsa, yiyecek ödülünden vazgeçip kola basmayı bırakmışlar.[11] Aynı deneyler maymunlarda yapıldığında araştırıcılar maymunun gıda almak için çekmesi gereken zinciri çekince bunun yan kafesteki maymuna bir acı vermesi durumunda, maymunların hemen hemen hepsi, yemek almak için zinciri çekip de başka maymunların bu sırada acı çekmesini görmektense aç kalmayı tercih ettiğini gördüler.[12] Bu çalışmalarda diğerinin acı çektiğini sadece bir kez gören bazı maymunlar, 12 gün boyunca zinciri bir daha çekmemiş, diğerine acı vermemek için neredeyse açlıktan ölecek noktaya gelmişler.

Empati grup üyelerinin birbirlerine ve dolayısıyla gruplarına yardımını mümkün kılan davranış örneklerini görmemizi sağlar. Maymunlarda olduğu gibi yunuslar ve fillerde de bizlere oldukça yakın empati ve yardımlaşma örnekleri bulunmaktadır. Bu hayvanlar diğerlerinin sıkıntılarını çok iyi kavrarlar ve buna en uygun yardım ve destek ile karşılık verebilirler. Bir engelle karşılaşana yardım edebilir veya şaşıranlara yol gösterebilirler. Filler yavruları ya da arkadaşları zor durumda kaldığında onu ayakları, hortum ve dişleriyle destekleyerek kaldırır. Yunuslar ile ilgili çok ilginç örnekler bulunmaktadır. Arkadaşlarına yardım için zıpkın iplerini kopardıkları bilinir. Bu yardımlaşmayı kendi türlerinin dışında da uyguladıkları ve köpekbalıklarının saldırısından insanları kurtardıklarına dair yaşanmış örnekler vardır.

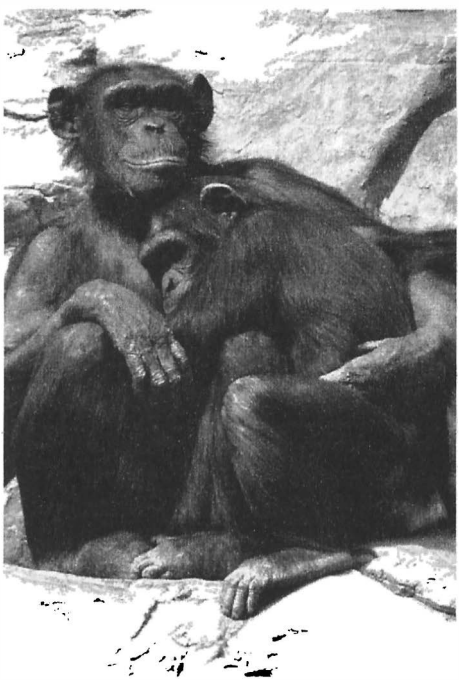
---

[11] Lucke JF. Baton CD. Response suppression to a distressed conspecific: Are laboratory rats altruistic? *Journal of Experimental Social Psychology.* 16(3), 1980. 214-227.

[12] Masserman JH. Wechkin S. & Terris W. "Altruistic" behavior in rhesus monkeys. *American Journal of Psychiatry,* 121(6). 1964. 584-585.

Empati, ileri zihinsel gelişim sağlamış olan ve grup içi bağları ileri düzeyde olan sosyal canlılarda bireyler arasında daha farklı bir duygusal etkileşimle karşımıza çıkar. Bu, teselli şeklindedir. Birinin sıkıntısından sıkıntı duyulması, teselliyi getirir. Teselli, grubun düşmüş olan moral düzeyini yükseğe taşır. Grup içi bağları arttırır. Sadece acısını ve üzüntüsünü paylaşmak bile kişinin ve grubun moral düzeyine katkıda bulunur. Örneklerini kendi türümüzde gördüğümüz teselli davranışı, özellikle şempanzelerde olmak üzere maymunlar arasında en sık görülen tepkilerden biridir. Bir kavgadan sonra kötü durumdakiler sarılarak ve tımar edilerek teselli edilir.

İkizler üzerinde yapılan birçok çalışma empatinin genetik nedeni hakkında bilgi verici olmuştur. Yedi yaş civarı çocuklarda yapılan çalışmalar, aynı genlere sahip olan tek yumurta ikizlerinden birisinde eğer karşısındaki başka biri-

Resim 14: Teselli

nin üzüntüsüne karşı empati eksikliği görülüyorsa, ikizinde de aynı eksikliğin büyük olasılıkla olabileceğini göstermiştir. Diğer yandan genlerinin yarısını paylaşmakta olan çift yumurta ikizlerinde birbirine bu şekilde benzerlik olasılığı daha azdır. Bu çalışmalar, paylaşılan genlerin, çevresel faktörlerden bağımsız olarak empatiye etkisini göstermektedir.[13,14,15]

Empati düzeyi yüksek topluluklarda bireylerin selamlaşma ifadeleri genellikle birbirini tekrarlayarak devam etmektedir. Karşısındakine gösterilen yüksek bir saygı örneği veren bu davranış örneğini en sık Japonlarda görürüz. Bu davranış, tıpkı beynimizdeki aynalar tanımına uyacak şekilde karşı karşıya tutulan aynalardaki yansımalara benzer. Çocuğumuza annecim babacım, kardeşimize abicim ablacım, yeğenimize teyzecim amcacım diye hitap ederiz. Bu tam da beynimizdeki aynanın yansıttığı bir histir. Empati, bireysellikten çıkarak ötekini dikkate almayı sağlar. Empati tepkileri, bir grup olarak yaşamanın teminatıdır. Grup içinde empati etkileşimi yüksektir. Yardımlaşma ve fedakârlık, empati ile şekillenir. Böylece grup içinde bakıma muhtaç olanlara destek olma ve karşılıklı yardımlaşma mümkün olur. Empati, bir arada yaşayanların davranışlarının ve beden dillerinin birbirine benzemesine neden olur. Birlikte uzun süre yaşayan eşlerin davranışları, tepkileri birbirlerine benzer. Gruplarda da etkileşim içinde olan grup bireylerinin tepki ve davranışları zamanla birbirine benzemektedir. Bu şekilde ortaya çıkan davranış, tepki ve ortak alışkanlıklar, grubun kültürü için belirleyici olur.

---

13 Christian Keysers. *Empatik Beyin: Ayna Nöronların Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi?* (*The Empatic Brain*), 2011. çev. Eper A, Alfa Yayınları, 2011. s. 283.

14 Blair, R. J. R. "The Emergence of Psychopathy: Implications For the Neuropsychological Approach to Developmental Disorders." *Cognition* 101.2, 2006. 414-442.

15 Rhee SH. Waldman ID. Genetic and environmental influences on antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies. *Psychological Bulletin*, 128(3), 2002. 490-529.

Bireysel empatiye benzer şekilde toplumlar arasında da empatik etkileşim görülebilir. Özenilen, sevilen ya da yönlendirici pozisyonda olan toplumlar daha çok taklit edilir. Yaşam tarzı, moda, törenler, kutlamalar genellikle daha özenilen kültürlerin taklit edilmesi şeklindedir. Bu şekilde ortaya çıkan kültür transferleri, yavaş bir seyirle, meteorolojideki hava akımlarına benzer bir şekilde toplumlar arasında akışkanlık gösterir. Bu durumun aynı diller için değindiğimiz gibi insan topluluklarında ortaya çıkmış özgün kültürel yapıların kaybına neden olabilecek bir risk taşıdığı açıktır.

Empatinin genel kuralları kendi tarafımızda gördüğümüz yakınlarımız için geçerli iken öteki olarak görülenler için geçerli değildir. Başkasını ne kadar ötekileştirdiğimize bağlı olarak empati tamamıyla kaybolabilir. Hatta ötekileştirme çok ileri olursa empatik etkileşim tersine dönerek başkasının acısından keyif alacak noktaya gelebilir. Zürih Üniversitesinde başkalarının acısına verilen tepkileri ölçmek için futbol taraftarları üzerinde yapılan bir deney, bunu göstermiştir. Bir grup erkeğe kendi takımlarının ya da rakip takımın taraftarlarının ellerine bağlanan elektrotlarla canlarının yakılması seyrettirilirken beynin ilgili bölümlerindeki aktivite gözlenmiş. Çalışma, deneklerde kendi kulüplerinin taraftarlarının acısına karşı bir empati uyandığını göstermiş. Rakip kulübün taraftarlarının elektrik şokuna maruz kaldığını seyretmenin ise empati uyandırmadığı hatta beynin haz bölümlerini harekete geçirdiği görülmüş.[16]

Empati, birçok canlıda evrensel iletişim şeklidir. Konuşma ve işaret dili gibi iletişimin diğer yolları evrimleşmeden önce ortaya çıkmıştır. Hayvanlarda diğer iletişim yeteneklerinin yanı sıra iletişimin en temel şekli olarak yaygınca bulunur. Bugün başta görsel ve işitsel olmak üzere çok sayıda iletişim yolu ve yöntemine sahip olsak da hâlâ bizimle birliktedir. Empati sözcüğünün isim babası ve empatinin diğerleri ile aramızda özel bir köprü kurduğunu ilk fark eden kişi

[16] Hein G. Silani G. Preuschoff K... & Singer T. Neural responses to ingroup and outgroup members' suffering predict individual differences in costly helping. Neuron, 68(1), 2010. 149-160.

olan Theodor Lipps, (1851-1914) empatiyi doğuştan sahip olduğumuz bir içgüdü olarak tanımlamıştır. Bundan yaklaşık bir asır önce, İskoç aydınlanma hareketinin önemli bir ismi olan iktisadın babası Adam Smith, sosyal yaşamın ve iktisadın temelinde olan bu durumun insan doğasının bir parçası olduğunu ve insanın kendi çıkar anlayışının *"aynı duyguları paylaşma"* ile güçlendirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu düşüncesini ünlü *Ulusların Zenginliği* (*The Wealth of Nations*) kitabından daha önce, *Ahlaki Duygular Teorisi* (*The Theory of the Moral Sentiments*) kitabında dile getirmişti. Bu ilk kitabı şu cümle ile başlamaktadır: *"İnsanın bencil olduğu düşünülse de onun doğasında, başkalarının talihiyle yakından ilgilenmek vardır."*[17]

Duygusal empatinin sosyalleşmeden daha önce yavru bakımıyla birlikte başladığı ve empati tepkisinin beyin bölgeleri ile bağlantılı hale gelmesinin memelilerin ortaya çıkışı ile beraber ve hatta daha eski olabileceği tahmin edilmektedir.[18] Önceleri empatinin çok karmaşık bir beceri olduğu düşünülüyordu. Ancak günümüzde bunun planlı olmayan ve kendiliğinden ortaya çıkan bir durum olduğu anlaşılmıştır. İnsanın bu özelliğinin evrimsel bir sürecin devamlılığı şeklinde olduğu düşüncesi yeni yeni şekillenmektedir. İnsan davranışını geniş anlamda ilgilendiren, sosyal yaşamdaki bütünleşmenin sağlayıcısı olan ve grup olmanın getirdiği bağlantıları içinde barındıran empatinin bu yeni açıklaması, psikoloji alanında bir devrim niteliğindedir.

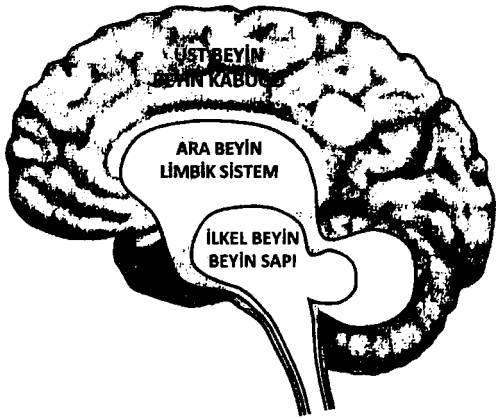
KENDİNİ VE BAŞKASINI BİLMEK

Evrimsel süreçler sadece vücudun doku ve organlarını oluşturmakla sınırlı değildir. Vücudun tepkilerini düzenleyen bir organizasyonun olması, yaşam savaşında bir üst avantaj

---

[17] Adam Smith, *The Theory of the Moral Sentiments*. 1759. s. 9.

[18] Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler* (*The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society*), 2009 çev. Yılmaz K. Akılçelen kitaplar. 2014. s. 319.

Resim 15: Beynin evrimsel katmanları

sağlıyordu. Bu, sinir sisteminin evrimi ile oldu. Ortaya çıkan avantajlı herhangi bir varyasyon, sonraki nesillerde merkezi sinir sistemine daha fazla katkı sağladı. Türlerin yüksek rekabeti, seçilim sürecinin daha hızlı gerçekleşmesine neden oldu ve beyin yeni kuşaklarda daha fazla uyumsal kazanç sağlayacak şekilde evrildi. Başlangıçta en basit şekliyle ortaya çıkan bu organizasyon, sonuçta memelilerde ve bunlar içinde de insanda en üst düzeyde gördüğümüz akıl ve bilincin varlığının nedeni oldu.

Sinir sisteminin ve vücudun ana koordinatörü ve baş organizatörü olan beynin gerek yapıları gerekse işlevleri bakımından evrimin aşamalarındaki önemli adımları yansıtmakta olan birbirinden farklı üç ana bölümü bulunmaktadır. Sudan kara yaşamına, kara memelilerine ve sonra da primatlara evrilirken beynimizin baştan aşağı yeniden bir yapılanmayla değil, eski beyin üzerine yeni katmanlar eklenerek büyüdüğü görülmektedir. 1950'li yıllarda ABD'de Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsünden seçkin nöro psikolog Dr Paul Maclean tarafından ortaya atılan üçlü beyin hipotezi, meşru sayılabilecek bazı itirazlar olmakla birlikte bugüne kadar, beynin evrimsel gelişim sürecini anlamayı daha kolay kıldığı için bir model olarak genel bir kabul görmüştür. Beynin evrimsel

geçmişinde gelişim sırasına göre ortaya çıkmış olan bu bölümler, sinir sisteminin temel bir düzeyden bilişsel düzeye yükselişini gösterir.[19] Bu temel yapısal alt bölümlere dikkat ettiğimizde, evrimsel süreçlerin memeli beyninin ve sonuçta insan beyninin oluşmasına nasıl etki ettiğini görürüz.

Beynin Evrimsel Katmanları

İlkel beyin (beyin sapı), beynin evrimsel gelişim sürecindeki ilk ve en yaşlı katmanıdır. Sürüngen beyninin ana yapısı bu şekildedir. Bu en eski kısım omuriliğin hemen üzerinde beyincikle birlikte bulunur. Beyin sapında soluk alıp verme, kan dolaşımı, sindirim gibi en temel işlevleri destekleyen temel yaşamsal organları kontrol eden merkezler bulunur. Bu merkezlerin kontrolünün ortadan kalkması yaşamla uyuşmaz. Evrimin dönüşüm basamaklarında üst katmanlar oluşurken bu temel yapı korunmuştur. Bugün birçok canlı sadece beyin sapıyla varlığını sürdürür. Üst düzeyde gelişmiş hayvanlarda da beyin sapı üst katmanlarla birlikte varlığını korumaktadır.

Ara beyin (limbik sistem), beyinde duyguların ve tepkilerin olduğu bölgedir. İlkel beyin ile üst beyin arasında yer alır. İlkel beyin üzerinde daha sonra evrimleşmiş ikinci basamaktır. Beyin sapının hemen üstünde ve çevresine sarılı halde bulunur. Burası aynı zamanda otomatik davranış programlarından sorumludur. İçgüdüsel olarak nitelendirilen davranışlar, tepkiler ve duygular ara beyin tarafından kontrol edilir. Ara beyin olmasaydı, duygusal yapıya sahip olmayacaktık. Sevgi, üzüntü, korku ve kıskançlık gibi duygu, tepki ve hislerin kökleri ara beyindedir.[20] Amigdala, korkunun kontrol edildiği, savaş ya da kaç tepkisinin ortaya çıktı-

---

[19] Reiner A. The triune brain in evolution: Role in paleocerebral functions. *Science*, 250 (4978), 1990. s. 303-306.

[20] Robert Winston, *İnsan İçgüdüsü; İlkel Dürtülerimiz Modern Yaşamlarımızı Nasıl Biçimlendiriyor?* (*Human instinct: How Our Primeval Impulses Shape Our Modern Lives?*), 2003, çev. Köseoğlu S., Say Yayınları, 2002. s. 42.

ğı yerdir. Ara beyinde ayrıca üreme güdüsü, haz ve rekabetle ilgili çoğu davranış kontrol edilir. Bellekle ilişkili olan hipokampüs yanı sıra talamus ve hipotalamus gibi kısımlar burada bulunur. Evrim süreci yoluna devam edip daha yüksek canlılarda bir ara beyin gelişene kadar yavruları koruma gibi temel duyguların çoğu ortaya çıkmamıştır. Ara beyinde yavru bakımı yanı sıra uyuma, yeme, içme, vücut bakımı, savunma tepkileri, cinsel davranışlar gibi temel davranış dizileri türden türe değişim gösteren programlarca yönlendirilir.[21] Deney hayvanlarında ara beynin uyarılması, uyarılan beyin bölgesine göre değişen davranış dizilerinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu tepkisel davranışların doğada görülenden bir farkı yoktur. Bu deneyler, memelilere göre daha sınırlı ve kapsamı belli olan davranış dizilerine ve daha ilkel beyin yapılarına sahip olan tavuk gibi türlerde daha anlaşılabilir bulgular ortaya koyar. Ara beyindeki elektrot, ucunun yerleşim yerine göre, tok bir tavuğun yeniden acıkmış gibi hareketler yapmasına neden olmakta ya da bir horozu saldırganlık havasına sokabilmektedir. Ara beyinde ortaya çıkmış olan, doğuştan gelen ve öğrenilmeyen bu türe özgü davranış dizileri, içgüdü olarak adlandırılır ve milyonlarca yıllık seçilim süreçlerinin bir sonucudur.

Üst beyin ya da beyin kabuğu olarak da adlandırılan son tabaka ikinci katmanın üzerinde vücutlu canlıların yaygınlaştığı dönemde sinir hücrelerinin bir araya gelmesiyle bir tomurcuk başı olarak ortaya çıkmış ve evrimleşmiştir. Bu tabaka, zaman içerisinde düşünceyi ve mantığı doğurmuş, konuşma, planlama ve yazı gibi yeteneklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Beyin sapının küçük bir hasarı bile ölüme neden olabilirken üst beynin genişçe hasarlarında dahi yaşamsal risk bulunmaz. Sadece fonksiyonlara yönelik kayıplar ortaya çıkar.

---

[21] Hoimar von Ditfurth, *Bilinç Gökten Düşmedi.* (*Der Geist Fiel nicht vom Himmel*), 1976, çev: Atayman V., Cumhuriyet Kitapları, 2007. s. 231.

İnsan beyni, canlılığın tüm evrim sürecinin ortaya çıkardığı en üst düzey organizasyondur. Bu yapı daha önceki katmanlarla birliktedir ve bağlantı içindedir. Bugün zihinsel olarak bizi çok ileri noktaya taşıyan bu üst düzey organizasyon aynı zamanda en ilkel olarak nitelendirdiğimiz etkileşimlerden de vazgeçmemiştir. Beyin sapı ve orta beyin hâlâ en ilkel tepki ve içgüdüleri de bünyesinde barındırarak varlığını korumaktadır. Çocuklarda büyüme döneminde beynin gelişimi evrimsel sıralamayı takip eder. MR görüntüleme aygıtıyla yapılan ve oldukça tutarlı sonuçlar veren bu çalışmalar, çocuğun beyin gelişimi sırasında evrimsel sıralamayı takip ettiğini ve eski beyin bölgelerinin, daha yeni olanlara göre daha erken olgunlaştığını göstermektedir.[22]

Bir insan olarak kendimizi yorumladığımız şekliyle, canlılığın evriminde önemli bir aşama olan bilinç ve akla en üst düzeyde sahibiz. Ancak bilinç ve akıl kavramı, sadece insana özgü zihinsel faaliyetlerle sınırlı değildir. Bu kavramlar, insan ile diğer hayvanlar arasında farklı dereceler gösterse de net bir sınır oluşturmaz. Özellikle ileri bilişsel becerisi olan filler, köpekler, yunuslar, balinalar, primatlar ve papağanlarda hayvan davranışı üzerine yapılan çalışmalar, bu hayvanların zihinsel etkinlikleri ile insanınkiler arasında net bir sınırla ayrılabilen bir farklılık olmadığını göstermektedir.[23] Üstelik bu durum memeli ve kuşlarla sınırlı değildir. Daha basit canlılarda dahi bilinçten bahsedilebilir. İnsanın da içinde olduğu primatlar grubunda bilinç düzeylerinin aşamalı olduğunu görmekteyiz. Yaşam alanlarında yapılan uzun süreli gözlemler ve bilimsel incelemeler onların bilişsel durumlarını daha iyi anlamamızı sağlamıştır. Şempanze ve

---

[22] Gogtay N. Giedd JN. Lusk L... & Thompson, P. M. Dynamic mapping of human cortical development during childhood through early adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(21), 2004. 8174-8179.

[23] Kaya T. Santral Sinir sistemi ve Bilincin Evrimi, *Bilim ve Gelecek* Nisan 2017 s. 37-45.

goril gibi büyük kuyruksuz maymunlar, şebeklere göre daha üst düzeyde bilişsel özellikler gösterirler.

İnsanda, ileri sosyalleşme yetenekleri ve üst düzeyde bir kültür kapasitesi sağlayan süreç kademe kademe bir ilerleyiş ile ortaya çıktı. Bu süre zarfında insan, kendisinin farkına varmak (öz farkındalık), yaşadığı anın ötesinde, geçmişi ve geleceği değerlendirebilecek zaman algısına yönelik bir farkındalığa sahip olmak (otobiyografik bellek ya da anısal bellek) ve başkalarının ne düşüneceğini tahmin etmek (zihin teorisi) gibi becerilere sahip oldu.

Öz farkındalık; bizim doğuştan sahip olduğumuz bir yetenektir. Büyüme döneminde öz farkındalığın gelişimi aşamalı bir süreç sonucunda olur. Bir buçuk yaşın altındaki çocukların hiçbirisi aynada kendini tanımaz. 18. ile 24. aylar arasında aynada kendilerini tanımaya başlarlar. 20. ile 24. ay arasında ise üçte ikisi aynada kendini tanımaktadır. Bu dönem aynı zamanda çocukların "ben" dedikleri ve kendilerinden bahsederek konuşmaya başladıkları aşamadır. Öz farkındalığın araştırılması amacıyla aynanın önüne konulan çocuklara *"bu kim?"* diye sorularak veya burunlarına kırmızı bir boya sürülerek yapılan deneylerde çocuğun aynadakinin kendisi olduğunu işaret etmesi ya da burnunu incelemesi durumunda kendini tanıyor olduğu ve öz farkındalığının gelişmiş olduğu kabul edilir. Bu yetenek beyinde doğuştan gelen bir hasar veya işlev bozukluğu nedeni ile başından itibaren olmayabilir ya da başlangıçta olsa da sonradan ortaya çıkan bir duruma bağlı zamanla kaybedilebilir. Hayvanlarda da yapılan deneyler ile öz farkındalık araştırılmıştır. Şempanzeler de aynada kendi yansımalarını tanırlar. Bize basit gibi gelen aynada kendini tanıma şeklindeki bilinç düzeyi, hayvanlarda yaygın değildir. İnsan ve şempanze dışında, filler ve yunuslar gibi bazı ileri memelilerde de tespit edilmiştir. Saksağanda da gösterilmiş olan bu özellik kedilerde ve köpeklerde saptanamamıştır.[24] Ancak onları kendi bakış

[24] Edwin Fuller Torrey, *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı,*

alanımız üzerinden değerlendiriyor olmamız yanlış sonuçlar alıyor olmamıza neden olabilir. Kimliklendirmeyi özellikle koklama duyusu üzerinden yapan köpeklerin ayna testi ile değil de koku testiyle yapılan deneylerde bir öz farkındalığa sahip oldukları ortaya çıkmıştır.[25]

Otobiyografik bellek (*anısal bellek*); Zaman algısında bir derinliğe sahip olmak, kendi deneyiminden ve grubun deneyiminden yola çıkarak geçmişi akılda tutabilmek ve geleceğe buna göre yön vermeyi mümkün kılmaktadır. Mevsimlerin farkına varmak uygun bitkisel gıdayı temin etmenin yanı sıra koşulların daha uygun olduğu bölgelere doğru mevsimsel bir göçü mümkün kılar. İklim koşullarının oluşturduğu çevresel değişikliklere göre bitkilerin de mevsimsel döngülere uyacak şekilde değişim gösterdiği ve mevsimsel değişikliklerin göç eden canlıları da harekete geçmeye sevk ettiğini biliyoruz. Ancak sonraki yılı önceden öngörerek davranmak ileri bir bilişsel aşamadır. İnsanda tarım devriminden sonra, mevsimleri ve sonraki yılı düşünmek bir avantaj oluşturmuş, tarım, yılın döngülerine göre ayarlanabilmiştir. Otobiyografik bellek diğer yandan ölümü anlamamızı sağlar. Çocukların zaman algısı dört yaşından önce nispeten kısadır. Bu dönemde zaman algıları ne uzun bir geçmişe ne de uzak bir geleceğe uzanır. Algıladıkları zaman dilimi şimdidir. Yaklaşık dört yaşına geldiklerinde, otobiyografik belleğin ilk aşamaları gelişmeye başlamıştır. Altı yaşından küçük çocukların çoğu ölüme dair bir farkındalığa sahip değildir. Çocuk gelişiminde ölüm farkındalığının geç olarak ortaya çıkması bunun insan evriminde nispeten geç bir kazanım olduğunu düşündürmektedir.[26]

İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (*Evolving Brains, Emerging Gods*), 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s. 64.

[25] Horowitz A. Smelling themselves: Dogs investigate their own odours longer when modified in an "olfactory mirror" test. *Behavioural Processes* 143, 2017. s. 17-24.

[26] Edwin Fuller Torrey, *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni*, (*Evolving Brains, Emerging Gods*), 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s.140.

Zihin Kuramı; başkasının bilgi, duygu, niyet ve zihinsel durumlarını anlama becerisidir. İnsan topluluklarının iş birliği ve iş bölümüne dayalı kolektif bir kültür oluşturabilmiş olmaları insanın diğer sosyal canlılardan farkını oluşturan bir durumdur. Gerekli aletlerin tasarımı, yerleşim yerlerinin belirlenmesi, barınakların oluşturulması, küçüklerin eğitilmesi, avların planlanması gibi grup içi ve gruplar arası faaliyetlerde bireylerin başkalarını değerlendirmeleri, dürüstlüklerine değer biçmeleri ve niyetlerini öngörebilmelerinde, zihin kuramının rolü bulunmaktadır. Primatlarda başkaları hakkındaki farkındalık, türe göre farklı dereceler gösterir. Şebekler, yavrularını korurlar, ancak yavruları ısırıldığında onları avutma davranışı göstermezler. Büyük kuyruksuz maymunlarda grup içi üyeler arasında teselli etme gibi empati davranışı örnekleri gözlenebilmektedir.[27] Anne üzgün yavrularını avutmak ve onları sakinleştirmek için okşayıp sarılır. Şempanzeler başkasının zihnindekini tahmin edebilir. İnsanlar diğerleriyle çok ilgilidir. Aynı ortamda yaşadığımız ve farkında olduğumuz akrabalarımız, arkadaşlarımız ya da ve düşmanlarımız gibi diğerlerini devamlı izlemekten, davranışlarını ve yaklaşımlarını kritik etmekten onları gündeme alıp haklarında konuşmaktan büyük bir zevk alırız. Kişisel yaşantılarımız üzerinde etkisi olan kişilerin niyetlerini ve güvenilirliklerini olabildiğince doğru tartmak sosyal evrimimizin gerekliliklerindendir. Homo sapiens, önce kendi zihninden geçenleri derinlemesine düşünebilmeyi sağlayan içe bakışçı bir beceri kazandı. Zamanla başkalarının düşüncelerini anlayabilmek gibi daha ileri beceriler ortaya çıktı. Hatta bu düşünceler hakkında diğerlerinin düşüncelerini anlayıp değerlendirebilmek de mümkün oldu. Gelişmiş sosyal düzenlere sahip olan diğer hayvanlarda olduğu gibi sadece birbirimizle yoğun biçimde etkileşime girmekle kalmı-

[27] Frans de Waal. *İçimizdeki Maymun; Biz Neden Biziz.* (*Our Inner Ape. A Leading Primatologist Explains Why We are Who We are*), 2005, çev. Biçen A., Metis Bilim, 2008. s. 171.

yoruz. Aynı zamanda benzersiz bir iş birliği eğilimimiz var. Başkasının aklından geçenleri okumak konusunda niyetlerimizi ifade etmede ve kültürü geliştirmede önemli farklılıklara sahibiz.

Bir kişinin, bir başkasının sadece gözlenebilen yüz ifadesi, davranışı ya da bedensel işaretleriyle değil, onun düşüncesini ya da niyetini tahmin ederek buna göre bir davranış belirlemesi, birinci düzey zihin kuramıdır. Bu en basit ve ilk gelişen zihin kuramı becerisidir. Bunun bir ileri aşaması, bir başkasının üçüncü bir şahıs hakkındaki bilgi, duygu ve niyetlerini değerlendirebilmektir. Bu, daha ileri bir zihinsel beceridir ve ikinci düzey zihin kuramı olarak bilinir.

Renkli kalemler

Yirmi yaşlarındaki uzun boylu genç adam odaya girer. Odada Bruno ve Christian Keysers bulunmaktadır. Bruno delikanlıyı Keysers ile tanıştırır. Delikanlı, "*ben Jeromee memnun oldum*" diye kendini tanıtır. Ses tonu melodisiz ve mekâniktir. Göz teması kurmamakta ve odayı gözleriyle taramaktadır. Bu sırada Bruno çekmecesinden bir adet bisküvi kutusu çıkarır ve "*bu kutuda ne olduğunu düşünüyorsun*" diye sorar. Jeromee "*bisküvi*" cevabını verir. Bruno kutuyu açar. Kutuda bisküviler yerine renkli kalemler bulunmaktadır. Jeromee "*öyle mi?*" der. Bruno daha sonra kutuyu kapatır ve çekmeceye koyar. Bir süre sonra içeriye bir araştırma asistanı girer. Bruno, yine çekmecesinden bisküvi kutusunu çıkarır ve Jerome'a "*sence asistanım kutunun içinde ne olduğunu sanıyor?*" diye sorar. Bu soru, Keysers'e göre teorik fizik doktorası olan bu delikanlıyı aşağılayıcı bir sorudur. Ancak Jerome aşağılanmış gibi görünmemektedir ve kısa süreli bir duraksamayı takiben "*renkli kalemler*" diye yanıtlar.

Keysers bu hayret verici durum karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Buz kesilmiştir. Karışık matematik denklemleri basitçe çözebilen bu delikanlının mantıksal değerlendirme becerileri, başkalarının ne bilip bilmediğini anlama yetisi ile bir paralellik göstermemektedir. Başkalarının aklından

geçenleri tahmin etme becerisinin bu kadar bulanık olması hayret vericidir. Christian Keysers'in yaşamış olduğu ve *"Empatik Beyin"* kitabında anlattığı bu diyalog[28] bize, başkalarının beyninde olan bitenleri değerlendirmenin mantıksal değerlendirme ile doğrudan ilişkili olmadığını açıkça gösteren bir örnektir. Bu ve benzeri gözlemlerin etkisinde kalan araştırmacılar 1990'ların sonlarında gittikçe artan sayıdaki araştırmayla, beynin başkalarının akıllarından geçeni anlama ile ilgilenen özel bir bölümünde araştırmalarını sürdürdüler ve bu bölümün otistik bireylerde başarısız kaldığını gördüler.

Sally-Anne testi

Birisinin, başkasının zihninden geçenlerin farkında olup olmadığını anlamak ve kendini onun yerine koyup koyamadığını göstermek için çocuklarda *"Sally-Anne testi"* olarak adlandırılan standart bir senaryoya dayalı bir test kullanılır.[29] Test yapılırken çocuğa gösterilen odada Sally ile Anne olarak adlandırılmış olan iki kukla, bir top, kapalı bir sepet ve kapalı bir kutu bulunmaktadır. Test şu şekildedir.

Çocuk izlerken, Sally ve Anne odadadır. Sally topu sepete koyup örtüsünü örter ve sonra odadan çıkar. Odada yalnız kalan Anne topu sepetten alıp kutuya koyar ve kapağını kapatır. Tüm bunlar çocuğun gözleri önünde olur. Daha sonra Sally odaya geri gelir. Bu aşamada çocuğa şu soru sorulur. Sally topunu nerede arayacak? Bu soru, topun kutuda olduğunu bilen çocuğun, kendisini Sally'nin yerine koyup koyamayacağını test eder. Çünkü Sally, Anne'in topu sepetten alıp kutuya koyduğunu görmemiştir ve topu sepet içinde arayacaktır.

---

[28] Christian Keysers. *Empatik Beyin: Ayna Nöronların Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi? (The Empatic Brain)*, 2011, çev. Eper A., Alfa Yayınları, 2011. s. 9.

[29] Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods)*, 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s. 78.

Dört yaşına kadar neredeyse tüm çocuklar Sally'nin topu Anne'in koyduğu kutuda arayacağını söyler. Çocuklar bu yaşa kadar kendi bildiklerini diğerlerinin bildiklerinden ayırt edemez ve kendilerini onların yerine koyarak düşünemezler. Dört yaşından itibaren çocuklar kendilerini başkalarının yerine koyabilme becerisine sahip olmaya başlar. Zihin kuramının dört-beş yaş civarında tam olarak kazanılması beklenir. Dört yaşındaki çocukların %85'i kendilerini Sally'nin yerine koyabilirler ve topu Anne'in koyduğu kutuda değil de Sally'nin topu en son bıraktığı yerde, sepetin içinde arayacağını doğru bir şekilde bilirler.

Dört yaşın altındaki çocukların kendilerini diğerlerinin yerine koyamamalarının en tipik örneklerinden birisi, onlarla konuşurken kendi tanıdıkları ancak sizin tanımadığınız

Resim 16: Sally Anne Testi

kişilerden bahsettiklerinde onların isimleriyle hitap ederek sizin onları tanıyormuş olduğunuzu düşündüklerini görürsünüz. Sizin zihninizin kendi zihinlerinden farklı olduğunun farkında değildirler.

Başkalarının düşüncelerine yönelik farkındalığın bozulduğu ve insanların kendilerini onların yerine koymalarının mümkün olmadığı çeşitli durumlar vardır. Bunların başında otizm gelir. Otizmli bireyler bir başkasının gözüyle bakma ve kendilerini onların yerine koyma konusunda özel bir zorluk yaşarlar. Sally-Anne testi Otizmli çocuklara uygulandığında bu eksiklik ortaya çıkar. Otizmli çocukların yalnızca %20'lik bir kısmı bu testte doğru cevabı verebilir.

5

DERİN BEYİN KONTROLÜ

İnsan sosyalliğinde, kendisine, zamana ve başkalarına karşı bir farkındalığın yanı sıra duyguların ve tepkilerin kontrol edildiği ara beyinde haz, acı, tiksinme gibi ödül-ceza mekanizmalarının ve korku gibi derin içgüdüsel tepkilerin de önemli rolü vardır.

ÖDÜL VE CEZA

Haz, avantajlı davranışların ödüllendirilmesini sağlayarak onları teşvik eder. Yaşamı sürdürebilmek için yapılan yararlı davranışlar, tekrarını arzu edeceğiniz bir hissi yaşamaya neden olur. Evrimsel mekanizmalar, bireyin kendi yaşamı için yaşamsal avantaj sağlayan beslenme, avlanma, uyuma gibi birçok davranışı ve sonraki nesillerin var olmasını garanti altına alan üremeyle ilgili eylemleri hazla ödüllendirmiştir. Acı, zararlı bir davranıştan kaçınmak ya da tekrarlanmasını önlemek için bir cezadır. Can yakan şeyden kaçınmak, yaşamsal bir öneme sahip olabilir. Bu nedenle bundan kaçınma eğilimi vardır. Bu his, vücuda zarar verebilecek ya da vücut bütünlüğünü bozabilecek durumlara karşı koruyucu bir kalkan gibi çalışır. Acı hissinin doğuştan olmadığı nadir bir hastalık olan *Ağrı Duyarsızlığı Sendromu* olan bireyler, kendilerini sakınmadıkları için vücutlarında kolaylıkla ve sık olarak yaralar, kırık ve çıkıklar oluşmaktadır. Bunlar, aslında can yakan bu hissin olmamasının ne kadar önemli bir kayıp olduğunu bize gösterir. Tiksinme hissi sizi çürümüş zararlı yiyeceklerden, hijyenik olmayan gıdalar, su ve hava kalitesi bozuk olan enfeksiyon riski taşıyan ortamlardan

uzak tutar. Bu hissin tetiklediği bulantı ve kusma, zararlı gıdaların atılmasını sağlar.

Davranışlar doğru ve yanlışın ayırt edilmesini sağlayan mekanizmalar üzerine şekillenir. Bu, koşullanmayla öğrenme yeteneği sayesinde olur. Yararlı olacak davranışla, zararlı olacak davranışı öğrenmeden başarılı bir yaşam sürülemez. Herhangi bir davranış olumlu ise sıklığı artar. Olumsuzluğa yol açıyorsa sıklığı azalır. Ödül veya ceza mekanizması asetilkolin ve dopamin gibi beyin kimyasallarının salgılanması sonucu beyinde bir öğrenme etkisi oluşturur.[1] Bu iki kimyasal madde *"bunu hatırlasan iyi edersin"* mesajı verir. Bu mekanizma hayatımızda yaşadığımız çok olumlu hisleri ve çok olumsuz olayları hatırlamamızı sağlar. Üzerimizde kayda değer bir etki bırakmayan olayları çok hatırlamayız. Beklenenin üzerinde olumlu olaylar, dopamin salgılanmasına yol açarak bu olayı oluşturan davranışın tekrar tekrar yapılmasına neden olur.

Sosyal Evrimde Haz, Acı ve Tiksinme

Bir yemeği iştahla yerken haz duyarız. Elimize bir iğne battığında acı duyarız. Ancak bu hisleri sadece fiziksel olarak değil duygusal olarak da yaşayabilmekteyiz. Sosyal evrimimizi şekillendiren duygusal dünyamız da temelde bu ödül ve ceza mekanizmalarıyla şekillenmiştir. Toplum için yararlı bir davranışın toplumda gördüğü takdir, birey üzerinde tekrarını arzulayacağı olumlu bir his bırakır. Bu şekilde toplumsal birliği sağlayan tüm davranışlar hazla ödüllendirilir. Zararlı bir davranış sonrasında toplum içinde sizi küçük düşüren bir duruma bağlı grup dışına itilmek, bir acı hissi yaratır. Aynı şekilde grup üyelerinden birinin kaybedilmesi durumunda da bir acı yaşanır. Grup dışına itilmek yalnız kalarak yaşamsal risk almak, gruptan birisini kaybetmek ise

---

[1] Christian Keysers. *Empatik Beyin: Ayna Nöronların Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi? (The Empatic Brain)*, 2011, çev. Eper A., Alfa Yayınları, 2011. s. 248.

grubun güç kaybetmesi demektir. Hazzı yakalamak, acıdan ise kaçmak için çabalarız.

Yukarıda değindiğimiz ilk örnekler somut, sonraki örnekler ise soyut olarak ortaya çıkan hislerdir. Bu hisler temelde farklı mekanizmalarla ortaya çıkıyor olsa da biz onları aynı isimle haz ve acı olarak adlandırıyoruz. Bunun temel nedeni, bizde her ikisinin de aynı mutlu edici ya da aynı rahatsız edici hissi ortaya çıkarmasıdır. Bizleri avantajlı olan davranışları yapmaya teşvik eden, zararlı olanlardan ise kaçınmaya zorlayan, evrimsel mekanizmalarla acı ve haz olarak şekillenen bu mekanizmanın gerek fiziksel gerekse sosyal duygular yönüyle olsun aynı amaçla bir ödül ve ceza yolu olarak kullanılıyor olmasıdır. Her iki durumda da hazzın peşinden koşmak ve duyulacak acıdan kaçınmak için verilen çabalar yaşamsaldır.

Tiksinme için de aynı durum söz konusudur. Bozuk ve çürümüş bir gıda gibi fiziksel bir uyaran bu hissi ortaya çıkarabilirken sosyal kuralların çiğnenmesi gibi duygusal bir durum da tiksinme hissini ortaya çıkarabilir. Tiksindiğimiz bir şeyden uzak dururuz. Her ikisi de ara beyinde aynı beyin bölgesi tarafından kontrol edilir. Zararlı bir gıdanın atılması amacıyla bu kokuya ve gıdaya karşı ortaya çıkan tiksinme hissi bu beyin bölgesinde kusmayı tetikler. Ahlaki bir durumun ihlali gibi sosyal nedenli bir tiksinme hissi yaşayan bireyde de bu durum karşısında kusma tepkisi görülebilmektedir.[2]

Çevreye uyum sadece yapısal özelliklerle sınırlı değildir. Bir canlının fiziksel özellikleri kadar duygusal özellikleri de yaşamsaldır. Evrimin temel mekanizması olan doğal seçilim, vücudun sadece yapısı değil duygu ve tepkilerini de şekillendirmiştir. Aynı mekanizma, sosyalliğin evrimi ile birlikte sosyal etkileşimler için de belirleyici olmuştur. Duygularımız vücut kimyası ile yönetilir. Haz, acı, tiksinme, korku,

---

[2] Kaya T. Duyguların ve Tepkilerin Evrimi, *Bilim ve Ütopya* Mart 2023. s. 40-50.

sevgi, aşk ve nefret gibi hisler, vücudumuzda içsel olarak salgılanan hormonlar ve nörokimyasal maddelerin ortaya çıkardığı duygusal etkilerden ibarettir. Her ne kadar bilinçli olarak kontrol ettiğimizi sanıyor olsak da bu hisleri bilinç düzeyinde kontrol edebilmek çoğu zaman mümkün olmaz. Gerçek yaşama dair algılarımız bu mekanizmalar üzerine kuruludur. Yaşam, özünde yaşadığımız şeyler değil, onların bizde hormonlar aracılığıyla ortaya çıkardığı hislerden ibarettir. Evrimsel olarak şekillenmiş olan bu hisler, yaşam algımızın temelini oluşturur.

KORKU

Canlılarda duyguların ortaya çıkardığı tepkilerle kontrol edilen otomatik davranış programları bulunur. Bunlar içgüdülerdir. Bireysel ya da sosyal davranışın derinlerinde yatan sebepleri anlayabilmek için, bu davranışa götüren içgüdülerin farkında olmak gerekir. Beynimizin derinliklerinde sosyalleşmenin evriminden öncesine uzanan çok eski bir içgüdüsel tepki vardır. Bu korku dur. Korkular üzerinden bakabilmek içgüdüsel tepkileri anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Thriller

1980'lerden itibaren gönüllerde taht kurmuş olan dünyaca ünlü pop sanatçısı Michael Jackson'un Thriller albümünün aynı adı taşıyan parçasının video klibi dünyada en çok izlenenlerdendir. Klip, yüksek bir müzikal kalitenin yanı sıra mükemmel bir dans gösterisi ile hem kulağa hem de göze doyurucu bir şekilde hitap eder. Video klibin bu üstün özelliklerinin yanı sıra izleyicide derin izler bırakmayı sağlayan bir yanı daha bulunmaktadır. Bu da ana tema olarak korkunun işlenmesidir. Bu video klip, iki sevgilinin dolunaylı bir gecede açık bir alanda mutlu ve romantik beraberlikleri ile başlar. Devamında birlikteliklerinin en heyecanlı anında erkeğin aniden kurt adama dönüşmesi ile izleyicileri şaşırtır. Klip zombilerin de katıldığı ikinci bölüm ile devam eder. Bu-

Resim 17: Thriller

rada yapımcıların çok iyi bildiği ve klibi izleyen hemen herkesin de hissettiği gibi dolunayda kurt adamın ortaya çıkacağı korkusu, en derin korkularımızdan birisidir. Dolunayın varlığı adeta bir canavarı davet eder. Aslında dolunay korkusu bir tezadı da içinde barındırmaktadır. Dolunay, geceyi aydınlatır. Karanlığın olumsuz etkisini azaltır. Diğer gecelere göre daha fazla görülebilirlik olmasına karşın dolunay olan bir gecede neden korkarız? Dolunay korkusu bu klipte de olduğu gibi insanın kültürel olarak yaratmış olduğu bir korku olarak düşünülebilir. Ancak böyle değildir. Bu korkunun evrimsel geçmişimizden gelen bir zemini vardır.

Bizim de içinde bulunduğumuz memeliler, canlılar aleminde önemli yer tutan ve yeryüzünde yaklaşık 250 milyon yıldan bu yana var olan büyük bir gruptur. Memeliler genel olarak gece yaşamına uyumlu özelliklere sahiptir. Dinozorlarla birlikte uzun süre yaşadılar. Bu dönemde memeliler için gece yaşamı son derece önemliydi. Çünkü gündüz yaşamına uygun bir şekilde evrilmiş olan ve gün ışığında mutlak hakimiyete sahip olan dinozorların arasında gündüz bir var-

lık göstermek mümkün değildi. Dinozorların büyük göktaşı felaketini takiben yok oluşlarından sonra da memeliler bu özelliklerini korumuştur. İçlerinde bizim de atalarımız olarak soyağacımızda bulunan birçok memeli, gece yaşamının avantajlarıyla varlıklarını devam ettirmiştir. Dinozorların bugünkü devamı olan kuşların gece görüşlerinin çok zayıf olması bundandır. Tavukkarası terimi buradan gelir.

Dolunayda artan ortam ışığı nedeniyle görülebilirlik artar. Diğer gecelerde zifiri karanlıkta göremeyen avcı dinozorların avlarını dolunayda görebilmesi mümkün olur. Bu, onlara bir avlanma avantajı sağlar. Av olanlar için ise bu durum riskin artması anlamına gelir. Bizlerin zifiri karanlıktan değil de daha aydınlık olan dolunaylı gecelerde korkmamız buradan gelir. Dolunayda ortalıkta olmak risklidir. Av olma riski olan canlılar bu korku nedeniyle dolunayda ortalıkta olmaz ve beslenmeye çıkmazlar. Ava giderken avlanabilirler. Kurt adam, dolunayda görülebilir olan savunmasız atalarımızı avlayan yırtıcıları simgelemektedir. Dolunayda korkmak ve saklanmak atalarımızın yaşamda kalmasını sağlayan bir evrimsel adaptasyondu. Var olmamızı bu korkuya borçluyuz. Bugün de dolunay korkusu içimizdedir.

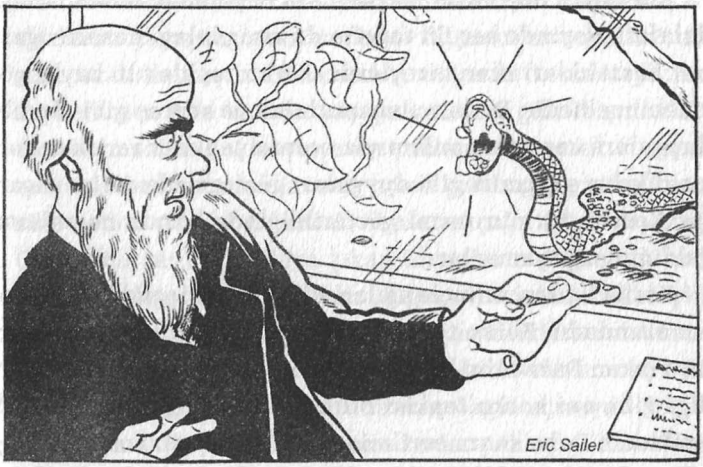
Burada yeri gelmişken evrimle ilişkili olduğunu düşündüğüm bir diğer meşhur korkudan bahsetmek isterim. Karabasan ya da diğer adıyla uyku felci nadir olmayarak yaşanan bir kâbus türüdür. Uyku sırasında yaşanan derin korkunun tetiklediği hareketsizlik adeta sizi rehin alır. Bu nedenle bu durum uyku felci olarak adlandırılır. Bu korkuyu yaşayanlar o sırada yakınlarında kendilerine zarar verebilecek olan ve ne olduğunu tanımlayamadıkları bir tehdit unsurunun varlığını hissettiklerini söylerler. Tarif edilen diğer bulgular, karanlık ve derin bir boşlukta süzülme hissi ile birlikte büyük bir korku ile dehşete düşme ve göğüste baskı gibi hislerin yaşanmasıdır. Bu durumu yaşayanlar, bu derin hissi bilinçlerini kullanarak alt etme şanslarının olmadığını, uyandıklarında bundan kurtulacaklarını bildiklerini ancak uyanmayı başaramadıklarını ve çaresizlik içinde kaldıkla-

rını belirtirler. Karabasan tanımlaması, uykuda insanın üstüne bir varlığın çökmesi anlamında da kullanılır. Geçmişte geceleyin göğüste baskı hissi duyulması, doğa üstü varlıklara bağlandığından ve o dönemde cinlerin dünyaya musallat olduğuna inanıldığından insanın üstüne çöken bu varlık, ifrit, iblis ya da şeytan diye anılırdı. Uyku felci, bilinçli rüyanın bir türüdür. Yani kişi rüya gördüğünün farkındadır. Felç olarak adlandırılmasının nedeni bu sırada tam bir hareketsizlik olmasıdır. Bilincin açık olması bu rahatsız edici hareketsizliğin ortaya çıkardığı felç etkisini gidermek için bir işe yaramaz. Yaşanılan derin strese rağmen hareket etmeyi engelleyen bir şey vardır. Kımıldamak, ses çıkarmak ve uyanmak mümkün değildir.

Burada iki özel örneğini görmüş olduğumuz bunun gibi birçok korku atalarımızdan bu şekilde bize miras kalmıştır.

Korku tepkisi, yaşamı tehdit eden tehlikeli durumlardan uzak durabilmek için evrilmiştir. Tüm korku reaksiyonlarının yaşamsal bir nedeni bulunur. Korkmak hayat kurtarır. Bir şeyden korkmak, ona karşı kendini kollamayı ya da ondan kaçmayı getirir. Evrimsel yolla programlanmış bir doğal seçilim ögesi olarak hayatta kalmamızı sağlayan bu tepkinin varlığı önemlidir. Korkulan şeye karşı olan ilk tepki bilinçsizdir. Bizi korkutan şey duyu organlarımızla algıladığımız tehditkâr bir durumdur. Bu bir ses, karanlıkta aniden gördüğümüz bir karaltı ya da temas eden bir şey olabilir. Önce irkilir geri çekilir daha sonra ne olduğunu analiz ederiz.

Darwin, hayvanları gözlemlemek için düzenli olarak gitmekte olduğu Londra hayvanat bahçesinde bunu kendi üzerinde denemiştir. Engereğin cam kafesine, korkusunu kontrol edebileceği ve bilinçli olarak hiç geri çekilmeyeceği düşüncesiyle yaklaşmış ancak yılanın cama hamlesiyle kendisini kafesten hızla geri çekmekten alıkoyamamıştır. Darwin, kendi üzerinde yaptığı bu deneyde korkunun ortaya çıkardığı kontrolsüz tepkileri evrimle ilişkilendirmiştir. *İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* başlığıyla 1872 yılında kaleme aldığı kitabının giriş bölümünde "*İnsanın aşırı kor-*

Resim 18: Darwin, korkunun ortaya çıkardığı ve bilinçli olarak engelleyemediği kontrolsüz tepkileri kendi üzerinde test ederken

ku karşısında, saçlarının dikleşmesi ya da öfkelendiğinde dişlerinin açığa çıkması gibi tepkileri, ancak vaktiyle daha ilkel ve hayvana benzer bir halde olmuş olmasıyla açıklanabilir" demiştir.[3]

Korku tepkisine neden olan durumları irdelediğimizde, korkunun atalarımızın zorlu yaşam koşullarına göre doğal seçilimle şekillenmiş olan yaşamsal savunma reaksiyonları olduğunu görürüz. Çok sayıda korku tipi vardır. Bunlar içinde en sık görülen bazıları, zehirli ve yırtıcı hayvanlardan, yüksekten, kapalı dar alanlardan, karanlıktan, açık düz alanlardan korkmaktır. Bu tehditlerden korkmak ve sakınmak yaşamsaldır. Bugün bunların çoğu risk oluşturmasa da bu korkular bazen gereksiz yere bazen de anlamsız tepkilerle ortaya çıkan, evrimin izleri olarak içimizdeki varlıklarını devam ettirmektedir.

---

[3] Charles Darwin. *İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi Beden Dili* (*The Expression of the Emotions in Man and Animals*), 1872, çev. Tuncay O., Gün Yayıncılık. 2001.

Korkunun beyindeki merkezi ara beyinde bulunan "amigdala"dır. Beyinde her iki tarafta da amigdalayı hasara uğratan hastalıkları olan bireylerde, korku tepkisinin kaybı görülebilmektedir. Bu bireyler, mutluluk ve sevinç gibi olumlu duygulara karşı tam anlamıyla normal tepkiler verirken korku, öfke ve şaşkınlık gibi duyguları göstermede sorun yaşarlar. Korkan birinin resmi gösterildiğinde bunun ne anlama geldiğini anlayamazlar.

Korku tepkisi bilinçle aşılamayan kadim içgüdüsel etkilerin altındadır. Korku tepkisi ara beyinde çok hızlı olarak ortaya çıkar. Darwin'in kendi üzerinde yaptığı deneyde gösterdiği gibi, ani korku tepkisi bilinçten önce içgüdüsel olarak tetiklenir. Daha sonra evrilmiş olan üst beynin kontrol ettiği bilinç, devreye daha geç girer. Önce korku tepkisi verir, daha sonra düşünürüz. Korku tepkilerinin varlığı ve derecesi kişiden kişiye büyük değişim gösterir. Bilincin devreye girmesi korkuyu bastırabilmek için yetersiz kalabilmektedir. Çok güvenli ortamlarda bulunsak da korkmamıza neden olan şeyin güvenli olduğunu net kanıtlarıyla bilsek de bu korkuya neden olan durumlar bilincin önüne geçebilir ve korku reaksiyonu engellenemez bir şekilde ortaya çıkabilir.

Doğal seçilimle sahip olduğumuz korkular avantaj sağladığı müddetçe varlığını koruyacaktır. Bir korku ortaya çıkardığı kaçınma tepkilerinin yaşamsal olması nedeniyle evrimsel olarak avantaj sağladığı için, risk yok olsa da canlının sahip olduğu korku içgüdüsü onu hemen terk etmez. Nesiller boyunca varlığına devam eder. Bu nedenle riski olmadığını bildiğimiz halde içgüdü olarak nitelendirdiğimiz birçok davranışı engelleyemeyiz. Ancak tehdit unsuru olan durum ortadan kalkıp, uzun bir süre yok olduğunda, nesiller sonra korku artık bir seçilim unsuru olmaktan çıkar. Tıpkı gün ışığından uzak yaşam alanlarında yaşayan köstebekler ve karanlık mağaralardaki su birikintilerinde yaşayan mağara balıklarında kullanılmayan görme yetisinin nesiller sonra kaybolması gibi korku da zamanla körelerek kaybolur. Bunun için en vurgulayıcı örnek, ada canlılarında görü-

lendir. Kıta hareketleri nedeniyle ana karadan ayrılmış olan adalarda yaşayan canlılar doğal düşmanlarından uzun bir süre uzak kalmış olduklarından zamanla korku tepkilerini kaybederler. Ana karada yaşayan ataları gibi düşmanlarından kaçmazlar. Kaçmaya ya da saklanmaya gerek olmaması, zamanla bazı ada kuşlarının uçma yeteneğini de kaybetmesine neden olmuştur. Ancak bunların çoğu artık yaşamıyor. Çünkü bu canlılar, adaya çıkan insanların doğrudan hedefi olmuş ya da adaya getirdikleri diğer avcı canlılara kolaylıkla av olmuşlardır. Bu türlerin çoğunun nesilleri insanların adaya çıkmasından kısa bir süre sonra hızla tükenmiştir. Hint okyanusundaki Mauritius adasına özgü uçmayan bir kuş türü olan Dodo kuşu, yanlarına kadar yaklaşan insanlar tarafından kolayca öldürülebiliyordu. Falkland Adalarına özgü bir tilki türü olan Falkland tilkileri de bu şekilde öldürüldü. Elinde bir parça etle karanlıkta tilkiye yaklaşanlar tilkinin boynunu kolaylıkla kesebiliyordu. Adalara insanın çıkmasından çok kısa bir süre sonra bu talihsiz canlıların nesilleri tükendi. Dodo kuşunun soyu 17. yüzyılda tükenmiş, en son Falkland tilkisi ise 1876'da avlanmıştı.

Korku hem içgüdülerle gelen hem de öğrenilebilen bir davranıştır. Korkuya neden olan şeyin beyinde izleri olduğu ve korkunun grup içinde öğrenilebildiği, rhesus maymunlarında yapılan deneylerle gösterilmiştir. Doğada yaşayan rhesus maymunları yılandan korkar. Ancak laboratuvarda yetiştirilmiş daha önce hiç yılan görmemiş olan rhesus maymunlarına canlı ya da maket yılan gösterildiğinde hiçbir korku belirtisi göstermezler. Laboratuvar maymunlarına, maket yılanla karşılaşan ve dehşete düşen vahşi maymunlar gösterildiğinde, bu maymunların da yılanla karşılaştıklarında korkmaya başladıkları görülmüştür. Korkmayı hemcinslerinin tepkilerinden öğrenmişlerdir.

Bu çalışmalarda yılandan korkmakta olan maymunları izleyen maymunlara, özel yansıtma sistemleriyle deneyler yapıldı. Bu maymunlar, izledikleri maymunları daha önce hiç görmedikleri bir demet çiçek gibi bir objeden korkuyor-

muş gibi gördüler. Yani hemcinsleri aslen yılandan korkma tepkisi verirken bu maymunlar onları çiçekten korkuyormuş sandılar. Daha önce hiç görmedikleri ve bunun tehlikeli olup olmadığına yönelik hiçbir bilgisi olmayan laboratuvar maymunları daha sonra kafeslerine konulan bu çiçek ve benzeri objelerden korkmamışlardı.[4] Bu durum yılan korkusunun beyinde var olduğunu ve bunun bellekte uygun koşullarda ortaya çıkacak şekilde uykuya yatmış olduğunu göstermektedir. Sosyallik, bu örnekte olduğu gibi bazı durumlarda korku tepkisinin öğrenilmesini sağlayan önemli bir etken olabilmektedir. Burada korku tepkisi ancak grubun içinde olduğunuzda tamamlanabilmektedir. Bu durum bir bireyin korku içgüdüsüne sahip olsa da bu içgüdüsel davranışın ancak bir grup içinde pekiştirilebildiğini ve bazı korkuların sosyallikle iç içe evrildiğini göstermektedir.

Sosyallik ile korkuların bir başka ilişkisi daha bulunmaktadır. Korkular bizi sosyal bütünleşmeye iter. Korktuğumuz zaman kaçış noktamız yakınlarımız ve arkadaşlarımızdır. Grubumuzdan destek almak, birlikte olmak isteriz. Sosyal birliktelik korkuları azaltır. Bir araya gelmek sizi güçlü kılar. Grupların oluşturulması ve birlikteliğin mümkün kılınması, korkuya dayalı bir davranış özelliğinin etkisiyle varlık göstermiştir. Bu, yalnız kalma korkusudur. Karanlıkta kalma korkusu, kapalı yerde kalma korkusu, yükseklik korkusu gibi korkular, doğal olarak bazı risklerden sakınmamızı sağlayan savunma mekanizmalarıdır. Yalnız kalma korkusu da böyledir. Kuzeydoğu Afrika'da ağaçların azalmasına neden olan iklimsel dönüşümün sonucu olarak ağaçların güvencesinin kaybolması yırtıcılara karşı hayatta kalmayı garanti edecek şekilde sosyalleşerek gruplar oluşturmayı gerektiriyordu. Gruptan ayrılmanın yaşamsal olmadığı açıktır. Bu korku, grup üyelerinin bütünleşmelerini sağlar. Grup bağlılığının

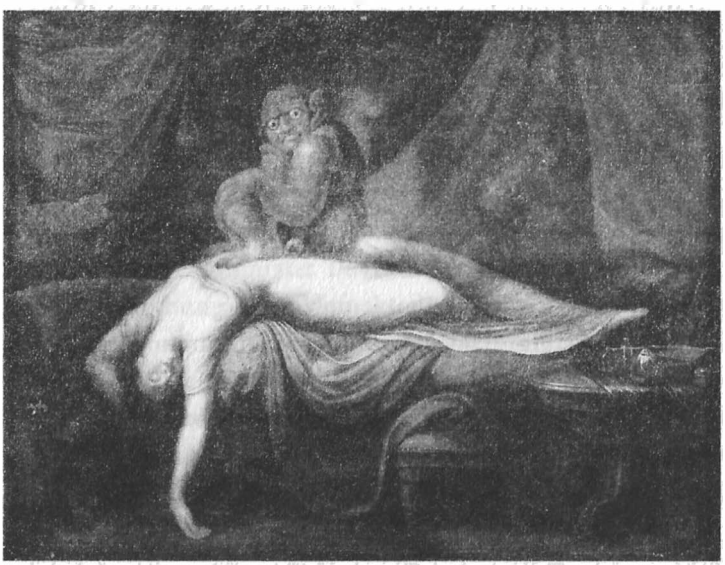
---

[4] Robert Winston, *İnsan İçgüdüsü; İlkel Dürtülerimiz Modern Yaşamlarımızı Nasıl Biçimlendiriyor?* (*Human instinct: How Our Primeval Impulses Shape Our Modern Lives?*), 2003, çev. Köseoğlu S., Say Yayınları, 2002. s. 56.

getirdiği birlikte olma arzusu ile yalnız kalma korkusu; her ikisi de evrimsel mekanizmalarla şekillenmiş olan ve sosyal birlikteliği güçlendiren yaşamsal tepkilerdir.

Karabasan

Hayvanların neler hissettiklerini bilmeyi çok isteriz. Bunu anlamanın kolay bir yolu var. Onlarla paylaştığımız içgüdülere bakmak! Bunlar içinde korku çok tipik bir örnektir. Korktuğumuz anda yaşadığımız hisler onların hissettiklerinden farklı değildir. Korku ile üç davranış ortaya çıkabilir. Bunlar; savaş, kaç ya da hareketsiz kal davranışlarıdır. Bu durum korku gibi birçok diğer içgüdü için de geçerlidir. Bilinç devre dışı olduğuna göre yaşadığımız bu hisleri onların hissettikleri gibi algılarız. Korku tepkisinin bilinçten bağımsız olduğunu gösteren en tipik örnek, karabasandır. Karabasan; İnsanın yaşadığı en derin korkulardan birisidir. Bu korkunun temelde evrimsel bir nedenden ortaya çıkmış olabileceğine bölümün başında da değinmiştik. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz.

Resim 19: 19. Yüzyılda yapılmış bir Karabasan tablosu

Tüm korkularda olduğu gibi karabasanda da bilincin devre dışı kaldığını görürüz. Farkındalık olsa da bilincin kontrolü yoktur. Diğer yandan yine aynı mekanizmalardan birisi olarak yukarıda bahsedilen üç tepkiden savaş ya da kaç tepkileri değil üçüncü tepkiyle karşı karşıya olduğumuzu ve hareketsiz kaldığımızı görüyoruz. Bunun diğer hayvanlarda yaşanan örneklerden bir farkı yoktur. Hayvanlar da korkunun tetiklediği bir durum karşısında hareketsiz kalırlar. Tipik olarak bazı sürüngen ve memeliler gibi canlıların çok daha başarılı bir şekilde yaptıkları, örneklerini gördüğümüz bu hareketsizlik, "ölü taklidi yapmak" tır. Avcıların avlarını kovalayarak yakalayıp yeme eğilimi nedeniyle, hareketsiz kalmak avcılar karşısında avantaj sağlayan içgüdüsel bir tepkidir ve çoğu zaman işe yarar. Karabasan anında hissettiklerimiz de bu canlıların hissettiklerinden farklı değildir. Karabasan kabusunu yaşayan birisi öncelikle ortamda başka bir varlığın olduğu sezgisine sahiptir ve bu varlık onun için derin bir korku kaynağıdır. Bunun yanı sıra hiçbir şekilde aşamadığı derin bir hareketsizlikle mücadele etmektedir. Bu bilinç dışı bir davranıştır. Bu davranışın doğadaki diğer hayvanların ölü taklidi yaparken yaşadıkları durumla olan benzerliği, karabasan ile ölü taklidi yapmanın aynı nedenden kaynaklandığını düşündüren önemli bir bulgudur.

Korku en derinden hissettiğimiz bir içgüdüsel davranış örneğidir. Ancak korku dışında da içgüdüler tarafından yönlendirilen ve yaşamda kalmayı sağlayan birçok davranış bulunmaktadır.

6

İÇGÜDÜLER

İçgüdüsel davranışlar yaşamsal tehditlere karşı korunarak ve fırsatlardan yararlanarak var olabilme mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ara beyinde milyonlarca yıllık seçilim süreçlerinin sonucunda türe özgü olarak ortaya çıkmış olan, öğrenilerek değil de doğuştan gelen bu davranış dizileri, genetik olarak aktarılabilen, otomatik davranış programlarıdır. Türe özgü olarak ortaya çıkan içgüdüsel davranışlar, türün yaşam alanına ve çevresine uyumunu sağlar. Seçilim, geçmişin bir gölgesi gibidir. Doğada olma olasılığı olmayan seçenekleri dikkate almaz. İçgüdüler de böyle şekillenir.

İçgüdüler evrim mekanizmaları ile ortaya çıkmıştır. İçgüdülerin doğal seçilimle evrimleştiği fikrine ilk kez Charles Darwin, *İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* (1873) adlı eserinde değinmiştir. Darwin bu kitapta, türe özgü davranış biçimlerinin evrilerek ortaya çıktığını belirtir. Türün hayatta kalmasına ve üremesine yardımcı olmakta olan bu özelliklerin, yapısal özelliklerden daha az önemli olmadığını ve bunlar gibi kalıtsal olduğunu iddia eder. Bugün bu görüş defalarca doğrulanmıştır. Davranışlarla ilgili sahip olduğumuz veriler bunu desteklemektedir. Türün bireyleri, sahip oldukları donanımlara uyumlu bu yazılımlarla yaşam alanına uygun özelliklere sahip olarak dünyaya gelir. Özellikle çoğu zaman bireylerarası iletişimle aktarılma şansı olmayan avlanma, çiftleşme, yavru bakımı gibi davranışların nesiller arası geçişi sağlanmış olur. İçgüdüsel davranış, tetikleyicilerle ortaya çıkar. Yumurtadan çıkan bir sürüngenin tümüyle yalnız başına iken, sadece çevresel uyaranların tetikleyici

etkileri içgüdüsel davranışı ortaya çıkarır. Daha ileri canlılarda, grup ve aile içinde sosyal etkileşimlerle tamamlanabilen içgüdüsel davranış programları bulunmaktadır.

İçgüdüsel davranışların en tipik örnekleri, kuşlarda görülür. Yavru kazlar yumurtadan çıktıktan sonraki ilk 12 saatte önlerine ne çıkarsa onu takip eder. Doğal olarak bu anneleridir. Cívcivin ilk gördüğü hareketli nesne, ipin ucuna bağlı çekilen bir sopa da olsa, hayvan bu nesneyi annesiymiş gibi izler. Kuluçkaya yatmak içgüdüseldir. Kuluçkaya yatan canlılar, doğal ortamda yumurtlamayı takiben doğrudan kuluçkaya yattıklarından kendi yumurtalarını tanıma yetisi gelişmemiştir. Birçok kuş türü yuvalarına bırakılan yapay taklit cisimlere kuluçkaya yatar. Bu durum bazı kuşlar için fırsat olmuştur. Guguk kuşları bundan yararlanarak yumurtalarını gizlice başka kuşların yuvalarına bırakır. Bu kuşlar da kendi yavruları sanarak guguk kuşlarının yumurtalarına kuluçkaya yatar. Onların yavrularını besler ve büyütür. Tavuğun yavrusunu tanıması için civcivin sesi önemlidir. Kulakları kapatılmış olan tavuklar kendisine doğru cik cik sesleriyle koşan yavrusunu gagalayarak reddeder. Bir civciv gibi ses çıkaran ilgisiz cansız bir nesne kendisine doğru hareket ettirildiğinde ise yavrusu gibi davranırlar. Tavuk yetiştirenler annenin ses çıkaramayan civcivleri gagalayarak reddettiklerini bilirler.

Yukarıda bahsedilen örneklerde yumurtadan çıkan civcivin karşısında annesinden başka bir hareket eden varlığın olması, anne kuşun yuvasında kendi yumurtasından başka bir yumurta olması ya da civcivin ses çıkarma özürlü olması, doğada milyonlarca yıllık seçilimin ihmal edeceği kadar düşük olasılıklardır.

Evcil hayvan besleyenler, hayvanlarına hiç öğretmedikleri bazı davranışlara onların doğuştan sahip olduklarını bilirler. Bunlar onların atalarında çok uzun zamanda seçilimle şekillenmiş olan yaşamsal tepki ve davranışlardır. Bunlar arasında temizlik, vücut bakımı, bölgelerini koruma, yiyeceklerini toprağa gömme, kaslarını esnetme, yavru bakımı,

avlanma, avını paylaşma ve çiftleşme sayılabilir. Köpekler, yere yatmadan önce kendi etraflarında döner. Dışkıladıktan sonra üzerine patileri ile toprak atarlar. Şehirde toprak olmayan alanlarda da bunu yaparlar. Afrika'daki yırtıcılar, doğal avlarını avlamak üzere seçilim geçirmişlerdir. Avlanma tepkisini başlatan, avın kaçışı olur. Doğal seçilim ile edindikleri avlanma ve beslenme şekilleri içgüdülerin kontrolü altındadır. Üstü açık safari ciplerinin içindeki insanları av olarak görmezler.

İçgüdüsel davranışlar içinde önemli başlıklardan bazıları *sürü davranışı*, *alışma* ve *damgalama*dır. Birçok hayvan, yanındakinin tepkisini tekrarlayarak içinde bulunduğu grup için yaşamsal olan bir sürü davranışı gösterir. İlk kez karşılaşılan bir şey tehdit edici olabilir. Bu da bir tedirginlik ve korku tepkisinin ortaya çıkmasına neden olur. Ancak aynı şeyle tekrar tekrar karşılaşılması, alışkanlığı ortaya çıkarır. Eğer bu karşılaşılan şey zararlı bir etki yaratmıyorsa zamanla alışkanlık artacak ve korku tepkisi kaybolacaktır. Civcivler üzerinde yapılan deneyler, onların tamamen alışmış oldukları şeyden korkmadıklarını gösterir. Yalıtılmış ortamlarda yetiştirilen civcivlerin bu ortamdan çıkarıldıklarında, hemen her şeyden korkmakta oldukları, kendilerine daha sık gösterilen cisim ve şekillere ise zamanla alıştıkları gösterilmiştir.[1] Eğer sizi tehdit eden bir şeyle karşılaştıysanız, bunu hangi ortamda ve nasıl yaşadıysanız aynısını tekrar yaşamak istemezsiniz. Bu bir damgalama etkisi oluşturur. Hayvan davranışlarının evrimsel kökenini inceleyen bilim dalı olan etolojinin öncüsü Konrad Lorenz tarafından 1950'lerde yapılan ilk araştırmalar ile canlılarda kalıcı kalıplar oluşturma yetisi olan damgalama etkisi ortaya konulmuştur.[2] Yaşanan tecrübenin benzerinden uzak durmayı sağlayan bir korku tepkisi yaşamsaldır. İlk korku tepkisinin çağrıştırdığı

---

1 Hoimar von Ditfurth, *Bilinç Gökten Düşmedi.* (*Der Geist Fiel nicht vom Himmel*), 1976, çev. Atayman V., Cumhuriyet Kitapları, 2007. s. 144.

2 Konrad Lorenz. *On Agression*, Londra, Methuen. 1966.

damgalanmış korkular, yaşamsal riskler oluşturmayan durumlarda da görülebilir. Daha önce bir röntgen çekimi sırasında cihazın hareketlerinden korkan bir hastam artık röntgen çektirmekten korkmaktaydı.

İçgüdü sonraki nesillere aktarılırken bu, doğrudan davranışın aktarılması şeklinde değildir. İçgüdüsel davranış becerilerinin nesilden nesle nasıl geçmekte olduğu, türlere göre değişkenlik gösterir. Bu aynı zamanda içgüdüleri tetikleyen çevre etkileri ile de ilgilidir. Buradaki farklılıkları ortaya koyarken, bazı kuş türlerinin ötme becerileri dikkate alınarak yapılan deneysel çalışmalar çok aydınlatıcı olmuştur. Bu çalışmalardan birisinde, içgüdüsel davranışın, üç ayrı kuş türünde üç ayrı şekilde sonraki nesle geçmekte olduğu gösterilmiştir. Çalıkuşu türlerinden birisi, yumurtadan çıktıktan sonra tamamen ses geçirmez bir odada beslenmiştir. Büyüdüğünde, hiç duymadığı halde kendi türüne özgü 25 ötüşü ve üç şarkıyı çıkarabildiği görülmüştür. Başka bir çalıkuşu türünde aynı deney yapıldığında, türüne özgü olarak üç bölüme bölünerek okunan şarkıyı aynı şekilde ancak bölümlere ayırmadan okudukları görülmüştür. Aynı deney kayın ispinozlarına yapıldığında ise ötüşü ve şarkıyı kendiliklerinden çıkaramadıkları ve bunu ancak şarkıyı duyduklarında başarabildikleri görülmüştür. Ancak burada da şöyle bir detay bulunmaktadır. Benzer şarkılar bulunan karışık kuş sesi kayıtları dinletildiğinde, birçok akraba türe özgü olan bu şarkılar arasından kendi türlerine özgü olan şarkıyı bulup ayırabilmişlerdir.[3] Bu da kayın ispinozlarının kendi ötüşünü ayırt edebilecek beceriye içgüdüsel olarak sahip olduklarını gösterir.

Bu üç örnekte görüldüğü üzere içgüdüsel davranışlar sonraki nesle tamamen geçebilir, kısmen geçebilir ya da hiç davranış ortaya çıkartmaz. Ancak kısmen geçen ya da hiç

---

[3] Hoimar von Ditfurth, *Bilinç Gökten Düşmedi.* (*Der Geist Fiel nicht vom Himmel*), 1976, çev. Atayman V., Cumhuriyet Kitapları, 2007. s. 329.

Resim 20: Konrad Lorenz

davranış ortaya çıkartmayan örneklerde de çevredeki kendi türündeki kuşların varlığı sayesinde bu davranışın tamamlanabildiği görülmektedir. Bu da bize içgüdülerin tüm davranışı aktaran bir paket program şeklinde olmadığını ve çevrenin etkisi tarafından tetiklenerek tamamlanabildiklerini gösterir. Yeni nesilde davranış özelliklerini belirleyen şey sadece kalıtım değildir. Çevresel faktörlerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır.

Davranışların tamamı içgüdüsel değildir. İnsanlarda ve üst düzey bilişsel yetenekleri olan canlılarda içgüdüsel zeminin tamamen dışında bireyler arasında işitsel iletişim veya görerek uygulama ya da taklide dayalı bilişsel veri aktarımıyla ortaya çıkan ve kültürleri belirleyen bir aktarım vardır. Bu, grup içi öğrenmeye dayalıdır. Bireyler bulundukları topluluğun kültürünü ve dilini o toplum içinde büyüdükleri sürece anlayabilir ve konuşabilirler. Burada sosyal yaşam temel belirleyicidir. Orman çocuğu örneğinde olduğu gibi, bebeklik döneminde insanlardan ayrı kalmış ve yabani ortamda bir şekilde yaşamayı başarabilmiş olan bireyler konuşamazlar. Aynı şey kültürler için de geçerlidir. Dilleri ve kültürleri öğrenecek bir donanıma sahibiz. Ancak bunu

büyüme ve gelişme döneminde içinde bulunduğumuz grupla birlikte tamamlamamız gerekiyor.

İçgüdülerin Hakimiyetinde Yaşamak

Yüksek bir bilinç düzeyine ulaşacak bir evrim süreci geçirmiş olduğumuz halde içgüdülerin hakimiyetinde yaşıyoruz. Sosyal yaşamda da bireylerin birbirine karşı bilinçli gibi görülen birçok davranışı içgüdülerin etkisindedir. Böyle olmadığını düşünsek de bunu gösteren çok örnek var. Bilimsel veriler de bunu desteklemektedir. İçgüdülerin hâkimiyetinde yaşamak, bilinçli bir bakışla saçma gibi gelen birçok davranışı yapmamıza neden olabiliyor. Primatlar bunun birçok örneğini sergiler. Bunlar içinde en çarpıcı olan bir örneği burada görmek, kendimizi tanımak açısından da yol gösterici olacaktır.

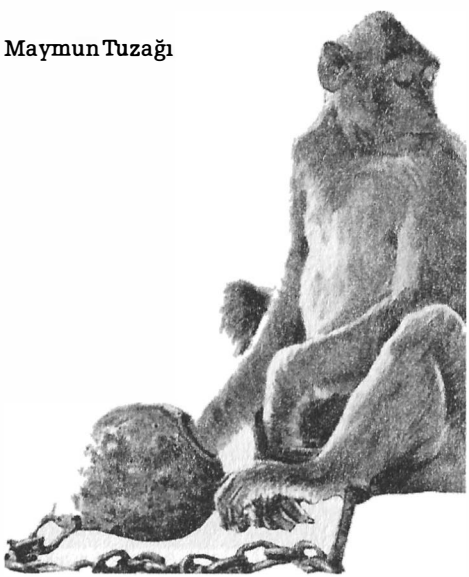
Açgözlülüğün getirdiği tutsaklık

Konfüçyüs; "*İnsanın gözü midesinden büyüktür*" demiştir. Bu durum sadece insana özgü değildir. Bize en yakın evrimsel kuzenlerimiz maymunlarda da görülür. Sahip olma ve sahip olduğunu bırakmama içgüdüsü öyle güçlüdür ki tek deliği olan içi boş bir hindistancevizi kabuğu ile kurulmuş tuzaklara kolayca yakalanırlar. Tuzağı kurmak için bir hindistancevizi oyulur ve iple bir ağaca veya yerdeki bir kazığa bağlanır. İçine lezzetli bir meyve koyulur. Meraklı ve aç olan maymun yiyeceğin kokusunu alır ve yiyeceği almak için elini içeri sokar. Deliğin genişliği boş elin girmesine müsaade ederken yumruk şeklindeki dolu elin dışarı çıkmasına izin vermemektedir. Avcı, maymuna yaklaştığında maymunun elindeki meyveyi bırakıp kaçacağını sanıyorsanız yanılıyorsunuz. İstese elindekini hemen bırakıp kaçabilecekken maymun kaçmıyor. Çılgına dönüyor. Tuzak, maymunun sahip olduğu meyveyi bırakmayı reddetmesi ile çalışıyor. Bu tuzağa yakalanan maymunların çok azı meyveyi bırakarak yakalanmaktan kurtuluyor. Aslında bu maymunu tutsak eden hiçbir

şey yok. Onu sadece kendi bağımlılığı tutsak etmiş durumda. Yapması gereken tek şey, elini açıp yiyeceği bırakmak. Ama zihnindeki açgözlülük o kadar güçlü ki, buna izin vermiyor.

Bilinç sahibi olmak, hayvanlar aleminde sinir sisteminin üst düzeyde evrimi sonucunda biz insanlar olarak sahip olduğumuz bir özelliktir. Bilinç, seçilimin bize bir ödülüdür. Yüksek bilinç düzeyinde, daha rasyonel bir akıl ve mantığa sahip olmamız, davranışlarımızı planlı ve kontrollü olarak yapabilmemizi mümkün kılıyor. Ancak bu, davranışlarımızı tümüyle kontrol etmemizi sağlayamıyor. Korkularımızı kontrol edemiyoruz ve bize hiç zararı olmadığından emin olsak da bazı şeylerden korkuyoruz. Diğer yandan bize zarar vereceğini bile bile bazı davranışları yapabiliyoruz. İstatistiksel olarak kaza riskinin çok daha az olduğunu bildiğimiz halde uçağa binmek bizi korkutabiliyor. Zehirsiz ya da zararsız bir tür olduğunu bilsek de tüm örümceklerden, yılanlardan ya da böceklerden korkuyoruz. Güvenli de olsa kapalı yerlerde kalmaktan korkuyoruz. Diğer yandan bize zarar getireceğini bilsek de öfke ve nefretin getirdiği saldırganlık dürtülerimiz kontrolsüzce ortaya çıkabiliyor. Bu duygular, bilincimizi kul-

Resim 21: Maymun Tuzağı

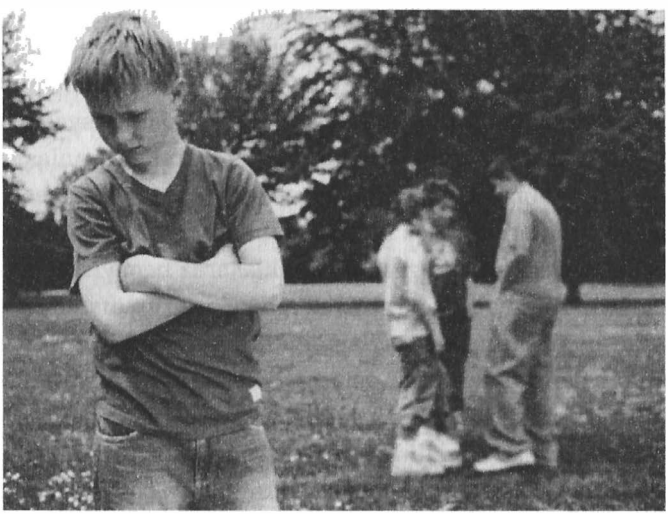
lanarak üstesinden gelinmesi çok güç, çoğu zaman imkânsız olan durumlardır. İnsanların yaklaşık %5'i kapalı yerde kalmaktan korkar. Bu kişiler MR cihazına giremezler. Bu korkunun telkinle önüne geçilememekte ve MR çok gerekliyse anestezi yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Bu hastaların MR aygıtına girebilmeleri için anestezi veren bir anestezist arkadaşım, kendisine de bir MR tetkiki istendiğinde, kapalı yerde kalma korkusu olduğu için MR tetkikini anestezi uygulanmaksızın yaptıramamıştı. Bu ve bunun gibi birçok örnek, korkular ve derin içgüdülerin üstesinden gelmenin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Korkularımız erken tepkiler olarak ortaya çıkıyor ve onları bilinçli yaklaşımlarla bastırmak da çoğu zaman mümkün olamıyor. Bilincimiz, içgüdüsel olarak nitelendirdiğimiz bazı tepkilerimizi ve duygularımızı engelleyemiyor. Bilinç düzeyinin en üst basamağında yer alan bir canlı türü olduğumuz halde tepkilerimizi bütünüyle neden kontrol edemiyoruz?

Bunun temel nedeni, yaşamsal avantaj sağlayan bu his ve tepkilerin doğal seçilimle evrilmiş olmasıdır. Tüm canlılarda bulunan bu derin kontrol mekanizması, canlının otomatik kontrol sistemidir. Canlıyı yaşamda tutan bir özelliğin seçilim değeri çok yüksektir. Ara beyin, önemli birçok yaşamsal dürtünün kontrolünü bünyesinde barındırmaktadır. İnsanın uzun evrimsel geçmişinde onun eylemlerini, davranışlarını kontrol ederek onu yaşamda tutan bu mekanizma, kontrolü daha sonra evrilmiş olan bilince tamamen vermemiştir. Bu da yüksek bilinç düzeyine ulaşmış olsak da hâlâ akıl dışı olan birçok davranışımızın ve kontrol edemediğimiz hislerimizin neden var olduğunu açıklamaktadır. İçgüdüsel davranış, bilinçten önce ve önceliklidir. İçgüdülere bilinçli bir bakışla açıklama getirebilmek de çoğu zaman zordur. Çoğu zaman içgüdüsel davranışlar için *"öyle olduğu için öyledir!"* diyor ve içgüdüleri olduğu gibi kabul ediyoruz. Bağlanma içgüdüsüyle ortaya çıkan inanmanın, bilinçli bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkan bilim ile uzlaştırılamaz olmasının temelinde de bu vardır.

İçgüdülerimiz sosyal yaşamda da bizi yalnız bırakmamıştır.

Sosyal fobi

Bir ders sırasında sözlüye kalkmak ya da bir toplulukta söz almak çok streslidir. Özellikle o topluluk ile henüz bağlar kurulmadıysa ya da o grubun henüz tam kabul edilmiş bir üyesi değilseniz bu heyecan çok daha büyüktür. Bir toplantıdan önce herkesin fikirlerini yakın arkadaşlarına rahatlıkla anlattığı ancak tüm grubun katıldığı toplantıda bu fikirlerin dile getirilemediğine çokça şahit olmuşsunuzdur. Birçok kişi bir grup önünde söz almak, fikir belirtmekten şiddetle korkar. Kalbiniz göğsünüzden fırlayacakmış gibi küt küt atar, soğuk soğuk terlersiniz, bazı kişilerin yüzü kızarır. Bu tepkiler vücudun doğal bir tehditle karşılaştığında da ortaya çıkan tipik korku tepkilerinin hemen hemen aynısıdır. Savanada bir aslan ile karşılaştığınızda aynı tepkiler ortaya çıkar. Vücudunuz bu durumda sizi hızlı tepki verecek şekilde bir otomatik programa almaktadır. Bu program sizin standardın üzerinde bir performans gösterebilmeniz için gerekli fırsatı

Resim 22: Sosyal fobi

sağlar. Kanınızda dolaşan adrenalin sizi, bir anlamda, turbo moduna alır. Kalp atışınız artar. Aynı hormonun bir yan etkisi olarak yüzünüz kızarır. Terleme ise tamamıyla savana ortamı için ayarlanmış bir savunma mekanizmasıdır ve aslında gün ortasında Afrika sıcağında sizin güneşin etkisiyle aşırı ısınmanızı engellemek için bir soğutma sistemidir.

Bir yanda sosyal fobi ile ortaya çıkan stres, diğer yanda doğal tehdidin getirdiği stres. Birbiriyle hiç ilişkisi olmayan bu iki durumun vücudumuzda oluşturduğu tepkilerin bu denli benzer olmasının temel nedeni, her iki durumun da bizi yaşamsal olarak aynı şekilde tehdit eden içgüdüsel tepkiler olmasıdır. Toplumun önünde sizi küçük düşüren bir davranış risklidir. Reddedilmenize neden olabilir ve gruptan dışlanabilirsiniz. Doğada sosyal canlılar sürüden reddedildiğinde yalnız kalır ve ölürler.

Yalnız kalma korkusu; İnsanın sosyal evriminin ilk aşamalarından beri var olan oldukça derin bir korkudur. Primat atalarımız ağaçlardan indiğinde yırtıcı tehdidi nedeniyle bir arada olmak zorundaydılar. Grup dışı kalan, gruptan reddedilen bireyler kolayca yırtıcılara yem oluyordu. Gruba aykırı davranış, yaşamla uyuşmayan bir duruma neden olmaktaydı. Bu korkuyu en iyi tanımlayan durum sosyal başarısızlıklara karşı verdiğimiz tepkilerdir. Toplum içerisinde küçük düşme korkusu büyük bir endişe kaynağıdır. Gruptan reddedilmek istemeyiz. Reddedilme ve yalnız kalma korkusu, sosyal evrim sürecinde seçilim etkileriyle zamanla artarak yaygınlaşmıştır. Yalnız kalmaktan korkan bireyler grubun güvencesinde kalarak nesiller boyunca hayatta kalmışlar. Yalnız kalmaktan korkmayan bireyler ise gruptan uzaklaşarak hem yırtıcılar tarafından avlanma riskine girdikleri hem de grup dışında kalarak üreme fırsatına sahip olamadıkları için genlerini sonraki nesillere aktaramadıklarından seçilime uğramışlar ve böylece bu özelliklere sahip genetik yapı gittikçe azalmıştır.

Sosyal fobi çok etkili bir sosyal içgüdüdür. Toplumsal yaşamı mümkün, kolay ve devamlı kılan başka çok sayıda sosyal içgüdü bulunur.

7

SOSYAL İÇGÜDÜLER

"Görev! Etkisini üstü kapalı kinayelerle, dalkavuklukla veya herhangi bir tehditle değil, yalnızca katıksız yasasını ruhta ortaya koyarak gösteren, böylece kendisine her zaman boyun eğdirmese de her zaman hürmet ettiren; karşısında tüm arzuların sessiz kaldığı, ama gizliden gizliye isyan ettiği o şaşırtıcı düşünce; senin kökenin nerede?"

Immanuel Kant'ın bu sorusunun cevabını *İnsanın Türeyişi* kitabında Darwin şöyle yanıtlar; *"Bu kapsamlı soru birçok yazar tarafından ustalıkla tartışılmıştır. Benim ona değinmemin tek nedeni, bildiğim kadarıyla daha önce bir doğa tarihçisinin bakış açısıyla hiç ele alınmamış olan bu soruyu burada görmezden gelemeyecek olmamızdır. Bu araştırmanın, düşük hayvanları inceleyerek insanın en yüksek fiziksel yetilerinden birini hangi ölçüde aydınlatabileceğimizi öğrenmek gibi bağımsız bir amacı da vardır. Ebeveyn ve yavru şefkatini de kapsayan belirgin sosyal içgüdülerle donanmış herhangi bir hayvanın, entelektüel yeti bakımından insanla aynı veya neredeyse aynı seviyeye ulaşır ulaşmaz bir ahlak duygusu veya vicdan geliştirebileceğini düşünüyorum."*[1]

Darwin, bu açıklamadan sonra bunun nedenlerini dört maddede ele almıştır. Bunlardan en dikkat çekici olan ilk madde şu şekildedir. *"Bunun nedenlerini şöyle sıralayabilirim: birincisi sosyal içgüdüler bir hayvanın kendi soydaşlarıyla birlikte olmaktan haz duymasını, onlarla belirli bir ölçüde duygudaşlık kurmasını ve onlara yardımı dokunan çeşitli eylemlerde bulunmasını sağlar. Bu eylemler, belirgin*

[1] Charles Darwin. *İnsanın Türeyişi* (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*), 1781, çev. Kılıç B, Alfa Yayınları, 2019. s. 136-138.

ve açıkça içgüdüsel bir nitelik taşıyabilir; veya yüksek sosyal hayvanların çoğunda olduğu gibi yalnızca akranlarına genel anlamda yardım etme isteğinden ve hevesinden kaynaklanabilir. Ama bu duygular ve eylemler türün bütün bireylerine değil yalnızca aynı toplulukta bulunanlara yöneliktir."

Canlılarda sosyallik, sosyalliğin evrimi sürecinde ortaya çıkan derin sosyal içgüdülerin etkisi altındadır. Grup bağlarını pekiştiren, grup içi düzeni sağlamaya yönelik olarak bireylerin birbirine karşı tutumunu belirleyen sosyal içgüdüler, bireylerin grup sorumluluğuna sahip olmasını nesiller boyunca güvence altına alan kalıtımsal bir hafızadır. Empati, sosyal içgüdülerin temelini oluşturur. Bir sosyal grupta bağlılığın temeli empati ile şekillenir. Zihin kuramı ötekinin farkında olmamızı sağlar. Empati ile birlikte zihin kuramı, diğerinin düşünceleri hakkında fikir yürütmeyi, onun isteklerini, düşüncelerini ve acısını anlamayı mümkün kılar. Bu farkındalık, empati ile birlikte sevgiyi ve dayanışmayı güçlendirir. Empati, merhamet hislerini ortaya çıkarır. Bu, kişiyi ihtiyacı olana yardım etmeye, acıların paylaşılmasına yönlendirir ve teselli davranışlarının ortaya çıkmasını sağlar. Empati ayrıca bağışlama ya da af dileme gibi davranışlarla bireyler arası uzlaşının sağlanmasıyla grup bütünlüğüne katkıda bulunur.[2]

Sevgi, Aşk ve Bağlılık; Sosyal canlılar, bir grup oluşturabilmek ya da bir gruba katılabilmek için yaklaşma ve iletişim becerilerine sahiptir. Grup güç demektir. Bireyler grubu oluşturabilmek için ve bir arada tutmak için bir çaba sarf ederler. Grup içindeki bireyler birbirlerini tanır. Birbirlerine karşı sevgiyle bağlıdırlar. Grupların birlikteliğini idame ettirebilmesi, bireylerin bağlılığı sayesinde mümkündür. Derin sevgiyle birlikte gruba karşı aşk olarak nitelendirilebilecek düzeylere ulaşabilen bir bağlılık hissi grubu güçlü tutar. Bir

[2] Kaya T. Ahlakın ve Sosyalliğin Biyolojik Kökenleri, *Bilim ve Ütopya* Nisan 2021. s .4-25.

aile olmak için bir kadın ve erkeğin nasıl sevgi ve aşk hislerine sahip olması gerekiyorsa grup olmak için de bu hisler gereklidir. Bağlılık hissi, sevgi ve güven, grup üyelerini iş birliği yapmaya teşvik eder. İnsanlar, iş birliğinde bulunmaktan zevk alırlar. Bu hislere sahip olmak grubun başarısını arttırdığından bu hislerin ortaya çıkması sosyal evrimin önemli bir aşamasıdır. Grup üyelerinin grup bağlarını güçlü tutabilmesi, grup içinde devamlı tekrarlayan bir iletişim olanağının açık tutulması ile mümkündür. Grupta bireyler arasında fiziksel temasın ve birlikte zaman geçirmenin grubun başarısında önemli katkısı bulunmaktadır. Bir grubun başarısı grubun kendini denetlemesiyle mümkündür. Bu, bireylerin grup içindeki diğer bireyleri denetlemeleri ve bireylerin kendilerini denetlemeleri olmak üzere iki şekilde olur.

Grubun Otokontrolü; Grup içinde yüksek yararlılık gösterenler ve fedakârca davrananlar, minnettarlık gösterme, yüceltme, saygı gösterme gibi *övgücü hisler* ile ödüllendirilir. Grup normlarından uzaklaşanlar, hileciler, bedavacılar, asalaklar, iki yüzlülük yapanlar, iş birliği yapmayanlar, kurallara ve ahlaka aykırı davrananlar ise yargılayıcı hisler ile cezalandırılır. Bu, başlıca küçümseme, suçlama, had bildirme, dışlama, yüz çevirme, öfke ve tiksinti gibi suçlayıcı hisler ve davranışlarla olabilir. Ayrıca alay etme, dalga geçme, şaka yapma, taklidini çıkarma, alaycı kahkahalar, afişe etme şeklindeki utandırma hisleri, aldatıcı davranış yapanları cezalandırma ya da mağrur ve gereğinden fazla hırslı olanları zayıflatmanın yollarıdır. Otokontrol, grubu kontrol eden yöneticilere karşı da olabilir. Adaletsizliğe karşı tepki ve tahammülsüzlük önemli bir sosyal içgüdüdür. Grup üyeleri devamlı grubun kontrolü altındadır. Bugün mahalle baskısı olarak adlandırılan durum buradan kaynaklanır. Bir aile için olduğu gibi bir grubun varlığının devamında da sadakat önemlidir. Sosyal canlılarda rakip gruba yaklaşma eğilimi gösterme gibi çok daha büyük suçlar, ağır fiziksel şiddet, gruptan uzaklaştırma ya da öldürme gibi daha ağır cezalarla cezalandırılabilir.

Bireyin Otokontrolü; Grup içinde bireyler, öz bilinç hisleri olarak adlandırılan hislerin etkisiyle kendilerini kontrol eder. Bunlar suçluluk hissetme, mahcup olma, utanç duyma gibi hislerle olur. Bu hisler kişiyi ahlaklı davranmaya teşvik eder, grubun aleyhine davranmaktan alıkoyar ve yarattığı olumsuz sonuçları telafi etmeye yönlendirir. Öz bilinç hislerini en çok besleyen korku hissi, gruptan reddedilme endişesidir. Bir bireyin grubuna karşı ahlaklı davranışının güvencesi olan erdemli bir benlik hissi vardır. Derin bir içgüdü olan empati ve iş birliğine yatkınlığın ürünü olan bu özbilinç hissi, onurdur. *Onur,* bireyin doğru olanı ve grubu için yararlı olanı savunurken aidiyet hissiyle şekillenmiş olan fedakârca davranışları göğüslemesini sağlar. Grubu için savaşarak kendini feda etmesinde ya da grubu içinde yanlış yapanlara karşı grubun iyiliği için mücadelesinde onu güçlü kılar. Yüksek sorumluluk bilinci, kişilerin toplumun tepkilerini beklemeden kendilerini cezalandırmalarına neden olabilmektedir. Bunun en ileri şekli, Japonlarda örneğini gördüğümüz *harakiri*dir.

Fedakârlık ve Ahlak; Sosyal içgüdüler başlığı altında yer alan en derin hisler, bireyi grubu için fedakârca davranmaya ve ahlaklı olmaya yönelten hislerdir. Bu hisler grup bağlarının en iyi şekilde korunmasını sağlayan etkili sosyal içgüdülerdir. Fedakârlık grup için önemlidir. Bireyi, kendi grubu için fedakârca davranışlar yapmaya zorlayan iç dürtüler vardır. Bunlar, gruba yararlı olmayı sağlayan davranışların ortaya çıkmasını mümkün kılar. Topluma yararlı olan birey bundan mutlu olur ve haz duyar. Ahlaki ilkeler davranışlarımızın başkalarını nasıl etkilediği konusundaki değerlendirmemizle ortaya çıkmaktadır. Empati ile şekillenen ana ahlak yasası; *"sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma"* ilkesidir. Grup üyelerinin birbirine derin sevgi ve bağlılıkları yanında, grubun varlığını ve devamını sağlayan en önemli güç, grubun ahlakıdır. Grup bütünlüğü ancak grubun üyelerinin birbirlerine karşı güven ve derin bir ahlaki sorumlulukla yaklaştıklarında başarıyla devam ettirilebilir.

Gerek fedakârlık gerekse ahlak, sosyalleşmenin harcıdır. Bu iki erdem olmadan sosyalleşme olmaz.

Bizden Olan ve Öteki Ayrımı; İnsanlar temel bir ben öteki bilincine sahiptirler. Grup üyelerinin bu ayrımı yapması, sosyal içgüdüler içinde önemli bir başlığı oluşturur. Bu, grubun varlığını, devamlılığını sağlar ve grup kimliği için belirleyicidir. Bir gruba ait olma dürtüsü çok güçlüdür. İnsanlar hızlı ve kesin biçimde gruplara ayrılabilmektedirler. Bir kere bir gruba dahil olduklarında bulundukları grubu diğer gruplardan üstün görürler ve gruplarının yararına ayrımcılık yaparlar. Diğer gruptan olana karşı ise tepki ve tahammülsüzlük vardır. Bu, insan doğasının temel unsurlarından biridir. Grupların nasıl oluştuğunun önemi yoktur. Tesadüfen ya da seçilerek oluşturulan farklı grupların bile birbirlerine aşırı tarafçı olarak yaklaşabildikleri görülür. Grubun bütünlüğünü pekiştiren bir diğer etken de rakip gruplardır. Grup içindekilere karşı duyulan sempatinin yanı sıra diğer gruba karşı nefret hissi de grubun bütünleşmesine katkıda bulunur.

Grup İçinde Hiyerarşi Oluşturma ve Statü Arayışı; Statü grup tarafından belirlenir ve bireylerin grup içi çabaları, tavırları, davranışları ve bireyler arası ilişkiler hemen her zaman bu içgüdünün etkisindedir. Grupta bir hiyerarşinin olması ve liderin bulunması grubun yararınadır. Grup içinde bireyler öncelikle statülerini korumak ve hiyerarşide daha iyi konumda olmak için çabalarlar. Bazı türlerde statü doğuştan gelir.

Bölünme; grubun birey sayısının, kısıtlı doğal kaynaklardan en uygun şekilde yararlanabilmesi için gerekli olan sayının üzerine çıkması nedeniyle nüfusun kontrolünü sağlayan bir durumdur. Grup üyelerinin sayısının, doğal kaynakların kullanımı açısından belirli bir dengenin üzerine ulaşacak şekilde artması, bölünme sürecini başlatır. Sosyal canlılarda bölünme süreci türlere göre değişiklik gösterir. Bölünme, grup bireylerinin birbirlerine zarar vermesine ve grup içinde kitlesel bir harekete neden olabilir. Grup için-

de bireylerarası uzlaşmazlıklar, çatışma ve kavgalar başlar. Bölünme, gruptan ayrılma ve göçlerle de olur. Gençler belirli bir yaşa gelince grubu terk eder. Aslanlarda erkekler, şempanzelerde dişiler yeterince büyüdüklerinde grubu terk eder. Bu davranış aynı zamanda ensesti de önlemiş olur.

İçgüdü Yelpazesi

İçgüdüsel davranışların ortaya çıkış şekli bireyler arası değişiklikler gösterir. Bu durum biyolojik yollarla ortaya çıkan bireyler arası farklılıklara benzer. Bir toplumdaki bireylerin fiziksel özellikleri kalıtsal olarak gelen bir spektrum gösterir. Hiçbir birey birbirinin aynı değildir. Bu durum normal dağılım eğrisi (çan eğrisi) üzerinden boy için örneklendiğinde, eğrinin bir ucunda uzun boylu, diğer ucunda ise kısa boylu bireyler bulunur. Her iki uçta yer alan bu gruplar azınlıktır. Uçlara doğru gittikçe sayılar azalır. Bu çan eğrisinin ortasında ise ortalama boylu büyük çoğunluk yer alır. Tüm içgüdülerde olduğu gibi sosyal içgüdülerde de durum böyledir. Bağlılık, sevgi, utanma, fedakârlık, ahlak, tarafçılık ve diğer tüm sosyal içgüdülerde de bireyler arasında böyle bir dağılım vardır.

Sosyal içgüdüler, sosyal yaşamda davranış ve tepkilerimizi belirleyen temel unsurlardır. Kendimizi tanımanın yolu içgüdülerin farkında olabilmektir. Bu nedenle kitabın takip eden bölümlerinde sosyal içgüdülere yoğunlaşacağız.

8

SEVGİ, AŞK, BAĞLILIK

Sosyal toplumun birim elemanı birey değildir. Sosyal antropologlar tarafından çalışılan en küçük varlık, tek bir birey değil, iki birey arasındaki bir ilişkidir. Bir başka şekilde söylenecek olursa, iki kişi arasındaki karşılıklı ilişki, toplumun en küçük yapı taşıdır. Bu da iletişim ile ilgilidir. Sosyal grup içindeki bağlılığın temel mekanizması bireyleri birbirine bağlayan sevgi ve aşktır. Sevgi ve aşk hislerinin verdiği derin hazlar, sağlam sosyal bağlar kurabilmek amacıyla birlikteliğe teşebbüs ettiğimiz için bir ödüldür. Aşk güçlü bir birliktelik yaratır, sevgi ise bağlılığın devamını sağlar.

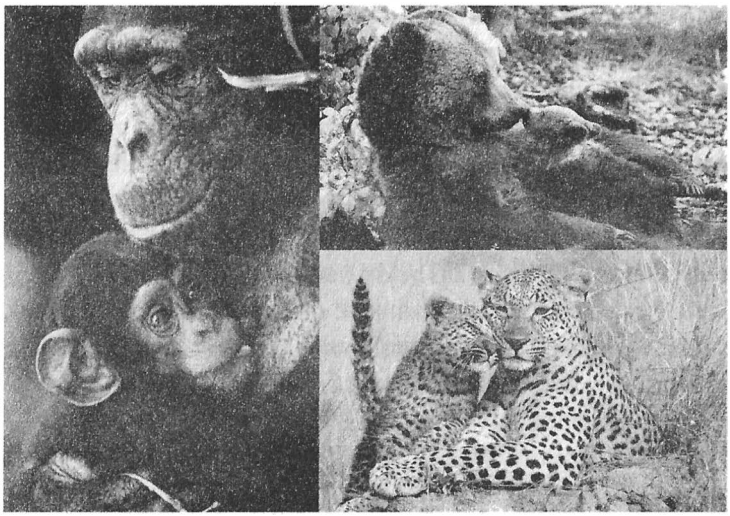
Sevgi

Bazen iki farklı türün birbirine zarar vermeyeceğini anlayarak birbirine yaklaştığını görürüz. Birbirlerine karşı zarar vermeyeceklerini ve sevgiyi hissetmişlerdir. Bu bize sevginin evrensel bir iletişim aracı olduğunu gösterir. Sevgi hissi yeryüzünde canlılığın evriminin ilk aşamalarında doğal olarak olması mümkün olmayan bir histi. Doğal seçilim, yaşam alanlarına uyumlu inanılmaz canlıların oluşmasına neden oldu, güçlü çeneler, korkunç dişler, pençeler, kaslar ve en sonunda güçlü bir beyin. Tüm bunlar yerkürede var olabilmek ve ezici rekabette bir adım öne geçebilmek için oluştu. Bu süreç, acımasız bireylerin varlığını gerekli kılmaktaydı. Merhamet ya da şefkat, hiçbir zaman bir doğal seçilim unsuru olamazdı. Bu tip hislerin varlığı zayıflık demekti ve yaşamla bağdaşmazdı.

Suda başlayan ve karada devam eden yaşamın erken dönemlerinde, yavru bakımı için özel bir çaba gereği yoktu.

Yavru bakımının henüz evrilmediği yaşam tarihinin bu erken aşamasında, bolca yumurta bırakmak, sonraki nesli yaşamda tutabilmenin bir yoluydu. Balıklar binlerce yumurta bırakıyor, bunlar içinden yaşam savaşında uyum sağlayan sadece biri ya da birkaçı erişkinliğe ulaşabiliyordu. Ancak zamanla bu yumurtalarla beslenecek yeni canlıların ortaya çıkması, yumurtaların gözetilip korunması davranışının evrilmesine neden oldu. Bugün balıkların yanı sıra başlıca yılan ve kaplumbağa gibi sürüngenler olmak üzere çok sayıda yumurtlayan birçok canlı türünün aramızda varlıklarını devam ettirmekte olduğunu görüyoruz. Bunlar içinde en tipik örneğini sahilde yumurtalarından çıkan deniz kaplumbağalarında gördüğümüz gibi, yaşamda kalmanın formülü, sayıların çokluğudur. Ancak sayıların çokluğunun yanı sıra ebeveynlerin yavru bakımı da bir alternatif seçenek olarak devreye girdi. Bu davranışların öncülleri bazı balık ve sürüngenlerde görülmektedir. Bazı balıklar yavrularının yanlarında bulunur. Timsah yavru bakımı yapar. Bununla birlikte sürüngenlerde bazı istisnalar dışında yavru bakımı yoktur. Sevgi hissi, ebeveynlerin yumurtalarının başında durması ve onları fedakârca korumasıyla başlamıştır. Yumurta bakımı ve kuluçka, sevgi hissinin öncülüdür. Kuşlarda yumurta bakımını takiben fedakârca yavru bakımının örnekleri görülür.

Yavru bakımına katkıda bulunan avantajlı davranışlar bir haz hissi ile ödüllendirildi. Sevgi hissi bu şekilde ortaya çıktı. Sevgi, bireylerin evrimsel olarak avantajlı olan davranışlarının bir ödülü olmuştu. Yavrularını yetiştiren, besleyip büyüten canlılar, birbirleri ile bu becerileri üzerinden yarıştılar. Sevgiyle büyütülen yavrular hep daha başarılı oldu ve sevgi hissi, yavrunun hayatta kalma güvencesi oldu. Sevginin bu avantajı olmasa, canlıların yeryüzünde varlıklarını devam ettirebilmeleri için hiçbir zaman böyle bir hissin olması söz konusu olmayacaktı. En vahşi en yırtıcı özelliklere sahip olan canlılar bile yavru bakımının evrimi nedeniyle merhamet hissine sahiptirler. Avlanmak için kullanılan çeneler ve dişler şefkatle yavruları taşımak için kullanılıyordu.

Resim 23: Ebeveyn Sevgisi

Sevgi, başlıca, yavruya bakmakla yükümlü olan annenin sahip olduğu bir histir. En güçlü sevgi bağı anne ile yavru arasındadır. Anne yavrusunun, yavru da annesinin varlığından ve yakınında olmasından haz duyar ve kaybetmekten korkar. Annenin yavrusuna karşı sevgisi, onu beslemesini ve kendi bedeninin bir parçası gibi korumasını sağlar. Fedakârca davranışı mümkün kılar. Bu şekilde, yavrunun, kendi başına yaşayabilecek bir yaşa gelene kadar, çok zor ve zahmetli olan bakım sürecinde hayatta kalabilmesi sağlanabilir. Ebeveyn ile yavru arasındaki sevgi, karşılıklı bir yaşamda kalım alışverişidir. Sevgi, karşılıklı yararı gözeten bir ilişkinin ürünü olarak evrimleşmiştir. Anne, yavrusuna bakarak genlerinin, gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamış olur. Yavruysa, annesi tarafından bakıldığından yaşamda kalma şansı artar. Böylece hem yavru hem de anne kazançlıdır. Fazla sevgi ve ilgi gören yavruların, hayatlarının ilk yıllarında karşı karşıya kaldıkları hastalık ve tehlikeleri atlatma ve cinsel olgunluğa erişip üreyebilene kadar hayatta kalma olasılığı daha yüksektir.

Sevgi hissi ile ortaya çıkan yavru bakımı arttıkça zamanla daha az yavru yapan canlılar evrilmeye başladı. Daha ileri zihinsel özelliklere sahip olan bu canlılar, beyin gelişimleri için gerekli süreyi ebeveynlerinin gözetiminde ve onların katkısıyla geçirebilmekteydi. Büyüme döneminde ebeveynler yavrularına daha çok zaman ayırabiliyordu. Bu aşama, içgüdüsel davranışın üzerine öğrenmenin eklenebildiği bir süreç oldu. Beynin evrimi, ilkel beyin üzerine eklenen yeni katmanlarla bir başkasından öğrenecek donanımları da kazanacak şekilde gerçekleşti. Bu, önemli avantajlar getiriyordu. Yaşam savaşında çok önemli zihinsel becerilere sahip olan canlılar ancak bu şekilde büyütülebilmekteydi.

Yavru bakımını birlikte yapan eşlerde erkeğin de ailesine karşı bir sevgi hissine sahip olduğunu görürüz. Aile içi sevgi, bir sonraki neslin yetişmesinde ebeveyn güvencesi sağladığı için güçlüdür. Eşlerin birlikteliğinin devamı için de sevginin varlığı söz konusu olmuştur. Bazı türlerde erkek çiftleşmeden sonra dişiyi terk eder. Dişi yavrusunu tek başına besleyip büyütmek zorundadır. Kedigillerde aslanlar dışında genellikle böyle olmaktadır. Bir erkeğin ya da bir grubun olmadığı türlerde, yavrunun güvenle büyütülmesi zorlaşır. Böyle durumlarda yavrunun güvenliğini sağlayabilmek için bazı türlerde erkeğin çiftleştikten sonra dişinin yanında kalma davranışı ortaya çıkmıştır.

Çiftlerin birbirine karşı bağlılık hissi, *oksitosin*'le ilgilidir. Bu hormon aynı zamanda ebeveyn-yavru ilişkilerinde de önemli rol oynar. Annenin yavrusunu sevmesi için en önemli hormonlardan birisi olan oksitosin, aile oluşturan erkeklerde de aktif olmaktadır. Birlikteliğin güvence altına alınması ve bu birlikteliğin sonucu olan yavruların bakımı ve varlıklarının devam ettirilmesi gerekir. Bu sebeple seçilim mekanizmaları böyle bir bağlılık duygusunun evrimleşmesini sağlamıştır. Sevgi hissinin varlık nedeni sadece yavru bakımı değildir. Bunun yanı sıra varlığı devam ettirebilmek için gerekli olan aile olma ve sosyal evrimin ilk en önemli aşaması olan grup olma da sevgi hissi ile ödüllendirilerek

güvence altına alınmıştır. Fedakârca davranışlar ancak sevginin varlığıyla olabilir. Sevgi hissinin evrilmesi, evrim sürecindeki en olağanüstü aşamalardan birisidir.

Sevgi olmadığında

Hayvan davranışı ve onun insan davranışı ile olan bağlantısını inceleyen ve davranışçılığın ortaya çıkmasını sağlamış olan John Watson (1878-1958) duygulara karşı bir alerjisi olan ve koşullandırmanın gücüne hayran bir araştırmacıydı. Anne sevgisine şüpheyle yaklaşıyordu. Annelerin yavrularının gözlerin içine bakıp zayıflıkları korkuları ve bayağılıkları yerleştirmesinin yavrulara zarar verdiklerini düşünüyordu. Sevgi ve şefkat hislerinin zararlı olduğunu ve toplumun şefkate değil daha fazla yapıya gereksinimi olduğunu düşünüyordu. Aileler olmadan ve sevgi olmadan bebeklerin bilimsel ilkelere göre yetiştirileceği bir bebek çiftliğinin hayalini kuruyordu. Çocuklara sistemli olarak fiziksel ödüller vererek onların gelişiminde çok başarılı aşamalar kat edileceğine inanıyordu. Bunun annenin aşırı duygusal yöntemlerine kıyasla daha üstün bir yöntem olduğuna ikna olmuştu. Sonunda projesi hayata geçirildi. Ancak sonuç, tam bir dram olacaktı.

Psikologlar yetim bebekleri yataklarda beyaz çarşaflar kullanarak diğer bebeklerin göz ve beden temasından da ayrı tutarak yetiştirdiler. Araştırmayı yürüten bilim insanlarının direktifleri doğrultusunda yetim bebeklere hiç sevgi gösterilmedi. Öpülmediler, kucağa alınmadılar ve onlarla oyun oynanmadı. Bunun sonucu olarak bebeklerin sosyal gelişimleri olmadı. Duygusal tepkileri hiç ortaya çıkmadı. Herhangi bir ifadeye sahip olmayan gözlerle bakıyorlardı. Diğer yandan bu durum onların bağışıklık sistemini de etkilemişti. Hastalıklara karşı tüm dirençlerden yoksundular. O dönemde tutulan kayıtlar, bu tarz bakımın uygulandığı bazı yetimhanelerde %100'leri bulan ölüm oranları olduğunu gösteriyordu. Çiftlikler, bebeklere ölümden başka hiçbir şey getirmemişti.

Anne sevgisinden mahrum bırakılmak memelilere göre bir şey değildir. Primatlar üzerinde Harry Harlow tarafından 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan çalışmalar, anne sevgisinin önemini kesin bir şekilde ortaya koymuştur.[1,2] Bu çalışmalarda annelerinden ayrılarak büyütülen maymunların zihinsel ve sosyal olarak dengesiz oldukları gösterilmiştir. Grup içine bırakıldıklarında bu maymunların, davranışlarının çok zayıf olduğu, harekete geçmedikleri, becerilerini sergilemedikleri ve her türlü sosyal etkileşimden kaçındıkları görülmüş.

Aşk

Evrim, hayatta kalma ve varlığını devam ettirme becerileriyle donanmayı sağlamıştır. Ancak evrimsel ilkelere göre bireyin değil türün devamlılığı esastır. Türün devamı için eş bulma ve çiftleşme gibi üreme başarısını arttıran her unsur önemlidir. Bunlar seçilim mekanizmaları tarafından gözetilir. Üreyebilmek için karşı cinsle birlikte olmayı arzulama yanı sıra çoğalmaya teşebbüs etmeyi sağlayacak bir ödül mekanizması gerekir. Bunun için evrimin bulduğu ödül aşktır. Aşk, yeni bir neslin oluşmasını garanti edecek şekilde karşılıklı arzu, istek duymayı sağlayan bir duygusal his olarak evrimleşmiştir. Genlerin devamlılığını sağlayabilmek için kendi türümüzden karşı cinsle kısa süreli de olsa bir birliktelik kaçınılmaz olarak gereklidir. Aşk, bir dizi hormonal etkileşimin ortaya çıkardığı ve cinsel ögelerle tetiklenen hislerden ibarettir. Aynı zamanda kuvvetli bir bağlılık hissi ile devamlı birlikte olma arzusu vardır. Aşkın ortaya çıkardığı etkiler, tekrarını şiddetle arzulayacağınız hoş bir his yaratır. Bu kimyasal süreçler aynı zamanda âşık olunan bireye odaklanılması, ona ulaşılmak için gereken ek enerji ve dik-

---

1 Harlow HF. Dodsworth RO, Harlow MK. Total social isolation in monkeys. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 54.1, 1965: 90-97.

2 Harlow HF. Total social isolation: Effects on Macaque monkey behavior. *Science*. 1965.

katin sağlanabilmesi ve vücudun cinsel birliktelik için hazır hale getirilmesini sağlar. Ama aşıksanız bunun kimyasal nedenlerini bilmeniz hiçbir şeyi değiştirmez.

Aşkın yaşanmasında cinsiyet hormonlarının önemli rolü vardır. Erkekte Testosteron, kadında ise Östrojen, ilgi duyduğunuz kişiye karşı cinsel bir istek duymanıza neden olur. *Dopamin* ve *Serotonin*, mutluluk ve huzur gibi hoş hislere neden olur. Serotonin ayrıca takıntılı bir hal ortaya çıkararak ısrarcı bir tutumla arzulanan hedefe ulaşmaya teşvik etmektedir. Aşkın kalple sembolize edilmesi başlıca *Noradrenalin* ile ilgilidir. Aşkın ortaya çıkardığı bir stres etkisine bağlı olarak salgılanan bu hormon ağız kuruluğu ve kaslara giden kanın artması yanı sıra midemizdeki kasları gevşetmekte, kalbimizi de hızlandırmaktadır. Bu etkilerle aşkın kalbe ait bir his olduğunu zannederiz. Asıl aşk organı beyindir. Âşık olduğumuzda beynimiz *feniletilamin* üretir. Bu, kalp atışınızı hızlandırır ve sizi mutlu eder. Bu kimyasal madde çikolatada da bulunur ve aşkın etkisini hissedebilmek için çikolata yemek de bir yol olabilir. Aşkın yarattığı hisler, evrimsel ödül-ceza mekanizmalarının sunduğu en büyük ödüle tekabül eder. Bu nedenle bu hisse sahip olma arzusu, varlığımızın sonraki nesiller olarak devamını güvence altına alma çabamızı destekler.

Aşk, sadece soyun devam etmesi için karşı cinse hissedilen duygularla sınırlı değildir. Bu hissi başka yollarla yaşamak mümkündür. Meslek aşkı, memleket aşkı, bilim aşkı ya da tanrı aşkı olarak tanımlanan birçok başlık altında da aşk hissi yaşanabilir. Aşkın burada bahsedilen değişik tanımları sosyalleşmenin sonucunda ortaya çıkan derin hislerdir. Bir grup üyesi olarak insan aşk hissini sosyal birlikteliğin içerisinde de yaşar. Özellikle bulunduğu gruba yararlı olma amacıyla grubun kendisine verdiği görevi yapmak, grubu bir arada tutan inanç sistemine önkoşulsuz bağlanmak, lidere önkoşulsuz bağlanmak gibi. Bu durumlarda bir bağlılık hissi, tutku, heyecan ile kendini gösterebilir ve benzer hormonların etkisiyle benzer hisler ortaya çıkar. Bu hisler, âşık ola-

nın hedefine ulaşma arzusunu güçlendirir. Daha yaratıcı ve üretken olmayı sağlar. Amaçlanan hedefe ulaşmak için motivasyonu arttırır. Bu şekilde güçlüklerin daha kolay aşılması mümkün olur. Hangi nedenle olursa olsun aşkın kimyası yorucudur. Ancak hormonlar işbaşındayken bu anlaşılmaz.

Aşk ve sevgi, sonraki nesillerin varlığını ve devamlılığını sağlayan ve beyin kimyası ile kontrol edilen hislerdir. Eşlerin varlığı ve ilişkilerin devamlılığını sağlayan bu hisler, sosyal grupların da varlığını güvence altına alır. Bir sosyal grup içindeki bireylerin birbirlerine karşı olan sevgisi ve grup aidiyetini sağlayan aşk, grubun devamlılığını sağlayan derin sosyal içgüdülerdir. İnsanlar her şekilde birlikte olma eğilimi gösterirler. Farklı amaçlarla bir araya gelir ve farklı gruplar oluştururlar. Bunlar içinde en sık görülmekte olan aile ve kabile birlikteliğidir.

Aile Bağlılığı

Canlıların ana hedefi hayatta kalmak olduğu kadar, sonraki nesilleri de oluşturabilmektir. Ancak sadece üremeye teşebbüs etmek yetmez. Yavru bakımı süreci de çok önemlidir. Gelecek nesli yaşamda tutabilme çabası, farklı çözümlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sıklıkla annenin sorumluluğunda olan bu durum bizim gibi bazı canlı türlerinde her iki eş tarafından yürütülmektedir. Yavrunun doğadaki tehditlerden korunabilmesi için bir çift olabilmek büyük bir güvencedir. Bunu sağlayabilmek için yavrunun kendine bakacağı bir yaşa kadar adanmış bir ebeveynlik süreci gerekir.

Tek eşlilik, yumurtayı veya yavruyu koruyup kollamak için tam gün çalışması gereken türlerde görülür. Özellikle kuşlarda kuluçka ve yavru bakımı aşamalarında çoğu zaman iki eşin iş birliği gerekir. Kuşlarda bir ömür boyu tek eşli olan çiftlerin sayısı azdır. Memeli türlerinde tek eşlilik görülme oranı, sadece yüzde iki düzeylerindedir. Tek eşlilik yaşam koşulları tarafından belirlenir. Birbirine çok benzer türlerde dahi tek eşlilik görülme durumu değişir. Tarla fa-

relerinde erkek eşini ve yavrularını korur. Eşine ve yuvasına sadıktır. Bu genellikle ömür boyu sürer. Sıçanlarda ise tarla farelerinin tam tersi bir durum vardır. Erkek, çiftleşir çiftleşmez dişiyi terk eder. Yavruların büyütülmesinde herhangi bir rol üstlenmez.

Birçok türde erkekler dişilerin yalnız başına büyütmekte olduğu başka bir erkekten olan yavruları öldürür. Seçilim mekanizmaları, erkeklerin kendilerinin olmayan yavruları öldürme davranışını desteklemiştir. Aslanlarda yavrular ancak babalarının bulunduğu sürü içinde varlıklarını devam ettirebilir. Baba olmayan erkekler yavruları öldürebilir. Sürünün lideri erkek aslan zayıf düştüğünde ve rakip erkekle yaptığı kavgayı kaybettiğinde, rakip erkek tüm yavruları öldürecektir. Amaç onları yemek değil sadece öldürmektir. Ele geçirdiği sürüde kendi genlerini taşımayan bu yavruları öldürerek onların bakımını da üstlenmemiş olur. Böyle bir durumda dişilerin güçlü ve iri erkekler karşısında çabaları boşunadır. Bu acımasızca davranış aynı zamanda erkeğin üremesini de mümkün kılarak genlerinin devamını sağlar. Yavruları öldükten sonra kısa bir süre içinde tekrar kızışma dönemine giren dişiler bebeklerinin katiliyle çiftleşir. Bebek öldürme, sadece aslanlarda değil ayı, yunus, fare ve bazı kuş türleri gibi birçok türde izlenebilen bir davranış şeklidir. Primatlar arasında ise bebek öldürme ilk kez langur şebeklerinde görülmüştür. Baskıncı langur erkekleri, lideri kovalayıp yeni sürüyü ve haremi ele geçirdikten sonra bütün yavruları öldürmektedir. Bu gözlem, ilk ortaya konulduğunda bilim insanlarını hayrete düşürmüş, başlangıçta bilim dünyası bu gözlemi kabul etmekte zorlanmış ve reddetme eğilimi olmuş. Goril ve şempanzelerde de yavru öldürme belgelenmiştir. Bebek öldürme insanlarda da görülür. Bu alanda da evrimsel geçmişimizin izlerini taşımaktayız. Antropolojik kayıtlar, savaşlardan sonra esir alınan kadınların çocuklarının katledilmesine yönelik sıkça örnekler gösterir. Diğer yandan, çocukların üvey babalar tarafından kötü muameleye maruz kalmalarına ait çok sayıda örnek vardır.

İçinde oluğumuz primatlar grubunda farklı aile modelleri bulunur. Şempanzelerde eş bağlılığı yoktur. Yavrular, gruplar içinde anne tarafından büyütülür. Yavrunun babası belirli değildir. Bir dişi şempanze, grup içindeki çok sayıda erkekle cinsel ilişkiye girebilir. Bu stratejinin avantajlı bir yanı vardır. Erkeklerin yavru öldürme eylemini önler. Çok sayıda memelide erkekler tarafından sahipsiz yavrular öldürülmekte iken şempanze gruplarında erkeklerin babalıklarından emin olmamalarının bunu önlediği düşünülmektedir. Bu durum iyi bir evrimsel stratejidir. Grup, yavru bakımında güvenliği sağlar. Bonobolarda da durum benzerdir ve yavru grup içinde büyütülür. Goriller tek erkeğin yönetimindeki bir harem düzeninde yaşar. Orangutanlarda erkeğin yavruya tek katkısı spermdir. Gibonlar ise büyük kuyruksuz maymunlar içinde sadakatin tek temsilcisidirler. Hayat boyu tek eşli yaşarlar. Genellikle insanlarda da örneklerini görebildiğimiz şekilde oldukça uzun süren bir eş bağlılığı kurarlar.

Bizler de evlilik temelinde sosyal bir yaşam kurmuş olduğumuz için kendimizi tek eşliler grubunun bir üyesi olarak sayabiliriz. Çekirdek aile, bebek öldürmeye karşı bir tedbir olarak yavrunun bakımı ve korunması amacıyla evrilmiş olmalıdır. Erkeklerin birlikte oldukları dişilerden olan yavrularını bebek katili rakiplerinden korumak için onlara eşlik etme eğiliminden doğduğu tahmin edilmektedir. Bir erkek, eğer kendini çocuklarının ve eşinin refahına adarsa, genlerini bir sonraki nesle aktarma şansını artırır. Dişi de erkeğin bu davranışını kolaylaştırmak ve onu bağlı tutabilmek için bir adaptasyon geçirmiştir. İnsan dişisinin cinselliği bir kızışma ya da çiftleşme dönemiyle sınırlı değildir. Erkeği ile her zaman cinsel birliktelik yaşayabilir. Bu, tüm memeliler ve primatlar içinde sadece insana özgüdür. Üreme amacı dışında yaygınca çiftleşme eylemi gerçekleşir. Heyecan dolu birliktelikler, yeni bir yavru oluşturmak amacından daha çok erkeğin bakıma katkısı nedeniyle ödüllendirilmesi gibi düşünülebilir. Dişilerin her zaman çiftleşebilmesi, erkeğin kadını terk etmesi ya da başka kadınlarla ilişki kurması ris-

kini azaltır. Aile olmayı sağlar. Dişinin bu adaptasyonu, yavru bakımında babanın rolünü güçlendirir ve bebeğin hayatta kalma olasılığını arttırır.

Kadın erkek birlikteliği, yavrunun güvenli bir ortamda yeterince büyütülmesini olanaklı kılacak bir süreyi de kapsamalıdır. Bu nedenle insanda aşk, üreme için olduğu kadar, yeni bireyin bakımını da sağlayacak kadar bir süre çiftlerin birlikteliğini temin edecek şekilde evrimleşmiştir. Aşk, doğası gereği uzun sürmez. Zamanla biter. Çok uzun sürmesi zaten onun varlığını sağlayan evrimsel nedenlerle de çelişir. Tutkulu bir aşkın ortaya çıkardığı birliktelikler zamanla sonlanır ya da sevgi ile pekişmiş bir şekilde varlığını devam ettirir. Başlangıçtaki yoğun aşk duygusu kaybolsa bile çiftler bir ömür boyu birlikte olabilir. İlişkinin devamı sevgi, dostluk, karşılıklı dayanışma, cinsel birliktelik gibi başka duygu ve arzuların karşılanması sayesinde mümkün olur. Bu süreçte, eşler arasında sevgi bağını kuvvetlendiren oksitosinin önemli rolü vardır. *Oksitosin* erkekte saldırganlığı azaltır. Özellikle cinsel ilişkiden sonra bu hormonun erkek beynindeki üretimi en üst düzeydedir. Cinsel birliktelik yumuşatıcı ve yavaşlatıcı olan ve sakin tavırların ortaya çıkmasını sağlayan bu hormonu üretir. Oksitosin, doğumdan sonra yavru bakımına katkıda bulunmak için dişi ile erkek arasında güçlü bağların ortaya çıkmasını sağlar. Çiftlerin birbirlerine sarılması ve şefkat göstermeleri oksitosin salgılanmasını arttırır. Bu nedenle fiziksel yakınlaşmanın ve şefkatin olağan olduğu, engelleyici cinsel tabuların olmadığı toplumlar şiddete daha az meyillidir. Yakınlaşmanın baskılandığı ve fiziksel şefkatin olmadığı toplumlarda şiddete eğilimin yüksek olmasının nedeni oksitosin ile tetiklenen bu mekanizmanın doğru çalışmamasıdır.

Bizim gibi tek eşli olan gibonlar dışında, yaşayan yakın evrimsel akrabalarımız hemen tamamen çok eşlidir. Biz de çok eşliliğe dair izler taşımaktayız. İnsanın evrimsel geçmişinde geriye gidildiğinde tek eşliliğin geçmişte de hep bu şekliyle var olmadığını düşündürecek bulgular vardır. Eşler

arası vücut boyutu farklılığı, bir türün çok eşliliğiyle ilgili bilgi verir. Primatlarda bunun en belirgin örneği gorillerdir. Erkeğin dişinin iki katı cüsseye sahip olduğu goriller harem yaşamı sürerler. Tek eşli olan gibonlarda ise erkek ve dişi aynı boyuttadır. İnsan erkeğinin dişiden biraz daha büyük olması, geçmişteki çokeşliliğin izleri olarak değerlendirilmektedir. Dişilerle erkeklerin cüsseleri arasındaki farkın çok olmaması, atalarımızda uzun süredir var olan tek eşliliğe işaret eder.

Az sayıdaki bazı insan topluluklarının farklı tercihleri olsa da bugün yaygınca kabul edilen model, tek eşliliktir. Nadiren bazı topluluklarda çok eşlilik vardır. Erkeklerin çok eşliliği (*polijini*) daha yaygındır. Polijini, bazı Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yasaldır. Kadınların çok eşliliği (*poliandri*) çok daha nadir görülür. Tibet ve çevresinde görülmektedir. Paraguay'da Ache yerlilerinin kadınları, birçok baba adayıyla birlikte olur. Erkekler hangi çocuğun babası olduğunu bilmezler. Çocuklarını grup içinde güvenle büyütmektedirler. Bu sosyal yapı bugünkü şempanzelere çok benzemektedir. Güney Hindistan'da Nayar toplumunda kadınlar pek çok erkekle rastgele ya da sırayla ilişki yaşar. Nayar erkekleri çocuklarını bilmediklerinden onların bakımıyla ilgilenmez. Kız kardeşleriyle yaşarlar ve genetik yakınlıklarından emin oldukları kız kardeşlerinin çocuklarını büyütürler.

Bugün, tek eşli klasik çekirdek aile yapısı, yaygın ve hemen her insan kültüründe mevcut olan evrensel bir modeldir. Eş birlikteliğini güvence altına alan sosyal içgüdüler olarak eş bağlılığı, sadakat, cinsel kıskançlık, yavru bakımı gibi biyolojik nedenlerin ötesinde, sosyal yaşamın getirdiği sorumluluklar ve sosyal kurallar gibi tek eşliliğin sosyal bir nedeni bulunur. İletişim olanaklarının artması toplumların birbirinin etkisinde kalmasını sağlamış, bu da tek eşliliğin rol model olarak daha da yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bizler toplumsal bir uzlaşma şeklinde tek eşliyiz. Bu şekilde evlilik birliği en azından ilkesel düzeyde erkekler arasındaki çekişmenin ana nedenlerinden biri olan, kadınlara erişim

ve kadınların paylaşılması sorununa bir çözüm getirmiş ve bunu kutsallaştırmıştır. Her ne kadar mutlak bir ilke gibi benimsenmiş olmasa da tek eşlilik yaygındır ve toplumsal istikrarın en önemli dayanaklarından birisidir.

Bebek ve çocuk bakımı, anne baba birlikteliğiyle bir çekirdek aile yapısını gerektirir. Bu biyolojik neden çocuk büyüdükten sonra geçerliliğini yitirir. Bu durumda eşler yeni bir çocuk yapacak ya da ayrılacaklardır. Yeni bir çocuk sahibi olarak yeni bir aile kurma, farklı bir model olarak ardışık tek eşlilik şeklinde olabilmektedir. Bu şekildeki birçok eşlilik, tek eşliliği ortaya çıkaran biyolojik nedenlerle uyum gösterir. Ardışık tek eşlilik modeli ile harem hayatının birlikte olduğu bir model de peş peşe birden fazla evlilik yaparak genetik miraslarını en üst düzeye çıkarmaya çalışma ve kendilerinin bir alfa erkeği olduğunu görme ve gösterme çabasında olan erkeklerin eski eşlerine ve ailelerine de bakarak oluşturdukları modeldir. Bu, insanın geçmişinde bir dönem yaşamış olduğu varsayılan harem modelinin günümüze uyarlanmış bir karşılığıdır.

Kabile Bağlılığı

Grup bağlılığı, canlı türlerinde bir grup olarak yaşamayı sağlayarak yaşamsal bir avantaj sağladığı için evrilmiştir. Seçilim, grup bağlılığını desteklemiştir. Bireylerin gruplarına bağlılığını ve grup birlikteliğini güvenceye alan kalıtımsal mekanizmalar bulunur. Sosyal bir türde, grup bağlılığı güçlü olmayan ve grup dışında yaşayan bir birey, dış tehdit ve tehlikelere açıktır. Varlığını uzun süre devam ettiremez, üreyemez. Bu özellik sonraki nesillere aktarılamaz.

Zorunlu sosyal bir tür olan bizler de güçlü bir grup bağlılığı içgüdüsüne sahibiz. Grup içinde bireyler arasındaki sevgi ve dayanışma, grup bağlılığını güçlü kılarak grubu bir arada tutar. Grubun sağladığı güvence, bireyler için yaşamsaldır. Grup bütünlüğü, bireylerin gruba ve birbirlerine bağlılığıyla sağlanır. Bağlanma, güçlü bir temel ihtiyaçtır.

Aç bir insanın yemeği arzulamasını anlıyorsanız bağlılığın psikolojisini de anlayabilirsiniz. En güçlü uyumlarımızdan birisi olan bağlanma olmasaydı, türümüz varlığını sürdüremezdi. Hayatta kalmamızı sağlayan bağlılığı güçlü kılan evrimsel mekanizmalar, insan sosyalliğinin evrimi sürecinde Afrika'da devredeydi.

Gruplar oluşturmaya başladıkça hem birey hem de tür olarak hayatta kalmamızı sağlayan şey eşlere ve diğer yetişkinlere bağlanmamızdı. Kötü hissettiğimizde çoğumuz yanımızda birisinin olmasını isteriz. Bize bakıp bizi kollayacak birine karşı duyduğumuz özlemi asla yitirmiyoruz. Bu hisse, ana rahminden çıktığımız andan itibaren sahibiz. Beyinde bağlılığa ayrılmış bir sinir ağı bulunur. Kalıcı bağlar oluşturma süreci bunu sağlayan hormon olan oksitosin sayesinde gerçekleşir. Sevgi, ailede olduğu gibi grup üyeleri arasında da sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir histir. Anne-yavru ilişkisi ya da eşler arasında olduğu gibi, grup içindeki bireyleri birleştiren temel unsur, sevgidir. Güçlü sevgi bağlarına sahip olan bir grup yapısı, grubun başarısını arttırır. Sağlam bir grup içi birlikteliği, besin bulma, barınma, korunma gibi durumlarda grup için güçlü bir yaşamsal uyum ortaya çıkarır. Grubun doğaya ve diğer gruplara karşı başarılı olabilmesi açısından dayanışmasını arttırır. Grup üyelerinin birbirlerine karşı fedakârca davranmasını mümkün kılar. Sevginin eksikliği, grubun başarısını olumsuz etkiler.

Bağlılık, evrim sürecinde insana özgü olan kabileciliğe, siyasete ve dinlere varmadan önce, geçmişte ve bugün yaşayan birçok sosyal türde kendini göstermiştir. Doğal kaynakları ellerinde tutma, rakip gruplarla mücadele ve avlanmada avantaj sağladığı için grup bağlılığı ve birlikteliği kaçınılmazdır. Grup üyelerinin grup bağlarını güçlü tutabilmesi, grup içinde devamlı tekrarlayan bir iletişim olanağının açık tutulması ile mümkün olabilmektedir. Bu davranış, birlikte vakit geçirilen herhangi bir eylem olabilir. Aslanlar ya da kurtlar bir grup olarak bir arada oldukları süre zarfında birbirlerine kendi vahşi doğalarından beklenmeyecek kadar

sevgi ve şefkatle davranırlar. Kendi doğaları ile tezat oluşturuyormuş gibi görülse de grup bağlarının güçlenmesi yönünden bu fevkalade önemlidir. Grupları ile bir arada olduklarında vahşi, yırtıcı özelliklerinden eser kalmaz. Birbirlerine yavaşça sürtünerek ya da yalayarak sağladıkları vücut teması ile grubun takım ruhunu pekiştirirler. Pençelerin ve dişlerin yerini dilleri ve yumuşak postları almıştır. Primatlar bunu tımarlama şeklinde yapar ve birlikte geçirdikleri zamanın büyük kısmını birbirlerinin parazitlerini ayıklamak için ayırırlar. Bu davranış sadece sağlık için değildir. Sosyal bir nedeni de vardır. Özellikle şempanze gruplarında tımarlama sosyal bütünlüğü sağlayan bir etkinliktir. Grup içi bağları ve sosyal ilişkileri güçlendirir. İnsanlarda da sosyal bağları güçlendiren şey, yakınları ile sarılmak, öpüşmek, sohbet etmek ve birlikte zaman geçirmektir. Bunun için derin bir isteğe sahibiz.

Sevgi hissinin bireyler arasında pekiştirilmesi, bağlılık etkisini arttırır. Bebek ile annesi arasında yüz mimikleriyle, temasla, sesli veya melodili olarak iletişim kurulması ya da oyun oynama gibi karşılıklı hisleri arttıran davranışlar, aralarındaki sevgi bağının güçlenmesini ve pekiştirilmesini mümkün kılar. Benzer olarak grup içi üyelerinin bir ritim ya da melodi eşliğinde bir araya gelmeleri ve birlikte aynı bedensel hareketleri yaparak dans etmeleri, grubun birlikteliğini pekiştirir ve grup içinde sevgi bağlarını güçlendirir.

Resim 24: Grup içi sevgi; aslan ve kurtlar vahşi doğalarından beklenmeyecek şekilde grup içinde birbirlerine sevgi ve şefkat gösterirler

Tipik olarak kabile yaşamında gördüğümüz, grup içi bağları güçlendiren bu ritüeller hemen her toplumda bulunur. Kanıtlar, grupta bireyler arasında fiziksel temasın ve birlikte zaman geçirmenin sosyal bağlanmayla ilgili bir hormon olan oksitosin salgısını arttırdığını ve ardından bir ödül olarak haz verici kimyasalların salgılanmasını da tetiklediğini göstermektedir. Grubun başarılı bir takım olmasında bunun önemli katkısı bulunur. Bir araştırma, oyuncuları birbirine en fazla dokunan basketbol takımlarının en başarılı sonuçları aldığını göstermiştir.[3] Maç sırasında el çakmaları, göğüs göğüse çarpışmalar, popoya atılan şaplaklar, başarılı bir atıştan sonraki temas, iş birliği duygularını, dayanışmayı ve grup bağlılığını güçlendiren nörotransmiter adı verilen bu hormonların salgısının artışına katkıda bulunarak grubun başarısını arttırır. Aynı hormonal yollar, grup birlikteliğinin hoşnutluk getirmesini sağlar.[4]

Sosyal bağlar, haz ve mutluluk getirir. Durumumuzdan duyduğumuz memnuniyet başlıca maddi kazançlarla belirleniyor gibi olsa da yapılan araştırmalar, belirli bir gelir düzeyinin altında olmadıkları sürece insanların sahip oldukları maddi zenginliğin onların mutluluğuna çok küçük bir katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bir insanı en fazla mutlu eden şey, paraya, başarıya ya da şöhrete ulaşmak değil, sevdiği dostlarıyla zaman geçirebilmek ve ailelerinin yanında olabilmektir.[5] İnsanlar bunun başından itibaren farkında olmayabilir ancak er ya da geç bunun önemini anlarlar.

---

[3] Kraus MW. Huang C. Keltner D. Tactile communication, cooperation, and performance: an ethological study of the NBA. *Emotion* 10(5), 2010. s. 745-9.

[4] Thomson JA. Aukofer C, *Tanrılara Neden İnanırız? İnancın Biyolojik ve Sosyolojik Kaynağına Sarsıcı Bir Yolculuk.* (*Why we believe in god (s): A concise guide to the science of faith*), 2011, çev. Işık K., Okuyan us yayın., 2014. s. 107-108.

[5] Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler* (*The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society*), 2009, çev. Yılmaz K., Akılçelen kitaplar, 2014. s. 29.

Gruba bağlılık, grup üyeleri tarafından da bir iç kontrolle gözetilir. Aile bağlılığında çok gözetilen sadakat, sosyal grup bağlılığında da önemlidir. Grubun ortak alanı dışına çıkanlar cezalandırılır. Şempanzelerin grup içi bağları kontrol eden ve grubun bütünlüğünü güvence altına alan kuralları vardır. Bireyler bu kurallara uymak zorundadır. Rakip grubun üyeleriyle görüşme gibi davranışlarla grup bütünlüğünü ihlal eden bireyler, şiddetli bir şekilde hırpalanarak cezalandırılır. Aldıkları ölümcül yaralarla yaşamda kalsalar da grup tarafından reddedilirler. Bu bireylerin aynı yaşam alanında yaşamaları artık mümkün değildir. Ya yeni bir grup oluşturacaklar ya başka bir gruba katılacaklardır.

Grup bağlılığı için temel belirleyicilerden birisi grup üyeleri arasındaki iç bağlardır. Bir grubun varlığı bireyler için bağlayıcı bir unsurdur. Liderin, grup önderlerinin ve diğer grup üyeleri ile grubun kendinin farkında olması, bireylerin grubun tüm üyelerini tanıması ile mümkündür. Grup bağlılığı için temel belirleyici olan bölge, birlikteliği belirleyen en eski ve en temel nedenlerden birisidir. Bir bölgeyi paylaşıyorsanız sadece oradakilerle birlikte yaşıyor olmanız grup bağlılığının nedeni olabilmektedir. Sosyal canlılar bölgelerini korur ve onun için canları pahasına savaşırlar.

İnsan gibi ileri bir sosyal canlıda grubu bir arada tutabilmek için bağlayıcı bir öge olarak gruba özgü bir birliktelik ruhunun rolü çok büyüktür. Ortak yaşam alanı yanı sıra dil, inanç ve kültür gibi paylaşılan ortak değerler bir birliktelik ruhu oluşturur. Bunlar da zamanla birlikte olmamızın sağladığı grup bağlılığı hissimizin daha geniş olarak vücut bulduğu, devlet veya din gibi büyük birlikteliklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İnanma, grup bağlılığından doğmuştur. İnanmanın sağladığı bağlılık da grubu bir arada tutar. Bu nedenle inanmanın güçlü bir seçilim etkisi vardır. İnsanın sosyal evrimi sürecinin sonunda ortaya çıkan dinler, bu mekanizmalarla tam bir uyumluluk gösteren bir altyapı üzerinden bağlılıkların oluşmasını ve devamını sağlamıştır. Derin bağlanma isteğimizin bir yansımasını dinler üzerinden gö-

rebiliriz. Darwin'in notları arasında bulunan "*İnanç içgüdüyle ittifak halindedir*" notu bu gerçeği ifade etmektedir.

Bireyin neye bağlanacağı genellikle gelişim döneminde etkileşim içinde olduğu toplumsal yapıyla ilgilidir. Birey, iletişim ihtiyacını nasıl bulunduğu gruba ait olan bir dille karşılayabiliyorsa, inanma ihtiyacı da bireyin doğumundan itibaren içinde olduğu toplumun sahip olduğu bağlılık değerlerine uygun olacak şekilde şekillenir. Kültürel değerler için de aynı kurallar geçerlidir. Bireyler, içine doğduğu toplumun sahip olduğu dilini, dinini ve kültürünü benimser. Bunlar birlikteliği sembolleştirerek bireyin bu ortak değerler altında grubuna duyduğu aidiyet hissini arttırır.

9

FEDAKÂRLIK

İnsanı en çok neyin mutlu ettiği konusunda muhakkak düşünmüşsünüzdür. Aklınıza gelebilecek birçok cevap arasında en önemli olanlardan birisi de bulunduğunuz topluluğa bir fayda sağladığınız, bir işe yaradığınız hissini yaşamaktır. Bu his çok derinlerde içimize işlemiştir. İnsanlar yaşamları boyunca sosyal bir canlı olarak bir işe yaramanın verdiği hazla varlıklarını devam ettirirler. Maddi imkânları çalışarak bir gelir elde etmeyi gerektirmeyecek kadar iyi olanlar bile ancak grup içinde işlev gördüklerini hissettiklerinde mutlu olduklarını bilir ve çalışırlar. Çalışmadığımız, üretmediğimiz zaman mutsuz oluruz. Burada faydalı olduğu hissini yaşamak önce gelir. Bu, grup seçiliminin ve içimizdeki kabilesel içgüdünün bize yaşattığı bir histir. Grup bağlılığını sağlayan temel birleştirici unsur olan sevgi hissinin yanı sıra faydalı olmanın getirdiği haz, fedakârca davranışları mümkün kılar. Diğer yandan bireyler fedakârca davranmadıklarında bundan bir huzursuzluk ve acı duyarlar. Grup ancak bireylerin fedakârca katkısıyla ayakta kalabilir. Grup yaşamında bireyler katkılarının karşılığını hemen almazlar. Hatta katkılar karşılıksız olabilir ve almadan vermeyi de gerektirir. Gruba katkıda bulunanlar grubun takdirini kazanır. Katkı sağlamayan bireyler ise hoş görülmez. Grup içinde bireyler kendilerinden daha çok grubunu dikkate alır ve grup yararına özverili davranışlar gösterirler. Bu, bazen yaşamını ortaya koymak gibi çok ileri boyutlarda olabilir. Bu davranışları mümkün kılan başlıca iki etken, grubun sevgi ve takdirini kazanmak ve grubun nefretinden kaçınmaktır. Sosyalleşmeyi anlamak için fedakarlığı anlamak önemlidir.

Grup üyelerini bir arada tutan en güçlü bağlar fedakârca davranışlarla ilgilidir. Fedakârca davranışlar, bireysellikten toplumsallığa geçişi sağlar ve sosyal evrimin doğal bir sonucudur.[1] Fedakârlık olmadan iş birliği içinde olmak, paylaşmak, birlikte bir şeyler üretmek ve dayanışma olmaz. Sosyal olmayan, bireysel yaşayan türlerde fedakârlık görülmez. Fedakarlığın sosyal olmayan birçok türde de görülen örneği, ebeveyn bakımıdır. Kediler sosyal bir tür değildir. Sadece kendi yavruları için özveride bulunurlar. Diğer kedilerle iş birliği yapmaz ve yardımlaşmazlar. Ancak yavrularını büyütürken fedakârca davranırlar. Türün devamlılığı buna bağlıdır.

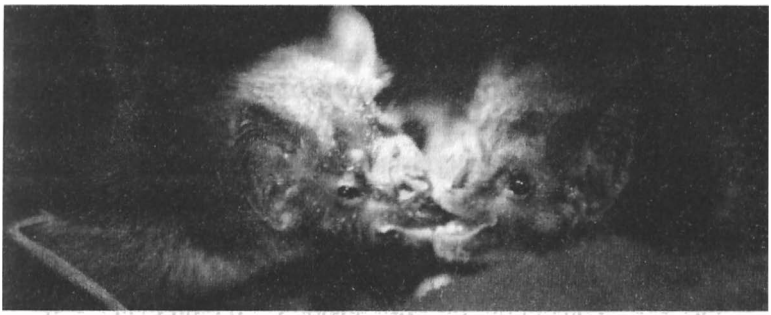
Yaşamı bir grubun üyesi olmaya bağlı olan türlerde fedakarlığın neden evrimleştiğini anlamak zor değildir. Kendi türümüzde yaygın olarak örneklerini gördüğümüz fedakârlığın hayvanlar aleminde de benzer örneklerini gösteren birçok sosyal canlı türü vardır. Köpekler, ataları kurtlar gibi ileri sosyal yaşam örneği gösterirler. Gruplarındaki diğer köpeklere ve kendi gruplarının bir parçası olarak gördükleri insanlara karşı fedakârca davranış örneği sergilerler. Çoban köpekleri sürüyü korumak için kurtlarla ölümüne bir mücadeleye girer. Mirket sürüsünün gözcü bireyleri gelecek tehlikeler için gözcülük yaparken kendisini grubun yararına tehlikeye atar. Arı kuşları, akrabalarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önüne koyar ve aile üyelerine yardımcı olmak için üreme fırsatlarını ertelerler.[2] Bu ileri bir fedakârlık örneğidir.

Vampir yarasalar besin paylaşımı yaparak fedakârlık örneği gösterir. Besinin elde edilmesi her zaman mümkün olmadığından, paylaşım grup için önemlidir. Araştırmalar erişkin bir vampir yarasanın bir gecedeki kan emme girişiminin yaklaşık %93 oranında başarıyla sonuçlandığını gös-

---

1 Kaya T. Fedakârlık Neden Var? *Bilim ve Ütopya.* 343 Ocak 2023. s. 46-49.

2 Fackelmann KA. Avian Altruism. *Science News*, 1989. s. 364-365.

Resim 25: Vampir yarasalarda karşılıklı yardımlaşma

terirken, genç olanların ortalama üç gecede bir kan emme şansına sahip olarak yuvaya dönmekte olduğunu göstermektedir. Bu nedenle o gece kan emebilenler, diğerleriyle paylaşır. Böyle bir paylaşım olmasa, peş peşe üç gece besin elde edemeyen genç yarasalar açlıktan ölür.[3] Yarasa kolonisi, böyle bir doğal sınırlama karşısında ancak bu şekilde bir dayanışma ile varlığını devam ettirebilir.

Akrabalık, fedakârca davranış için belirleyici olan bir durumdur. Bir bireyin kardeşleri, yavruları, ebeveynleri, kuzenleri ve daha uzak kuzenleri, genetik yakınlıkları çerçevesinde o bireyle aynı genleri paylaşır. Bu da genetik yakınlıkla orantılı olan bir fedakarlığı mümkün kılar. Bu durum doğal seçilimdeki bireysel uyum başarısını genişletir. Yani bireyin uyum başarısı, sadece bireyin kendisiyle sınırlı değildir; bireyin genlerini taşıyan diğer bireylerin başarısı da hesaba katılmalıdır. Doğal seçilim, birey için olduğu gibi aynı zamanda yakın akrabalarının hayatta kalmasına yardımcı olan davranışları da destekler. Bunu ortaya koyan Hamilton, buna *kapsayıcı uyum başarısı* adı vermiştir. Hamilton kuralı ileride de değineceğimiz Akraba seçilimi kuramını merkeze alır. Buna göre bir bireyin kendisinin olduğu kadar akrabalarının hayatta kalma ve üreme başarısı da o bireyin başarısını etkilemektedir. Bilim insanları önceleri, Hamilton'un 1960'lı

[3] Wilkinson GS. Reciprocal Food Sharing in Vampire Bat. *Nature* 308, 1984. 181-184.

yılların ortalarında ortaya koyduğu kuramı önde tutuyor, doğal seçilimin yalnızca bireyin, onun yavrularının ve akrabalarının hayatta kalma şansını artıran fedakârca davranışları desteklediğine inanıyorlardı. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar, fedakârlığın sadece akrabalar için değil grup üyeleri için de olduğunu desteklemiştir. Akrabalık derecesinin yakın olması gibi sosyal yakınlık derecesinin yüksek olması da fedakârlığın derecesini arttırır. Hayvanlar grup üyeleri için özveride bulunurken sosyal grup bağlarıyla orantılı olarak bir riske girer. Bağları güçlü olmayan sosyal gruplarda fedakârlık, bireylerin yaşamlarını riske edecek düzeyde olmaz.[4]

Filler, yunuslar ya da primatlar gibi ileri bilişsel düzeydeki sosyal memeliler, yüksek fedakârlık örnekleri gösterirler. Fillerin doğal engellere takılmış grup üyelerini veya yavrularını kurtarmaya çalışırken yaşamlarını kaybettiklerine dair gözlemler vardır. Maymun grupları, grup içi fedakârca dayanışma örnekleri gösterirler. Grup içinde, engelli bireylerin bakıldığına ve korunduğuna dair birçok örnek vardır. Babunlar ve makaklar gibi primat gruplarında fedakarlığın ileri örnekleri görülebilmektedir. Japonya'da bir makak grubu içerisinde doğuştan elleri ve ayakları ileri derecede sakat olan, yürümekte zorlanan ve hiç tırmanamayan bir dişinin grubu tarafından bakılarak benimsenmiş olması ve aynı zamanda beş yavru yetiştirmiş olması, primatlarda bu durumun ne kadar ileri noktalara gelebileceğini gösteren iyi bir örnektir. Tanzanya'da şempanzelerle 45 yıl yaşamış olan ünlü İngiliz primatolog Jane Goodall şempanzelerin hayatlarını riske ederek birbirlerini tehlikeli durumlardan kurtardıklarına çokça şahit olmuştur. Hatta bir yetişkin erkek şempanzenin, bir yavru şempanzeyi derin suda boğulmaktan kurtarmaya çalışırken yaşamını kaybettiğini gözlemiştir. Buna "*Bir Pencereden*" adlı

[4] McGlynn T. How Does Social Behavior Evolve? *Nature Education*. 2010.

kitabında değinir.[5] İnsanda da fedakârlığın çok ileri örnekleri görülmektedir.

Sosyal böcekler, fedakarlığın çok vurgulayıcı özel örneklerini gösterirler. Arılar koloniyi korumak için başka hayvanlara saldırır, tek bir sokma sonrasında yaşamını kaybeder. Bir karınca kolonisini saldırıdan koruyan asker karıncalar bunu yaşamları pahasına yapar. Diğer yandan karıncalar yaralı bireylere bakar ve onları tedavi ederler.

Karıncalarda Ahlak

Yaralı karıncaların bakımı ve iyileştirmesi ile ilgili Frank Erik T. Wehrhahn Marten ve Linsenmair Kve tarafından yapılan bir çalışma, grubun gücünü ayakta tutacak şekilde yaraların tedavisinde sosyalliğin rolünü anlamamız yönünden güzel bir örnektir. Bu çalışmada termit avlayan karınca olarak bilinen *megaponera analis* türü karıncaların termitlerle girdikleri savaş sonrasında aldıkları açık yaralara yönelik bireysel ve sosyal düzeydeki davranışları incelenmiş ve organize sosyal yara tedavisi gösterilmiş. Termitlere yapılan baskınlarda termit kolonisinin askerleri, savunma sırasında karıncaların bacaklarını ısırarak yaralamakta ya da koparmaktadır. Yaralı karıncalar, arkadaşları tarafından yuvalarına geri taşınır ve tedavi edilir. Açık yaralar, büyük bir sağlık riski oluşturur. Tedavi edilmeyen karıncalarda 24 saat içinde ölüm oranının enfeksiyonlardan dolayı %10'dan %80'e çıkmakta olduğu bilinmektedir. Araştırıcılar, yaralı karıncaların yuva içinde arkadaşları tarafından tedavi edilişini gözlemişler. Çalışmada, beş bacağın kaybı gibi ağır yaralanan karıncaların kurtarılmaya teşebbüs edilmediği gözlenmiş. Ancak bunun, yardım eden karıca tarafından değil de özellikle yaralı karıncaların tepkisizliği ile olduğu görülmüş. İlginç bir şekilde, hafif yaralanan karıncalar da yuva arkadaşlarının yakınında daha fazla yaralanmış gibi davranmaktaymış-

[5] Jane Goodall, *Through a window: My thirty years with the chimpanzees of Gombe*. HMH. 2010.

lar. Çalışmayla, kurtarma ve tedavi konusundaki kararların çoğunun kurtarıcı ve tedavi edici karınca tarafından alınmadığı, bu davranışların yaralı karınca tarafından da düzenlendiği görülmüş. Bu çalışma, karınca kolonisi bireylerinin açık yaralanmalarından doğan zararı en aza indirmek için kendi vücutlarında olan *pıhtılaşma* ve *yara onarımı* gibi bir bireysel adaptasyon yanı sıra kurtarma ve tedavi gibi sosyal düzeyde bir adaptasyonun da olduğunu göstermiş.[6]

Gerek karınca gibi sosyal böcekler olsun gerekse büyük memeliler ve insan olsun, sosyal canlıların doğada bir grup olarak varlığını devam ettirebilmek için belirli kurallara ve doğal yasalara uymaları gerekir. Bu yasalar sosyal yaşamı güvenceye alan yasalardır. Gerçek fedakârlık hisleri kabilenin ortak çıkarları üzerinde temellenmiş bir içgüdüdür. İnsanlar zor da olsa grubun yararına olan davranışları yapmaya, bencilce hislerini bastırmaya, ahlaklı olmaya ve kendilerini tehlikeye atacak olsalar da başkalarına yardım etmeye yatkındır. Bu davranışların ortaya çıkmasının nedeni, özgecil fertlerden oluşan toplulukların bencil fertlerin oluşturduğu düzensiz topluluklardan daha başarılı olmasıdır. Grup içindeki bireyler arasında grubun tümüne fayda sağlayan bu gibi fedakârca davranışların ortaya çıkmasını, grup seçilimi sağlamıştır.

İnsan topluluklarında fedakârca tutum ve davranışlar yüksek ahlaki değerler olarak görülür. Topluma katkıda bulunan özverili bireysel çabaların sergilenmesi, hayırseverlik, bilim insanlarının çabaları, kendini riske ederek toplum eğitimini, sağlığını ve güvenliğini temin etmekte olan meslek grupları, toplumun takdiriyle ödüllendirilmektedir. Toplumlarda örnek alınan ve sevilen karakterler cesaret ve hayırseverlik şeklinde fedakârlık sergileyen bireylerdir. Çocuklar en çok, itfaiyeciler, hekimler ya da öğretmenler gibi fedakârca davranış örneğinin görüldüğü meslek gruplarını seçmek is-

[6] Frank ET, Wehrhahn M, Linsenmair KE, Wound treatment and selective help in a termite-hunting ant. *Proc Biol Sci.* 14; 285, 2018.

terler. Yapılan çalışmalar, fedakarlığın cinsel seçilimde belirleyici olabileceğini ve eş tercihinde fedakârca davranışın önde tutulmasının genetik bir temeli olabileceğine yönelik bulgular vermektedir.[7,8]

Bazen fedakârlık grup üyelerini ahlaklı olmaya davet ederek yapılır. Grup üyelerinin tepkileri, grubun ahlakının bir teminatıdır. Grup üyeleri içlerinden gelen bir dürtüyle grup düzenine aykırı davrananları, hilecileri ve bedavacıları uyarırlar. Zarar görme riski alarak yapılan bu davranış grup içi adalet hissinin getirdiği bir fedakârlık örneğidir. Bireylerin ahlaka aykırı davrananları uyarması, grubun iç dengelerini düzenlemek için var olan derin bir sosyal içgüdüdür. Yanlış yapanın uyarılması, gruba bir yarar sağlar. Bu uyarı, yöneticisine haksız olduğunu söylemek, gördüğü bir suç eylemini ihbar etmek, bir protesto gösterisine katılmak, kuyrukta araya giren kişiyi uyarmak ya da trafik kuralını ihlal eden birine müdahale etmek şeklinde olabilir. Kıl payı atlattığımız bir kazadan sorunsuz olarak kurtulsak bile bir daha karşılaşma şansımız çok düşük olsa da bu yanlışı yapanı uyarırız. İnsanlar sosyal içgüdülerinin getirdiği bu davranış ve eylemlerden dolayı risk alırlar. Böyle bir uyarının en iyimser durumda zaman kaybetmek gibi bir bedeli vardır. Uyaran kişinin karşılaştığı risk, işinden olmak, saldırıya maruz kalmak, yaralanmak ve hatta öldürülmek olabilir. Tüm risklere rağmen çoğu insan bu şekilde uyarıda bulunmaktan kendini alıkoyamaz. Bu uyarma davranışı, akli olarak yapılan hesapların bir sonucu değildir. Bu gibi fedakârca cezalandırıcı davranışların yürütülmesi beynin aynı zamanda acı, öfke ve tiksinti hisleriyle de devreye giren ön insula bölümünü ha-

---

7 Çamlıtepe Y. Fedakarlığın Evrimi. *Evrim Sürüyor; III. Evrim, Bilim ve Eğitim Sempozyumu Kitabı*. Ed: Durmuş ZÖ. Akış I. Yazılama Yayınevi. 2012. 95-102.

8 Phillips, T., Ferguson, E., & Rijsdijk, F. A link between altruism and sexual selection: genetic influence on altruistic behaviour and mate preference towards it. British Journal of Psychology, 101(4), 2010. 809-819.

rekete geçirir. Bu davranışların getirisi, toplumda düzenin pekişmesi ve toplumsal kaynakların bencilce kullanımının önüne geçilmesidir.

Gerçek fedakârlık, özverili davranışın bir karşılık beklentisi olmadan yapılmasıdır. Doğrudan bir fayda sağlamadan bir bedel ödemeyi gerektirir. Karşılığı hemen alınan bir yardımlaşma, fedakârlık grubuna girmez. Grup içinde yapılan bu yardımlaşma grubu ayakta tutar ve fedakârlık yapana da katkısı olur. Diğer yandan grup içinde bireyler gerektiğinde kendileri de yardım alabilirler. İnsanlar hiç tanımadığı kişilere gerçek fedakârlık yapma potansiyelini içinde barındırır. Hastaya, yaralıya, ihtiyacı olana yardım etme, yakınını kaybedenlere destek olma, hatta bunun için hayatımızı riske atma bakımından benzersiz bir konumdayız. Acil durumlarda hiç kaçınmadan başkalarına yardım etmekten çekinmeyen birçok insan gösterdikleri kahramanlık için de "*yapmam gerekeni yaptım*," "*kim olsa aynı şeyi yapardı*" der. Çoğu zaman da kendi kimliklerini dahi belirtmeden olay yerinden ayrılır. İnsanı fedakârlık yapmaya iten şey, içindeki rahatsız edici bir his, karşısındaki kişinin çaresizliğini gördüğünde yaşadığı içsel acıdır. Yardıma ihtiyacı olanı çaresizce bırakmak bu içsel acıyı arttırır. Bir hesap yaparak değil içimizdeki acıyı azaltmak için fedakârlık yaparız.

Güçlü bir yardımlaşma, bakma ve büyütme içgüdüsüne sahibiz. Hasta çocuklarına, eşlerine ya da ebeveynlerine bakanlar üzerinde yapılan çalışmalar, bu kişilerin bu fedakarlıklarının maliyetlerinin neredeyse hiç farkında olmadıklarını göstermiştir. Bu kişiler, bakmakla yükümlü oldukları kişilerle kendilerini bütünleştirir ve kendilerine ihtiyaç duyulmasından büyük bir tatmin duyarlar. Arkeolojik buluntular, insanın atası konumunda olan Homo türlerinde hasta ve yaralılara bakım yapıldığını gösteren örnekler sunmaktadır. Grup için kendini feda etmenin en ileri örnekleri savaşlarda ülkeleri için yaşamlarını feda eden askerlerdir. Gruplarının varlığını devam ettirebilmesi ancak onların aldıkları bu risk sayesinde mümkündür. Bu en üst düzey fedakârlık örneğidir.

Benzeri örnekler ancak sosyal böceklerde görülebilmektedir. İkinci dünya savaşında Japon kamikazeler, tıpkı arılar gibi uçaklarıyla ölüm dalışı gerçekleştirdiler.

Fedakârlığın bir diğer örneği, grup içindeki bazı bireylerin üremekten vazgeçmesi şeklinde olabilmektedir. Arı ve karıncalarda koloninin çoğu üyesi üremez. Kurtlarda sosyal yapı sadece alfa çiftinin üreyeceği şekilde kurgulanmıştır. Kurt sürüsünün yaşam koşullarına uyumu için en doğru çözüm budur ve bu sürünün diğer üyelerinin fedakarlığı anlamına gelmektedir. Diğer üyeler grubun yararı için sosyal evrimin getirdiği iş bölümü çerçevesinde bireysel güdülerinden vazgeçmişlerdir.

Bireyi, grubun yararına kendinden vazgeçmeye götüren ve bireyin yerini grubun aldığı fedakârlık, sosyal evrimin ortaya çıkardığı en özel davranış örneklerinden birisidir. Peki bireyin üremekten mahrum olmasına hatta ölümüne neden olabilen bu fedakârlık genleri nasıl oluyor da nesilden nesle aktarılabiliyor? Evrim, temel olarak yaşamda kalma ve üreyebilme başarıları ile ölçülen bir rekabet yasası olarak bilinir. Bu durumda bir bireyin diğeri ya da grubu için yaşamını riske atması ve üremekten vazgeçmesi, basitçe doğal seçilim ilkelerine aykırı gibi görülmektedir. Darwin kuramını tehdit eden bu durumu açıklamak için çok uğraşmış ve bu soruya çok kafa yormuştur. Fedakârca davranışlarla ilgili ilk yorumu "*İlk anda açıklanamaz ve hatta bütün teorimi yok edici sıra dışı bir zorluktur*" şeklinde olmuştu. Darwin, daha sonra seçilime birey değil de grup üzerinden bakarak buna açıklık getirmiştir. Bu konuya grup seçilimi başlığı altında detaylıca değineceğiz. Sosyal evrimin desteklediği ve bireysel evrimle tezat oluşturan davranış modellerinden bir diğeri de ahlaktır.

10

AHLAK

Sosyalliğin temel olgusu olan ahlak kavramının kapsamı ve tanımı oldukça geniş ve görecelidir. Yaygınca anlaşıldığı şekliyle ahlak, bir toplumda kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallardır. Oxford sözlükteki tanımı "doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasındaki ayrımla ilgili ilkeler" olarak geçer. Eğer genel bir tanımlama yapmak gerekirse, bir insan topluluğunun içindeki bireylerin birbirleriyle uyumlu huzurlu ve sağlıklı bir birliktelik yaşamasını sağlayan kurallar bütünüdür, denebilir. İnsan topluluklarında grup içi etik kurallar karşılıklılık üzerine kurulmuştur. Bunun temelinde sosyalleşmenin temel başlığı olan derin bir empatinin olması gerektiğini görüyoruz. Ahlaki ilkeler, davranışlarımızın başkalarını nasıl etkilediği konusundaki değerlendirmemizle ortaya çıkar. Ahlaktan bahsettiğimiz zaman, hem biyolojik nedenlerle şekillenmiş olan temel ahlak kavramlarını hem de toplumun sonradan edindiği kültürel kuralları kastetmiş oluruz. Bu nedenle ahlak ilkelerini *temel ilkeler* ve *ikincil ilkeler* olarak iki ana gruba ayırarak incelemek doğru olacaktır.

Ahlakın temel ilkeleri; çalmamalısın, yalan söylememelisin, öldürmemelisin, başkasının hakkını yememelisin, kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapmamalısın, grubun varlıklarına ya da değerlerine zarar vermemelisin gibi toplumun yararını gözeten kurallardır. Bunlar, evrensel ahlaki ilkelerdir ve tüm insan toplumları için aynı şeyi ifade eder. Toplumun vazgeçilmez bütünleşme ilkeleri olan bu temel ahlaki değerler, bireyler arasında toplum yararına yapılmış bir sözleşme gibi varlığını korumaktadır. Bu kurallar yazılı olmasa da toplumun üyeleri bunu bilir. Bu ko-

nuda bir yanlış yapılmaması yönünde bir farkındalık mevcuttur. Hiçbir grup kendi üyelerinin temel ahlak yasalarına aykırı davranışını hoş karşılamaz. Temel ahlaki kuralların çiğnenmesinin cezası daha fazla ve caydırıcılığı daha yüksektir. Genellikle grup tarafından dışlanma ve daha yüksek yaptırımlar olabilir.

Ahlâkın ikincil ilkeleri, topluma özgü değerlerdir. Temel ahlaki ilkeler, toplumlar arasında bir farklılık göstermeksizin varlığını korumakta iken ikincil ahlaki ilkeler toplumun kültürel eğilimi içinde ortaya çıkan alışkanlıklar şeklindedir ve toplumdan topluma veya bir toplum içinde zamanla değişir. Bunlar, her toplumun kendi oluşturduğu değer yargıları, kurallar, adetler, tabular ve gelenekler şeklinde kendini gösteren kültürel öğelerdir. Kabul edilebilir ve edilemez davranışların neler olduğu ve sınırları o grubun içinde belirlenir. Erkek kadın ilişkileri ve cinsel serbestlik konusu gibi birçok durum toplumlar arasında oldukça değişkenlik göstermektedir. İkincil ahlaki kurallar çiğnendiğinde her zaman grubun dışlayıcı tepkisi ya da ağır yaptırımlar söz konusu olmaz. Bireylerin davranışları her toplumda farklı olarak yargılanır. Genellikle bireylere yanlışlarını düzelttikleri takdirde grupta kalmalarını sağlayabilecek bir dönüşüm fırsatı verilir. Ancak bunlar grubun kimliği ve değerleri ile ilgilidir. Bunlara ısrarla uymayanlar, dışlanma riskine girerler.

Temel ahlaki ilkeler biyolojik evrimle şekillenirken ikincil ahlaki ilkeler daha çok kültürel evrim etkisinde şekillenmektedir ve toplumun kültürünü oluşturur. Temel ahlaki değerler değişiklik göstermeden varlığını devam ettirirken, kültürel zeminde edinilmiş ikincil ahlaki değerler toplumlar arasında değişiklik gösterir ve mutlak değildir. Yaşam koşullarının değişmesi, gruplar arası etkileşimler gibi birçok durum, ikincil ahlaki değerlerin değişmesine neden olabilir. Ahlakı tanımlarken ikincil ilkelerin de kapsam içine alınması durumunda ahlakın anlamlandırılması zorlaşır. Bu nedenle bunların kültür kapsamı içinde ele alınması doğrudur. Temel ahlaki değerler sosyal içgüdülerle şekillenmiş olarak

zihnimizde yer alır, ikincil ahlak ilkelerini ise öğreniriz. Bu, dil becerimiz gibidir. Hepimiz dil öğrenme becerisine sahip olarak dünyaya geliriz. Ait olduğumuz kültürün dilini öğreniriz. Hepimiz içsel bir ahlaki yapıya sahibiz. Sosyal içgüdülerle sahip olduğumuz temel ahlaki ilkeler üzerine kendi kültürümüzün ahlaki değerlerini öğreniriz. Bunları içselleştiririz ve sonrasında bu değerler sezgisel, otomatik ve duygusal ahlaki tepkilerimizi şekillendirir.

Temel ahlak yasaları gibi ikincil ahlak yasaları da özellikle grubun kültürü ve kimliğini belirlediği için grubun olduğu kadar bireylerin de bir özdenetimi altındadır. Bireyler buna uymak için kendilerini içsel olarak kontrol eder. Darwin, *İnsanın Türeyişi* kitabında gerçek ahlaktan ayrı tutarak ele aldığı bu durumun birey için önemine değinmiştir. Sadece emsallerimizin görüşüne dayanan bir kuralın ihlal edilmesinin, bu davranış gerçek ahlakla çok iyi bağdaşıyor olsa bile çoğu insana gerçek bir suçtan daha fazla acı verdiğini belirtmiş ve bu duyguyu; *"önemsiz ama kökleşmiş bir görgü kuralını ihlal ettiğimizi yıllar sonra hatırlayınca hissettiğimiz o yakıcı utanç duygusu"* olarak dile getirmiştir.[1]

Temel ahlak ilkelerinin hemen tüm toplumlarda aynı ve zamanla değişmiyor olması ahlâkın evrimsel temelini gösterir. Evrimsel ve evrensel olarak nitelendirebileceğimiz temel ahlak ilkelerinin değişmez oluşu nedeniyle ahlakı tanımlarken daha iyi anlaşılabilmesi için, temel ahlak yasaları üzerinden değerlendirmek en doğru olanıdır.

Ahlak, sosyalliğin evriminin vazgeçilmez bir sonucudur. Bir grubun bütün olarak sağlıklı bir organizma gibi hayatta kalmasını sağlar. Sosyal yaşamın temel kurallarıdır. Grubun diğer üyelerini de kendin gibi görmeyi gerektirir. Böylece grup aidiyetini güvence altına alır ve bireylerin tek vücut gibi olabilmesini garanti eder. Ahlak bireysel değildir. Sosyal olmayan bir yaşam için anlam taşımaz. Bir sosyal grupta

---

[1] Charles Darwin. *İnsanın Türeyişi* (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*), 1781, çev. Kılıç B. Alfa Yayınları, 2019. s. 168.

ahlakın bozulması, bir organizmaya benzeyen sosyal grubun da parçalanıp dağılmasına neden olur. Bu durum aynı bir bireyin bağışıklık sistemindeki bozulmanın ortaya çıkardığı hastalığa benzemektedir. Ahlak kuralları grubun yararına işler. Grubun ahlakı, doğaya ve rakip gruplara karşı başarısı için gereklidir. Toplumların devamlılığı, değişmez ahlaki kurallar ile sağlanır. Bunlar hukuk sistemlerinde olduğu gibi önceden hazırlanmış ve kayıt altına alınmış kurallar değildir. Bireyler, içsel olarak ve sosyal etkileşimler sayesinde bu kuralların farkındadır. Ahlak, toplumun düzeni için var olan, yazılı olmayan bir sözleşmedir. Ahlakın temel kuralları, kökenini hepimizin vicdanında bulunan ahlak yasasından alır.

Araştırmalar, insanın ahlaki yargı becerisine doğuştan sahip olduğunu göstermektedir. Bu sayede doğruyu yanlışı ayırt edebilir ve toplumun ahlaki değerlerinin ne anlama geldiğini kolayca kavrayabiliriz. Buna yönelik herhangi bir eğitim almamış olsak da doğruyu ve yanlışı değerlendirme yeteneğine sahibiz. Bir vicdan sahibiyiz. On sekizinci yüzyıl ünlü Alman filozofu Immanuel Kant bunu şöyle ifade etmiştir; *"İki şey var ki, ruhumu hep yeni, hep artan bir hayranlık ve müthiş bir saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gökyüzü ve vicdanımdaki ahlak yasası."* Bugün Kant'ın vurguladığı gizemli gökyüzünün ve vicdanımızdaki ahlak yasasının ayrıntılarını büyük bir heyecanla keşfetmeye devam ediyoruz.

Ahlak toplumsal yaşamın temel kuralları ve ön koşuludur. Bireylerin topluma karşı sorumluluklarını tanımlamaktadır. Bir toplumsal yapı olmadan ahlak olmaz. Ahlaklı davranış, fedakârca bir eylemdir. Ahlaki bir şekilde hareket etmek, toplum içinde bireylerin topluma fayda sağlamak için kendi kısa vadeli çıkarlarını feda etmeleri gerektiği anlamına gelir. Bireylerin menfaati toplumun yasalarından sonra gelir. Bu hem içsel olarak hem de toplumsal yaptırımlarla kontrol edilir. Toplum içinde kendi çıkarlarını önde tutan bireylere karşı yaptırımlar vardır. Gerek bireyin kendini kontrol etmesi gerekse toplumun bireyleri denetlemesi olsun her

ikisi de bir içsel denetimle olur. Ahlaki kurallara uymak zor ve zahmetli olsa da bireyler, toplumun yararı öncelikli olduğu için bu gizli sözleşmeye uymak zorunda hissederler. Üstelik bireyler bu zor ve zahmetli görevleri yerine getirmekten memnuniyet duyarlar.

Toplumun düzenini sağlayan ve tüm bireyleri için geçerli olan ahlaki bakış, insan doğasının bir parçasıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin üçüncü başkanı Thomas Jefferson (1743-1826) bunu şu sözleriyle çok güzel ifade etmiştir; *"İnsanın kaderinde toplum vardı. Bu yüzden, ahlakının da bu amaç için biçimlendirilmesi gerekiyordu. Yalnızca buna göre bir doğru ve yanlış duygusuyla yaratılmıştı. Bu duygu, işitme, görme, hissetme duyguları kadar doğasının bir parçasıydı.. Bir çiftçiye ve bir profesöre ahlaki bir durumu anlatın. Çiftçi, durum hakkında en az profesör kadar iyi, hatta genellikle daha da iyi karar verecektir, çünkü yapay kurallarla yoldan çıkmamıştır."*

Resim 26: Immanuel Kant ve mezar taşında yazılı olan söylemi; *"İki şey var ki, ruhumu hep yeni, hep artan bir hayranlık ve müthiş bir saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gökyüzü ve vicdanımdaki ahlak yasası"*

Ahlak, yalnızca insana özgü değildir. İnsanda ve diğer canlılarda ahlakın olmasına neden olan temel etken, sosyalleşmedir. Birbirine sıkı sıkıya bağlı bir sosyal yapı, grup içi kurallarına bağlı kalmayı gerektirir. Sosyal canlılar bir takım oyuncusu gibi davranırlar ve bu takım oyununu kurarken temel ahlak yasaları olarak değerlendirebileceğimiz sosyal kurallara uyulması, grubun başarısını arttıran bir durumdur. Yapılan gözlem ve araştırmalar, sosyal canlılarda temel ahlak yasaları olarak nitelendirilen bu özelliklerin bulunduğunu göstermektedir. Darwin ahlakı sosyalliğin evrimi ile ilişkilendirmiştir. İnsanda ahlakı hayvanlardaki sosyalliğinin bir devamı şeklinde görmektedir. Evrim kuramını ortaya koyduğu kitabı *Türlerin Kökeni*'nde insanın evrimine değinmemişti. Ancak bundan on iki yıl sonra kaleme aldığı *İnsanın Türeyişi* kitabında insanın huy, karakter özelliklerinin ve sosyal yapısının nasıl evrildiği konularından bahsetmişti. Bu kitabında şöyle yazmıştı; *"Bir hayvan her ne kadar açık sosyal içgüdülere sahip olsa da kaçınılmaz olarak bir ahlak duygusu ya da bilincine erişir. Ve bu duygu ya da bilinç, onun zihinsel yetilerini iyi geliştirilmiş ya da en az insandaki kadar geliştirilmiş bir konuma yükseltir."* Darwin'in bu tespitinin yaygın olarak kabulü, bir yüzyıldan uzun bir zaman almıştır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden günümüze doğru gittikçe artan bir şekilde sosyal canlılar üzerinde yapılan etraflıca araştırmalar; sosyal hayvanların, içinde bulundukları grubun yararına kendi bireysel avantajlarından vazgeçerek kendi çıkarlarını frenleyecek kurallar geliştirdiklerine dair gözlemleri artık bilimsel yöntemlerle de ortaya koymuştur. Primatolog Frans de Waal gibi araştırmacıların özellikle insana daha yakın olan sosyal primat türleri üzerinde yaptıkları bu yaygın gözlem ve araştırmalarla, ahlaka bakışı değiştirecek güçlü sonuçlar elde edilmiştir. Sosyoloji biliminin dikkatine sunulan bu araştırmalar, bu alandaki gözlemleri doğrulayarak ahlâkın doğası ile ilgili tartışmalara açıklayıcı cevapların bulunmasını sağlamıştır. Primat araştırmalarına

karşı artmakta olan ilgi, diğer yandan antropologları da insan dışındaki canlıların kültürlerini gözden geçirmeye zorlamıştır. Kuyruksuz maymunlarla ilgili çalışmalar bugün öz farkındalığa duyulan ilgiye zemin hazırlamış ve çocuk psikolojisindeki zihin kuramının ortaya çıkışını tetiklemiştir. İnsanlardaki siyaset, savaş ve ahlak konularının kökenleri bile artık primat gözlemlerinin ışığında tartışılmaktadır.[2]

Sosyal hayvanlar grup arkadaşlarının acılarını kendi acıları gibi hisseder. Empati bölümünde de değindiğimiz gibi; fareler yiyecek almak için bir kola bastırdığında bu eğer yandaki fareye acı vermekte ise yiyecekten vazgeçerler. Köpeklerde de böyle olur. Maymunlar yemek almak için bir zinciri çektiklerinde kafes arkadaşının acı çektiğini sadece bir kez görse bile diğerine acı vermemek için neredeyse açlıktan ölecek noktaya gelebilmektedir. Primatlar hem hayvanat bahçelerinde hem de doğada yapılan gözlemlerde bu temel davranış örneklerini açıkça sergiler. Grup içinde gerçek empatik algılamaları vardır ve ahlaksal duygulara sahiptirler. Arada kendi grubunun üyelerinden birisiyle bir çatışmaya girseler de grubun varlığını sürdürmesini sağlayan kurallardan nadiren uzaklaşırlar.

Grup içinde sosyal kurallarla belirlenen bir iç yapının olması, grubun başarısı için gereklidir. Tüm sosyal canlılarda gözlenebilen bu iç yapıyı oluşturan etik değerlerin bize en tanıdık gelen şeklini şempanzelerde görürüz. Şempanzelerin, bireylerin kontrolü altında tutulmakta olan toplumsal kuralları vardır. Yaşlılar, gençleri uyararak terbiye eder. Genç şempanzeler, yaşlı dişinin yavrusuna kötü davranır, yiyeceğini kaparlarsa ya da dişiler alfa erkeğini tımar ederken erkeğin yanından ayrılmazlarsa, bu yaşlı dişilerin, gençlere bizim üslubumuza çok benzer bir şekilde hadlerini bildirdikleri görülmektedir. Bu çoğunlukla açık bir saldırganlık

[2] Frans de Waal. *Köken Ağacı. (The Origin, What Primate Behavior Can Tell Us About Human Social Evolution)* 2001, çev. Dizdaroğlu DE., Alfa Yayınları, 2013. s. 11.

göstermeden olur. Gençlerden yüz çevirmeleri, yiyecek paylaşmayı ya da bir tımar talebini reddetmeleri gibi duygusal bir baskı şeklindedir. Bu şekilde davranış, bir anlamda gruptan dışlanma tehdidi dir ve gençler bundan dolayı kendilerini çok kötü hissederler. Frans de Waal gözlemlerinde, gençlerin bundan duydukları rahatsızlığı bir öfke kriziyle göstermeye çalışsalar bile yaşlıların hiç oralı olmadıklarını ve bundan etkilenmemiş gibi davrandıklarını belirtmektedir.[3]

Primatlarda ahlaki temel ilkelerin gözlenmesi, insanda ahlakın nasıl gelişebileceğinin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Primatlarda gözlenen dört temel öğeden hareketle, ahlaki sezgisel sürecin, insanda aşama aşama nasıl evrim geçirerek gelişmiş olabileceğini anlamak kolaydır. Bu dört temel kural; empati, karşılıklılık, toplumsal kuralları öğrenme ve çatışma sonrası bile uzlaşı göstererek iyi geçinebilmedir. De Waal tarafından yapılan bu çalışmalar, felsefecilerin ve psikologların ahlakı tanımlarken uzun zamandır kurguladıkları çerçevelerini kırarak ahlâkın biyolojik bir davranış olduğunu göstermiştir. Bu araştırmalar, ahlâkın kökenlerini araştırırken biyoloji ile sosyoloji bilimlerinin aynı dilden konuşmasını sağlayabilen, ele alınabilecek tek çerçevenin evrim olduğunu göstermiştir.

Ahlak sosyal evrimin sonucu olarak ortaya çıkan ve grupların iç düzenini belirleyen bir doğa yasasıdır. Toplumun bir arada yaşamasını belirleyen kurallar bütünüdür. Doğa yasaları doğal koşullarla oluşmuştur. Temelinde yer alan etkilerin ve buna karşı tepkilerin ne olduğu bilinir. Açıklamaları da doğal yollarla yapılabilmektedir. Temel ahlak yasalarını belirleyen neden değişmedikçe bu yasalar da varlığını koruyacaktır. Ahlak yasalarını belirleyen toplumun sosyal yapısıdır. Eğer bir toplum sosyal bütünlüğünü koruyarak varlığını devam ettirebiliyorsa ahlak yasaları da değişmez. Doğal ko-

[3] Frans de Waal. *İçimizdeki Maymun; Biz Neden Biziz.* (*Our Inner Ape. A Leading Primatologist Explains Why We are Who We are*), 2005, çev. Biçen A., Metis Bilim, 2008. s. 73.

şullar bunu gerektirdiği için sosyal özelliklerini kaybetmekte olan bir canlı türünün zamanla ahlak yasalarını kaybedeceği ve ahlaki ilkelerden uzaklaşacağı söylenebilir. Tam tersi olarak bir canlı türünde sosyalleşmeye yönelik bir evrimsel seçilim süreci başladığında ise o tür, zamanla ahlak yasalarına daha çok tabi olacak ve ahlaki değerler kazanacaktır. Kedigiller içerisinde bir tek aslanda belirgin bir sosyal yapı bulunmaktadır. Aslanda grup içinde ahlaki davranış örneklerini görürüz. Bunlar diğer kedi türlerinde izlenmemektedir. Bu, aslanın sosyalleşmesinin ahlaki yapının ortaya çıkışına olan etkisini bize gösterir.

Bir vücutta hücrelerin uyumunu sağlayan bağışıklık ne ise, bir grupta da bireylerin uyumunu sağlayan ahlak odur. Ahlak yasalarının ortaya çıkışı aynı bir balığın yüzgecinin ya da bir kuşun kanadının ortaya çıkışı gibidir. Bir canlı türü eğer su yaşamına geçiş yapıyorsa, su ortamının kuralları geçerli olur. Suda yaşam için yüzgeç gerekir. Eğer bir memeli suya geçiş yaparsa zamanla evrimsel ilkeler onun bacaklarının yüzgece dönüşmesine neden olacaktır. Bir zamanlar kara memelisi olan fok, balina ya da yunusların ataları suya geçiş yaptıklarında zamanla bu şekilde yüzgece sahip olmuşlardır. Eğer bir kuş su yaşamına geçerse bu kez kanatlar yüzgeç olacaktır. Penguenin vücut yapısı buna göre şekillenmiştir. Tüm hava canlıları kanatlarıyla konforlu bir uçuş sağlar. Eğer bir memeli, hava sahasına geçecek bir evrimsel dönüşüm içindeyse bu kez kanatların ortaya çıkmasına yönelik bir seçilim süreci başlar. Yarasaların ön ayakları bu şekilde evrilerek kanata dönüşmüştür. Sonuçta doğal koşullar şekli belirler. Sudaysanız yüzgeç, havadaysanız kanat gerekir. Sosyal bir canlı iseniz bu kez ahlak gerekir. Temel ahlak kuralları da bu nedenle değişmez. Çünkü sosyal canlılarda yaşamsal olan grup yapısının varlığı ve devamı buna bağlıdır.

Ahlak, insanın toplumsal yapısında önemli bir düzenleyicidir. İnsanın vicdanında bir ahlak yasası bulunur. Bireyler ahlaki yargı yapabilecek, doğruyu yanlışı ayırt edebilecek bir yapıya sahiptir. İnsan ahlakı yaratmamış, ahlaki edinimlerin

şekillenmesi ile insan, insan olmuştur. Ahlaki içgüdülerimiz, içimizde kurulmuş olan vicdan mahkemesinin yargıçlarıdır. Ahlak, toplum olmanın getirdiği yaşam tarzına başarıyla uyum sağlayabilmek için vardır. Ahlakın temel ögelerinin ortaya çıkışı da birlikteliğin ortaya çıkışı sürecindeki doğal süreçler ile olmuştur. Vücudumuzdaki hücrelerin bir arada uyum içinde çalışmasını sağlayan biyolojik mekanizmalarla, grup oluşturan canlıların bir düzen içinde davranmasını sağlayan mekanizmalar benzerdir. Her ikisi de doğa yasaları çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Ahlaki bakış doğuştan mıdır, yoksa sonradan mı kazanılır? Üzerinde uzun bir süre tartışılmış olan bu soruya geçmişte *davranışçılar* ve *genetikçiler* farklı farklı cevaplar vermişlerdir. Davranışçılar insanın tamamen boş bir zihinle dünyaya geldiğini ve davranışların tümünün öğrenmenin bir sonucu olduğunu savunmuşlar, genetikçiler ise evrimsel genetik süreçlerin rolünü savunmuş ve davranışların hemen tamamen kalıtım yoluyla aktarıldığını öne sürmüşlerdir. Bunların bugün her ikisinin de bir bütün olarak doğru olmadığını görüyoruz.

Ahlakın doğuştan boş bir sayfa gibi gelen bir beyin üzerine öğrenme yoluyla sonradan yerleştiği tezi yanlıştır. Bugün, beyin görüntüleme sistemleriyle yapılan ileri çalışmalar, ahlaki ikilemleri çözmeye çalışırken beynin derinliklerindeki duygusal merkezlerin de harekete geçmekte olduğunu gösterir. Bu çalışmalar ahlaki karar alma mekanizmasının, yakın evrim sürecimizi temsil eden beyin kabuğundan öte, evrimsel olarak çok daha eski beyin merkezleriyle de ilgili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan, ahlakın tamamen kalıtımsal olarak ortaya çıktığı fikri de doğru değildir. Dünyaya tüm ahlaki veriler beynimize yüklenmiş bir şekilde gelmeyiz. İnsanların davranışını belirleyen faktörler genetik bir temelin üzerinde şekillenir. Ancak davranışın bütünüyle bu yolla ortaya çıktığı da kabul edilemez. Kuşkusuz, davranışların kazanılmasını belirleyen faktörler içinde, öğrenme, gözlem, grubun diğer üyelerinin telkini yanı sıra içine doğduğunuz

toplumun gelenekleri, kültürü ve inanışları gibi gelişimsel süreçlerin önemli rolü vardır. Bu veriler, ahlaki davranışın hem genetik hem de gelişimsel faktörlerden etkilenebildiğini göstermektedir. Gerek davranışçılar gerekse genetikçilerin yanılmasının temel nedeni, temel ahlaki ilkelerle ikincil ahlaki ilkeleri bir bütün olarak değerlendirmeleri olmuştur. Bunlar birbirinden farklıdır. Temel ahlaki ilkeler biyolojik evrimle ortaya çıkar ve kalıtılabilirken ikincil ahlaki ilkeler kültürel evrimle ilgilidir ve gelişimsel olarak aktarılırlar.

Temel ahlaki ilkelerin genetik nedenini anlamak için çocukların gelişim aşamalarında ahlaki özelliklerinin nasıl ortaya çıktığına bakmak yol göstericidir. Çocuklar büyürken, ahlak gelişiminde belirli bazı aşamalar sırası vardır.[4] İki yaşına kadar çocukların zihinlerinde bir yasak davranışlar listesi bulunur. Üç yaşına kadar iyi ve kötü kavramlarını kendi davranışları da dahil olmak üzere hemen her şeye ve her eyleme uygularlar. Üç ile altı yaşları arasında, bir standardı ihlal etmiş olmaktan dolayı suçluluk duyarlar. Ayrıca mutlak standartlar ile yalnızca gelenekler arasında ayırım yapmayı öğrenirler. Böyle bir program, beyinde görme, konuşma, yürüme gibi zamanla şekillenen diğer önemli fonksiyonların oluşumuna benzer. Beynin olgunlaşması, çocuğun dış dünya ile ilgili deneyimlerle karşılaştığında bununla bağlantılar kurarak sinir sisteminin buna uyum sağlamasıyla gerçekleşir. Bebeğin görmesi, konuşması ya da adım atabilmesi bir anda ortaya çıkmaz. Aşama aşama olur. Ahlaki sezgi de bunun gibidir. Belirli yaşlarda bazı belirli ahlaki özellikler şekillenir. Çocuk gelişiminin tüm insan toplumlarında aynı aşamalar sırasını takip etmesi ve bunların beynin diğer becerilerinin gelişimine benzer oluşu evrensel bir genetik programın ortaya çıkmış olduğunun göstergesidir.[5]

---

[4] Jerome Kagan, *Morality and its Development. In W. Sinnott-Armstrong (Ed.), The Neuroscience of Morality: Emotion, Brain disorders, and Development.* MIT Press. (Vol. Moral Psychology). vol 2, 2008. 297-313.

[5] Nicholas Wade, *İnanç İçgüdüsü; Din Nasıl ortaya Çıktı ve Neden*

Ahlakın kalıtımsal yanını en tatmin edici olarak görmenin yolu bebeklere başvurmak olabilir. Bebeklerle konuşarak onların fikirlerini almak mümkün değildir. Ancak yapılan özel düzeneklerle onların bu konudaki tepki ve davranış örneklerini görme şansına sahip olabiliriz. Bu konuda birçok araştırma yapılmaktadır. Özellikle Yale Üniversitesi Psikoloji Bölümü bebek biliş merkezinde Karen Wynn, Paul Bloom ve ekibinin gerçekleştirdiği araştırmalarda 3-6 aylık bebekler üzerinde yapılan bir araştırma, çok ışık tutucu olmuştur. Bebeklerin kukla şovlarını izleyebilmesi sayesinde çok küçük yaşta olsalar da onlar hakkında bugüne kadar bilinmeyenleri öğrenmemizi sağlayabilecek keşifler yapılabilmiştir. Videolarına internet aracılığıyla kolayca ulaşılabilen bu araştırmalar, üç aylık bebeklerin dahi doğru ve yanlış, iyi ve kötü, adil ve adil olmayana dair içsel bir hissiyata sahip olduklarını göstermektedir.

Bebeklerde ahlak testi

Ahlakın önemli göstergelerinden birisi iyi davranışın takdir edilmesidir. Bu merkezde, bebeklerin iyi davranışı ödüllendirip ödüllendirmediklerine yönelik yapılan deneylerden birisi buna dair çok önemli ipuçları vermektedir. Deneyde bir kutuyu açmaya çalışan bir kukla kullanılıyor. Bu sırada bir oyuncak hayvan gelip kuklaya yardımcı oluyor. Aynı sahne tekrarlanıyor. Bu kez başka bir oyuncak hayvan gelerek kuklanın kutuyu açmasını engelliyor. Bebekler bunu gözlüyor. Daha sonra bu iki oyuncak, bebeğe uzatılıyor. Bebekler, yakınlık hissinin bir göstergesi olarak, yardımcı olan oyuncak hayvana uzanıyorlar. Araştırmaların tekrar tekrar yapılması da sonucu değiştirmiyor. 2007 yılında Nature dergisinde yayınlanan bu çalışma ve benzeri diğer çalışmalar, bebeklerin iyilikten yana olduğunu gösteriyor ve onların büyük oranda yardımsever bireylere karşı pozitif bir tutum

Hala Var Olmaya Devam Ediyor? (*The Faith Instinct: How Religion Evolved and Why It Endures?*), 2010, çev. Sözen M., Say Yayınları, 2012. s. 36.

sergilediğini, başkalarına yardımcı olmayanları da reddettiklerini gösteriyor. Deneyin bir başka versiyonunda, bebeklere kötü davranış örneği sergileyen bir kukla izletiliyor. Kukla, topla oynarken kendisine atılan topu geri atmak yerine topu alıp kaçıyor. Daha sonra bu kukla bir kutuyu açmaya çalışıyor. Bir önceki deneydeki sahne burada tekrarlanıyor. Bir oyuncak hayvan gelip kuklaya yardımcı oluyor. Daha sonra da başka bir oyuncak hayvan gelerek kuklanın kutuyu açmasını engelliyor. Bebekler bu kez büyük bir oranda engelleyen oyuncağa uzanıyorlar. Bir önceki deney bebeklerin ahlaki, yardımsever davranıştan yana olduğunu gösterirken bu deney de topu alıp kaçan kuklanın ahlaki olmayan davranışının bebekler tarafından cezalandırıldığını gösteriyor.[6]

Bir başka araştırma merkezi olan Leipzig Max Planck Evrimsel Antropoloji Enstitüsünde gelişim psikoloğu Michael Tomasello ve çalışma arkadaşları, küçük çocukların doğuştan gelen becerilerini ortaya koyan çok sayıda araştırma yürütmektedirler. Bu araştırmalar, çocukların başkalarını düşünen bireyler olarak dünyaya geldiğini göstermektedir. Çocukların yardımseverliklerinin gözlerimizin önünde sergi-

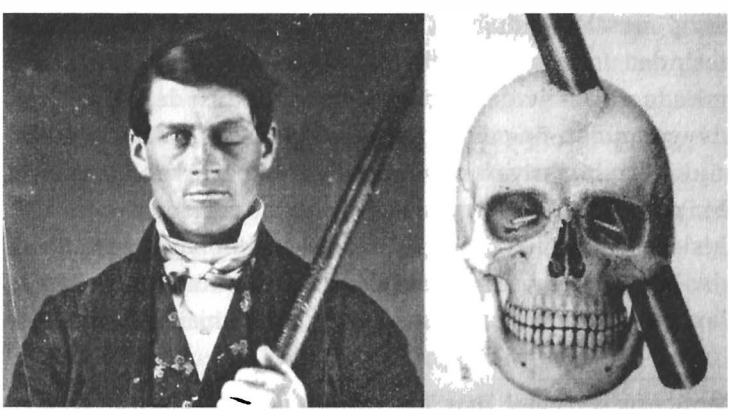

Resim 27: Bebekler, kukla deneylerinde kutuyu açmaya çalışan kuklaya yardım eden oyuncağı (A), engelleyen oyuncağa (B) tercih ederler. Konuşma öncesinde, 6-10 ay gibi erken dönemde ortaya çıkan bu beceri, ahlaki düşünce ve eylem olarak böyle bir sosyal değerlendirmenin biyolojik bir adaptasyon olduğu görüşünü desteklemektedir.

[6] Hamlin JK. Wynn K. Bloom P. Social evaluation by preverbal infants. *Nature*, 450 (7169), 2007. 557-559.

lendiği bir başka örnek de Felix Warneken'in bir çalışmasıdır. Bu çalışmada, çocuğun karşısında yük taşıyan ve iki eli de dolu olan bir kişinin dolabı açmaya çalıştığını gördüğünde annesinin yanından ayrılıp koşarak dolabı açtığı ve ona yardımcı olduğunu görmekteyiz. Bu video araştırıcının adıyla internetten izlenebilen çok güzel bir örnektir. Tüm bu çalışmalar, bebek ve çocukların doğuştan gelen bir beceri olarak iyiliği takdir ettiklerini, net bir adalet hissine ve karmaşık yardım davranışlarına girişme becerilerine sahip olduklarını göstermektedir. İyilik, fedakârlık ve tarafsız bir adalet duygusu, bebek ve çocukların zihninde tohumları bulunan kavramlardır.

Ahlaki davranışın beyinde yeri vardır. Bu bölge, insanın sosyal evrimiyle birlikte kendine yakın diğer türlerden farklı bir şekilde belirginleşmiş beyin ön loblarıdır. Beynin prefrontal korteks olarak adlandırılan bu bölgesi, ahlaki sezgilerin kültürel şekillendirilmesi ile belirgin bir şekilde ilişkilidir. Bu bölgede bir hasar, bir tümör ya da kanama gibi hastalık olan kişilerde zayıf yargı ve anti sosyal davranış gibi sosyal davranış bozuklukları ortaya çıkabilmektedir. Bu kişilerin yakınları onların daha önce toplumsal kurallara uyumlu bireyler oldukları halde bu hasar ya da hastalıklardan sonra artık çevreyi umursamayan ve sosyal kuralları

Resim 28: Phineas Gage; Kazaya neden olan demir çubukla

ihlal eden davranışların ortaya çıkmakta olduğunu söylerler. Ahlâki davranışların beyinde bir bölgesi olduğu ilk kez 1848 yılında Amerika'da Phineas Gage isimli bir demiryolu işçisinin başına gelen bir kaza ile anlaşılmıştır. Bu demiryolu kazasına beynin ön lobuna bir mermi gibi girip geçen büyükçe bir demir çubuk neden olmuştur. Bu kaza o kişinin ölümüne neden olmamış, ancak bu kişide sosyal uyuma yönelik bazı davranışsal değişiklikler ortaya çıkmış ve ahlaki davranışlarında başlangıçta daha belirgin olacak şekilde bozulmalar gözlenmiştir. Daha sonra yapılan araştırmalar beynin bu bölümünün insanın sosyal yapısıyla ve ahlakla ilgili olduğunu göstermiştir. Günümüzde fonksiyonel MR gibi ileri beyin görüntüleme sistemleri ile yapılan çalışmalarla beyinde ahlaki yargının olduğu bölge görüntülenmektedir. Tek başına ahlaka adanmış olmasa da bu bölge ve komşu birçok beyin alanı, ahlaki yargıya önemli katkılarda bulunmaktadır. Beyinde, ahlaki kararlara ayrılmış olan özel sinir sisteminin olması, ahlâkın genetik bir temeli olduğunun ve bir evrimsel sürecin sonunda ortaya çıktığının önemli bir kanıtıdır.

Psikoloji alanında yapılan araştırmalar, ahlaki kararların kaynağının bilinçli düşünce olmadığını gösteriyor. Ahlaki psikoloji alanında yaygın görüş, uzun süredir ahlaki yargının muhakeme üzerine olduğu yönündeydi. Ancak son kanıtlar ahlaki yargının akıl yürütmeden çok bir duygu ve duygusal sezgi meselesi olduğunu göstermektedir. Harvard Üniversitesinden Joshua Greene'in, Jonathan Haidt ile birlikte 2002 yılında ahlaki yargı üzerine kaleme aldıkları derleme yazısı, duygulanımın önemini ortaya koymaktadır.[7] Burada gösterildiği üzere; ihtiyacı olan birine yardım ederken bunun için bir zorunluluk hissetmek, bu durumun içimizde uyandırdığı hisle ilgilidir. Ahlaki yargı, düşünerek alınan bir karar değildir. Böyle bir davranış için bir zorunluluk hissederiz. İnsanları bir ahlaki bakış açısının yanlış olduğuna ikna etmek için

[7] Greene J, Haidt J. How (and Where) Does Moral Judgment Work? *Trends in Cognitive Sciences* 6(12), 2002. 517-523.

uğraşıyorsanız, sadece bilimsel delillerle yola çıkmak pek işe yaramaz. Bu konuda kişileri ikna edebilmek için konuyu farklı hissedebilmeleri açısından bunu duygularla bağlantılı bir açıdan görmelerini sağlamak daha etkili bir yoldur. Ahlak daha ziyade hissetme üzerine yapılanmıştır.

Ahlak grup bütünlüğü için gereklidir. Bu tüm gruplar için böyledir. Ahlaksızca işler yapanlarda bile! Kanunsuz eylemlerde bulunmak üzere kurulmuş bir gangster çetesinde bireyler birbirlerine karşı bir sorumluluk içinde yaklaşmak ve grup içi kurallara uymak durumundadır. Grubun ahlaksızca eylemlerindeki başarısı, grup üyelerinin birbirlerine karşı ahlaki diyebileceğimiz yaklaşımına bağlıdır. Bu, ahlakın grup içiyle sınırlı olduğunu gösteren vurgulayıcı bir örnektir. Ahlak grubun başarısı için önemlidir. Ancak grup içinde bulunan tüm bireyler eşit düzeyde ahlaklı değildir.

Neden Tümüyle Ahlaklı Değiliz? Ahlaksızlık Neden Var?

Ahlakın tanımına uyan ahlaki erdemlere sahip bireylerin toplumdaki varlığı oldukça yüksektir ama tüm bireyler eşit düzeyde ahlaklı değildir. Nasıl insanların diğer özelliklerinde farklılıklar mevcutsa ahlaki değerler de toplumda her bireyde eşit değildir. İçgüdüler bahsinde değindiğimiz gibi toplumdaki bireylerin ahlaki yapıları kalıtsal olarak gelen bir spektrum gösterir. Toplumdaki ahlaki spektrumun bir ucunda ahlaki değerleri çok önde tutan bireyler bulunurken, diğer ucunda ise ahlaki ilkelere aykırı yapıya sahip bireyler bulunur. Her iki uçta yer alan bu gruplar azınlıktır. Bu şekildeki çan eğrisinin ortasında ise normal ahlaki değerlere sahip büyük çoğunluk yer alır. Spektrumda ahlaki değerlere düşük olarak sahip olan bireylerde bu durum Antisosyal kişilik bozukluğu olarak nitelendirilir.

Antisosyal kişilik bozukluğu, başkalarının duygu ve düşüncelerine yönelik farkındalığın bozulduğu, ahlaki sezgilerin kaybolduğu bir durumdur. Bu bozukluğa sahip olan in-

sanlar empati kurma yetisinden yoksundurlar. Sıklıkla suça karışırlar. Hapishanelerdekilerin çoğu bu bozukluğa sahip bireylerdir. Bu kişilerde yapılan beyin görüntüleme araştırmalarında beynin ön singulat, insula ve alt pariyetal alan gibi bazı alanlarında anormallikler olduğu görülmektedir.[8] Antisosyal kişilik bozukluğu olan bu olgular, başkalarının istekleri, gereksinimleri ve hatta zayıflıklarının ne olduğunu anlamalarına yardım eden bütün bilişsel yapılara ve zihinsel yeteneklere sahiptirler. Ancak buna karşın aldattıkları kişilere verecekleri zarardan ya da onların üzülecek olmalarından duygusal olarak etkilenmezler. Ahlaka ve toplumsal düzene karşı ağır insanlık suçları işlemeleri onların içsel bir acı ya da rahatsızlık duymalarına neden olmaz. Yaptıkları için cezalandırılacak olmaları da çoğu zaman yeterince engelleyici olmamaktadır. Dünyada insan kaynaklı sorunların büyük bir kısmının nedeni empati özelliği olmayan insanlardır.[9]

Ağrı hissinin olmaması, bir avantaj gibi görülebilir. Ancak daha önce de değinmiş olduğumuz doğuştan ağrı hissi kaybı olan *Ağrı Duyarsızlığı Sendromu* tanısı olan bireyler bu hissin getirdiği korunmadan mahrumdurlar. Vücuda zarar veren davranışların farkında olamazlar. Bu kişilerin vücutlarında çok sayıda yara, kırık ve çıkıklar ortaya çıkar. Bir birey için acı hissine sahip olmamak nasıl zararlı bir durumsa, bir toplum içinde de empati eksikliğinden dolayı başkalarının acı hissinin duyulmaması zararlı bir durumdur. Böyle bir toplum kolay çözülür.

Ahlak dışı, anti sosyal davranışların ya da psikiyatrik bozuklukların anlaşılmasında evrimsel bakış açısı, yararlı bazı yaklaşımlar sağlar. Ancak ahlaki değerlere aykırılığı ve

---

[8] Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods)*, 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s. 83.

[9] Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler (The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society)*, 2009, çev. Yılmaz K., Akılçelen kitaplar, 2014. s. 325.

psikiyatrik sorunları, sadece kalıtsal ve evrimsel süreçlerin belirlediği mekanizmalarla açıklamaya çalışmak doğru değildir. Gelişimsel süreçler de dikkate alınmalıdır. Çevresel koşullar ve kişilerin içinde bulunduğu şartlar onların davranışlarını etkileyebilir. Yani bir birey yüksek ahlaki yargı kapasitesine sahip olan ve empati düzeyi yüksek bir genetik yapıyla dünyaya gelse bile yetiştirildiği ortam, yetiştirme tarzı ve toplumun özellikleri belirleyici olur. İçinde bulunduğu şartlar onun ahlaki değerleri zayıf olan ve düşük empati düzeyine sahip bir profil sergilemesine yol açabilir. Ya da bunun tersi olabilir. Empati düzeyi ve ahlaki yargısı güçlü olmayan genetik profile sahip olan bir birey, toplumda derin bir sevgi ve yüksek empati düzeyinde yetiştirildiğinde, kötü genetik miras, gelişim aşamasında baskılanacak ve birey toplum içinde ahlaki değerleri ile kendini gösteren bir yaşam örneği verebilecektir.

Ahlak ilkelerinin toplum tarafından korunması

Baskın kültürler, liderler ya da dini veya siyasi güçlerin etkileriyle ahlaki normlar değişebilir. Toplumsal kurallara uymamızı, ahlaklı davranmamızı ve grup için fedakârlık yapmamızı bir yandan vicdanımızdaki ahlak yasası belirler. Diğer yandan reddedilme ve yalnız kalma korkusu da bunu belirleyen bir başka nedendir. Toplumun belirlediği ve gözettiği kurallara mutlak bir şekilde uyma ihtiyacı duymamızın temel nedeni yalnız kalma korkusudur. Toplumdan reddedilmek büyük bir risktir.

Doğuştan gelen empati düzeyi ya da ahlaki yargı seviyesi ne olursa olsun bireyler toplumun ahlak yasalarına ve normlarına uymak zorundadır. Bu, toplumsal kontrol mekanizmaları tarafından yönetilir. Her ne kadar bireyler arasında ahlaki değerler açısından uç sınırlarda olanlar bulunsa da toplumun ahlakı, temel ahlaki ilkeler çerçevesinde çoğunluk tarafından belirlenir. Hiç kimse toplumu göz ardı edemez. İçsel ahlaki değerleri zayıf olan bireyler kendi yapı-

sal özellikleri dışına çıkıp bir anlamda rol yaparak topluma uyum sağlamak zorundadır. Bireyler toplumun tepkilerine karşı her zaman dikkatli davranırlar. Kimse grup hayatına katkıda bulunmadan onun meyvelerini toplayamaz. İnsan toplulukları, asalaklara ve hilekarlara karşı özellikle duyarlıdır. Ahlaki kavramlar, asalakları kontrol etmek için gerekli olan grubun iç yapısına özgü temel çerçeveden türemiştir. Ahlak kurallarına grup tümüyle sahip çıkar. Kamuoyunun sınırlayıcı etkisi o kadar belirleyicidir ki güç sahipleri, siyasi iktidarlar hatta diktatörler bile bunu gözetmek durumundadır. Her ne kadar toplum değer verdiği ya da boyun eğdiği üst konumdaki bireyler için ahlak kurallarını esnetse de bu daimî olmaz. Gecikse de toplum tepki gösterir. Bireylerin vicdanındaki ahlak yasası, ahlaki kuralları ihlal eden rejimlere karşı geç de olsa devreye girebilen devrimci bir evrim yasasıdır.

Ahlak, toplum içi düzen için belirleyici olduğu gibi cinsellik ve cinsel tercihler de ahlaki olarak gözetilen önemli bir başlıktır. Ahlaki ilkeler olarak toplumun yaygınca tanımakta olduğu kurallar biyolojik kurallarla uyum içindedir. Bunlardan birisi ensesttir.

Ensest, hemen tüm toplumlarda ahlak dışı bir davranıştır. Akrabalık, eş seçiminde bir tehdittir. Bu ilke içimize işlemiştir. Ensestten kaçınmak, doğal olarak sahip olduğumuz ahlaki bir eylemdir. Akraba olduğumuz kişilerle hatta birlikte büyümüş olduğumuz kişilerle cinsel bir yakınlaşmadan uzak durmamıza neden olan bir tiksinme hissine sahibiz. Aynı hatalı geni taşıma şansı yüksek olan akrabalar arası üreme, sonraki nesilde genetik nedenli hastalıkların görülme olasılığını artırır. Ensest ilişki için doğada bir engel olmadığı halde, birçok canlıda doğal seçilim mekanizmaları, ensesti önleyecek ve genetik çeşitliliği artıracak şekilde üreme stratejilerinin evrimleşmesine zemin hazırlamıştır. Bitkilerde çiçeğin ortasında polen üreten erkek organla, dişi organ birbirine çok yakın olduğu halde birbiriyle temas etmeyecek yapıdadır. Çoğu omurgalı türünde ensest ilişkiden kaçınma-

nın yolları evrimleşmiştir. Ensest tehlikesinden dolayı, bir dişi için akraba olmayan erkekler, akraba olanlara göre çok daha çekicidir. Dişi fareler, akraba erkekleri idrarlarıyla salgıladıkları kokulardan tanır ve çiftleşmekten kaçınır. Grup halinde yaşayan birçok türde yavrular büyüdüklerinde ensest ilişki riski nedeniyle grubu terk eder. Bu, şebeklerde erkek göçü, büyük maymunlarda ise dişi göçü şeklinde olur.[10] Bu göç eğilimi, bilinçli bir tercihten ziyade doğal seçilimin bir sonucudur. Büyük kuyruksuz maymunlarda evrim tarihi boyunca göç eden dişiler, etmeyenlere oranla daha sağlıklı yavrular yetiştirmiştir. Hemen her türlü partnerle cinsellik yaşayan Bonobolarda ise devamlı birlikte oldukları halde anne oğul arası cinsellik hiçbir şekilde görülmez. İnsanın genetik analizinde de dişilerin erkeklere oranla çok daha fazla yer değiştirmiş olduğu görülmektedir. Çocukluğunun bir döneminde yakınlık içinde büyüyen iki kişinin yetişkinlikte birbirlerini cinsel bakımdan çekici bulma olasılıkları oldukça düşüktür. Evrim, bir pratik kuralı kafamızda programlamıştır. Birlikte büyüdüğün kişilerle cinsel ilişkiye girme; çünkü onlar büyük olasılıkla kardeşlerin ya da akrabalarındır.[11] İnsanda eş seçiminde genetik olarak farklı olan eşi seçerek akrabalar arası evlenme ihtimalini azaltmak için bir yol da koku olabilir. Eş seçiminde kokunun rolünü ortaya koymak için yapılan bir çalışmada, kadınlara terle bulaşan erkek tişörtleri koklatılıp koku beğenileri sorgulanmıştır. Araştırmacılar, kadınların kendilerinden farklı genetik yapılara sahip olan erkeklerin kokularını tercih etmeye eğilimli olduklarını ortaya koymuşlardır.[12] Bunun dışında birçok in-

---

[10] Frans de Waal. *Bonobo ve Ateist: Primatlar Arasında İnsanı Aramak.* (*The Bonobo and the Atheist*), 2013, çev. Biçen A., Metis Bilim, 2013. s. 36.

[11] Michael Shermer, *İnanan Beyin.* (*Believing Brain*), 2011, çev. Elhüseyni N., Alfa Yayınları, 2015. s. 91.

[12] Wedekind C. Seebeck T. Bettens F. Paepke AJ. MHC-dependent mate preferences in humans. *Proceedings. Biological sciences*, 260(1359), 1995. 245-249.

san topluluğunda kültürel olarak da eş tercihinde akrabalık olmamasına dikkat edildiği görülür.

Üreme dışı cinsellik ve ahlak

Ahlak ile ilgili mutlak kurallar ve kesin yargılar, körü körüne din ve ideolojik dogmalar üzerinde temellendirilmemelidir. Bu gibi kaidelerin doğal nedenler göz ardı edilerek bir yönlendirme yapacak şekilde ortaya konulması yanlıştır. Papalık 1968 tarihli *Humane vitae* genelgesinde yapay doğum kontrol yöntemlerini yasaklamıştır. Bunun ilk başta son derece akla yatkın gibi görülen bir nedeni vardır. Bu genelge, Tanrı'nın cinsel birleşmeyi yalnızca çocuk sahibi olma amacıyla sınırlandırmış olduğunu söyler. Ancak bu bakış açısı, yaşamsal bir gerçeği devre dışı bırakan yanlış bir mantığa dayanır. Bugün çok sayıda bilimsel kanıt, canlıların üremeyi amaçladıkları için değil karşı cinsin çekici özelliği ve cinsel ilişkinin zevk verici etkileri nedeniyle cinsel ilişkiye girdiğini göstermektedir.[13] İnsanlarda bunun daha özel bir yanı bulunur. İnsanların dişisi diğer dişi primatların dişilerinden ayrı bazı özellikler taşır. Cinsel organlar gizlidir. Üremeye uygun olan kızışma dönemini belli edecek şekilde değildir. Kadın da erkek de bir bağlılık içine girdiklerinde sürekli ve doğadakine göre daha sık cinsel birleşme arzu eder. Bu ilişki, çocuk sahibi olduğunda da devam eder ve kadının çocuğunun babasının desteğini alacağını garanti altına alır. Burada üremeyi gözetmeyen, zevk için bir cinsel birliktelik söz konusudur. Bağlılığın kadın için sağladığı koruma, hayati öneme sahiptir. İnsan bebeklik döneminde oldukça uzun bir süre bakıma muhtaçtır. Burada anneye ve bebeğe cinsel ve duygusal olarak bağlı olan bir babanın sağlayacağı destek çok önemlidir.

Bir diğer ahlaki dogma örneği de homofobidir. Burada da üreme amaçlı olmayan cinselliğin bir sapıklık ve günah ol-

[13] Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler* (*The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society*), 2009, çev. Yılmaz K., Akılçelen kitaplar, 2014. s. 69-70.

duğu düşüncesinden yola çıkılır. Toplum genelde çoğunluğun dışında kalan birey eğilimlerini sıra dışı görür ve yadırgar. Toplumun genel bakışı, bireyin dış görünüşünün, ona kimliklendirilen cinsiyetle uyumluluk göstermesi beklentisiyle şekillenmiştir. Ancak eşcinselliği adaptasyona yönelik olmayan bir davranış olarak nitelendirmek ya da doğaya aykırı olarak yorumlamak, yerinde olmayan toplumsal reflekslerden başka bir şey değildir. Bu durum dışlayıcı duygulardan uzak bir bakış açısını gerektirir. Cinsiyeti belirleyen mekanizmalarla cinsel kimliği belirleyen mekanizmaların farklı olması, cinsiyet ile cinsel kimliğin birbirinden ayrı olmasına neden olabilmektedir. Eşcinsellik sadece insana özgü değildir. Eşcinsel davranış sergileyen birçok canlı türü vardır. Yaklaşık dört yüz elli hayvan türünde homoseksüel davranış gözlemlenmiştir. Yunusların, balinaların, fillerin, zürafaların, makakların eşcinsel eğilimlere sahip olduğunu gösteren bariz örnekler bulunmaktadır. Bonobolar, eşcinsel davranışın en tipik örneklerini gösterir. Hemcinsleriyle cinsel yakınlık içindedirler. Sosyal bağları sürdürmenin bir yolu olarak bu davranışı benimsemişlerdir. Bazı insanlar, hemcinsleriyle cinsel tatmin olabilir, bir aile olarak birlikte yaşayabilir ve üreme sürecine yapay müdahaleyle çocuk sahibi de olabilirler. Eşcinsel çiftlerin birbirine duyduğu sevgi, bağlılık, aşk ve cinsel haz gibi duygular, heteroseksüel ilişkideki biyolojik yollarla olur. Dünya nüfusunun yaklaşık %4'ünün eşcinsel olduğu tahmin edilmektedir. İnsan eşcinselliğinin kendine özgü bir yanı vardır. İnsanların eşcinselliğinde hayvanlar âleminden farklı olarak karşı cinsle olan ilişki tamamen dışlanabilmektedir. Bu, her zaman böyle olmadığı halde eşcinseller arasında genel bir eğilimdir. Bunun nedeni ötekileştirmenin getirdiği, dışlayıcı bir gruplaşma eğilimi olabilir. Modern batılı toplumlarda eşcinselliğe bakışta gittikçe artan kabule yönelik bir değişim görülmektedir. Bu değişim daha fazla insanın cinsel tercihlerini sergilemesine izin vermiştir. Bu serbestliğin eşcinsel eğilimleri artırdığını mı ya da aslında var olan, ama gizlenen eşcinsel eğilimlerin ortaya

çıkmasına mı neden olduğunu anlamak zordur. Toplumların farklı cinsel tercihleri ve daha az üredikleri için eşcinselliği onaylamamaları hatalıdır. Eşcinsellerin toplumda daha fazla kendileriyle yarışan özelliklere sahip oldukları ve üretken oldukları açıktır. Eşcinselliğe karşı olduğu bilinen toplumlarda dahi eşcinselliğini gizlemeden yetenekleriyle toplumun sevgi ve saygısını kazanmayı başarabilmiş bireyler vardır. Eşcinsellik üreme için bir engel olabilir. Ancak üretme için değildir.

Güven ve Adalet

Bu iki kavram geniş kapsamıyla ahlak içinde değerlendirilebilir. Ahlaklı olmak aynı zamanda güvenilir ve adil olmak demektir. Güvenmek ve güvenilir olmak, toplum içindeki bireylerin ahlaka uygun davranacağına yönelik grubun bir gizli sözleşmesi gibidir. Ahlakın kontrol edilebilmesi için bugün geliştirdiğimiz kalkanlar olan hukuk mekanizması ve kanunlar ortaya çıkmadan çok önce bu sosyal içgüdüler toplumsal istikrarı güvence altına almış ve bugün halen bizimledir. Bunlar grup içinde bireylerin karşılıklı olarak sahip olması gereken ve grubun başarısında önemli rolü olan durumlardır. İş birliği ve grup içi dayanışma, ancak bireylerin birbirine güveniyle olur. Güven, bireysel doğal seçilime aykırıdır. Başkalarına güvenmenin sosyal evrim sürecinde bir sosyal içgüdü olarak evrildiğini söylemek mümkündür. Güveni belirleyen genetik nedenlerin olduğunu gösteren bulgular mevcuttur. Nadir görülen bir genetik anormallik olan *Williams sendromu* olan bireyler tam güvenle dolu bir kişisel özelliğe sahip olarak dünyaya gelirler. Bu kişiler, toplumsal güveni çok yüksek, inanılmayacak ölçüde dost canlısı olan bireylerdir ve başkalarıyla birlikte olmaktan ve konuşmaktan büyük keyif alırlar. Kötü niyetli düşünceleri fark etmezler.

Bir grup içinde güvenin kaybolması zamanla toplum içindeki ahlaki yapının bozularak çökmesine ve grubun çözülmesine neden olur. İşbirliğine dayalı tüm sistemlerde en

Resim 29: Williams Sendromu

büyük sorun, bazı insanların verdiklerinden çok daha fazlasını almaya kalkmalarıdır. Üst düzeyde bir güven ile kurulu bir toplumda ahlaki bir yapı içinde antisosyal kişilik bozukluğu olan bireylerin varlığı, kuzular arasında bırakılmış kurt gibidir. Tüm bireylerin eşit derecede empati kurduğu, ahlaki değerlerin suistimal edilmediği, insanların birbirlerine güveninden dolayı bir zarar görmediği bir dünyada yaşayabilmek muhakkak ki çok güzel olurdu. Ahlaki değerlerden istifade eden güven mekanizmasını suistimal ederek haksız yarar temin eden hileciler ve psikopatlara karşı korunma mekanizmalarına yeterince sahip değiliz. Bu durum bir yandan gerekli, ancak ahlaki değeri yüksek olan bireyleri için incitici olabiliyor. İnsanların yaşadıkları toplumda yüksek ahlaki değerlerle birlikte karşılıklı bir güvenin varlığı, onların daha mutlu olmasını sağlar. Ülkelerin mutluluk düzeylerinin ölçüldüğü araştırmalarda en zengin ülkeler değil, vatandaşlarının birbirlerine en fazla güvendiği ülkeler ilk sıralarda yer almaktadır.[14]

Sosyalleşme, grup içinde bireysel olarak haklarımızı savunacak ve grup içindeki dengeleri gözetecek bir donanıma da sahip olmamızı sağlamıştır. Sıklıkla güven test edilir. Gü-

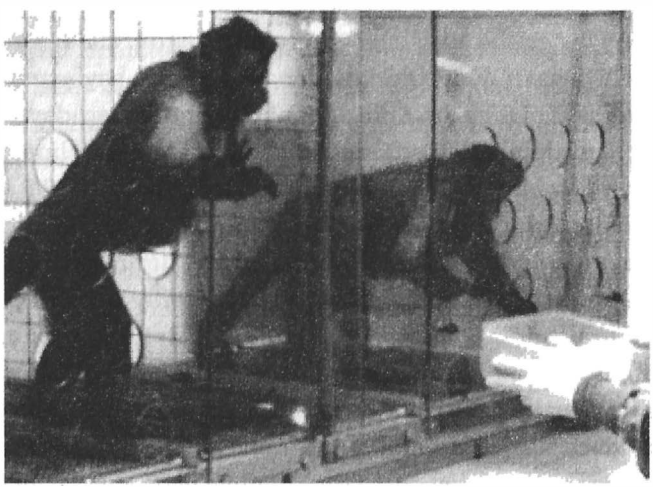
[14] Zak PJ. The Neuroeconomics of Trust. 2005.

venilir olduğunu gösterme sıklıkla onaylanmayı gerektirir. Güvenilir olduğunuz, tanıdık olmanızın yanı sıra, beden dili ve yüz ifadeleri üzerinden de test edilir. Modern görüntüleme teknikleri, yüz ifadelerinin bizde bıraktığı etkiyi gösterebilmektedir. Araştırıcılar MR cihazında bazı insan yüzlerine bakarken beyin taraması yapılan gönüllülerde bu yüzlere güvenip güvenmeyeceklerine karar vermeleri sırasında beyinlerinde neler olup bittiğini görmeyi denediler. Gönüllüler mutlu yüzleri, ifadesiz, kederli ya da öfkeli yüzlere nazaran daha güvenilir buluyordu. Bu yargılar, güvenilirlikle ilgili olarak beyindeki tehdit algılama ve yorumlama merkezi olan amigdalayı aktif hale getiriyordu. Diğerlerinden gelen mesajları ve tepkileri değerlendirerek davranışı yönlendirme yeteneği, insanın sosyal evrimindeki en önemli aşamalardandır.

Toplumsal yaşamın bir sonucu da bireylerin kendilerini bulundukları grupların eşit üyeleri olarak hissetmeye olan ihtiyaçlarıdır. Karşılıklılık ilkesi çerçevesinde bir arada yaşayan bireylerin gruba aidiyetleri, adalet duygusu ile pekiştirilir. Bireylerin bir arada yaşamasını kolaylaştırarak birlikteliğin avantajlarından yararlanmalarını sağlayan kurallar vardır. Adaletin temel ilkesi bireyler arasındaki karşılıklılıktır. Gruba karşı ise esas olan katkın kadar pay almaktır. Bir eşitsizlik varsa ve bir bireyin yararına olan şey diğerine zarar veriyorsa bu kabul edilemez.

Adaletsizliğe verilen tepki önemli bir sosyal içgüdüdür. Grup bağlılığı çoğu zaman almadan vermeyi gerektirir. Bunun örneklerini sosyal yaşayan canlılarda görebiliriz. Ancak yapılan fedakarlıkların tek taraflı olmaya zorlanması, hakkaniyet sınırlarının ötesine geçerse, bu kez tepki kaçınılmazdır. Köpekler, insanlar tarafından öğretilen numaraları çoğu zaman hiçbir ödül almadan tekrar tekrar sergilerken, başka bir köpeğin aynı numara karşılığında bir ödül kazandığını görünce bunu bırakırlar. Primatlarda bunun güzel örnekleri vardır. Bu durumu en iyi gösteren örnek Frans de Wall'ın kapuçin şebekleri üzerinde yaptığı ve *eşitsizlik nef-*

reti olarak adlandırdığı davranışı gözlediği deneydir. Orta ve Güney Amerika'da yaşayan kapuçin şebekleri bilinen en zeki şebeklerdir. Bu deneyde, kapuçinlere küçük çakıl taşları verilmiş ve onları para gibi kullanarak alışveriş yapmaları öğretilmiş. Aynı zamanda yandaki diğer bir kapuçin şebeğini de görecek şekilde her iki şebeğin arasına şeffaf bir bölme konulmuş. Başlangıçta çakıl taşlarını salatalık ile büyük bir memnuniyetle değiştirmekte olan kapuçin, yandakine çakıl taşı karşılığında daha cazip olan üzüm verildiğini gördüğünde, salatalık almayı reddetmiş. Sinirlenip taşları ve hatta salatalık dilimlerini deney odasından dışarı atmış. Tekrar tekrar yapılan deneylerde aynı tepkiler gözlenmiş.[15] Bu durum, şebeklerin eşitsizlik ile karşılaştıklarında normalde asla reddetmedikleri bir yiyeceği şiddetle reddedebildiklerini gösteriyor. Bize hiç yabancı gelmeyen bu tepkinin videosunu "kapuçin" ve "adalet" sözcükleri ile arayarak internetten izleyebilirsiniz.

Resim 30: Kapuçinlerin eşitsizliğe tepkisini gösteren deney

[15] Brosnan SF. De Waal FBM. Monkeys reject unequal pay. *Nature*, 425, 2003. 297-299.

Şempanzelerin karşılıklılık seviyesi bize benzer şekilde çok yüksektir. Kendilerini destekleyeni desteklerler. İyilikleri unutmazlar. Olumsuz anlamda da karşılık verir ve intikamı bilirler. Aldatıldıklarını düşündükleri zaman cömert davranmayı bırakırlar. Hatta aldatan şempanzeyi cezalandırırlar. Grup içi paylaşmayı sağlayan doğal dengelere sahiptirler. Şempanzelerde kapuçin şebeklerine kıyasla eşitlik ve adalet hissini kontrol eden daha öte bir durum vardır. Yukarıda kapuçin şebeklerine yapılan deneyin aynısı şempanzelerde yapıldığında bu daha iyi anlaşılmıştır. Şempanzeler, havuç alan diğer grup üyesi olan arkadaşlarının gözünün önünde kendilerine daha lezzetli olan üzüm verildiğinde, üzüm yemeyi reddetme eğilimi göstermişlerdir.[16]

Şempanzeler birlikte avlandıklarında, sadece avı yakalayan değil avın yakalanmasına yardım edenler de avdan paylarını alır. Hassas bir şekilde yapılan paylaşımla emeklerin karşılığı alınır. Yardımcı olmayan en baskın erkek bile olsa, eli boş kalabilir. Eğer ava sahip olanlar paylaşmayı reddederlerse ileride yardım alamazlar. Diğer yandan grup içinde mutlak bir eşitlik ilkesine aykırı olan bazı durumlar vardır. Cinselliğe hazır dönemdeki dişiler avlanan etin paylaşımında en avantajlı olanlardır. Erkekler onlara daha cömert davranır.

İnsan topluluklarında da grupların heterojen olması ve hiyerarşik olarak şekillenmiş olması nedeniyle grup içi ilişkilerde tam bir eşitlik geçerli değildir. Grup içi ilişkilerde adalet talebinde en belirleyici olan, bireylerin gruba olan katkılarındaki ve bireyler arasındaki ilişkilerdeki karşılıklılık kurallarıdır. Bu kuralların ihlali hak arayışını doğurur. Grubun içerisinde grubun yararına çalışanlar olduğu gibi kendi yararına çalışanlar da bulunur. Bu da özverili olanlarla faydacı olanlar arasında doğal olarak bir çatışmanın ortaya çıkmasına neden olur. Özverili olma eğilimlerinin kulla-

[16] Brosnan SF. Talbot C. Ahlgren M. et al. Mechanisms underlying responses to inequitable outcomes in chimpanzees, Pan troglodytes. *Animal Behaviour,* 79(6), 2010. 1229-1237.

mıldığını düşünen ya da bunu fark eden bireyler, faydacı olan bireylere tepki göstereceklerdir.

Ahlakın temel ilkesi olan "*Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma!*" prensibi sağlıklı bir sosyal yaşamın ana ilkesidir. Bu ilkenin doğru anlaşılması önemlidir. Özellikle klasik bir örnek olarak mazoşist birisi karşısındakine eziyet ederek, aslında kendisine de yapılmasını istediği bir şeyi başkasına yapabileceğini ve böyle bir kötü davranışın ahlaki ilkelerle bir çelişki göstermediğini söyleyebilir. Ancak bu örnek iki yönden yanlıştır. Öncelikle mazoşist bir insanın başkasına zarar vermesi, sadistçe bir eylemdir ve bu bakış açısı kendi içinde çelişir. İkinci olarak da burada ahlakın tanımına aykırı olan temel bir yanılgı vardır. Doğru olan karşıdakini kendi gibi görmek değil, kendini onun yerine koyabilmektir. Bu da karşımızdaki kişinin istemediği şeyi ona yapmamak anlamına gelir. Burada olması gereken, tam bir empatinin olmasıdır. Ahlaklı olmak karşımızdakinin ne istediğinin ya da ne istemediğinin farkında olarak buna göre davranmaktır.

Grup birliktelikleri, birlikteliğin getirdiği avantajlar ve bireylerin karşılıklı olarak yarar sağlamaları üzerine oluşmuştur. Empati ve karşılıklılık yanı sıra grup içinde yüksek olan sevgi bağları, paylaşmayı kolaylaştıran faktörlerdir. Bu durum, bir grubun üyesi olan bireyin, yalnız olmaya kıyasla her zaman daha fazla yarar sağlamasını olanaklı kılar. Paylaşmanın sınırları toplumsal dengeler ile belirlenir. Bir grup üyesi olarak birlikte olmanın avantajlarını kullanırken ya da olanaklarından yararlanırken bazı belirleyiciler vardır. Olanakların daha azına sahip olduğunuzda kin duyarsınız. Daha fazlasına sahip olduğunuzda ise diğerlerinin vereceği tepki için endişelenirsiniz. Grup içi paylaşımın dengeleri bu iki sınır arasında oluşur. Ancak başka faktörler de vardır. Grup hiyerarşisi, paylaşmayı önemli oranda etkiler. Şempanzelerde grup içi paylaşımını belirleyen dengeler, insanlardakilerle büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu da sosyal yapımızın temellerinin en az onlarla aynı ortak atayı

paylaştığımız döneme kadar yaklaşık beş milyon yıl kadar gerilere uzandığını düşündürmektedir. Bugün bu belirleyici içgüdüsel sistemler halen devrededir. Modern yaşamda eşitlik, hak ve adalet kavramları altında toplanan hukuk sistemleri, içinde ortak yaşamın ve paylaşımın dengelerini belirleyen ve sosyal evrimle ortaya çıkan bu içgüdüsel zemin üzerine kurulmuştur.

Ahlak içimizde o kadar derin izlerle varlığını devam ettirmektedir ki, toplumdaki çoğu birey daha önce hiç karşılaşmadığı, ilk kez karşılaştığı ya da bir daha hiç karşılaşma olasılığı olmayan yabancılara karşı bile ahlaki davranış sergileme eğilimine sahiptir. Bir otelin odasını temiz bırakmak, yerde bulunan bir çöpü almak ya da çevre kirliliğine yönelik alınan tedbirlere katkı sağlamak gibi davranışlar, kabilesel içgüdülerimizin ortaya çıkardığı ancak kabileler üstü yaşamı kolaylaştıran evrensel ahlaki davranış örnekleridir.

Doğal seçilim ilkeleri, neden fedakârlık ve ahlakla uyuşmuyor?

Doğada canlılar için çalmak, kandırmak ya da öldürmek, hayatta kalmanın en kestirme yolu gibi gözükmektedir. Bu da ahlâka tümüyle ters bir durumdur. Güçlülerin yasası olarak bilinen evrim, nasıl oldu da şefkat, yardımlaşma, fedakârlık ve güven gibi, verici ve bireylere doğrudan bir yarar getirmeyen özelliklerin olduğu bir modeli destekledi. Görünüşe göre ahlaki yasalar evrim yasalarıyla uyuşmuyor. Evrim, güçlü olanın ve uyum sağlayanın varlığını devam ettirebildiği bir doğa yasası olarak bilinir. Evrimin temeli olan doğal seçilim, canlıların yaşam savaşında birbirleriyle mücadele etmeleri üzerine kuruludur. Ahlak ise kişinin kendine doğrudan yararı olmayan birçok davranışı yapmasını ve grubun yararına fedakârlık göstermesini gerektirir. Burada içerisinde sevgi hisleri ve fedakârca davranışları barındıran ahlak kavramının nasıl evrildiği konusu oldukça açmaza giriyor gibi görülüyor. Peki neden ahlak var ve nasıl ortaya çıktı?

Bu sorunun cevabı insan sosyalliğinin evriminde gizli. Darwin bunun nedenlerini kendi döneminde açıkça ortaya koymuştu. Grupları dikkate aldığında doğal seçilim ilkelerine aykırıymış gibi görülen ahlak ve fedakârlık gibi durumları yine doğal seçilim ilkeleriyle izah edebilmişti. Darwin'in 1871 yılında kaleme aldığı *İnsanın Türeyişi* kitabında ahlak ve fedakârlık gibi davranış özelliklerine dair açıklaması şöyle olmuştu. "*Özellikler, bireysel uyum gücünü düşürürken yakın akrabaların hayatta kalma ve üreme başarısını arttırıcı sonuçlara yol açıyorsa, doğal seçilim bu özellikleri tutabilir.*"

Yaşamın gruplar oluşturacak şekilde ortaya çıkan bir üst organizasyonu ile oluşan grupsal yapı, farklı bir model ortaya çıkardı. Yaşam savaşında, bireyler için geçerli olan kurallar, bu kez gruplar için geçerli olmaya başladı. Böyle bir grupsal yapı içinde yer alan bireyler arasında grubun yararına olacak davranış örneklerinin gelişmesi, grubun doğal yaşam mücadelesindeki başarısını arttıran bir özellikti. Böylece aslında grubun çıkarını kendi çıkarının önünde tutan bireyler, gruba katkı sağlayarak grubu ayakta tutuyorlar, grubun daha güçlü olmasına sağladıkları bu katkı sayesinde grubun içerisinde hayatta kalabiliyorlardı. Grubun varlığı, grup seçilimi sayesinde, fedakârca ve ahlaklı özelliklere sahip bireylerin varlığıyla güvenceye alınabiliyor ve böylece bu genetik yapı sonraki nesillere geçebiliyordu.

İnsanın sosyal evrim sürecinde grubun başarısı için ortaya çıkan, fedakârca iş birliği ve dayanışmayı sağlayan temel ahlak yasaları, grubun varlığı ve doğada bir bütün olarak başarısı için gerekli olan yasalardır. Ahlak grup içinde istikrar için gereklidir. Tam bir empati ile *"Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma*!" ilkesi, temel ahlaki ilkedir. Ancak bu ilkenin tam tersinin geçerli olduğu bir durum vardır. Bu, sosyal evrim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kabile içgüdüsünün getirdiği ötekileştirmedir. Fedakârlık, ahlaklı olma, güvenme ve adil davranma gibi davranışlar, grup üyeleri dışındakiler yani ötekiler için çok farklı değerlendirilir. Ahlaki davranış karşınızdakini hangi taraftan gördüğünüzden etkilenir. Bizden mi? Onlardan mı?

11

BİZ VE ONLAR (KABİLE İÇGÜDÜSÜ)

"İnsanlar bir gruba dahil olmayı isterler. Bir kere dahil olduklarında da bulundukları grubu diğer gruplardan üstün görürler. Bu, insan doğasının temel unsurlarından biridir."

E.O. Wilson

İnsanın sosyal evriminde ortaya çıkan gruplaşma süreci, onun bugün erdem olarak değerlendirdiğimiz güzel yanlarının ortaya çıkmasını sağladı. Bunlar, sevgi, fedakârlık ve ahlak gibi çok özel yüce hislerdi. Ancak bu, rakip gruba karşı ötekileştirmenin yıkıcı yanı olarak nefreti getirmiş ve düşmanca hisleri doğurmuştu. Ahlakı borçlu olduğumuz grup yapısı, aynı zamanda rakip gruplara karşı ahlaksızca yaklaşılmasının da bir nedeniydi.

Gruplaşma Eğilimi

Sosyal psikoloji alanında yapılmış olan çokça deney, insanların hızlı ve kesin biçimde gruplara ayrıldığını ve dahil oldukları grubun yararına ayrımcılık yaptıklarını ortaya koymuştur. İnsanların sırf rastgele gruplara yerleştirilmesi bile *"bize karşı onlar"* zihniyetinin ortaya çıkmasının sağlayabilir.[1,2] Araştırmacılar gelişigüzel oluşturulan gruplarda bile

---

[1] David Sloan Wilson, *Herkes İçin Evrim; Darwin'in Teorisi Hayata Bakışımızı Nasıl Değiştirir. (Evolution for Everyone)*, 2007, çev. Koca G., Metis Bilim, 2011. s. 290.

[2] David Bereby. *Us and Them: Understanding Your Tribal Mind.* Little Brown and Company. New York 2005.

önyargılar oluştuğunu gördüler. Bir deneyde iki grup halinde ayrılmış olan katılımcılardan bir cips paketini iki grubun üyeleri arasında bölüştürmeleri istendi. Bu deney, deneklerin dağıtımı kendi grup üyelerinin lehine yaptığını gösterdi.[3] Bu gruplar, daha önce birbirlerini tanımayan rastgele olarak seçilmiş bireylerden oluşuyordu. Daha karmaşık bir grup kimliği deneyinde, bir hapishane oyununda öğrencilere mahkûm ve gardiyan rolleri verilmiş. Stanford Üniversitesinin bodrumunda birlikte iki hafta geçirmeleri gerekiyormuş. Ancak altı gün sonra gardiyan rolü alanların gittikçe daha küstah, tacizkar ve zalim bir hal almaları, mahkûm rolü alanların da isyan etmeye başlamaları nedeniyle deneye son verilmiş.[4] Burada öğrencilerin kendilerine verilen görevin sadece bir rol olduğunu ve yazı tura atılarak seçilmiş olduklarını unutmuş oldukları görülüyor.

Gelişigüzel bir şekilde bir grup insanı iki gruba ayırdığınızda, bu sadece oyun amacıyla da olsa, kişiler bir süre sonra atandıkları grupla özdeşleşir. Artık kendi gruplarındaki içerdekiler, diğer gruptakilerse dışarıdakiler olur. İki grup arasında bir çekişme yaşanacaktır. Başlangıçta kimse birbirini tanımıyor olsa da bu yabancı insanlar artık aynı takımda yer almış ve bir takım arkadaşı haline gelmiştir. Bizi bir grubun üyesi yapan temel mekanizma, aslında çoğu zaman tamamen tesadüflerle ilgilidir. Hangi grubun ya da takımın üyesi olacağımızı tesadüfler belirler. Bu durum aslında çok tuhaftır. Ancak bizler bunu son derece doğal buluruz. Büyük bir ihtimalle siz de aynısını yapardınız. Çünkü hepimiz gruplaşmaya hazır bu sosyal donanımla dünyaya geliyoruz. İçimize işlemiş olan gruplaşma eğilimi, atalarımızın hayatta kalmalarına yardımcı olmuştur. Bağlılıkların tesadüfi olma-

---

[3] Edward O. Wilson. *Yeryüzünün Sosyal Fethi; Sosyal Yaşam Dünyayı Nasıl Fethetti?* (*The Social Conquest of Earth*) çev. Tonak G., Say Yayınları, 2012. s. 78.

[4] Haney C. Banks C. Zimbardo P. Interpersonal dynamics in a simulated prison. The Sociology of Corrections (New York: Wiley, 1973: 69-97.

dığını düşünüyorsanız, taraftarı olduğunuz spor kulübüne ilk kez nasıl bağlandığınızı bir hatırlayın.

Sosyal olduğunu bildiğimiz hayvanlar, kendi gruplarının bireylerini tanır. Benim grubum ve ötekinin grubu ayırımını yapabilir, diğer grup üyelerini dışlama davranışı gösterirler. Bu durum saldırma, kovalama, yaralama ve öldürmeye kadar tepkisel davranışlarla karşılığını bulabilmektedir. Bir gruba ait değilseniz bunu yaşamınızla ödeyebilirsiniz. Bizler de diğer insanların niyetlerini tespit etmemizi sağlayarak ilişkilerimizi düzenleyen, riskleri analiz eden, kaçınmayı ya da güvenmeyi belirleyen uyumsal psikolojik mekanizmalara sahibiz. Grup üyelerini tanıyabilmenin ve gruba aidiyet duygusunun, oldukça yüksek bir seçilim değeri vardır. Grup seçiliminin doğal bir sonucu olarak, bir gruba bağlı olmak ve bağlı olduğu grubun avantajına davranmak yaşamsaldır. Taraf olmak mecburidir. Bitaraf olan bertaraf olur.

İnsan davranışı, rakip gruba karşı katı ve acımasızdır. Kabilesel içgüdü her zaman kendi tarafını kayırmaya yönlendirir. Rakip gruptan görülen bireylere karşı empati duyguları ve ahlaki hisler baskılanır ve tam tersi hisler ortaya çıkar. Grup içi dostlukla birlikte, gruplar arasında düşmanlık hemen tamamıyla evrenseldir. Grubun içinde sevgiyi ve bağlılığı arttıran bir durum, öteki gruba düşmanlığın derecesini de arttırır. Rakip grup, şeytanlaştırılır ve onlar için yıkıcı hisler beslenir. Rakip olana nefret, kendinden olana merhamet duymak genel ilkedir. Gruplar arasındaki kutuplaşma arttığında bu hisler daha da ileri noktalara taşınır. Evde çocuğunun eline bir iğne battığında acı duyan bir Nazi subayı, toplama kampında yapılan inanılmaz insanlık dışı işkencelere kayıtsız kalabilmektedir.

İnsanın evriminde uzunca bir dönemi kapsayan kabile döneminden gelen kötü bir evrimsel miras olan bu durum, sosyal evrimin karanlık yüzüdür. Kararsız dönemlerde grupların birbirine karşı yaşadığı gerginlik, bir yönlendirici etki ya da bir liderin etkisi ile ortaya çıkan aşırı kutuplaşma ve sürü etkisi altında oluşan bir yoğunlaşma, toplumsal hare-

ketlere dönüşerek öteki olarak nitelendirilenlere karşı savaş ve soykırımlar gibi insanlık adına utanç verici suçların işlenmesine neden olacak şekilde çok ileri boyutlara ulaşabilir. İçimizdeki derin kabile içgüdüsü, bugün modern insanın çözmesi gereken en önemli sorunlardan birisidir.

İnsan evriminde grup seçiliminin etkisiyle ortaya çıkan bu durum, insan doğasının en tipik ve en şaşırtıcı olan özelliklerinin nedenidir. İnsanların doğaları gereği yoğun biçimde kabileci olması ve araştırmalarda bunun açık net delillerinin görülmesi bu alanla ilgilenen sosyal bilim dallarının konuya ilgisini açık tutmaktadır. Beyin tarama çalışmaları ile yapılan bir deneyde beyinde, ben ve öteki ayrımının izlerini gösteren bulgular elde edilmiş. Siyah veya beyaz Amerikalılara diğer ırkın resimleri gösterilmiş. Denekler resimlere baktıklarında korku ve öfke merkezi olan amigdalanın hızlı bir şekilde aktifleştiği görülmüş. Bu tepki, beynin bilinç düzeyinde işlev gören üst merkezlerin devreye girme şansı olmayacak kadar hızlı olmaktaymış. Ancak aynı deneyde denekler üzerinde farklı bir algı yaratıldığında çok farklı bir sonuç elde edilmiş. Diğer ırktan kişinin bir doktor gibi güven verici bir meslek üyesi olduğu belirtildiğinde bu kez beynin daha üst bölgelerinin devreye girerek amigdaladan gelen sinyallerin susturulduğu gözlenmiş. Sonuçlar, bu etkilerin siyah ve beyaz bir ırk ayrımından daha çok, beynin koşullandırılması ile şekillenen ben ve öteki ayrımı ile ilgili olduğunu düşündürmektedir. Bu çalışmalar, grup seçiliminin beyinde grupçuluğa özgü fonksiyonlar görecek bir yapıya zemin hazırladığını göstermiştir.[5,6,7] Beynin bu bölgeleri öteki grup üyelerini hor görme eğiliminin yapılandığı ya da bu eğilimin yarattığı ani ve kontrolsüz etkilerin yatıştırıldığı yerlerdir.

---

5 Edward O. Wilson. *Yeryüzünün Sosyal Fethi; Sosyal Yaşam Dünyayı Nasıl Fethetti? (The Social Conquest of Earth)*, çev: Tonak G., Say Yayınları, 2012 s. 79.

6 Kluger J. Race and the brain. *Time*. 20;172(16). Oct. 2008. 59.

7 Kubota JT, Banaji MR, Phelps EA. The neuroscience of race. *Nat Neurosci*. 26;15(7). 2012. 940-8.

Irkçılık olarak tanımlanan durumların çoğu bir ırksal ayırım değildir. Hemen her zaman ötekileştirme, ırksal bir nedenden farklı bir kategorizasyon ile olur. Farklı görünümlü bireylerin varlığı, içimizde derinlerde var olan ben-öteki ayrımı hislerinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Ötekileştirme başlıca kendi grubundan görmediği, farklı millet, farklı kültür ya da farklı inançtan olan kişi ya da kişilere karşı olur. Daha önce görmediğimiz bir dış görünüşe sahip olan bireyler, öteki hissini uyandırarak onları ötekileştirmemize neden olabilir. Ancak insan toplulukları uzunca bir süredir farklı ırk özellikleri göstermeyecek kadar karışmıştır. İnsanın ırk olarak nitelendirilen bireysel farklılıkları, ikiye bölünmeyecek kadar fazladır. Hemen her zaman yapılan taraf-çılıktır. Irklar bahane edilir.

Kendimize benzer ve yakın bulduğumuz insanları tercih etme ve bu insanları kendi kabilemizden görmeye eğilimliyiz. Bireyler, aynı ırk, milliyet, soy ve dinden olduklarını bildikleri kişilerle bir arada olmayı tercih etmektedir. Tercihleri üzerinde hiçbir baskı olmadığı durumlarda dahi böyle olması rahatsız edici bir gerçektir. Bu kişilere daha fazla güvenirler. Alışverişte, iş ortamında ve sosyal hayatta bu kişilerle daha rahat ederler. Eş tercihinde de bu daha sık olarak belirleyici olur. Taraftan yana mı? Doğrudan yana mı? İkilemi hemen her zaman taraf lehine çalışır. Normalde hoş karşılanmayacak olan bir davranış, grubunuzdan birisi söz konusuysa hoş karşılanabilir. Diğer yandan normalde çok hoş olan bir davranış, rakip gruptan görülen biri tarafından yapıldıysa hoş karşılanmayabilmektedir. İnsanların öteki olarak gördükleri birinin adil olmayan bir tavrına ya da hak etmediği bir kazanım elde etmesine karşı toleransları daha düşüktür. Özellikle yaşam koşullarında zorlukların, gerginliğin, ekonomik sıkıntıların ve yoksulluğun olduğu dönemlerde bu etki daha fazla kendini gösterir.

Grupçu davranışın örneklerini bebeklerde ve çocuklarda da görürüz. Yenidoğanlar ilk duydukları seslere, annelerinin yüzlerine ve anadillerine karşı son derece hassastır. Ana-

dillerini konuşan kişilere bakmayı daha çok tercih ederler. Okul öncesi çağında aynı anadili konuşan çocukları arkadaş olarak tercih etmeye daha yatkındırlar. Bu tercihler, henüz konuşma yeteneği kazanılmadan ortaya çıkmaya başlar. Bebeklerin kendileri gibi düşünen bireyleri tercih edip etmedikleri üzerine de yapılmış olan bir çalışma, çarpıcı örnekler göstermektedir. Bu çalışmada bebeklere kraker ve gevrek ikram ediliyor. Bebekler doğal olarak bunlardan birisini tercih ediyorlar. Daha sonra bebeğin gözü önünde aynı kraker ve gevrek bu kez kuklalara uzatılıyor. Kuklalardan birisi bebeklerin tercih ettiğini tercih ediyor. Diğer kukla ise bebeğin tercihini reddediyor ve diğerini tercih ediyor. Daha sonra bu iki kukla bebeklere uzatıldığında, bebekler kendileri ile aynı tercihte bulunan kuklaya uzanıyor.

Araştırmacılar bununla da yetinmeyip deneyi daha da ileriye taşıyorlar. Bebeklerin kendilerine benzeyen kuklaya pozitif bir yaklaşımı olurken, diğer kuklaya da negatif bir yaklaşımlarının olup olmadığını araştırmak istiyorlar. Bu ikinci deneyde bebeklere kendilerinden farklı yiyeceği seçmiş olan kuklanın bir kutuyu açmak için çaba sarf etmesi gösteriliyor. Burada bebeğin kendisinden farklı yiyeceği seçen kuklaya iyi mi yoksa kötü mü davranılmasını istediği test ediliyor. Bu kukla bir kutuyu açmaya çalışırken ona yardımcı olan bir oyuncak hayvan ve ona engel olan başka bir oyuncak hayvan, bebeğe uzatılıyor. Bebek engel olana uzanıyor. Yani kendisiyle aynı tercihte bulunmayan kuklanın kötü muamele görmesini istiyor. Bebeklerin %90'a yakın bir kısmı aynı şekilde davranıyor. Kendilerine öğretilmesi mümkün olmayan bir durumu sergiliyorlar. Önyargılı davranıyorlar.[8] Bu deneyden "bizim gibi olmayanlara zarar verenleri sevmeye meyilliyiz" sonucu çıkıyor. Kraker veya gevrek seçmek sıradan ve keyfi bir davranış. Bundan daha keyfi ne olabilir. Ancak bunun bebekler için dahi önemli olduğu görülüyor.

---

[8] Hamlin JK. Mahajan N. Liberman Z. Wynn K. Not like me= bad: Infants prefer those who harm dissimilar others. *Psychological science*, 24(4), 2013. 589-594.

Bu çalışmalar, bebeklerin adil olmayan ve öteki olarak gördüklerini cezalandırmak istediklerini gösteriyor. Erişkinlerde gördüğümüz çok rahatsız edici önyargıların bebeklerin zihinlerinde de olduğu görülüyor. Kendi gibi davrananı, kendi gibi görüneni, kendi ile aynı tercihlerde bulunanı kayırma, öteki olarak görünen için ise tam tersini düşünme, güçlü bir ön yargıdır. Bu, seçilim mekanizmaları ile evrimleşmiş olan ve ötekileştirmenin getirdiği berbat sonuçlara da neden olabilen bir durum. Bu bize hayatta kalmamız için ötekilerin farkında olacak şekilde evrimleşmiş olduğumuzu, insanları biz ve onlar şeklinde ayıracak ve nefret edebilecek bir donanımla dünyaya geldiğimizi gösteriyor.

GRUPLAŞMA NEDEN VAR?

Grupların oluşumunun doğal nedenleri vardır. Bunu yaşam koşulları belirler. Bir orangutanın çevre koşulları tek başına yaşamaya elverişli olduğundan yalnız yaşayabilir. Oysa bir babunun yaşam alanı yalnız başına yaşamaya uygun değildir. Tek başına kalan bir babun çabuk ölür. Bu nedenle babunlar grup oluşturacak şekilde evrilmişlerdir. İnsanın uzun evrimsel geçmişinde grup yaşamı ve sosyalliğin derin izleri mevcuttur. İnsan da bugün örneğini gördüğümüz birçok primat türü gibi gruplar halinde yaşayacak şekilde evrilmiştir. İnsanlar için sosyal dışlanma, tehdit edici ve streslidir. Grubundan ayrılan birey, yırtıcı hayvanların bulunduğu bir ortamda yaşamını devam ettiremez. Yalnız kalmak; avlanmak, yiyecek bulmak, tehlikeyi fark edebilmek ve yavrularını koruyabilmek yönünden büyük riskler taşır. Çevredeki rakip gruplara karşı tek başına mücadele etme şansı da yoktur.

Sosyal bir canlı türünde, grubun koruyucu kalkanından uzaklaşarak yalnız yaşamayı tercih eden bir bireyin bu özelliklerini sonraki nesillere aktarabilme şansı çok düşüktür. Bu nedenle grup bağlılığına yönelik davranışlarda güçlü bir seçilim baskısı vardır. Başlıca sıçanlarda olmak üzere

grup yaşamını benimsemiş canlı türleri üzerinde yapılan çalışmalarda gruplarından ayrılmış olanların vücutlarında stres etkisini gösteren hormonal değişiklikler saptanmıştır. Bir grup içinde olmak ve grupta sağlam bir yer edinerek bir yardımlaşma ağı kurabilmek önemli bir hayatta kalma becerisidir. Primatlarda bu becerilerin önemi babunlar üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada da gösterilmiştir. Çalışma, güçlü sosyal bağları olan dişilerin, sonraki nesilde daha fazla sayıda yavrusunun hayatta kaldığını göstermiştir.[9]

Birçok canlı türü sosyaldir. Primat türlerinin de büyük çoğunluğu gruplar halinde yaşar. İnsanın ataları ağaç yaşamını terk etmek zorunda kaldığında, çevredeki yırtıcılara karşı hayatta kalabilmenin tek yolu gruplaşmaktı. Bugün insanın zorunlu sosyal olmasının temel nedeni budur. Kuzeydoğu Afrika'da gittikçe artan kuraklık ve ormanların seyrekleşmesi, yırtıcılara karşı güvenli olan ağaç tepelerinde geçirilen sürenin azalmasına ve zamanla sosyalliğin daha da artmasına neden oldu. Yerde yırtıcı tehdidi daha da artmıştı ve grup birlikteliğine daha fazla ihtiyaç bulunmaktaydı.

Yırtıcı tehdidinin sosyalleşmeyi nasıl biçimlendirdiği, Endonezya Takım Adaları'ndaki uzun kuyruklu makakların primatologlar tarafından incelenmesi ile açık bir şekilde gösterilmiştir.[10] Farklı adalarda ortaya çıkan farklı tehdit unsurları, buna uygun olacak bir sosyalleşmeye neden olmaktadır. Bu adalardan bazılarında kaplanlar ve benekli leoparlar bulunurken diğerlerinde bunlara rastlanılmaz. Bu yırtıcı kedilerin olduğu adalarda makaklar büyük gruplar halinde dolaşırken kedilerin olmadığı adalarda çok daha küçük gruplar halinde yaşadıkları görülmektedir. Diğer yandan babunlar gibi zamanlarının çoğunu yerde geçiren maymun-

---

9 Silk JB. Alberts SC. Altmann J. Social bonds of female baboons enhance infant survival. *Science* 302(5648). 2003. 1231-1234.

10 Van Schaik CP. Van Noordwijk MA. "Evolutionary effect of the absence of felids on the social organization of the macaques on the island of Simeulue (Macaca fascicularis fusca, Miller 1903)." *Folia Primatologica* 44(3-4). 1985. 138-147.

lar, ağaç tepelerinde zaman geçirenlere kıyasla daha büyük topluluklar halinde gezerler.

İnsanlar ve şempanzeler gruplarına ve bölgelerine son derece bağlıdır. Gruplar bölgedeki rakip gruplarla rekabet halindedir. Bu, savaş ve istila gibi doğrudan bir mücadele şeklinde olabileceği gibi, doğaya karşı verilen mücadelede gruplar arasındaki rekabet ile de olmaktadır. Sosyal becerilerini çok iyi kullanan gruplar, kullanmayan ya da az kullanan gruplar karşısında avantajlı oldukları sürece bunu destekleyen genler koloninin bireylerinde her yeni nesille beraber gitgide artar. Darwin şu sözüyle bu rekabeti çok iyi tanımlamıştır. *"İki ilkel insan kabilesi rekabet durumuna geldiklerinde, diğer şartlar aynı olmak koşuluyla içlerinden gözü peklik, duygudaşlık ve bağlılıkla dolu üyeleri olan, her zaman topluluğun öteki üyelerini tehlike konusunda uyarmaya ve birbirlerine yardım etmeye ve birbirlerini korumaya hazır olan kabile daha büyük bir başarı sağlar."*

Grupların oluşmasında bireylerin bir araya gelmesini sağlayan temel unsurun akrabalık olup olmadığı konusu tartışılmış ve bunun akrabalık olduğu uzunca bir süre büyük taraftar bulmuştur.

AKRABA SEÇİLİMİ

Akraba seçilimi teorisi, akrabalığın sosyal davranışın kökeninde merkezi bir görev üstlendiğini kabul eder. Buna göre grubun içindeki bireyler birbirleriyle ne kadar yakın akrabaysa, fedakârca davranışa ve iş birliğine de o kadar yatkındır. Bu da böylesi gruplar oluşturan türlerin gerçek sosyal yaşamı geliştirme ihtimallerinin yüksek olduğunu iddia eder. Bu anlayış ciddi biçimde akla yatkındır. Karıncalar ya da insanlar niçin akrabalarını kollayıp soyağaçlarının bir birlik oluşturduğu grupları oluşturmasınlar?

Akraba seçilimi fikri ilk olarak 1955 yılında İngiliz biyolog J.B.S. Haldane tarafından ortaya atılmış, teorinin tam bir kuruluşu, genç yurttaşı William D. Hamilton tarafından

1964 yılında gerçekleştirilmiştir. Hamilton, geliştirdiği genetik modelde, fedakâr davranış yönündeki genetik bir yapının belli koşullar altında devamlılığının mümkün olabileceğini gösterdi. Bir eşitsizlik olarak sunulan ana formül, (r.b>c) idi. Hamilton'un kuralı olarak adlandırılan bu formülde b fedakârlık yapılan kişinin kazandığı fayda, c fedakarlığın yapana maliyeti, r genetik yakınlık derecesiydi.[11,12]

Fedakârlık yapılan kişinin kazandığı fayda ve fedakarlığın yapana maliyeti, yaşamda kalım ve üreme gibi evrimsel avantajla ölçülür. Bu da hayatta kalan yavru sayısı ile ölçülebilmektedir. Bireyin fedakârca davranışının akrabalarına verdiği fayda, kendisine verdiği zarardan daha fazlaysa, fedakârlık eylemini destekleyen gen, pozitif seçilim etkisinde kalacak ve bu davranış sonraki nesillerde korunmuş olacaktır. Ne kadar yakın akraba iseniz o kadar fedakârca davranırsınız. Bir anne, kız kardeşinin aç bir yavrusunu emzirdiğinde kendi yavrularının hayatta kalma olasılığı sadece hafifçe azalır. Fedakârlık genleri, bu şekilde genetik yakınlık gösteren bireylerdeki kopyalarına yardımı teşvik ederek yayılır. Daha yakın akrabalık, fedakarlığın gen akışı açısından daha çok fayda sağlar. Yavru bakımı bunun en iyi örneğidir. En büyük fedakârlık yavru için yapılır.

Akrabalığın sosyal böcek kolonileri arasında da etkin olduğu gösterilmiş, karınca ve arılarda birbirine yakın akraba olan kolonilerin daha uzak akraba olanlara göre daha az dövüştüğü keşfedilmiştir. Diğer yandan akraba seçilimi teorisi fertlerin birbirleriyle ne kadar yakın akrabalarsa o kadar çok iş birliği içinde olacaklarını söyler. Akrabalık bazı durumlarda grup oluşturma ve baskın siyasi güç oluşturma gibi durumları kolaylaştırmaktadır. Akraba seçilimi teorisi ile bunun açıklanması mümkün olabilmektedir. Bu şekilde seçilimin, yeterince geniş tanımlandığında, gelişmiş sosyal

---

[11] Hamilton WD. Evolution of Altrustic Behavior. *The American Naturalist.* 97(896). 1963. 354-356.

[12] Hamilton WD. The Genetical Evolution of Social Behavior. II. *Journal of Theoretical Biology* 7(1). 1964. 17-52.

yapılanma da dahil olmak üzere her türlü sosyal davranışı açıklayabileceği düşünülüyordu. Başından beri son derece çekici olan akraba seçilimi teorisi, akrabalar arasında fedakarlığı anlamlandırmanın kolay olması ile hem belirgin basitliği hem de fedakarlığa daha anlaşılabilir bir gerekçe göstermiş olması nedeniyle olsa gerek çok önemsendi.

Gelişmiş sosyal davranışa olanak sağlayan şey aile olarak gruplaşmak değil savunulabilir bir yuvaya ve bölgeye sahip olmaktır. Sosyal böcekler için birlikte yapılan, paylaşılan ve sürekli bir yiyecek kaynağına ulaşımı olan bir yuva, birincil koşuldur. Koloninin ilk kuruluşunda yakın bir genetik akrabalık olması bir gereklilik olabilmektedir. Ama akrabaların oluşturduğu gruplar gerçek sosyal yaşamın bir temel grubu değildir. Matematiksel analizler evrimin hareket ettirici gücü olarak akraba seçiliminin bir rolü olmayacağını ortaya çıkarmıştır. Bir grupta iş birliği yapılırken, yakın akrabaların bir araya gelmesinden ziyade, genetik olarak iş birliğine yatkın olanlara daha çok iş düşecektir.[13] Bu nedenle iş birliğinin kökenini oluşturan ana etkenin akrabalık olduğu söylenemez. Özellikle memelilerde grup yapısı, akraba olmayan bireylerin dayanışması olmadan korunamaz. Bize en yakın sosyal canlılar olan şempanzelerde yapılan bir çalışma bunu göstermiş. Çalışmada vahşi şempanzelerin dışkılarından elde edilen DNA'yı analiz ederek yapılan saha araştırmalarının sonucunda, karşılıklı yardımlaşmanın olduğu grup yapısında büyük çoğunluğun akraba olmayan kuyruksuz maymunlar olduğu sonucuna varılmış.[14]

Akraba seçilimi, grup oluşturmada ve fedakârca davranışta rolü olan bir durumdur. Ancak akraba seçiliminin sosyalliğin evriminde ana itici güç olduğunu gösteren esaslı bir

---

[13] Edward O. Wilson. *Yeryüzünün Sosyal Fethi; Sosyal Yaşam Dünyayı Nasıl Fethetti?* (*The Social Conquest of Earth*) Çev: Tonak G., Say Yayınları, 2012. s .297.

[14] Langergraber, K. E., Mitani, J. C., & Vigilant, L. The limited impact of kinship on cooperation in wild chimpanzees. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104 (19), 2007. 7786-7790.

açıklama yoktur. İnsan sosyalliğinin temel mekanizmasının sadece akraba seçilimi üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkün değildir. Fedakarlığın basitçe akrabalıkla sınırlı olmadığını gösteren birçok örnekle karşı karşıyayız. "*Komşu akrabalardan daha yakındır*" sözü halk arasında yerleşmiş olarak kullanılır. Sosyal grubun büyütülebilmesi, yakın akrabalar için geçerli olan fedakarlığın akraba olmayanları da kapsayacak şekilde genişletilmesini gerektirir. İnsanın evrim sürecinde akrabalık bağlarının ötesinde bir grup olmanın avantajları olmuştur. Akrabalık bağı olmayan bireylerin yer aldığı büyük gruplar, akrabalık ilişkisi içindeki genişçe bir aileden oluşan küçük gruplara karşı daha yüksek bir başarı göstermişlerdir.

Fedakârlık için akrabalığın gerekli olmadığını gösteren önemli bir kanıt eşlerdir. Eşler, akrabalık olmadan fedakârlık örneğinin görüldüğü en küçük birimdir. Akraba olmadıkları halde aile içinde kendi genetik devamları olan çocuklarının büyütülmesi için fedakârca bir birliktelik gösterirler. Burada yavrunun varlığını ve kendi genetik devamlılıklarını garantiye alma beklentisi bulunur. Eşlerin beraberliği, yavrunun yaşayabilmesi için gerekli birlikteliği sürdürmek amaçlıdır. Aile kurmak nasıl akraba olmadığınız biriyle iş birliği yaparak genlerinizin devamını garanti altına alıyor ise grup oluşturmak da buna benzer. İçinde akraba olmayan bireylerin bulunduğu bir grubun başarısı, grubun içinde yer alan bireylerin ortak çabası ile mümkün olur. Bireylerin buradaki başarıları grubu ayakta tutarken, grubun kalkanı altında bireylerin genetik yapılarının da devamlılığı sağlanmış olur.

Akrabalık grup oluşturabilmek için iyi bir neden gibi görülse de grup içinde genetik çeşitliliği azaltarak sonraki nesiller için bir risk oluşturur. Genetik olarak önemli problemlere neden olan ensesti önleyebilmek açısından sadece akrabalık temelinde gruplar oluşturmak doğal olarak uygun çözüm değildir. Ensestin önüne geçebilmek için doğal evrimsel mekanizmalar bulunmaktadır. Daha önce de de-

ğinmiş olduğumuz gibi; grup yaşamını benimsemiş birçok türde grupta artan akrabalığın önlenmesi için, enseste karşı bir önlem olarak bireyler erişkinliğe ulaşmadan önce gruptan ayrılır. Bazı türlerde dişiler, bazılarında ise erkekler gruptan ayrılır. Aslanlarda erkek göçü olur. Grubun içinde büyüyen erkek aslanlar sürüden uzaklaştırılarak ayrılırlar. Dişiler ise grupta kalır. Anneler, kızları ve teyzeler grubun devamlı üyesidir. Bize en yakın tür olan şempanzelerde ise dişiler ayrılır. Dişilerin büyük kısmı, küçükken komşu topluluklara göç eder. Şempanze erkekleri tüm hayatlarını aynı toplulukta geçirir. İnsanda da aynı durum vardır. İnsanın gen haritası çıkarılarak yapılan genetik araştırmalar, insanlık tarihi boyunca dişi göçünün asıl olduğunu göstermiştir. Diğer yandan doğal seçilim yoluyla evrim bizi enseste karşı akrabalarla cinsel ilişkilerden kaçınma yönünde ahlak duygularıyla donatmıştır.

GRUP SEÇİLİMİ

Gelişmiş sosyal davranışın ortaya çıkmasından sorumlu olan sürecin grup seçilimi olduğu açıktır. Grup seçilimi, bir yandan kabileciliğin nedenlerini açıklarken, diğer yandan iş birliğini mümkün kılan ve insan doğasının önemli bir özelliği olan içgüdüsel empatinin kökenini de açıklamamızı sağlamaktadır. Grup seçilimi, kabilesel rekabetten ortaya çıkar. Gruplar çevredeki rakip gruplar ile doğal kaynakların kullanılması için bir rekabet içindedir. Bu durumda seçilim, gruplar arasında olmaya başlamıştır. Bireyleri kendi grupları içindeki diğer bireylere karşı fedakârca davranışa yönelten içgüdülerin var olabilmesi grup seçiliminin sonucudur.

İnsanlar diğerlerine yardımcı olmak için zamanlarını ve maddi olanaklarını harcar. Hatta bazen yaşamlarını riske edebilirler. Bu davranış, bireysel doğal seçilim ilkelerine aykırıdır. Bunun nasıl olabildiğini en iyi gösteren model, grup seçilimidir. Grup seçilimi, birey seçiliminin tersine, bireyin zararına olsa da fedakarlığı ve grubu güçlendiren özgecil

davranışları ödüllendirir. Özgecil özelliklere sahip olanların çok iyi düzenlenmiş ve etkili iş birliği yapabilen gruplar kurabilmeleri ve bu şekilde fedakârca davranışa sahip olmayan bireylerin kurdukları grupları alt etmeleri, gruplarının başarısını arttırmıştır. Bu, aynı zamanda fedakârca davranışın bireylerin genlerinde taşınmaya devam etmesini mümkün kılmaktadır.

Bilim insanları uzunca bir süre grup seçilimini kabul etmeye yanaşmadılar. Grup seçiliminin kabulünden önceki kırk yıllık süre boyunca, ileri sosyal yaşamın evriminin açıklanmasında grupların oluşumundaki ana birleştirici unsur olarak akraba seçilimi teorisi kabul görmekteydi. Grup içinde bireyler arasında yardımlaşma ve fedakarlığın akrabalık olmadan da olup olmayacağı konusundaki fikir ayrılığı uzun süre devam etmişti. Ancak zamanla fedakarlığın akrabalıkla sınırlı olmadığına dikkat çekilerek yapılan araştırmalarla 1990'lı yıllar ve sonrasında akraba seçiliminin temel varsayımlarını çürüten ek kanıtlar birikmeye başladı.

Grup seçiliminin evrimsel olarak etkisinde kalmış olduğumuzu gösteren iki durumdan birisi; iş birliği, empati ve ağ kurma gibi grup düzeyindeki özelliklerin insanlarda kalıtsal olarak bulunmasıdır. İkinci durum ise bir grubun iş birliği ve birlik olmadaki başarısının, rakip grupların varlıklarını devam ettirmelerine olan etkisidir. İş birliğine açık olan bireyleri daha fazla barındıran grupların, daha az barındıran gruplarla rekabette başarılı olması, zamanla popülasyonda içgüdüsel iş birliğine açık bireylerin artmasını sağlar.[15]

Darwin, toplumu için canını veren fedakâr bir kişinin soyunun devam etmeyeceği sorusuna odaklanmıştı. Doğal seçilimin temel ilkesine göre kahramanca yaşamını tehlikeye atanlar, daha az kahraman olanlara göre gelecek nesillere daha az çocuk bırakacaktı. Öyleyse fedakârca davranış ka-

[15] Fehr E. Fischbacher U. Gachter S. Strong reciprocity, human cooperation, and the enforcement of social norms. *Human Nature* 13(1). 2002. 1-25.

rakteri, nasıl oluyordu da sonraki nesillerde varlığını devam ettirebiliyordu? Bu düşüncesini şu şekilde dile getiriyordu. *"Daha anlayışlı ve iyiliksever anne babalardan ya da arkadaşlarına bağlı kişilerden türeyenlerin, aynı kabilenin bencil ve kalleş anne babalarının çocuklarına oranla daha fazla sayıda yetiştirilip yetiştirilmeyeceği son derece kuşkuludur. Birçok vahşi insanın davrandığı gibi, arkadaşlarına ihanet etmek yerine hayatını feda etmeye hazır kişi çoğu kez geride bu soylu niteliği devralacak bir çocuk bırakmazdı."* Başlangıçta açıklaması zor olan bu durum karşısında Darwin bu konuya yoğunlaştığında, topluluklar söz konusu olduğunda seçilim mekanizmalarının farklı çalışmakta olduğunu fark etmişti.

Grup seçiliminin temel prensipleri ilk önce Darwin tarafından ortaya atılmıştır. Darwin, bireyler için geçerli olan seçilimin toplum düzeyinde de olabileceğini belirtmiştir. Darwin, toplumsallığın insanlarda ve hayvanlarda yırtıcılara karşı ve rakiplere karşı verilen savaşta bir savunma biçimi olarak ortaya çıktığını ve bu amaçla bir araya gelmiş olan hayvanların, birbirlerine karşı davranışlarını yumuşatarak daha uygun bir dönüşüm geçirecek şekilde evrildiğini savunmuştur. Birliktelik içindeki bir grubun başarısının temel formülü olarak ahlakın, fedakarlığın, sadakatin ve itaatkarlığın önemini belirtmiştir. Notlarında *"Birlik içinde kendilerini koruyan ya da düşmanlarına saldıran, hep birlikte yaşayan tüm hayvanlar, aslında bir dereceye kadar birbirine sadık olmalı ve bir lideri takip edenler de bir dereceye kadar itaatkâr olmalılardır"* diye yazmıştır.

Darwin, topluluklar arası rekabet söz konusu olduğunda seçilimin topluluk düzeyinde işleyebileceğini teslim etmekteydi. Eğer sonraki nesillere geçen bu özellikler, yalnızca bireyler yerine insan gruplarına da fayda kazandırırlarsa, daha yaygın hale gelebilecekleri düşüncesine dayanan görüşünü şu şekilde kaleme almıştır. *"Yüksek derecede bir yurtseverlik, sadakat, itaat, cesaret ve şefkat ruhuna sahip birçok üyeyi barındıran bir kabilenin karşılıklı yardıma ve*

ortak yarar için kendini feda etmeye her zaman hazır olacağına, diğer kabilelerin çoğuna üstünlük sağlayacağına ve bunun (bu topluluk açısından) doğal seçilim olacağına hiç kuşku yoktur."[16]

Grup seçilimi konusundaki ana fikrin sahibi Darwin olmasına rağmen, bu, çok uzun süre evrimci biyologlar arasında tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Evrimci biyologların çoğu, doğal seçilim kuramsal olarak özel durumlarda grup düzeyinde işleyebilse de asıl işleyişinin bireyler düzeyinde gerçekleştiğine inanmaktaydı. 1960'lı yıllarda Fedakârlık üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran Hamilton'un akraba seçilimi fikri kabul görmüştü. Hamilton'un bu çabasına ek olarak bir başka biyolog Robert Trivers, grup birliği için geliştirdiği modellerde, birbiriyle ilgisi olmayan bireylerden oluşan gruplarda bile doğal seçilimin karşılıklı fedakarlığı kayırabileceğini gösterdi.[17] Bu görüşler daha sonra karıncalar ve sosyal böcekler konusunda uzman olan Edward O Wilson tarafından geliştirilmiştir. Wilson, sosyal böcek kolonilerindeki yapılaşmayı ortaya koymuş, sosyalliğin evrimini onlar üzerinde gözlemiş, bu prensiplerin diğer sosyal canlılara uygulanabileceğini göstererek canlılıkta grup seçilimi ilkelerini dile getirmiştir.

Rakip gruplara karşı verilen acımasız savaşta başarıyı sağlayanın gruplar içerisindeki iş birliği ve fedakârlığın olduğu konusunu araştıran Edward O Wilson, *"Etiğe, evrimsel bir yaklaşımın gerekliliği açıktır"* demiştir. 1975 tarihli dönüm noktası niteliğindeki kitabı *Sosyobiyoloji*'de bu fikri genişleterek dile getirmiştir.[18] Kitabında Darwin'den bugüne ahlakın gerçek kökenleri üzerine görüşlerini ve buluşlarını açıklayarak kitabın yeni biyolojik fikirlerin bir sentezi ol-

---

[16] Charles Darwin. *İnsanın Türeyişi* (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*), 1781, çev. Kılıç B., Alfa Yayınları, 2019. s. 182.

[17] Trivers RL. The Evolution of Reciprocal Altruism. *Quarterly Review of Biology*. 46(1). 1971. 35-57.

[18] Edward O. Wilson. *Sosyobiyoloji* (*Sociobiology*), 1975, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000.

masını hedeflemiştir. Buradaki ahlakın ortaya nasıl çıkmış olduğuna yönelik fikirler, insan zihninin boş bir yazı tahtası olduğu ve her şeyin ancak doğduktan sonra eklenebildiği fikrini benimsemiş olan çevrelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. İnsan zihninin ve ahlakın evrimsel mekanizmalarla belirli biçimlerde davranmak üzere önceden hazırlanmış olduğu fikri, birçok yönden eleştirilmiş ve o dönemde reddedilmiştir. Kitabı nedeniyle Wilson dönemin önemli genetikçilerinin ve biyologların da saldırısına uğramış, dersleri boykot edilmiştir. Araştırıcılar hiddete maruz kalmamak için bu düşüncelere katılsalar bile *sosyobiyoloji* sözcüğünü kullanmaya cesaret edememişlerdir.

Bilim dünyasında sosyobiyoloji üzerindeki fırtına dindikten sonra bu konu, ahlak çalışmalarına devam eden ilk biyologlardan birisi olan Richard Alexander tarafından işlenmiştir. Alexander, 1987'de kaleme aldığı kitabında insanın atalarının gruplar halinde yaşayarak rakip gruplara karşı kendini savunduğunu ve insan evriminde savaşın büyük bir etkisinin olduğunu belirtmiştir. Kabileler oluşturmak, gruplar halinde yaşamak insanın temel özelliğidir. Kurtlar, aslanlar, katil balinalar gibi yırtıcı hayvanlar genellikle küçük gruplar halinde yaşamayı en etkili yöntem olarak bulurken, av hayvanları savunma için büyük sürüler halinde toplanır. İnsan topluluklarında en çok korkulan, diğer insan gruplarıdır. İnsanların birlikte olma nedenlerinden birisi rakip kabilelerdir. Bu nedenle insanlar için bu kural değişmiştir. İnsan grupları arasında devamlı olan savaşlar ve bunların yol açtığı toplumsal karmaşıklıklar aklın seçimine yol açmıştır. Alexander kitabında "*Ahlaki sistemlerin işlevi ya da varoluş nedeni, açıktır ki, grubun diğer insan gruplarıyla başarılı bir şekilde rekabet edebilmesini sağlamak için gerekli bütünlüğü sağlamaktır. Yalnızca insanlarda, yaşamın en büyük düşman gücü, aynı türün diğer gruplarından oluşur*" diye yazmıştır.[19]

[19] Richard D. Alexander, *The Biology of Moral Systems*, Routledge Taylor & Francis Group, 1987.

Büyük maymunlarla çalışan primatolog Frans de Waal, yaptığı çalışma ve gözlemleri ile ahlakın hayvanlarla insanlar arasında net bir sınır ile ayrılmadığını ortaya koymuştur. Ahlakın evriminde daha sonra yapılan değerlendirmeler ve özellikle de yaşayan en yakın akrabalarımız şempanzeler üzerinde Waal'ın yaptığı gözlem ve araştırmalarda onların da bize benzer ahlaki duygularının olduğuna dair bulgular tanımlanmıştır.[20,21] Ancak ahlakın hayvanlardan insanlara uzanan bir çizgi üzerinde devamlılık gösterdiği fikri yaygınca reddedilmiştir. Grup seçilimi başlığı ile bir olan ahlakın evrimle ilişkisi konusunun kabul edilmesi çok uzun zaman almıştır. Darwin'in bu konudaki düşünceleri ile ortaya çıkan bu kuramı, bilim dünyasında onun biyolojik evrim kuramına karşı olan dirence kıyasla daha uzun süren bir direncin yaşanmasına neden olmuştur.

Darwin'in zamanında genler bilinmiyordu. O, kalıtımın ilkelerini bugün bilinen genetik terimlerle formüle etmemiş olsa da ahlakın altında yatan genetik etkinin nesilden nesile geçebileceğini ve zamanla nasıl yaygın hale gelebileceğini gösteren bir süreci tanımlamıştı. Darwin'in bu önemli açıklaması ve iç görüsü yaklaşık yüz yıldan fazla bir süre reddedilmiştir. Bilim dünyasının bunu reddetmesinin temel nedeni, öncelikle ahlakın insanları hayvanlardan ayıran net bir sınır olduğu düşüncesini terk etmek istememeleridir. Biyologlar, ahlâkın doğal seçilim ile şekillendirilmiş olduğu düşüncesini sevmemişler, eğer ahlâkın genetik bir temeli varsa bunun da ancak başka bir sürecin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmış olabileceğini savunmuşlardır. Darwin'in doğal seçilim ilkeleri ve toplumsal içgüdülerin sosyal hayvanlardan insana bir sürekliliği olduğunu gösteren keşfi, bu çizgiyi ortadan kaldırmaktadır.

---

[20] Frans de Waal. *Chimpanzee Politics: Power and Sex among Apes, 1982,* Johns Hopkins University Press, 2007.

[21] Frans de Waal. *İçimizdeki Maymun; Biz Neden Biziz. (Our Inner Ape. A Leading Primatologist Explains Why We are Who We are),* 2005, çev. Biçen A., Metis Bilim, 2008.

Grup seçilimi konusu Edward O. Wilson yanı sıra David Sloan Wilson gibi saygın savunucuların desteğiyle varlığını devam ettirmiştir. Bu iki bilim insanının da savunduğu önemli bir düşünce, insan doğasındaki bencilliğin gruplar içinde sınırlandırıldığıdır. Bu, grubun yararı ve başarısı için olmuştur ve insan evrimindeki çok önemli bir aşamadır. Grup seçilimi çok uzun bir süre evrimci biyologlar arasında tartışmalı bir konu olarak varlığını sürdürürken bu kurama karşı en sert muhalif olanlar bile grup seçiliminin olamayacağını söylememekte, yalnızca pek çok durumda onun önemsiz olmasının muhtemel olduğunu dile getirmektedirler. Bugün grup seçilimini gösteren net araştırma sonuçları ve kanıtlar olsa da birçok platformda geçmişten gelen muhafazakâr duruş hâlâ varlığını devam ettirmektedir.

Yapılan çalışmalar, insanın adil bir şekilde davranıldığı sürece gönüllü olarak iş birliği yapma ve iş birliği yapmayanları cezalandırma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Ernst Fehr ve Simon Gachter 2002 yılında davranış bilimlerinde yaptıkları bir çalışmanın sonucunda kişisel çıkar varsayımına karşı güçlü kanıtlar ortaya koymuşlar ve çalışmalarına dayanarak şu yorumu getirmişlerdir; *"İnsanlar arasındaki iş birliği evrimin bulmacalarından biridir. İnsanlar büyük gruplar içinde sıklıkla genetik olarak yabancı olan, bir daha hiçbir zaman görmeyecekleri ve üreme bakımından kendilerine çok az faydası olacak ya da hiç getirisi olmayacak başka insanlarla iş birliği yapar. Bu şekildeki bir iş birliği, akraba seçilimi teorisi ile ve uzlaşı teorisi ile ilişkilendirilmiş bencil dürtülerle ya da karşılıklı fedakârlık teorisi ile açıklanamaz."*[22]

Grup seçilimi, insan bencilliğini sınırlamıştır. Bunun en bariz göstergelerinden birisi avcı-toplayıcılarda görülen eşitlikçiliktir. Bugün yaşayan avcı toplayıcılarda da bunun örneklerini görmekteyiz. Dünyanın her yanında bütün mo-

[22] Fehr E. Gächter S. Altruistic punishment in humans. *Nature* 415. 2002. 137-140.

dern avcı-toplayıcı toplumların dikkate değer ölçüde eşitlikçi oldukları görülmektedir. Bu veri yontma taş devrinde yaşamış olan atalarımız için bir model olarak kullanılabilir. Avcı-toplayıcıların eşitlikçi olmasının temel nedeni kabile içi dengelerden kaynaklanır. Bunun en iyi göstergesi uygulanan et paylaşımıdır. Yapılan araştırmalarda, başarılı bir avdan sonra topluluktaki her aileye tam ne kadar av eti düştüğünü tartarak kıyaslamalar yapılmış ve başarılı avcıların mensup olduğu ailelerin diğer ailelerden daha fazla pay almadığı bulunmuş. Birkaç haftalık av seferlerinin ortalaması alındığında da sonuçların değişmediği saptanmış. Avcı toplayıcı topluluklarda rekabetçi itkiler ve bencil güdüler topluluğun ortak iradesi ile baskılanmıştır. Başarılı avcılar, av etini herkesle paylaşmak durumundadırlar. Paylaşmaya karşı koyamazlar ve hava atamazlar. Cimrilik ve övünme, avcı toplayıcı topluluklarda en fazla ayıplanan iki davranıştır. Topluluğun genel ihtiyaçlarını aksatan kişiler alaya alınır, dışlanır ve hatta kovmaya dönük dedikoduya başvurulur.[23,24,25]

Grup seçilimi, grup içinde yer almakta olan bireylerin tümüyle eşit olmasını sağlamaz. Diğer yandan tamamıyla fedakârlık yapanlar ile bundan faydalananlar olmak üzere açık bir eşitsizlik de ortaya çıkarmamıştır. Grup seçiliminin belirlediği en kararlı denge, yapılan özverilerin karşılıklı olması ve yardımlaşmanın grup içinde adilce yapılmasıdır. Homo Sapiens'in öncüleri organize gruplar oluşturmakta, yaşam alanı ve diğer sınırlı kaynaklar için birbiriyle mücadele etmekteydi. Gruplar arası mücadele, gruptaki her bireyin gelecek nesillere aktardığı genlerin miktarını düşürerek

---

[23] Michael Shermer, *İnanan Beyin. (Believing Brain)*, 2011, çev. Elhüseyni N., Alfa Yayınları, 2015. s. 217.

[24] Nicholas Wade, *İnanç İçgüdüsü; Din Nasıl ortaya Çıktı ve Neden Hala Var Olmaya Devam Ediyor? (The Faith Instinct: How Religion Evolved and Why It Endures?)*, 2010, çev. Sözen M., Say Yayınları, 2012. s. 99.

[25] Christopher Boehm, *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior*, Harvard University Press, 2009.

veya yükselterek etkisini gösterir. Grupların gıda kaynakları yeterli ise gruplar arası rekabet azdır ya da hiç olmaz. Eğer gruplar hızlı büyüyor ve doğal kaynaklar yetersizse gruplar arası rekabet daha şiddetli ve acımasız olur. Kısıtlı yaşam alanlarında insan grupları arasında güçlü bir mücadele verilmekteydi. Bu dönemlerde insan nüfusu çok az olmakla birlikte, grubun yaşam alanı, bizim bugünkü modern yaşamla kıyaslayamayacağımız kadar genişti. Tarım ve hayvancılığın olmadığı, avcı ve toplayıcı dönemdi. Beslenme seçenekleri sadece doğal yollarla yetişenlerle sınırlıydı. Bu da çok belirgin bir gruplar arası rekabeti ortaya çıkarmaktaydı. Bu durumu anlayabilmek için günümüzde yaşamakta olan şempanzeleri incelemek yeterlidir.

İnsanın sosyal evriminde grup seçilimi, aynı zamanda insanın zekasında görülen hızlı yükselişin de ana nedenlerindendir. Uygun mutasyonlar tesadüfen ortaya çıkmış olsa da doğada çevre koşulları için bir uyum oluşturmayan bireyler elenir ve bu uyumsuz genetik özellikler sonraki nesillere aktarılamaz. Bu nedenle insan beyninin ve zekasının bu düzeydeki gelişimini evrim kuramı üzerinden açıklarken bu açıklamayı bireysel seçilim ilkeleri üzerinden yapmak yetersiz kalır. İnsan zekasının üst düzey gelişiminin nedeni, yırtıcı tehdidi olamaz. Çünkü insanlar gibi grup halinde yaşamakta olan şempanze ve şebekler de bir insanın zekasına sahip olmadıkları halde yırtıcı tehdidiyle baş edebiliyorlar. Diğer canlılara göre açık bir farkı olan insan zekasını açıklamak için, dış bir müdahale ile uzaylıların buna neden olduğu fikri gibi bolca taraftar bulan düşüncelerin bilimsel bir dayanağı bulunmamaktadır. İnsan beyninin temel yapısı şempanze beyniyle kıyaslandığında, önemli bir fark görülmez. İnsan beyninde bulunan hemen her yapının anatomik karşılığı şempanze beyninde de bulunur. Asıl farkı oluşturan, insan beynindeki sosyal bölgelerin büyüklüğüdür.

İnsan beyninin ve zekâsının bu derece ileri olmasının nedeni biyolojik evrim kuramıyla açık bir şekilde gösterilebilir. Burada evrimsel değişim için belirleyici olarak dikkate

alınması gereken faktörlerden "çevresel koşullar" ya da "diğer türlerle olan rekabet" üzerinden değil başka bir değişken üzerinden düşünülmelidir. Bu da tür içi rekabettir. Tür içinde gruplar arası rekabet de evrimsel dönüşümün önemli bir nedenidir. İşte burada grup seçilimi belirleyici olmuştur. İnsanın doğada kendisinden daha güçlü bir rakibi yoktu. En önemli rakibi kendisiydi. İnsan zekasında diğer canlılara kıyasla ortaya çıkan bu büyük fark da insanın evrimi sürecinde uzunca bir dönem süren gruplar arası çetin bir rekabetten ve bunun bir sonucu olan grup seçiliminden kaynaklanıyordu. Ancak grup seçilimi etkisi, kabilesel yaşamdan şehir yaşamına geçmiş olduğumuz dönemde grupsal mücadelenin azalmasıyla gittikçe azalıyor. Bu da yapılan araştırmalarla da gösterildiği gibi beyin büyüklüğündeki artışın durmasına, hatta azalmakta olmasına neden olmaktadır.

Doğal seçilim bireysel olduğunda, bir birey olarak tek başına doğaya uyum sağlayan özelliklere sahip olmak gerekiyordu. Bu, her bireyin tek başına yaşayabileceği yeterli donanımın tümüne sahip olması demekti. Ancak grup seçilimi ile grubun ihtiyacına özgü bir seçilim süreci ortaya çıkmıştı. Tüm bireylerin tam denk özelliklere sahip olması, grubun başarısını azaltmaktaydı. Gruplar arası rekabette birbirinden farklı becerilere sahip bireyleri içeren toplumlar daha başarılı olmuştu. Bu grubun içinde iş bölümüne katkısı olan farklı özelliklerde bireylerin olması avantajını sağlıyordu. Grup olmak, bireysel olarak hayatta kalamayacak olan ancak grup içinde özellikleri nedeniyle yararlı olabilecek bireylerin varlığını ve bu bireylerin genlerinin sonraki nesillere aktarılmasını mümkün kılar. Örneğin bilim insanları, teknik yetenekleri olan bireyler, sık sık kontrol eden takıntılı obsesif bireyler, eğitici, güçlü ve dayanıklı, sevgi dolu bireylerin sağladığı bireysel bir çeşitlilik grup seçilimi sayesinde olabilmiş bu sayede gruba farklı farklı birçok özelliğe sahip bireylerin katkıda bulunabilmesi mümkün olmuştur. Diğer yandan grup yaşamının güvencesinde uzayan insan ömrü, gruba değerli deneyimleri ile katkıda bulunan yaşlıların var-

lığını da mümkün kılmıştır. Bu şekilde sosyal yaşamın evrimi ile grup içindeki farklılıklar desteklenmiştir. Toplumda rollerin farklı olduğu heterojen bir dağılım vardır. Basketbolcuların uzun boylu olması bir avantajdır. Ancak bir basketbol takımında tüm oyuncuların en uzun boylu olanlardan seçilmesi de başarının tek yolu değildir. Oyunun kurulması için takımda farklı özellikleri olan elemanların bulunması gerekir. Hepsi santrfor olan bir futbol takımının başarılı olması beklenemez. Çok iyi santrafor olsalar bile.

Grup seçilimini basitçe anlamak için bir kümes hayvanları uzmanı olan William Muir tarafından tavuklar üzerinde yapılan bir deney, önemli ipuçları verir.[26] Tavuklar grup olarak yaşar. Kümesler genellikle 9 ile 12 arasında tavuk bir arada olduğunda verimli olabilmektedir. Yapılan deneyde, kümeslerdeki verimliliği arttırabilmek için iki yöntem uygulanmıştı. İlk yöntem, farklı gruplardan en iyi, en üretken tavukları seçip yeni gruplar oluşturmaktı. İkinci yöntem ise doğal yollarla kendiliğinden oluşmuş olan en iyi ve en üretken grubu olduğu gibi seçmekti. Daha az üretken olan tavuklar devre dışı bırakıldığı için doğal olarak en iyi tavukların seçildiği ilk seçenekte başarının daha yüksek olacağı beklenir. Ancak sonuç bu şekilde olmamıştı. Yaklaşık altı nesil sonra ilk yöntemin uygulandığı tavukların kümesinde dokuz yerine sadece üç tavuk kalmıştı. Diğer altısı öldürülmüştü. Kalan üç tavuk da devamlı birbirlerini gagalamaktaydı. Her nesilde en üretken olan tavuklar seçilerek yeni gruplar oluşturulduğu halde kümesteki yumurta üretimi hızlıca düşmüştü. En üretken bireyler, kümesteki diğerlerinin üretkenliğini bastırarak bireysel başarıya ulaşmaktaydı. Bu da kümesin toplam verimliliğini düşürüyordu. İkinci yöntemle oluşturulmuş kümeslerde ise, altıncı nesilde dahi kümesler dokuz tavuktan oluşmaktaydı. Tavukların hepsinin sağlıklı

[26] Muir WM. Cheng HW. Genetic Influences on the Behavior of Chickens Associated with Welfare and Productivity. *Genetics and the Behavior of Domestic Animals* 2014. 317-359.

ve verimli olduğu görülüyordu. Bu deney, grup içi uyumun verimliliği ne kadar arttırdığını göstermektedir. Kümes hayvancılığı yapanlar tavuklarda yumurta üretimini arttırmak için bu yöntemi benimsemektedir.

Grup seçilimi, kuramsal zemindeki tutarlığının yanı sıra, yakın zamanda yapılan ileri bilimsel araştırmalarla da doğrulanmaktadır. Grup seçiliminin ortaya çıkardığı ahlak, grubun rakip gruplara karşı savaşta başarısını arttırır. Bu, oldukça rahatsız edici bir olasılık olarak, insanın en asil yönü olan ahlakın en asaletsiz yanı ile ilişkili olduğunu gösterir. Bu tez ilk kez Darwin tarafından dillendirilmiştir. Darwin, insanın en asil başarılarından biri olan ahlakın, başarıların en asaletsizi olan savaştan kaynaklandığını, savaşın hızı fazla oldukça, ahlakın da daha hızlı filizleneceğini söylemiştir. Sık sık savaşmak, rakibe karşı savaşmayı kolaylaştıran grup içindeki fedakârca özelliklerin evrimi için önemli bir katkı sağlamış olabilir. Bir yanda ahlak ve fedakârlık, diğer tarafta ise saldırganlık, evrim tarihinde, ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiştir. Grup seçilimi, bir yandan grup içindeki bireylerin birbirine karşı ahlaklı davranmasını getirirken diğer yandan bu doğa yasası, gruplar arasında savaş ve soykırımlar gibi derin ahlaksızlıklara da neden olmaktadır. Grup seçilimini matematiksel modelleme ile kanıtlamış olan Samuel Bowles, fedakârlık ile savaşın beraberce evrildikleri sonucuna varmıştır.[27] Bowles "*İnsanlar arasındaki karşılıklı fayda için iş birliğini olası hale getiren grup odaklı davranışlar, aynı zamanda, büyük ölçekli ölümcül savaşları da olası kılmaktadır*" demektedir.

Bencillik

İnsan, toplumsal bir canlıdır. Ancak bencillik de görülür. Bunun nedeni insanın sosyal evrim sürecinin sosyal böceklerdeki gibi ileri bir sosyal yapı oluşturmadan önce, bir den-

[27] Bowles S. Group competition, reproductive leveling, and the evolution of human altruism. *Science*. 8;314(5805). 2006. 1569-72.

geye ulaşmış olmasıdır. Bu nedenle insanın yapısında sosyalleşmeden önceki dönemden gelen bireysel evrim etkileri de bulunur. İnsan sosyalliği, ileri sosyallik değildir. İnsan sosyalliği içinde sosyalleşmeye neden olan grup seçilimi etkisi, bir sosyallik ortaya çıkarmış olsa da karınca ya da arı kolonilerinde olduğu gibi ileri bir sosyallik oluşturmamıştır. Karınca ya da arılarda bireysel davranış görülmez.

Bireysel seçilim, bireylerin hayatta kalma ve üreme için birbirleriyle bireysel bir rekabeti ile ortaya çıkar. Grup seçiliminde gruplar arası bir rekabet varken, bireysel seçilimde rekabet bireyler arasında olur. Öteki bireylere karşı bencilce davranışlar gösteren fertlerin bu içgüdülerinin güçlenmesi, bireysel seçilimin bir sonucudur. Wilson *"Bireysel seçilim daha ziyade günah dediğimiz şeylerin sorumlusu iken grup seçilimi daha çok erdem olarak gördüğümüz şeylerden sorumludur. Birlikte doğamızın en zavallı ve en iyi yanları arasındaki çatışmayı yaratmışlardır"* der.

Grup içi fedakarlığı destekleyen güçler, bireysel bencil davranışları destekleyen güçlerden üstün olmuş mudur? Bu durum matematiksel modellerle 1970'lerde araştırılmıştır. Bu şekilde yapılan bazı çalışmalar; fedakâr bireylere sahip grupların çoğalışı eğer bencil bireylerin oluşturduğu grupların artış hızını geçerse, fedakarlığın genetik olarak gruplarda yaygınlaşabileceğini ve grup seçiliminin fedakâr bireyleri barındıran gruplar lehine işleyeceğini göstermiştir.[28] Bencil bireyler fedakâr bireyleri alt eder. Ancak fedakâr bireylere sahip olan gruplar, bencillerden oluşan gruplara üstün gelir. Bu, sosyal evrimin temel ilkelerinden birisidir. Ancak bu, insan ve memelilerde, yüksek bir seçici baskı olmadığından hiçbir zaman tam olmaz. Grup seçiliminin, bireysel seçilime ağır basması için, gruplar arasında yüksek düzeyde bir rekabet olması gerekir. Böyle bir rekabet sosyal böceklerde çok

[28] Edward O. Wilson. *Yeryüzünün Sosyal Fethi; Sosyal Yaşam Dünyayı Nasıl Fethetti?* (*The Social Conquest of Earth*) çev: Tonak G., Say Yayınları, 2012 s. 93.

belirgindir. Memelilerin sosyal evrimi sürecinde sosyal böceklerdekine benzer ileri bir sosyalleşmenin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Memelilerin yaşam döngüsünün temel özellikleri ve nüfus yapıları buna engeldir. Edward O Wilson; bunun nedenini şöyle açıklamıştır. "Grup seçiliminin bireysel seçilimi yenmesi, yalnızca memeli ve diğer omurgalılarda ender bir durum olmakla kalmaz. Bu hiçbir zaman tamamlanmamış bir süreçtir ve muhtemelen asla da tamamlanmayacaktır." "Eğer bireysel seçilim baskın olmuş olsaydı toplumlar çözülürdü. Eğer grup seçilimi baskın olsaydı insan grupları karınca kolonilerine benzerdi."

Genetik yapımız hem bireysel seçilimin hem de grup seçiliminin etkisindedir. Bugün grup seçilimi ile şekillenmiş olan sosyal yapımızın içinde bireysel seçilimin de izleri bulunuyor. Atlar üzerinde özel bir örnek, bizim gibi sosyal bir tür olan bu canlılar üzerinden kendimize ayna tutmamızı sağlıyor.

Kaytarma

Bir akşamüstü, belediyenin yaptırmış olduğu ve fayton atlarının bakılıp ziyaretçilere sergilendiği alanı ziyaret etmeye gittik. Atların davranışlarını gözlemek, bakımlarını izlemek ve bakıcıyla sohbet etmek çok keyifliydi. Sohbet derinleşti. Atların karakterlerine yönelik bir sorumu cevaplarken bakıcı oradaki atlardan birisini göstererek, fayton çekerken her atın aynı oranda güç sarf etmediğini söyledi. Bu at faytonu çekerken işin büyük kısmını diğerine yüklüyormuş. Bakıcı bunu diğer atın daha çok terlediği ve yorulduğuna dikkat ederek anladıklarını söyledi. Aslında bu bilgi çok şaşırtan bir durum değildi. Ancak yine de onların bu işi tam bir iş birliği içinde yaptıklarını düşünüyordum. Bu verilerin bilimsel olarak detaylı bir şekilde araştırılmış olduğunu ve insanların sosyal davranışlarını da izah eden bir durum olduğunu daha sonra öğrendim.

Bu durum, Fransız ziraat mühendisliği profesörü Max Ringelmann'ın 1883'te beygirlerin performansını araştırır-

ken bir faytonu çeken iki beygirin toplam performansının, tek bir beygirin performansının iki katı olmadığını anlaması ile ortaya çıkmış. Araştırmalarını daha da derinleştiren Ringelmann daha sonra bunu insanlarda da denemeye karar vermiş. Bunun en uygun olarak halat çekme yarışması üzerinden test edilebileceğini düşünmüş. Halata harcanan kuvveti ölçmek için bir dinamometre takmış ve farklı zamanlarda değişik ölçümler almış. Deneklerden önce bire bir karşılıklı halat çekmeleri istenmiş. Daha sonra halat çeken grupların sayılarını sekiz kişiye kadar arttırarak ölçümler almış. Hesaplarını tek bir insanın gücünü %100 olarak kullandığını varsayarak yapmış. Karşılıklı ikişer kişi olunca gücün %93'üne, üç kişi olunca %85'ine düştüğünü, sekizer kişi karşılıklı halat çektiğinde ise kişi başına düşen gücün teke tek çekmede harcanan gücün %49'una düştüğünü tespit etmiş.[29] Bu olay *"sosyal tembellik"* ya da *"sosyal kaytarma"* veya bir diğer adı ile *"Ringelmann Etkisi"* olarak bilinir. Sosyal tembellik, grup büyüklüğü ile harcanan bireysel çaba arasındaki Ringelmann'ın belirlediği bu ters yönlü ilişkidir. Bireylerin yaptıkları işte kişi sayısı arttıkça performansları giderek düşer. Bireyin fark edilirliği azaldıkça bireysel olarak sarf ettiği performans azalmaktadır.

Sosyal tembelliğin tüm insan toplumlarında aynı derecede olmadığı, bireyselci toplumlarda oldukça yaygın olduğu görülmüş. Öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalarda Amerikalıların daha çok sosyal kaytarmada bulundukları ortaya çıkmış. Güçlü bir toplumsal yapıya sahip olan Japonların ve Tayvanlıların tek başlarına ve grup halinde çalışırken performansları ölçüldüğünde, grup halinde iken performans düşüklüğünün çok daha az olduğu görülmüş. Hatta Tayvanlı öğrenciler grup halinde iken tek başına olduklarından daha yüksek bir performans sergilemekteymişler.[30]

---

[29] Ringelmann M. Recherches sur les moteurs animés: Travail de l'homme. *Annales de l'Insitut National Agronomique*, 12(1). 1913. 1-40.

[30] Gabrenya WK. Wang YE. Latane B. Social Loafing on an Optimi-

Yukarıda değindiğimiz şekilde bireyin fark edilirliğinin azalması, Ringelmann Etkisine bağlı olarak, sosyal tembelliğin artmasına neden olur. Aynı durum ahlaki davranış için de söz konusudur. Fark edilme olasılığı azaldıkça bireylerin ahlak dışı davranışı artar. Özellikle gösterilen çabaların herkesin gözü önünde olmadığı ve yukarıdaki halat çekme deneyinde olduğu gibi kaytarmanın mümkün olduğu durumlarda daha azını koyup daha fazlasını almak isteyen hilekârlar, kuralları ihlal ederek kendileri için bir kazanç sağlayabilir. Karşılıklı yardımlaşma, asalaklık ya da hilekârlık olmadığı sürece işler. Aksi takdirde iyilik yapan kaybeder. Bireyler arasında hile yapanlar avantajlı olabilir. Ama sonuçta grup kaybeder. Hilekarlardan oluşan gruplar, fedakârca iş birliği yapan gruplar karşısında mağlup olacaktır.

Bireysel seçilim ile grup seçilimi arasında bir çatışma vardır. Bireyin bencil davranışlarını öne çıkaran genler ile fedakârlık ve bağlılığı önde tutan genler çatışır. Grup içinde iş bölümünde tehlikeli görevlerden kaçınanlar, gruba ait kaynaklardan daha fazla pay almaya çalışanlar olabilir. Bireyin fedakârca davranışının, gruba verdiği fayda, kendisine verdiği zarardan daha fazlaysa bu davranış, grubun lehine bir seçilim potansiyeli taşır. Grup yaşarsa, birey de yaşayacaktır. Bir gruba dahil olmanın avantajları tek başına yaşamanın avantajlarının altına inerse, seçilim, bireysel davranandan yana olur. Bu durum toplumun çözülmesine neden olur. Böyle davranışların varlığı grubun bütünlüğünü tehdit edecektir. Grubun içerisinde asalaklık ya da hilekarlık yapılmasını önleyen, hileciyi yakalama ve cezalandırma davranışlarını ortaya çıkaran evrimsel mekanizmalar vardır. Hile yapanın alaycılıkla küçük görülmesi, grup içindeki saygınlığını kaybetmesi veya gruptan reddedilmesi gibi davranışlarla hileyi yakalama ve cezalandırma yeteneği yüksek olan gruplar başarılı olur.

---

zing Task: Cross-Cultural Differences among Chinese and Americans. Journal of Cross-Cultural Psychology, 16(2). 1985. 223-242.

12

GRUP HİYERARŞİSİ, SİYASET VE LİDERLİK

Grup yaşamı, birlikte olmanın yanı sıra iş birliği ve iş bölümü avantajını getirir. Grubu oluşturan bireylerin tamamıyla birbirinin aynı özelliklere sahip olması grubu sadece nicelik olarak büyük yapar. Otoburlarda örneğini gördüğümüz kalabalık sürüler, daha çok niceliksel bir büyüklüktür. Fakat grup içi hiyerarşi belirlenmiş ve bir görev dağılımı var ise bu, grubu nitelikli kılar ve grubun daha güçlü ve etkili olmasını sağlar. Çoğu sosyal grup, bir liderden başlayarak, her bireyin görevi ve pozisyonu belli olacak şekilde tabana doğru yayılarak genişleyen bir piramit şeklinde sosyal sınıflara sahiptir. Baskın erkek ya da dişinin rollerinin ve haklarının açıkça belirlenmiş olduğu, belirgin bir grup içi hiyerarşi vardır. Türlere özgü olarak değişen grup içindeki ve çevresel koşullara bağlı olan düzen ve dengeler, farklı hiyerarşi ve liderlik örneklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birçok sosyal hayvan grubunda lider, baskın alfa erkeğidir. Bazı türlerde lider dişi olabilir. Kurtlarda görüldüğü gibi, sürü lideri alfa çifti de olabilir. Liderliğe ve üst düzeyde rütbeye sahip olmanın yolu ise güç kullanmak ya da siyasettir. Sosyal gruplarda liderlik ve grup içi hiyerarşi, mücadelelerle ortaya çıkan baskınlık derecesine göre belirlenir.

Kurt ve köpek grupları hiyerarşi ve liderliğin tipik örneklerini gösterirler. Üstler ve astlar olmak üzere yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir yapılanma vardır. Bir sürüde, liderin rolü ve takip edenlerin rolü olmak üzere başlıca iki rol vardır. Bir birey diğerine karşı dominant ya da itaatkârdır. Bu

onların dünyasında siyah ve beyaz kadar nettir. Her sürünün mutlaka bir lideri vardır. Diğerleri takipçilerdir. Kurallar, düzenler ve ritüeller, güçlülerin belirlenmesi ve gücünü grubuna hissettirmesi üzerine kuruludur. Sürü içindeki statüyü belirleyen seviye, genellikle bireylerin doğuştan gelen enerjisi ile şekillenir. Üyelerin bir grup olarak varlığını devam ettirebilmesi için gerekli kurallar ve sınırlar sürü lideri tarafından belirlenir ve yürütülür. Liderler çok bariz olan mutlak gücü yansıtırlar. Grup bütünlüğü ve hiyerarşik düzen için gücün iyi yansıtılması önemlidir. Kurt ve vahşi köpek sürülerinde lider genelde erkektir. Dominant davranışın işareti olan testosteron, erkek yavrularda bile kendini gösterir. Liderlik için sadece cinsiyet değil doğuştan var olan enerji ve sergilenen üstünlük önemlidir. Lider, dişi ya da işleri birlikte yürüten bir alfa çift olabilir. Takipçiler de grubun önemli parçalarıdır. Takipçi itaatkâr bir tavrı yansıtır. Teslimiyet ve itaatkarlık bastırılmış olmak ya da ezilmişlik demek değildir. Onlar için olumsuz bir anlam içermez. Bu onun grup içindeki rolüdür.

Sürü lideri olmak sadece bir üstünlük ve başına buyrukluk değildir. Bir sorumluluk gerektirir. Liderlik tam zamanlı bir iştir. Lider, sürü üyelerinin sorumluluğunu taşır. Sürüyü yiyecek ve su kaynağına götürür. Ne zaman dinlenileceğine ne zaman uyunup ne zaman oyun oynanacağına ne zaman ava çıkılacağına kimin ne kadar ve ne zaman yiyeceğine karar verir. Sürünün uyması gereken kuralları ve sürü dinamiklerini belirler. Kendinden emin ve ne yaptığını biliyor olması gerekir. Sürü lideri pozisyonunda tüm sorumluluğu almaktansa takipçi olarak doğan pek çok köpek, sürü liderinin onlar için koyduğu kurallara, sınırlamalara ve düzenlemelere uyar. Bu şekilde yaşamak daha az stresli ve çok daha kolaydır.

İnsanın köpekle ilişkisinde kurt sürülerinin kuralları geçerlidir. Köpekler insanları kendi sürülerinin bir parçası olarak görürler. İnsan, sahibi olduğu köpeğe bir liderin enerjisini yansıttığı sürece hiyerarşik düzen sorunsuz işler. Bu

alanda önemli bir isim olan Cesar Millan'ın temel yöntemi, sahibi olduğunuz köpeğinizi nasıl kontrol edeceğinizle ilgilidir. *"Eğer onların sizi sürü lideri olarak görmesi için gereken davranışı göstermezseniz bu rolü kendisi üstlenecek ve size üstünlük kurmaya çalışacaktır"* der. İnsanlar da sürü hayvanıdır ve benzer kurallar insanlar arası ilişkiler için de geçerlidir. Millan, köpekler için geliştirmiş olduğu tekniklerin insanın kendisini tanıması açısından da çok faydalı olduğunu ve insanlara köpekleriyle ilgili şeyleri anlatırken çok sayıda takipçisinin bundan yararlandığını söyler. Ancak köpeklerle insanların liderlik açısından uyuşmayan bir yanı vardır.

Millan'a göre şefkatli ve sevgi dolu tabiatımız muhteşemdir, insan olmamızın mucizelerinden biridir. Sevgi sakin bir enerjidir, ancak konu sürünün güvenliği olduğunda bir tür zayıflık olarak görülür. Hayvanlar yumuşak ve zayıf enerjiyi takip etmez. At ya da köpek gibi sosyal hayvanlar sadece dengeli bir lideri takip eder. Şefkatli, heyecanlı, sevgi dolu ama liderlik yapmayan birisini takip etmezler. Böyle insanları istismar ederler. Akıllı, nazik, sevecen ve şefkatli olmak ya da şefkatli görünmek insanlarda lider olmanın bir yolu olabilir. İnsanlar hatta değişken ve dengesiz bir lideri bile kabul edebilir. Ancak hayvanlar arasında bu şekildeki bir duygusal enerji, zayıflık olarak görülür. Köpekler liderlik konumunun elinden alınmasını aşağılanma olarak görmez ve kişiselleştirmezler. Geçmişi eşeleyerek yaşamak tabiatlarında yoktur. Ancak sürünün işlevselliğini korumak onun doğasında vardır.

Sahiplerinin liderlik konusunda başarısız olduğunu hisseden bir köpek boşluğu doldurmak için öne çıkma teşebbüsünde bulunabilir. Millan, sahipleri gerçek anlamda liderlik konumuna geçtiğinde pek çok köpeğin, gözle görülür bir şekilde rahatlamakta olduğunu belirtmektedir. İnsanlar arasında bir devlet başkanının gücüne ya da büyük bir zenginliğe sahip olmayı isteyecek olanların sayısı çok fazladır. Ancak insanlara bu arzularının haftanın her günü ve gece-

li gündüzlü sahip oldukları ülkenin ve milyonlarca insanın tüm sorumluluğunu almayı kabul ettiklerinde karşılık bulacağını söylediğimizde bu teklif cazibesini büyük oranda yitirir. Lider olmanın sorumluluklarını ve gerektirdiği özverili yaklaşımı gerçekten anlamış olan birçok insanın güç ve servet yerine basit bir hayatı tercih etmesi çok daha anlaşılabilir bir durumdur.

Liderlik, vücut ölçüsü, kilo, cinsiyet ya da yaş ile ilgili vazgeçilmez kurallara bağlı değildir. Güçsüz görünümlü birisi bile bir grup köpeği çok iyi idare edebilir. Bu durum yansıttığınız enerji ile ilgilidir. Zayıf görünümlü olmanız, gözlerinizin görmemesi bir kol ya da bacağınızın olmaması, hatta bir tekerlekli sandalye bağlı olmanız durumunda dahi yansıttığınız enerji yeterince güçlüyse bir grup köpeğe hükmedebilirsiniz. Köpek sürülerinde lidere bir şey olursa sürü hiyerarşisindeki iki numaralı köpek onun yerine geçer. Bu genelde liderin arkadaşı olan köpektir. Bazen de dışarıdan gelen bir erkek köpek gerçekten bu sorumluluğu taşıyabilecek kadar güçlü olduğunu gösterebilirse bütün sürü hiç direnmeden ona teslim olur. Ortaya çıkan yeni yapılanmada önceden iki ya da üç numarada olan köpekler aşağı sıraya yer değiştirdiklerinde ve sıralarının alınması durumunda bunu kişiselleştirmezler. İnsanlarda olan hırs onlarda yoktur. Köpekler sürünün en güçlü hayvan tarafından yönetilmesini kabul edecek şekilde programlanmışlardır.[1]

Resim 31: Lider fenotipi örnekleri (Goril, Kurt ve Babun)

[1] Cesar Millan. Jo Peltier M. *Cesar'ın Yöntemi. (Cesar's way)*, 2006, çev. Yavuz P. Epsilon, 2013.

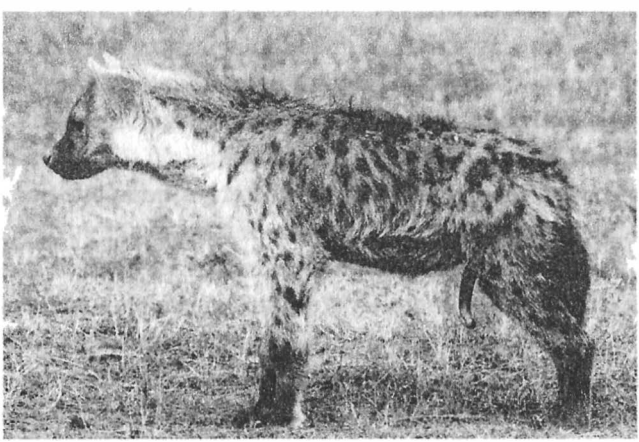
Maymun ve kurtlar gibi sosyal memeli topluluklarında bireyin hiyerarşi içindeki rütbesi, vücut dili ile belli olur. Sürü liderliğine uyan karakter özellikleri doğuştan gelir. Bir sürü lideri, doğuştan itibaren yüksek bir enerji seviyesine sahiptir. Ast rütbeli hayvanlar daha endişeli görünürler, göz temasından kaçar ve başlarını indirirler. Rütbe yükseldikçe duruş ve davranış buna göre değişir. Baskın hayvanlar daha dik durur. Sürü liderini tanımak uzun sürmez. Lider, duruşuyla kendini belli eder. Baş yukarıda, kulaklar dik, kuyruk gergindir. Bazen kasıla kasıla yürür. Özgüveni yüksektir. Sinirli ya da saldırgan değil, sakin ve kendine güvenlidir ve kontrollü bir enerji yansıtır. Kendinden emin tavır ve davranışları dikkat çekicidir. Bu işaretler insanlar arasında da yaygındır.

Grup içi çatışma, Hiyerarşinin belirlenmesi

Birçok türde bireylerarası ilişkiler, grup hiyerarşisini belirlemeye yönelik yoğun bir faaliyetle kendisini gösterir. İnsanlar hemen her zaman kendini başkalarıyla mukayese eder ve grup içindeki kendi pozisyonunu tartar. Statüsünü değerlendirir ve daha yüksek statüye geçebilmek için devamlı çaba sarf eder. Grup içinde, bireyler arasında görülen çatışmanın ortaya çıkardığı şiddetin ana nedeni, sıklıkla liderlik mücadelesi, grup içinde hiyerarşinin belirlenmesi ve eş seçimidir. Gıda kaynakları ya da bölge gibi olanakların paylaşımı da neden olabilmekle birlikte hiyerarşinin baştan belirlenmesi bu nedenleri başlangıçta ortadan kaldırmaktadır. Çatışmaların şiddeti, elde edilecek olan ödülle orantılıdır. Alınacak ödül ne kadar büyükse, çatışma şiddetinin derecesi o kadar yüksek olur. Birçok sosyal canlı türünde olduğu gibi insanda erkekler şiddete daha meyillidir. Damarlarında kadınlara oranla yirmi kat daha fazla testosteron bulunur. Dişiler genellikle doğrudan şiddete yönelik eylemlerde bulunmaz. Ancak erkeklerin gücünü kontrol edebilir ve erkekleri şiddet kullanmaya ya da savaşa özendirebilir.

Yüksek mevkinin avantajları çoktur. Bu başlıca, doğada en önemli ayrıcalıklar olan beslenme ve üremede öncelik avantajını sağlar. Ancak liderler ve yüksek mevkide olanlar devamlı konumunu korumak için mücadele etmek zorundadır. Hayvanlar aleminde dövüşme becerisi, hayvanın sosyal konumu açısından çok önemlidir. Hiyerarşi kavgalardaki başarılarla oluşturulur. Grup içindeki kavgada başarılı iseniz diğer gruplara karşı kavgalarda da bu başarıyı gösterebilirsiniz. Grup içinde bir hiyerarşinin kurulmuş olması, grup içindeki şiddetli kavgaların önemli ölçüde azalmasını sağlar.

Sırtlan topluluklarında tam bir dişi hakimiyeti vardır. Dişiler grubun lideridir. Grup hiyerarşisinde önce baskın dişi, sonra baskın dişinin çocukları ve takiben diğer dişiler yer alır. Erkekler daha sonra gelir. Zirvedeki dişiler daha çok et yer ve daha fazla sayıda cinsel ilişkiye girerler. Konumlarını korumak için diğer dişilerle savaşmak zorundadırlar. Bu statülerini kızlarına devrederler. Benekli sırtlan dişileri fazla miktarda testosteron salgılar. Bu da erkek cinsel organı gibi büyümüş bir klitorise sahip olmalarına neden olur. Bu nedenle cinsel organları yanıltıcı bir şekilde penis gibi görülür. Böyle bir cinsel organa sahip olmaları cinsel ilişkide ve do-

Resim 32: Dişi sırtlan; Testosteron etkisindeki klitorisin penis şeklindeki görünümü

ğumda ciddi zorluklar yaşamalarına neden olmaktadır. Hiyerarşi kardeşler arasında da önemlidir. Yeni doğan kız kardeşler, birkaç dakika içinde birbirine saldırmaya başlar. Bu saldırılar bir iktidar savaşı şeklindedir. Bu savaşın sonunda birisi ya ölür ya da ömrü boyunca hiyerarşik olarak daha alt sırada sürü içinde üreme hakkına bile sahip olamayacak bir konumda yaşamını devam ettirir.

Makaklarda grup içindeki üst ast seviyesini belirleyen kültürel bir yapı vardır. Bütün dişiler, grup içi hiyerarşideki yerini bilir. Dişi bir yavru soylu ise güçsüz dahi olsa, daha alt katmandaki bir bireyden daha yukarıda yer alır. Anneler yavrularına, üst-ast ilişkilerini, daha aşağıdakileri küçümseyerek onlara üstünlük kurmayı, üstün asta emrettiği bir hiyerarşik sistemi oluşturacak şekilde öğretirler. Bazen yükselme umuduyla sinsice girişimler olabilir. Ancak hiyerarşi geleneklerle belirlenmektedir ve hangi toplumsal katmanda bulunulduğu başlıca güç kullanarak değil kültürel yolla ve davranışlarla ortaya konulur. Sırtlan ve makaklar grup içi hiyerarşisi belirlenmiş olarak dünyaya gelirler. Tipik örneğini Hindistan'daki kast sisteminde gördüğümüz gibi bazı insan toplumlarında da böyledir. Ancak birçok türde bunun için bir mücadele vardır.

Grup içi baskınlık, güç sahibi olma, iktidar savaşı, liderliği elde etme, koruma ve kaybetme yönüyle insanın sosyal yapısına en benzer özellikler gösterenler şempanzelerdir. Şempanzelerde grup içinde cinsiyete özgü hiyerarşi yanı sıra, bireye göre belirlenen bir hiyerarşi de söz konusudur. Statü bilinçleri çok yüksektir. Genç erkek şempanzeler arasında grup içinde daha yüksek statü için sürekli bir rekabet vardır. Birbirlerine gözdağı vermek için aldıkları tutum, sık sık kavga çıkmasına neden olur. Bu davranışlar, insan genç erkeklerininkine şaşırtıcı derecede benzemektedir. Şempanzelerde grup içi hiyerarşi, bir kurum gibi daha dengeli bir şekilde oturmuştur. Hiyerarşinin devamlılığı yönünden, şempanzeler şebeklerden farklıdır. Şebekler gruplarını terk ettikten birkaç ay gibi bir süre sonra tekrar döndüklerinde

düşmanlıkla karşılanır. Yerleri başkaları tarafından doldurulmuştur. Şempanzelerde böyle değildir. Bir şempanze, grubundan uzun bir süre ayrı kalsa da geri döndükten kısa bir süre sonra grup içinde bıraktığı konumda yerini alır.

Şempanze gruplarında grup içi çatışma, ölüm ya da yaralanmaya neden olup grup içi bireylerin sayı ve güçlerinin azalmasına ve sonuçta grubun gücünün zayıflamasına neden olur. Bu kavgalar grupta yıkıcı etkiler oluşturduğundan, uyuma yönelik olmayan ve grup seçiliminin evrimsel ilkelerine aykırı bir eylem gibi görülmektedir. Ancak grup içinde bireyler arası mücadeleler çok nadiren ölümle sonuçlanır. Erişkin şempanzelerde grup içi hiyerarşiyi belirlemek için devamlı bir mücadele olmaz. Çoğu zaman blöflerin yeri bulunmaktadır. Kaybedenler, açık boyun eğme işaretleriyle yenilgiyi belli eder ve galip gelen bunu tanır. Grup içi hiyerarşi bir kez belirlenirse bu benimsenir. Uzun bir süre tekrar kavgaya gerek olmadan herkes, grup içindeki yerini bilir ve gereksiz çekişmeler olmaz. Grup içinde alfa erkeğinin konumu, diğerleriyle olan güç gösterilerinin sonucunda belirlenir. Bir erkeğin bir dişi grubuna hâkim olabilmek için diğer erkekleri devre dışı bırakması, aşırı güç kullanmayı gerektirir. Ancak hiyerarşinin kurulması ve liderin belirlenmesinin tek yolu bu değildir. Liderlik sadece kaba kuvvetle olmaz.

Şempanze gibi ileri sosyal canlılarda bireysel güç ve kuvvet, liderlik için tek başına belirleyici değildir. Bunun ötesinde bir yeteneğin de olması gerekir. Bu siyasettir.[2] Bireysel olarak güçlü olan ancak ittifak kurma becerisi olmayan şempanzeler liderlik yarışını kaybeder. Liderlik yarışında şempanzeler mevcut hiyerarşiyi bozmak için çok çeşitli taktik ve hilelere başvururlar. Lider adayının konumunu güçlendirmek ve toplumun kabulünü kazanmak için müttefiklere ihtiyacı vardır. Bunun için bire bir ilişki kurmanın ve bir örgütleme becerisine sahip olmanın yeri çok önemlidir.

---

[2] Frans de Waal. *Chimpanzee Politics: Power and Sex among Apes, 1982*, Johns Hopkins University Press, 2007.

Erkekler arasında ittifakın rolü büyüktür. Liderlik isteyen ya da yüksek bir mevki için yarışan erkek şempanzeler, kendilerine destek çıkabilecek diğer erkeklerle arkadaşlık kurmaya çalışır ve daha fazla taraftar toplayabilmek için sürüdeki diğer erkekleri tımarlamaya çok daha fazla zaman ayırır. Aynı şekilde dişilerle de dostluk kurar ve onları da tımarlarlar. Erkek şempanzeler normalde gençlerle ve çocuklarla özel olarak ilgilenmezken grubun desteğine ihtiyaç olduğunda dişilerin desteğini alacak şekilde, insanlarda siyaset yarışında gördüğümüz gibi çocuklara yakın ilgi göstermektedirler. Bu davranışlar liderlik mücadelesinde müttefikleri arttırmaktadır. Beklenen gün geldiğinde yanında yer alarak onu liderliğe taşıyacak olanların sayısı ve gücü çok önemlidir. Liderlik savaşlarında fazla avantaj sağlayan bu iş birliği, alfa erkek yönetimi ele geçirince de devam eder. Alfa erkeğe önceden yakın konum almış olanlar, alfa erkek liderliği ele geçirdiğinde yeni oluşan hiyerarşik yapılanmada üst konumdaki yerlerini pekiştirirler. Liderlik yarışındaki ve sonrasındaki bu süreç, insan siyasetiyle ve politikacıların yaklaşımıyla büyük benzerlik gösterir.[3]

Lider şempanze ile grubu arasında bir denge mevcuttur. Lider olabilmek ve liderliğini koruyabilmek için grup içi ilişkiler ve koalisyonların çok büyük rolü vardır. Lider, grubunu tümüyle göz ardı ederek tek başına hüküm süremez. Grup, istediğinde bütünleşerek liderden kurtulabilir. Dişi şempanzeler, iktidar savaşında ve erkekler arası güç gösterilerinde dengeyi sağlayıcı ve genellikle yatıştırıcı rol oynarlar. İktidarı elde tutabilmek, kurnazca bir güç birliği ile mümkündür. Lider, toplu isyan olasılığını dikkate alarak güç dengelerini gözetmeli ve destekçilerini mutlu etmelidir. Ancak zirve konumu kalıcı değildir. Lider şempanze, belirli bir süre iktidarda kaldıktan sonra güç birliği yapan bir rakibi tarafından

[3] Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler* (*The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society*), 2009, çev. Yılmaz K., Akılçelen kitaplar, 2014. s. 274-275.

yenilgiye uğratılarak bu konumunu kaybeder. Şempanzelerde iktidar savaşları kanlıdır. Aşırı vahşi saldırılar, başlıca ellerde, ayaklarda ve testislerde olmak üzere ciddi derecelerde yaralanmalarla hatta ölümle sonuçlanabilir. Şempanze gruplarında erkeklerin sayısının dişilere göre yaklaşık yarı yarıya daha az olmasının nedeni bu kanlı iktidar savaşlarıdır. Ancak savaşı kaybeden lider, eğer sağ olarak kurtulmuşsa grup dışına itilmez. Aynı grupta düşük bir mevkide yaşamına devam eder. Bu devrik liderlerin tekrar ittifaklarda rol alıp liderlik girişiminde bulundukları da görülmüştür. Alfa erkekler nadiren 4-5 yıldan fazla iktidarda kalır. Bu süre, kurumsallaşmış modern insan yaşamında seçilen liderlerin bir sonraki seçime kadar yönetimde kaldığı süreyle büyük bir benzerlik göstermektedir.

Bonobolarda yönetim dişilerin elindedir. Şempanzelerin aksine erkekler arası ittifak yoktur. Dişi dayanışması erkek üstünlüğüne fırsat tanımaz. Tek bir erkek bonobo tek bir dişiye üstünlük sağlayabilir. Ancak dişiler, birlikte olduklarından erkeklere daima hükmeder. Dişilerin hiyerarşilerinin şekillenmesinde yaş en önemli etkendir. Ancak tek belirleyici değildir. Bonoboların yönetim sisteminde toplumsal değişim hem daha ender hem de kademeli olur. Şempanzelerde olduğu gibi fırsatçı ittifaklar yoktur. Dişilerin hâkim olmasında anne oğul arası ilişkilerin rolü büyüktür. Koalisyonlar akrabalığa bağlı olduğundan siyasi manevra daha azdır. Lider ile grup arasında bir denge vardır. Bu denge her iki tarafın da kontrol ettiği mekanizmalarla şekillenir. Lider dişiler konumlarını korumak için devamlı çaba gösterir. Her liderin gruba olan yaklaşımı farklılık gösterebilir. Kimisi daha sert ve katı bir yönetim uygularken bir diğerinin daha ılımlı bir yönetimi benimsediği görülebilir.

Yukarıda örneklerini görmüş olduğumuz ileri sosyal memelilerde insana benzer grup davranışlarının birçok örneklerinin olduğu açıkça görülmektedir. Bunun nedeni insan topluluklarında da hiyerarşi ve liderliğin benzer mekanizmalarla şekillenmesidir. İnsanlar sosyal yapılaşmanın derin

evrimsel izlerini taşır. Bireyler, küçük yaşlardan itibaren hiyerarşik sıralamaya dikkat eder. Toplum içinde rütbe için devamlı bir mücadele vardır. Hiyerarşik yapılanmanın bir şekilde belirlenmesi, grubun daha verimli ve üretken olmasını sağlar. İnsan topluluklarında özellikle başka grupla bir rekabet söz konusuysa, grup daha iyi organize olur ve hiyerarşik kademeler daha kolay kabul edilir. Bu, grubun başarısını arttırmaktadır. Grup mücadelelerinin tipik örneği iş yaşamlarıdır. İş yaşamında özellikle rekabet halinde olan şirketlerde başarı için hiyerarşik düzenin sağlanması, rollerin verimli bir şekilde dağıtılması ve etkinliğinin artırabilmesi, işlerin başarısı ve devamlılığı için elzemdir. Hiyerarşik düzenin kurulmuş olması bireyler arasındaki hiyerarşi mücadelesinin ortaya çıkardığı yıkıcı etkinin önüne geçer. Büyük işletmelerde her kademede iyi bir görev tanımı ile ast-üst ilişkilerinin hiyerarşik bir düzen içinde belirlenmiş olmasının sebebi budur. Organize toplumlarda grubun başarısı için bir liderin varlığı ve rolü önemlidir. Kötü bir karar bile kararsızlıktan iyidir. Liderin varlığı grubu kararsızlıktan kurtarır. Ancak bir rekabet durumu söz konusu olduğunda alınan kararların da yerinde olması gerekir. Topluluğu adına yerinde kararlar alan ve yönlendirici etkisi olan bir lider, grubun avantajınadır.

Grup içindeki güç dengesi bir devinim içindedir. Bireylerin yaşlanma süreci ve gruba yeni katılan gençlerin varlığı, sosyal yaşamdaki dengelerin devamlı yenilenmesini gerekli kılar. Rütbelerin değişmesi de zorunludur. Liderler ve rütbeler devamlı alttan gelen baskılarla değişmeye zorlanır. Liderin değişebiliyor olması grubun lehinedir. Liderlik mücadelesinde grup için avantajlı olan bir güç ve değer yaratan ya da grup üyelerine kendilerini bu şekilde tanıtabilen bireyler avantaj kazanır ve seçilirler.

İnsanlarda liderlik mücadelesi, hayvanlardan faklı olarak sıklıkla doğrudan bir fiziksel güç gösterisi şeklinde değildir. Aslında kamusal alanda bu şekilde bir davranış olmasa da yine de aynı kurallar işler. Lider, sahip olduğu gücü ve

yönetebilme becerisini göstermelidir. Liderlik mücadelesinde şempanzelerde olduğu gibi ittifakların rolü büyüktür. İlkel insan topluluklarında mutlak olarak bireysel güç sahibi olma ve dövüşme becerileri yanı sıra örgütlenme becerisi de önemliydi. Günümüzde örgütleme yeteneği ve siyaset, liderlik için asıl belirleyici olmuş ve bireysel kaba kuvvetin yerini almıştır. Başarılı bir güç birliği yapan kazanır. İttifaklar, liderin seçilmesinden sonra müttefiklere uygun görev dağılımı yapılarak devam eder. Liderlik mücadelesinde destek olanlar katkıları oranında bundan yararlanır. Lider gücünü korumak için devamlı müttefiklerinin, muhaliflerinin ve halkının güç dengelerine dikkat etmelidir. Liderin konumu, rakipleri ve onların kurduğu ittifaklarla sınanır. Bu dengeleri gözetmeyen lider iktidarı kaybedecektir.

Küçük ölçekli avcı toplayıcı topluluklarında insanlar arasında eşitleme mekanizmaları etkindir ve bu mekanizmalar, toplum içindeki hırslı erkeklerin bütün toplumu kontrol etmelerinin önüne geçmektedir. Liderin davranışı devamlı topluluğun kontrolü altındadır. Toplum, liderinin faydacı davranma eğiliminde olduğunu görür ve özverisinin kullanıldığını hissederse, lidere karşı tepkili olacaktır. Amerikalı antropolog Christopher Boehm kabile liderleri ile ilgili olarak şunları yazmıştır; *"kendini yücelten ve zorbalık eden liderler toplum içinde dengeli bir pay dağıtımı yapamadıklarında ya da kabile dışındakilerle kendi çıkarları için anlaştıklarında, zamanla bütün saygınlıklarını ve desteklerini yitirirler."*[4] Toplumun bu tür liderlere karşı kullandığı silahlar başlıca alay, dedikodu ya da itaatsizliktir. Liderlik çoğu zaman rakip tarafından, bazen de toplum tarafından sonlandırılabilir. Lider, seçiminde ona avantaj getiren gücü toplumun istemediği şekilde kullanabilir. Bu durum da lideri devirmeye yönelik bir hareketin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Lider grubun bir yansımasıdır. Aldığı sorumluluğu,

[4] Boehm C. Barclay HB. Dentan RK. Et al. Egalitarian Behavior and Reverse Dominance *Current Anthropology*. 34(3). 1993. 227-254.

grubun yararına kullandığına grubunu ikna etmelidir. Doğru lider, kabilenin bütünlüğü ve başarısı için en doğrusunu yapandır. Kabile üyeleri ise uygun lideri belirlemelidir. Bunun genetik temelli haklı bir nedeni vardır. Uygun olmayan lideri bertaraf edemeyen gruplar sonunda başarısız olacak ve çözülerek yok olacaktır.

İnsanlık tarihi boyunca insanın temel eğilimlerinden biri toplumsal tabakalaşma olmuştur. Toplumsal yapının temelinde sosyal içgüdülerle şekillenmiş olan bir eşitlik ilkesi vardır. Grup içinde yer alan bireyler birbirlerine karşı eşitlik hissinin verdiği rahatlığı hissederler. Diğer yandan iş bölümünün bir parçası olan hiyerarşinin varlığı, grubun kesinlikle yararınadır ve tartışmasız olarak kabul edilir. İnsanın atalarının küçük gruplar oluşturduğu ilk dönemde uzun süre grup hiyerarşisi, grup içinde bir güç mücadelesi ile belirlenmekteydi. Zamanla avcı toplayıcı kabilelerde güçlü olmanın yanında siyasetin ve ittifakların önemi arttı. Liderler, lidere yakın konum alanlar, gruba katkısı olan bilgi sahibi deneyimli kişiler, şamanlar, rakip kabilelerle mücadelede başarı gösterenler, iyi av yapanlar ve ritüeller sırasında şarkıları ve dansları en iyi bilenler kabile içinde kısmi de olsa bir güç kazanmaktaydı.

Kabilelerin birleşmesi ve daha sonra ortaya çıkan şehirleşmenin getirdiği günümüz yaşamı, toplumsal tabakalaşmanın farklı şekillerde karşımıza çıkmasına neden oldu. Bugün sınırları net olarak tanımlanmamış olsa da tüm toplumlarda, sıralama düzeni toplumdan topluma değişiklik göstermekte olan bir toplumsal tabakalaşma bulunmaktadır. İnsanlık yakın bir döneme kadar köleliği toplumsal bir norm olarak kabul etmişti. Geleneksel Hint toplumu insanları kast sistemine göre sıralamış, karışık dinlere bağlı bireylerin olduğu toplumlar bu sıralamayı dine göre yapmış, bir dönem Amerikan örneğinde olduğu gibi ırka göre bir sınıflandırma yapılmıştı. Böyle bir sınıflandırma çoğu durumda tesadüfen ortaya çıkan tarihsel süreçlerin sonucunda olmuş ve nesiller boyunca kalıcı bir hale gelmiştir.

Bu şekilde bir tabakalaşmanın, kabile döneminde tüm bireylerin eşitlik hissine sahip olduğu iş bölümü temelinde ve toplumun severek kabul ettiği bir noktadan, bugün imtiyazlı bir grubun bu ayrıcalıklardan yararlandığı bir şekle dönüşmekte olduğu görülmektedir. Toplumlarda eşitlikçi olmak ve bunu savunmak genel ve yaygın olarak kabul edilen bir bakış açısıdır. İnsanların sınıflara ayrılması ve bir grubun imtiyazlara sahip olduğunu görmek rahatsızlık yaratır. Siyahların beyazlarla aynı haklara sahip olmaması, aynı okulu, hastaneyi kullanması ya da aynı taşıt aracıyla seyahat etmesinin engellenmesi gibi bugün bizleri fevkalade rahatsız etmekte olan sınıflandırma ortadan kalkmıştır. Modern yaşamda çok büyük toplulukların karışık bir şekilde yaşadığı bir şehir ortamında artık kültür farklılıklarına, dine ya da sözde ırka göre bir tabakalaşma toplumun genel kabulünü almamaktadır. Ancak yerini başka bir sınıflandırma almıştır. Birçok batılı toplumda varlıklı bireyler daha prestijli okulları, daha iyi donanımlı hastaneleri kullanır. Taşıt araçlarında da ayrı bölümlerde seyahat edebilme olanakları vardır. Toplumsal gruplar arasında din, kültür gibi ayrımcılığa karşı bu kadar tepki varken, zengin fakir arasındaki hiyerarşi çoğunlukla gayet normal karşılanmaktadır. Toplumsal sınıflandırma ve tabakalaşma, zaman ve topluma göre devamlı bir değişim göstermektedir.

Grup içi barış

"Rakip şempanzelerin kavgalardan sonra birbirlerini öpüp kucakladığını biliyordum. Ancak bir veteriner ameliyat masasında yatan maymuna yüzlerce dikiş atarken az önce onunla kavga eden maymunun ameliyat boyunca diğerinin elini bırakmaması beni oldukça şaşırtmıştı. İşte o zaman bu davranışın büyük bir dikkatle incelenmesi gerektiğine iyice ikna oldum." Frans de Waal.[5]

[5] Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler (The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society)*, 2009, çev. Yılmaz K., Akılçelen kitaplar, 2014. s. 75.

Neden hayvanlar birbirleriyle barışmaya ilgi duysunlar? Yukarıda nedenlerini tartıştığımız grup içi çatışma, kaçınılmaz olarak yaşanır. Grup hiyerarşisinin kurulması ve liderin belirlenmesi buna bağlıdır. Ancak tüm bunların ana amacı grubun yararına olmalıdır. Bu nedenle grup içi çatışmalar mümkün olduğu kadar az olmalı ve bu süreç hızlıca sona ermelidir. Grup içi iş birliği ve dayanışma, birlikte avlanabilmek ya da düşmanlara karşı birleşebilmek için devam etmelidir. Bu nedenle kaçınılmaz olan bu çatışmaların çözülmesine yönelik davranış biçimlerinin geliştirilmiş olması, grubun yararına olacaktır. Bu davranışın doğada yaygınca geliştirilmiş olduğunu görüyoruz. Çatışma çözme, şempanzeler, yunuslar ve sırtlanlar gibi birçok sosyal hayvan grubunda görülebilmektedir. Af dileme ve af dileyeni bağışlama davranışlarıyla problemlerin çözülmesi, grup olarak yaşayan ve iş birliği yapmak durumunda olan hayvanların doğal bir eğilimidir.

Birçok sosyal canlı türünün kendine özgü barışma yolları vardır. Af dileme ve bağışlama için tipik davranış örnekleri bulunur. Evcil hayvan besleyenler, yapılan bir hatanın azarlanmasından sonra affettirme girişimlerini bilirler. Primatlar da barışmayı küçük yaşta öğrenir. Barışma, anne-yavru ilişkileri sırasında olgunlaşır. Ünlü primatolog Frans de Waal'ın, primatların nasıl barış yaptığı konusunda ışık tutan gözlemleri vardır. Waal, birçok iri maymun türünde iki bireyin kavga ettikten sonra nasıl birbirlerine dostça el uzatarak ya da birbirlerini tımar ederek barıştıklarını, şempanzelerin dudaktan öpüşerek, bonoboların ise bunu cinsel davranış ile çözdüklerini gözlemlemiştir.

Kısa kuyruk şebekleri, birbirleriyle kavga ettikten sonra kıç tutma töreni adı verilen davranışla uzlaşı gösterirler. Waal, barışmanın öğrenilebilen bir durum olup olmadığını araştırmak için yaptığı bir deneyde kavgacı rhesus şebekleri ile çok daha hoşgörülü olan kısa kuyruk şebeklerini bir araya koymuş. Beş aylık bir birliktelik sonrasında, rhesus şebeklerinin barışma becerileri, hoşgörülü olan grup arkadaşlarıyla

kıyaslanabilecek bir düzeye çıkmış.[6] Bu deney, barışmanın aynı zamanda kültürel olarak bir anlamı olan ve edinilebilen bir sosyal beceri olduğunu göstermektedir.

Bir başka araştırmada maymunlar birlikte çalışacak şekilde eğitilmiş. Çift halinde gittiklerinde patlamış mısır makinesinden mısır alabiliyor, tek başına olduklarında hiç yiyecek alamıyorlarmış. Bunu hemen öğrenmişler. Maymunların bu eğitiminden sonra ne sürede uzlaştıkları gözlenmek üzere aralarında kavgalar çıkarılmış. Birbirlerine ihtiyaç duyan maymun çiftlerinin uzlaşma oranlarının diğerlerine göre oldukça fazla olduğu görülmüş.[7] Bazı ileri sosyal canlılarda grup içi çatışma, grup içindeki bireylerin müdahalesiyle durdurulmaya çalışılır. Frans de Waal'in şempanzelerin uzlaşı becerisine yönelik bir başka notu şu şekildedir. *"Dişi şempanzeler uzlaşmalarda önemli rol alır. Kavgadan sonra, erkekler zıt yönlerde oturur ve birbirlerine ancak kaçamak bakışlar atarlar. Dişiler ise erkeklerin önce birine sonra diğerlerine yaklaşarak barışmak için isteksiz görünen erkekleri bir araya getirirler. Hatta dişilerin erkeklerden birinin kolundan tutarak onu az önce kavga ettiği diğer erkeğin yanına götürdüğüne çok kez tanık olmuşuzdur."*[8]

Çoban köpekleri, koyun sürüsü içinde koçların toslaşmalarını gördüklerinde onların aralarına girerek bunu önlemeye çalışır. Benzer şekilde köpekler, dövüşen horozları ya da aile içindeki kavgaları da ayırırlar. Köpeklerin bunun gibi kavgaları ayırma çabası, birlikte yaşadığı bireyleri kendi sürülerinin bir üyesi olarak görmesinden kaynaklanır. Sürü içi çatışmayı önlemeyi amaçlayan bu davranış, köpeklerin doğada takım

---

6 De Waal FB. & Johanowicz DL. Modification of reconciliation behavior through social experience: an experiment with two macaque species. *Child development*, 64(3). 1993. 897-908.

7 Frans de Waal. *İçimizdeki Maymun; Biz Neden Biziz.* (*Our Inner Ape. A Leading Primatologist Explains Why We are Who We are*), 2005, çev. Biçen A., Metis Bilim, 2008. s. 150-151.

8 Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler* (*The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society*), 2009, çev. Yılmaz K., Akılçelen kitaplar, 2014. s. 58-59.

halinde yaşayan kurt atalarından gelir. Sürü içindeki çatışmalar, doğada sürünün başarısını engelleyen bir durumdur. Barışı koruyacak şekildeki bir davranış örneği, yaşamsaldır.

Tüm bu verilerin analizinde görülüyor ki, grup içi şiddetin sosyal canlılarda, evrimsel mekanizmalarla anlaşılabilen bir nedeni bulunmaktadır. Grup üyeleri, liderlik yarışı ve üyeler arası hiyerarşinin kurulabilmesi için şiddete başvurabilir. Liderin ve grup hiyerarşisinin belirlenmesi, grubun diğer gruplar karşısında avantajlı olmasını sağlar. Ancak bunları belirlerken şiddetin ve çatışmanın uzun sürmesini önlemek ve grup düzeninin bireylere zarar verecek şekilde bozulmaması için grup içi barış ve uzlaşının evrimsel mekanizmaları bulunmaktadır. Grup içindeki mücadelelerde karşı karşıya duran bireyler, zorlu doğa koşullarına karşı grup içinde omuz omuza olurlar. Üreme mevsimlerinde ölümcül kavgaya tutuşan kuşlar, havalandıktan sonra buna bir son verip göç boyunca birlikte uçmaktadır.

Yaşanan felaketler ve dış tehditler grubu bütünleştirerek grup birlikteliğini ve dayanışmasını artırabilir. En amansız rakipler bile yıkıcı durumlar karşısında dostluk kurma eğiliminde olur. Amerika'da 11 Eylül saldırıları sonrasında bir toplumsal bütünleşme görülmüştür. Saldırıdan dokuz ay sonra New York'ta yapılan araştırmalarda yaşayan farklı gruplara mensup kişilerin diğerleriyle aralarındaki ilişkilerin durumu soruldu. Cevapların büyük kısmı herhangi bir problem olmadığı şeklindeydi. Halbuki önceki yıllarda yapılan benzer araştırmalar aynı soruya verilen yanıtların bunun tam tersi olduğunu gösteriyordu. Saldırı, bir birlik duygusu yaratmıştı.

Primatlar arasında en saldırgan türüz. Ancak oldukça yüksek iletişim becerilerine ve rekabeti azaltacak sosyal bağlar oluşturma yeteneklerine sahibiz. Grup içi çatışmalar ne kadar yaygın olsa da çatışma çözme de insanların çok maharetli olduğu ve yaygın görülen bir davranış şeklidir. Çatışmalar çoğunlukla uygun şekilde çözümlenir. Bütün evliliklerde olduğu gibi, işler bazen yolunda gitmeyebilir ve

eşler arasında hesapta olmayan gerginlikler yaşanabilir. Ani tepkiler ortaya çıksa da eşler çoğu zaman birlikteliğin yararını gözeterek, uzlaşıcı davranışlarla iyi ilişkileri muhafaza eder. İş arkadaşları aralarındaki tatsızlıkları çözebilecek beceriler geliştirirler. Uzlaşı kültürü, grup içi verimliliğini sağlar. Kişiler işlerine gelmese de iş birliğinin getirdiği avantajları kaybetmemek için birlikte olmanın yararlarını dikkate alarak davranır. Bunun için sosyal evrimsel geçmişimizde de çözüm yolları olduğu görülüyor. Geçmişte insan topluluklarında grup içinde şiddeti sınırlayan ve kontrol eden merkezi bir otorite ya da bir hukuk sistemi yoktu. Şiddet, grup içinde doğan tepkilerle sınırlanıyordu. Bu tepkilerin çoğu, grubun avantajına olan davranış ve tepkilerin desteklenmesi şeklindeydi. Grup üyeleri, yıkıcı etkileri olan şiddete karşı tepkilerini ancak birleşerek gösterebiliyorlardı. Grup üyelerine karşı, lider ve lidere yakın olanların sahip oldukları güçler arasında bir denge bulunmaktaydı.

Grup içi çatışmalar bazen grubun içinde yaygınlaşarak tüm grubu etkisine alabilir. Bu durum grubun bir bölünme çabasının habercisi olabilir. Şempanzelerde de bu şekilde davranış örneklerini görebilmekteyiz.

BÖLÜNME

Jane

"Huzurlu dünyamız, küçük cennetimiz altüst olmuştu. Bir zamanlar barışçıl görünen şempanzeler ilkel bir savaşa dönüşen şeyle yoğun şekilde meşguldü. Güneye taşınan topluluğun tamamı yok edildi. Benim için çok ama çok karanlık bir dönemdi. Bizim gibi ama daha nazik olduklarını düşünürdüm. Gösterebilecekleri vahşiliğe dair hiçbir fikrim yoktu. Bunu kabullenmem biraz zaman aldı. Savaş bana hep insan davranışı gibi görünmüştü. İnsan doğasının karanlık ve kötü yanının genlerimizin derinliklerinde gömülü olduğunu, eski primat atalarımızdan miras kaldığını kabullendim."

Jane Goodall

Resim 33: Jane Goodall

Bugün dünyadaki yüz etkili isim arasında gösterilen ünlü primatolog Jane Goodall, 1960 yılında Tanzanya'daki Gombe Şempanzelerini araştırmak üzere Afrika'ya gittiğinde henüz şempanzelerin yaşam şekilleri ve sosyal hayatları ile ilgili detaylar yeterince aydınlatılmamıştı. Goodall'ın burada uzun yıllar boyunca yapmış olduğu gözlemler bizlere şempanzelerin yaşamları ve sosyal birliktelikleri ile ilgili çok önemli bilgiler verdi. Goodall ve arkadaşları, şempanzelerin yaşam şekillerini, aralarındaki iletişimi, gruptaki üyelerin birbirlerine karşı davranışlarını, grup hiyerarşisini araştırıyor, kayıtlar tutuyorlardı. Goodall'ın bu gözlemleri şempanzelerin ve bizim sosyal evrimimize ışık tutacak birçok verinin toplanmasını sağlamıştır.

Araştırıcıların inceledikleri şempanze grubunun yapılan ilk gözlemleri, şempanzelerin bir barış havası içinde yaşadıklarını gösteriyor ve her şey yolunda gidiyordu. Bir sükûnet ve iş birliği sahnesi görülmekteydi. Bazen erkekler üstünlük mücadelesi için dövüşüyor, ama nadiren birbirlerini yaralıyorlardı. Birlikte avlanıyorlardı. Avladıkları başka türden küçük maymunların etlerini bölüşüyorlardı. Grup üyele-

ri arasında sıkıca bağlılık ve grup içinde bir uzlaşma havası hakimdi.

Ancak Goodall'ı ve araştırıcıları hayrete düşüren yeni durum, gözlemlerin başlangıcından yaklaşık 1,5 yıl sonra gerçekleşmeye başladı. Goodall grubun bölünmeye başladığını ve yaşam alanının ikiye ayrılmakta olduğunu fark etti. Başlangıçta grubun üyeleri olarak birbirlerini tımarlayan sevgi gösterileri yapan şempanzeler, nedeni belirli olmayan bir şekilde birbirlerinden ayrılma çabasına girmişti. Bir grup şempanze, ana topluluğun başlangıçta bulunduğu alanın güney kısmında daha çok zaman geçirmeye başlamıştı. Bu durum Goodall'ın notlarında şöyle yer almaktadır. "*Kendilerini ayırarak topluluk üyesi olarak muamele görme haklarından feragat etmiş gibilerdi. Bu nedenle yabancı muamelesi gördüler.*" Baskın kişilikli bireyler arasında kutuplaşma olunca şempanzelerin geri kalan kısmı, taraf tutmak zorunda kalmıştı. Başka şansları yoktu. Bu bölünme sonrası şempanzeler artık iki ayrı bölgede, yeni yaşam alanlarında yaşamlarına devam etmeye başladılar. Ancak bu olay sadece basitçe bir ayrılma şeklinde barışçı bir yolla olmuyordu. Barış dönemi bitmiş, şiddet eylemleri baş göstermişti.

Bir gün Goodall'ın ekibi, dövülerek öldürülmüş birinin cesedini buldu. Bir başka gün ise Goodall'ın bir yardımcısı bir cinayete şahit oldu. Rakip gruptan sekiz şempanze, bir ağacın dalında oturmakta olan bir şempanzeye sessizce yaklaştıktan sonra savaş naraları atarcasına haykırarak ölümcül bir saldırıya geçtiler ve onu birkaç dakika içinde ağır bir şekilde yaraladılar. Bu şempanze, öldüğünü kesin olarak düşündürecek şekilde ekip tarafından bir daha görülmedi. Şiddet olayları bu kadarla kalmamıştı. Daha sonra başka şempanze cinayetlerini de gözlediler. İki gruba bölünmüş olan şempanzeler artık savaş halindeydi. Arazilerinin sınırlarında devriye gezen şempanzeler devamlı alanlarını kontrol etmekte ve rakip grubu gözlemekteydiler. İkinci grubun tüm üyeleri 1977 yılına dek yapılan saldırıların sonunda ya öldürüldü ya da birinci gruba yeniden katılmaya zorlandı.

Bölge savaşı, şempanzelerin geçmişte nasıl bir birliktelik yaşadığından ya da akrabalık ilişkilerinden bağımsız olarak olmaktaydı. Geçmişte birlikte yaşamış, birlikte oynamış ve birbirlerini tımar etmiş olan şempanzeler birbirlerine düşman olmuş, uzun bir zaman içinde gruplardan birisi, diğerini sistemli olarak tamamen yok edene kadar savaşı sürdürüyordu.

Şempanzeler üzerinde yapılan araştırmalar Jane Goodall ve ekibinin Gombe şempanzelerinde yaptıklarıyla sınırlı kalmadı. Araştırıcılar daha sonra diğer şempanze gruplarında da buna benzer örnekler gözlediler. Şempanzelerin grup içi katı kuralları olduğu belirlendi. Grubun bir üyesi diğer grubun üyeleriyle görüştüğünde ya da yanlış bir bölgede yaşamayı tercih ettiğinde bir düşmana dönüşebilmekteydi. Rakip gruplara karşı da tasarlanarak ölümcül saldırılar yapılmaktaydı. Bu vahşi saldırıları ve baskınları yapan bir grup erkekten oluşan sınır devriyeleri vardı. Bir erkek şempanzenin kışkırtmasıyla sınır devriyesi toplanıyordu. Toplanan devriye sonra bulundukları üsten ayrılarak arazinin sınırlarına doğru yola çıkıyordu. Bazen rakiplerin arazisine akın ediyor eğer yalnız ve savunmasız bir rakiple karşılaşırlarsa sessizce pusu kurduktan sonra kusursuz bir iş birliği içinde ansızın ve vahşice saldırıyorlardı. Saldırılar tam bir savaş stratejisi ile pusu kurarak ve rakibi şaşırtarak oluyordu. Rakibin gücü tartılıyor ve durum avantajlı ise saldırıya geçiliyordu. Bu baskınlar, devriyenin sayıca fazla oldukları zamanlarda ve zarar görme risklerinin düşük olduğu durumlarda, özellikle rakibi şaşırtma avantajından yararlanılabilecekse yapılıyordu. Hedef, rakip erkekleri öldürmek, dişileri ise kaçırmak oluyordu. Bu devriye saldırılarının olduğu savaş dönemi oldukça uzun bir süre boyunca devam ediyordu. Rakip gruba ait bölgeler yavaş yavaş ele geçiriliyor, yenilgiye uğratılan grubun bölgesine içindeki dişilerle birlikte el konuluyordu.

Günümüzde şempanze nüfusunun henüz az bir bölümü incelenmiştir. Tüm gruplarda saldırganlık olaylarının aynı

derecede olmadığı görülmektedir. Genellikle geniş bölgeye sahip olduklarından, şempanze toplulukları arasında şiddet olayları sıkça görülmez. İzlenen bu şiddet olaylarının en önemli nedenlerinden birisi, doğal yaşam alanlarının ve kaynakların kısıtlı olmasıdır. Bu gözlemler, en yakın evrimsel kuzenlerimizin de tıpkı bizim gibi içgüdülerin etkisiyle doğal bir şiddet eğilimine sahip olduklarını göstermektedir. Şiddet, kabilesel olarak ben ve öteki ayrımını belirleyecek bir grup içi bölünme şekilde olabildiği gibi gruplar arası bir rekabetin sonucunda bir savaş şeklinde de ortaya çıkabilmektedir.

13

SAVAŞ

Doğada aynı kaynakları ve yaşam alanlarını kullanan türler arasında bir bölge savaşı vardır. Bir yandan nüfusun inanılmaz artma potansiyeli, diğer yandan kaynakların sınırlı olması bunu gerektirir. Bir tür için çevredeki diğer türlerle aynı doğal kaynakları ve aynı yaşam alanını paylaşmak, tamamen ağır rekabetçi kuralların olduğu bir mücadeledir. Bu durum aynı türün bireyleri arasındaki rekabet için de geçerlidir. Rekabet, aynı kaynaklar için olduğundan aynı türden grupların bir yaşam alanını paylaşması sıkı bir mücadele şeklinde olup kaynakların azlığında hemen her zaman saldırganca bir güç gösterisi şeklinde gerçekleşir. Bu durum insanlar için de geçerlidir.

Uzun süreli olmayan gözlemler insan topluluklarının devamlı barış içinde yaşadıkları yanılgısına neden olabilir. Ancak uzunca zaman dilimini içeren dikkatli bir gözlem yapıldığında hemen her toplulukta gruplar arası şiddetin var olduğunu görüyoruz. Savaş, kaçınılmaz olarak örgütlü bir şiddet şeklinde insan topluluklarının tarihinde hemen her zaman yer almıştır. Savaşçı davranış, bireylerin doğada var olabilme mücadelesinin gruplardaki karşılığıdır. Bireyler var olabilmek için nasıl birbirleriyle dövüşerek mücadele ediyorsa gruplar da birbirleri arasında savaşarak mücadele eder.

İnsan doğasında şiddetin neden var olduğu sorusunu yanıtlarken, evrimsel mekanizmalar bize ışık tutmaktadır. Hayvan topluluklarında yapılan gözlemler, şiddete neden olan faktörleri anlayabilmek için bize bu yönde yeterli verileri sunuyor. Jane Goodall'ın gözlemleri ile hayvan davranışlarını araştıran bilim insanları, şempanzeler arasında böy-

lesine büyük şiddet olaylarının meydana geldiğini öğrenince çok şaşırdılar. O güne kadar böyle bir gözlem olmamıştı. Önceleri örgütlü cinayetlerin tüm canlılar aleminde sadece insanlar arasında ve savaşlarda olduğuna inanılıyordu. Hayvanlar aleminde ise bireysel olarak görüldüğü düşünülmekteydi. Ancak hem biyolojik hem de sosyal evrim açısından bize en yakın tür olan şempanzelerin uzun süreli ve daha etraflıca gözlemleri, bu düşüncenin yanlış olduğunu göstermişti.

Bölgecilik ve gruplaşma eğilimi, bizlerde de şempanzeler gibi temel bir içgüdüdür. Gruplar arası rekabet de şempanzelere benzer. Jane'in şempanzelerde gözlediği gibi insanlarda da birbirleriyle çok iyi anlaşan insan topluluklarının aniden birbirlerine düşman oldukları görülebilmektedir. Bu durum zamanla bir savaş hali alır. Avcı toplayıcı insan toplumlarının çoğu ortalama iki üç senede bir savaşır. İkiye bölünen grupların ya da komşu iki kabilenin arasında ortaya çıkan savaş, çoğunlukla baskınlar şeklindedir. İnsanlar arası olan savaşlardaki baskınların şempanzelerdekinden hemen hiçbir

Resim 34: Şempanze gruplarının savaşını tasvir eden sergi. (Stockholm Savaş ve Askeri Tarih Müzesi)

farkı yoktur. Bu baskınlarda başarılı olmak için her türlü yola başvurulabilir. Bir grup erkek, zarar görme şanslarının düşük olduğu zamanlarda saldırır, rakip grupla açık kitlesel çatışmalardan kaçınır ve sürpriz saldırıları yeğler. Çoğunlukla amaç, diğer grubun erkeklerini öldürmektir. Kaybeden tarafın kadınları kaçırılır ya da onlara tecavüz edilir. Savaş aslında genlerin savaşıdır. Taraflar galip gelerek genlerini gelecek kuşaklara aktarabilmenin mücadelesini verirler. Bu durum hem hayatta kalarak hem de üreme avantajı elde ederek olur.

İlkel savaş tarzı, günümüz savaşlarından çok farklıdır. Ordular yoktur. Saldırganların, kendileri için en az riskle düşmanlarının birini ya da birkaçını öldürmeyi amaçladıkları pusular ve baskınlar yoluyla yapılır. Bu nedenle bu durum, başlangıçta avcı toplayıcı kabilelerini inceleyen antropologlar tarafından fark edilmemiş, ilk yapılan gözlem ve araştırmalar da pek ciddiye alınmamıştı. Ancak erkek ölümleri kayıt altına alındığında durum anlaşıldı. Çatışma ve savaşın sık olduğu bir toplulukta düşük kayıp oranları bile uzun dönemde yüksek rakamlara ulaşır. Tipik bir kabile toplumunun nüfusunun her yıl yaklaşık %0.5 ini çarpışmada kaybettiği tahmin edilmektedir. Bu rakam günümüzdeki ölüm oranlarının çok üzerindedir. Devlet öncesi toplumlarda savaş çok daha sıktı. Kabilelerin yaklaşık dörtte biri, her iki yılda en az bir kez savaşıyordu. Modern ulus devletlerde ise yaklaşık bir nesilde bir kez savaş olmaktadır. Eğer bu kabilelerin ölüm oranları bugüne uyarlanırsa 20. yüzyıl savaşlarında ölenlerin sayısının toplam 2 milyar insan olacağı hesaplanmıştır.[1]

Arkeolojik buluntular, kitlesel çatışmalara dair kanıtlarla doludur. Günümüzden 40.000 ila 12.000 yıl öncesine denk gelen, geç Paleolitik döneme ait dağınık kalıntılar arasında ölüm sebebi olarak kafaya alınan darbeler ya da kemiklerde görülen kesiklere sıklıkla rastlanılmaktadır. Özellikle Nil vadisi ve Bavyera'da bulunan kalıntı örneklerinde olduğu

[1] Keeley LH. *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savahe*. New York: Oxford University Press. 2001. 71-81.

gibi bu dönem insanları arasındaki şiddetin sonucu olarak tüm bir klanı içerdiği anlaşılan toplu mezarlar bulunmuştur. Bulunan bu iskeletlerin üzerindeki bulgulardan yola çıkarak bunların mızrak ve ok gibi kesici ve delici aletlerle alınan darbelerle vahşi şekilde öldürülmüş oldukları görülmektedir. Fransa'da duvar resimleri ile meşhur olan Lascaux mağarasında aynı dönemleri gösteren resimlerin bazılarında mızraklanmış, ölmüş ve ölmekte olan insanlar tasvir edilmiştir.

İnsanın toplumsal yapısı değiştikçe kabileler arası savaşlar, kabile üstü güçlerin savaşlarına dönüşmüştür. Tarımın başladığı dönemden sonra kabile boyutunun daha üzerindeki büyük şehirler ve çevrelerindeki yaşam alanları ile birlikte sınırları belirli olan uygarlıklar kurulmuş, böylece oluşan savaşların şekli de değişerek egemen güçlerin organize orduları arasında olmaya başlamıştır. Toplumsal yapı değişse de sahip olunan bölgelerin kontrolü ilkel kabilelerden farklı olmamış ve bu, kan dökerek gerçekleştirilmiştir. Yeryüzü, yaşam alanlarının ve halk kitlelerinin egemenliğini ele geçirme ya da elinde tutma mücadelelerine ve büyük savaşlara sahne olmuştur. Büyük güçlerin kontrol ettikleri alanlar içinde kültürel yapı çoğu zaman değişmeye zorlanmış buna uyum sağlanmadığında ise sonuç, soykırımlar ve kitlesel göçler olmuştur. Devletler arasındaki savaşlar zamanla devletlerin birleşerek oluşturdukları güç birliklerinin savaşlarına ve nihayet 20. yüzyılın ilk yarısında da global güç birliklerinin kutuplaşmasıyla ortaya çıkan iki büyük dünya savaşına kadar ileri gitmiştir. Bu savaşlar bilimin ve teknolojinin de savaşı olmuş, üretilen ölümcül nükleer savaş silahlarının kullanılması, yerkürede bugüne kadar tek bir silahla en çok insanın öldürüldüğü Japonya'daki atom bombası felaketi ile noktalanmıştır.

Günümüze geldikçe, savaşların sebepleri değişim göstermiştir. Kabilelerde savaşın ilk ve temel nedeni, doğal kaynakların kontrolü için yaşam alanı olan bölgeyi ele geçirmekti. Diğer yandan kabileler arası savaşın genetik bir nedeni de bulunmaktaydı. Rakip kabilenin çocukları öldürülüyor ve

kadınlara tecavüz ediliyordu. Bugün insanları savaşa götüren nedenler farklıdır. Kabileler için geçerli olan, kaynakların kısıtlılığı gibi durumlar, büyük ülke ve imparatorluklar için geçerli değildir. Yakın insanlık tarihinde olan birçok savaşta, kaynaklar ile ilgili önemli bir sorun bulunmamaktaydı. Bugün temel neden bir güç savaşıdır. Savaşlar gıda kaynaklarından ziyade ego ve hırs nedeniyle olmaktadır. Açlığın önüne açgözlülük geçmiştir. Savaşın zaman içinde şekli ve kapsamı değişmiş olsa da insanı savaşa yönelten temel dürtü olan kabile içgüdüsü aynıdır.

İnsan ölüm ihtimali olan bir savaşa girmeyi neden istesin? Bu, akılları meşgul eden önemli bir soru. Savaş, barış döneminde yaşamayı içselleştirmiş olan birisinin hiç anlam veremediği bir durum. Gençliğimde dedemin savaş anılarını dinlerken cevabını en çok aradığım soru, ölüm olasılığının bu kadar yüksek olduğu böyle bir harekete katılırken bir insanın ne derece bir korku duyduğu idi. Buna nasıl cesaret ettiklerini hep sorardım. O da başlangıçta bir endişe yaşadıklarını ancak savaş başladıktan sonra kısa bir süre içinde savaşın atmosferinin tümüyle etkisi altına girdiklerinde bütün endişelerin kaybolduğunu söylerdi.

Savaş kaçınılmaz olduğunda sosyal içgüdülerle birlikte grup davranışı devreye girer. Bir kez savaşı tetikleyen unsurlar ortaya çıktıysa, savaşın akıl dışı bir eylem olduğunu söylemek ve yıkıcı etkilerini göstermek işe yaramaz. Korku hissi devre dışı kalır. İnsanlar kabilelerinin kendilerini onursuzlukla suçlamasını istemezler. Diğer yandan kabilenin sürü davranışı şeklindeki savaş çığlıkları ve ritüeller savaşa davet niteliğindedir. Grup birlikteliğinin yarattığı hava, savaşın gittikçe daha arzulanan bir eylem olmasına neden olur. Üstelik savaş bir haz arayışı boyutuna dönüşüp, afyon gibi bir meta haline gelebilmektedir. Burada süreci amigdala yönetir. Büyük bir heyecanla hedeflenen şey, düşmanın tatmin edici bir yenilgiye uğratılmasıdır.

Bizler doğuştan gelen kavgacılığımızı ve zafere olan aşkımızı atalarımızdan miras aldık. Savaş ve şiddet, derinler-

de bir yerde içimize işlemiştir. Savaşçı davranışı, bir tarafta bilincimizle anlamsız bulsak da diğer tarafta bu, içgüdüsel olarak bizi teslim almış gibi görülüyor. Şiddetten kaçınamıyor ve şiddet içerikli gösterileri izlemekten uzak duramıyoruz. İnsan doğasında savaşın ve şiddetin ne kadar içselleştirilmiş olduğunu anlamak için en çok gişe hasılatı yapan filmlere bakmak yeter. Savaş filmlerindeki yıkıcı kanlı savaş sahneleri heyecanla izleniyor ve cinsel içerik konusunda ciddi bir sansür uygulanırken, şiddet içerikli sahneler herhangi bir sansür uygulanmasına gerek duyulmadan filmlerde yaygınca yer alıyor. Bilgisayar oyunlarında savaş simülasyonları en çok tercih edilenlerdendir. Çocukluğumuzdan itibaren savaşın şiddetinin etkisi altında olduğumuzu gösteren bir başka bulgu da oyuncak silahlara duyulan aşırı ilgidir. Diğer yandan insan dövüşü, hayvan dövüşü ve boğa güreşi gibi şiddete dayalı fiziksel bir mücadelenin sergilendiği gösterilere karşı engellenemez bir istek vardır.

Savaşın, insanlık tarihinde önemli bir yeri vardır. Ülkelerin takvimlerinde kazanılmış savaşları kutlamak ve bunları kazanırken ölenleri anmak için çok sayıda özel gün bulunur. Kazanılan zaferlere yönelik anıtlar en önemli meydanlarda yer alır. Şehitlik en önemli mertebedir. Savaşçı davranış, tüm toplumlar için geçerli olan ve yeri gelince ortaya çıkabilme potansiyelini barındıran bir durumdur. Savaşma güdüsü, yaşam koşulları ve kaynakları yeterli olan, kendilerinde ve komşularında yüksek egolu ve hırslı liderleri olmayan toplumlarda uykuya yatmıştır. İzlandalıların ordusu yoktur. İsveç ise en son 1815 yılında savaşmıştır. Ancak bu ülkelerin halklarının genlerinde barışseverlik taşıdıklarını söyleyemeyiz. Çünkü her iki halk da saldırganlıklarıyla ünlü Vikinglerin soyundan gelmektedir. Tüm insan toplulukları, egemenliklerini sürdürebilmek için savaşa çok büyük yatırım yapmaktadır. Ülkeler, bütçelerinin önemli bir kısmını savaşa ayırır.

İnsanlık savaşlarla şekillendiğine göre, içimizde savaşın derin izlerini taşıyor olmamız beklenen bir durum. Derin

bir kabile içgüdüsü, insanı savaşa hazırlayan ve güçlü hissetmesini sağlayan bir genetik alt yapıyı da taşıyor olmalı. Burada meslek yaşamımda şahit olduğum ve bunu doğrulayan iki duruma değinmek isterim. İğne ile bir tıbbi işlem yapmam için gelen savaş gazisi bir hastam işlem öncesinde *"savaştan korkmadım iğneden korktuğum kadar"* demişti. Başka bir erkek hastam ise *"beni savaşa gönder ama iğne yapma"* diye ricada bulunmuştu. Bunları hatırladıkça bunun ne kadar doğru olduğunu tekrar anlıyorum.

Savaşçı Erkek

Yeni tanıştığım bir erkek arkadaşımla bir caddenin kenarında konuşurken acı bir fren sesiyle irkildik. O tarafa baktığımızda bir aracın bir yayaya çarptığını gördük. Yaya, çarpmanın etkisiyle aracın birkaç metre ilerisine fırlamıştı. Kısa bir süre sonra kendisini toparladı ve yavaşça ayağa kalktı. Görüldüğü kadarıyla canı yanmış ama önemli bir sağlık sorunu yaşamamıştı. Konuştuğum arkadaş kazazedeyi tanıdı ve beni çok şaşırtan bir yorumda bulundu. *"Bu adam hiç sevmediğim birisiydi, iyi oldu"* dedi. Bu örnek, benden ve öteki ayrımının insanların empatik yaklaşımlarını nasıl belirlediğini gösteriyordu. Bu konuda erkekler kadınlardan belirgin farklılık gösterir. Erkekler, adil davranmayan ve öteki olarak gördükleri kişilere karşı acıma hissi duymazlar. Bunu şu araştırma çok güzel göstermektedir.

Yarısı kadın yarısı erkek olan denekler üzerinde yapılan bir çalışmada önceden hazırlanmış olan bir senaryoyu oynayan aktörler de bulunmaktadır. Bunu seyreden deneklere bu aktörlerin de denek olduğu söylenmiştir. Aktörlerin oynadığı senaryoda bir oyuncu diğerine bir para emanet ediyordu. Diğer oyuncu ya dürüst davranıp paranın en azından bir kısmını birinci oyuncuya geri verecekti ya da paranın tamamına el koyacaktı. Aktörlerden birisi dürüst iyi adam rolünde olup devamlı yüksek miktarda parayı iade ediyordu. Diğer aktör ise kötü adamı oynuyor ve paranın hemen hepsini kendinde tutuyor, karşısındakine hiç para iadesi yapmıyordu.

Bu oyunu izleyen katılımcılar iyi adamı hoş ve çekici olarak bulurken, kötü adamı sevimsiz ve itici olarak nitelendirdiler. Denekler daha sonra fonksiyonel MR cihazına alındı, iyi adama ve kötü adama acı şokları verilirken izlettirildi ve bu sırada deneklerin acı deneyimine katılan beyin alanları değerlendirildi. Bu sayede iyi adamı acı içinde görmenin ve kötü adamı acı içinde görmenin deneklerin beyninde ortaya çıkardığı etkiler arasındaki fark ölçülebiliyordu.

Kadınlar, aktörlere uygulanan elektriksel şokları izlerken, şokların iyi adama mı yoksa kötü adama mı uygulandığına bakılmaksızın beynin ilgili alanları (ön singulat ve insula bölgesi) benzer yanıt verdi. Bu, kadınların hem iyi adama hem de kötü adama karşı kuvvetli biçimde empatize olduklarını göstermekteydi. Erkeklerde ise sonuçlar oldukça farklıydı. İyi adam şoklandığında erkeklerin acı alanlarında etkileşim gözlendi. Bu empatik etki, kadın katılımcılardakinin aynısıydı. Ancak kötü adama şok uygulandığında erkeklerin acı alanlarında etkileşim görülmedi. Kadınların aksine erkekler, dürüst olmayan kişilerin acı duymasından rahatsız olmuyordu. Hatta erkekler, kötü adamın cezalandırılmasından bir çeşit haz alıyordu. Bu, beynin ödüllendirmeyi işleyen bölgelerinin etkinleşmesinden anlaşılıyordu.[2] Bu deney sıradan bir adamın, kötü adamı hasım olarak görmesine bağlı olarak ona karşı empatisindeki azalmayı göstermektedir. Bu durum sıradan kadınlarda görülmemiştir.

Erkek ile kadın arasındaki bu empati farklılıkları özellikle savaş gibi süreçlerde davranışların yönlendirilmesinde önemli olabilir. Savaş hemen her zaman erkeklere özgü bir eylemdir. Sıradan bir adamın arkadaşlarıyla empati kurarken hasımlarına karşı empati kurmaması onun savaşlardaki başarısına katkıda bulunacaktır. Bir asker eğer ekip arkadaşlarına karşı yüksek bir empati duyuyorsa bu,

---

[2] Singer T. Seymour B... & Frith, CD. Empathic neural responses are modulated by the perceived fairness of others. *Nature*, 439 (7075), 2006. 466-469.

orduyu ateşleyici bir duygudur. Kendi cephesinde ortaya çıkan ölümler ve yaralanmalar acı verir ve intikam hissini kamçılar. Diğer yandan düşmanının acısını paylaşmıyorsa, o asker düşman cephesindeki ölümlerden etkilenmeyecek ve bu onun düşmana öldüresiye saldırmasında engelleyici bir durum olmayacaktır.

Savaş tüm bireylerin saldırgan bir ruha sahip olmaları nedeniyle ortaya çıkmaz. Savaşa katılanların çoğunluğu, yalnızca uymak zorunda oldukları toplumsal kuralların bir parçası olduğundan bu düzen içerisinde hareket eder. İnsan doğası, grup davranışı sergilemeye inanılmaz derecede eğilimlidir. Bu bazen felaketlere yol açabilir. Derin bağlılık, kitlesel hareketlere neden olabilir. Bu içgüdü, liderlerin kitlelerini istedikleri gibi yönlendirmelerini kolaylaştırır. Savaş politikaları rakibi şeytanlaştırmak üzerine kurulur. Bir dış tehdit unsuru bulup, toplum içinde korku körüklendiğinde derin sosyal içgüdüler devreye girer. Toplumun savaşma isteği, savaş için içimizde bulunan en derin duygulara gönderme yapılarak ateşlenir. Bu görevi vatandaşlık ruhu ve din görmektedir. Bir savaşa hazırlanırken hasımların insafsızlıkları dile getirilir. Bu, toplumun desteğini almayı sağlayan ve askerin savaştaki başarısını arttıran bir etkendir. Hırslı ve başarıya odaklanmış liderler, toplumlarını ve ordularını en zorlu durumlarda dahi ikna ederek savaşa yönlendirebilirler. İnsanlık tarihi, yönetenler tarafından kitleler halinde çılgınca maceralara sürüklenen insan topluluklarının hikâyeleriyle doludur.

DİN VE SAVAŞLAR

İlkel toplumlarda ve ilk devletlerde askerlerin savaşmalarını sağlamanın başlıca yolu, dinsel telkindi. Üyeleri arasında en güçlü duygusal bağlar geliştirme becerisine sahip olan gruplar, komşularına egemen olmayı en iyi başaranlardı. Bu bağlar dinsel eğitimle biçimlendiriliyor ve ritüellerle güçlü tutulabiliyordu. Bugün yaşayan insanlar, bu aralıksız mücadelelerde galip gelenlerin torunlarıdır. Kabile yaşamında

erkek çocukların, savaşçı olarak sertleştirilmeleri amacıyla, acı verici törenlerde dayanıklılıklarını göstermeleri, uzun ve korkunç eziyetlere katlanmaları beklenir ve bu sırada duygusal dayanıklılıkları da test edilmekte olduğundan acı çektiklerini göstermemeleri gerekir. Bugünkü avcı toplayıcılarda bunun örneklerini görmekteyiz. Savaşçı toplumlarda bu törenler daha zorlu olmaktadır. Erkekliğe kabul törenleri ile ilgili yapılan kültürler arası bir araştırmada; sünnet, diş çekme, dövme yapma, deri kazıma ve kulak, kaş, dudak delme gibi uygulamaların sayımı yapılmış ve en acı verici kabul törenleri yapanların, en savaşçı toplumlar olduğu bulunmuş.[3]

Devletler, sınırları genişletmek adına yürütülen bir savaş için geçerli başka hiçbir sebep bulunmaması durumunda dini kullanmışlardır. Dini önderler, savaşların tanrının işleri ve kararları olduğuna toplumu telkin eder. Haçlı savaşları örneğinde olduğu gibi savaşların çoğu tanrı adına yapılmıştır. Din, kişinin arkadaşlarıyla birleşmesi ve kişinin düşmanlarına karşı çıkması ya da onları öldürmesi için duygusal dürtüleri harekete geçirerek, tarafları herhangi başka bir nedenden çok daha etkili şekilde kutuplaştırabilir.

Araştırmalar son yüzyılda savaşlarda dini otoritelerin etkinliğinin öncesine göre belirgin olarak azaldığını göstermektedir. Modern devletlerde dini otorite ile devlet ayrılmış olup savaş ilan etme yetkisi de dini otoritelere değil daha çok liderlere aittir. Modern devletler askeri eğitim için de artık dine bağlı değildir. Ancak buna rağmen savaşlarda dinin önemi kaybolmamıştır. Askeri savaşa hazırlanırken bir toplanma çağrısı olarak din kullanılabilir. Bugün din, savaş amacı olmaktan çok, savaş aracı gibi kullanılmaktadır. Savaşı kışkırtabilir ama savaşın temel nedeni din değil kabile içgüdüsüdür. Eğer savaşın temel nedeni din olmuş olsaydı, tarihte ve günümüzde aynı dinin mensupları arasında yay-

[3] Sosis R. Kress HC. Boster JS. Scars for war: Evaluating alternative signaling explanations for cross-cultural variance in ritual costs. *Evolution and Human Behavior*. 28(4). 2007. 234-247.

gınca gördüğümüz savaş ve saldırganlıklar olmaz ve savaş sadece dinler arasında olurdu.

SOYKIRIMLAR

Bir toplum çözüldüğünde, otorite boşluğu ve kışkırtma ile bir ayrıştırma sürecinin sonucunda bir kutuplaşma yaşandığında, ayrışan bireyler yeteri kadar insanlıktan uzaklaştığında, ortaya her türlü vahşet çıkabilir. Soykırımlar da savaşlar gibi temel kabile içgüdüsünün getirdiği rakip kabileye duyulan nefretten ortaya çıkar. Savaştan farklı olarak olay karşılıklı güçlerin mücadelesinden daha ileri gider. Şiddetin boyutları yaşlı, çocuk, kadın gibi savaşmayan sivillere de uzanır. Hedef, öteki olarak kabul edilenlerin yok edilmesidir. Bu kabul edilmesi imkânsız olan insanlık dışı durumla insanlık tarihinde sıklıkla karşılaşıyoruz.

Ruanda

Ruanda'da 1994 yılında nisan ve haziran ayları arasında, yönetimde olan Hutu halkının kışkırtılması ile fanatik Hutular, azınlık olan Tutsi halkını yok etmeye girişti. İnsanlık tarihinin en büyük katliamlarından birisi olan bir toplu kıyım yaşandı. Katledilenler arasında ılımlı Hutular da bulunmaktaydı. Bu katliamın ilk elden sebepleri siyasi ve sosyal sıkıntılardı. Ancak bunların hepsi bir temel nedenden kaynaklanıyordu. Ruanda, Afrika'nın nüfus yoğunluğu en fazla olan ülkesiydi. Acımasızca artan bir nüfus olduğundan kişi başına düşen ekilebilir arazi artık yeterliliğin sınırına dayanmıştı. Ölümcül kavga ise bu topraklar üzerinde hangi kabilenin hak ve kontrol sahibi olması gerekeceğinden çıkmıştı. Bu sürece biraz daha geçmişe doğru giderek baktığımızda ayrıştırıcı politikaların böyle bir katliama nasıl zemin hazırladığını görebiliyoruz.

Tutsiler soykırımdan önce Ruanda'yı kolonileştiren Belçika'lıların desteği ile egemen olan halktı. Belçikalıların buradaki ayrımcı yaklaşımı, toplumsal ayrışmayı körüklemişti.

Başlangıçta Tutsiler desteklenmiş ve Hutular baskılanmıştı. Ancak 1950'lerden sonra Belçikalılar hızlı bir dönüş ile bu kez Hutuları desteklemeye başladı. Yıllarca baskıda kalmış olan Hutular, yönetimi ellerine geçirdikleri 1959 yılında yaklaşık 20.000 Tutsiyi katlettiler. Ruanda 1962 yılında bağımsızlığını ilan etti. Hutular iktidara gelerek hükümet kurdu. Hutu yönetimi, Tutsilerin haklarını engelleyici politikalar uygulamaya başladı. Artık roller değişmişti. Tutsiler dışlanmaya başladı. Komşu ülkelere giden Tutsiler oralarda eğitim görüp önemli görevler aldılar. Ruanda'da gizlice örgütler oluşturdular. Ülkede 1990-1992 yılları arasında gerilla savaşları şeklinde bir iç savaş süreci yaşandı. 1992'de siyasi yollarla bir çözüm yaratılacağı düşüncesi oluştu. Tutsiler silahları bıraktı. Ancak Hutular bu dönemde Tutsileri ve savaşa karşı olan Hutu'ları fişlediler. Örgütlendi ve silahlandılar. Ateşli silahların yanı sıra daha ucuz olan satır, pala ve hatta sopalarla da silahlanıldı.

Nisan 1994'de Ruanda devlet başkanının uçağı düşürüldü. Bir Hutu olan başkana yapılan bu girişim ülkenin bir kaosa sürüklenmesini ateşleyen bir kıvılcım oldu. Aynı gün Ruanda, dünya tarihinde yaşanan en kanlı günlerden birisine sahne oldu. Tutsiler kılıç ve palalar gibi kesici silahlar ve ateşli silahlarla öldürüldü. Yüz gün süren bir kıyımla 800.000 kişi katledildi.

Srebrenitsa

"Çocukları küçük kurşunla öldürürler değil mi anne?" Sırbistan sınırına 10 km uzaklıkta bir Boşnak şehri olan Srebrenitsa'da yaşayan bir çocuğun annesine sorduğu bu soru, savaşın ve soykırımın acımasız yanını çok dramatik bir şekilde anlatır. Ruanda'da yaşanan soykırımdan çok kısa bir süre sonra bu kez acımasız bir başka katliamın adresi Avrupa'ydı. Bu soruyu soran henüz 4 yaşındaki çocuk, bu acımasız katliamda, ne yazık ki, öldürülmüştü.

Yugoslavya'nın bölünmesinin ardından bölgede güvenlik sorunlarının artması, durumun bir iç savaşa dönüşmesine yol açtı. 1990'ların başında çıkan iç savaş, milliyetçiliğin

tırmanması ve farklı grupların silahlandırmasıyla hızla tırmandı. Bu süreçte birbirine düşmanlık besleyen Sırp, Boşnak, Hırvat ve Arnavut milliyetçiler çok sayıda saldırı ve katliama karıştılar. İnsanlık tarihinde karanlık bir sayfa olan bu dönemde Sırplar, Bosna'da ağır bir katliam uygulamaya başladılar. Bunlardan en kanlısı Srebrenitsa katliamıydı.

Bosna-Hersek'in Srebrenitsa kenti, Birleşmiş Milletler'in güvenli bölge olarak ilan ettiği altı bölge arasında bulunmaktaydı. Kenttekilerin kendilerini korumak için edindikleri silahlar da Birleşmiş Milletler güçleri tarafından güvenlik gerekçesiyle toplanmıştı. Savaştan önce 24.000 civarı nüfusu olan Srebrenitsa, mülteciler ve dışardan kente sığınan insanlarla 60.000 nüfusa ulaştı. Kent adeta bir toplama kampına dönüşmüştü. İnsanlar açlık ve hastalıklarla yüz yüzeydi. Ağır silahlı Sırp ordusu, yaptıkları askeri harekatın bir parçası olarak 1995 Temmuz ayında Srebrenitsa'yı işgal etmişti. Hollandalı askerlerin bulunduğu Birleşmiş Milletler kampına gelerek, kampa sığınan insanların teslim edilmesini isteyen Sırp komutan, askerleri aksi takdirde kampı bombalamakla tehdit etti. Bunu takiben canlarını kurtarmak için askerler insanları tek sıra halinde teslim etti. Srebrenitsa'nın Tanjarz Kırsalı'nda, 10.000 kişi esir alındı. Ancak bu olay bir işgal olarak kalmadı ve bir katliama dönüştü. Sırp birlikleri 1995 yılı temmuz ayında, savunmasız kenti yakıp yıkmış, genç-yaşlı, kadın-erkek önüne gelen herkesi öldürmüştü. Kimlik tespiti yapılmaması için cesetler askerler tarafından parçalanarak Kremetorium'da yakılmış ve sayıları 64'ü bulan toplu mezarlara gömülmüşlerdi. Beş gün süren katliamda genç, yaşlı demeden 8372 kişi katledildi.

Ne Birleşmiş Milletler'in Srebrenitsa'yı güvenli bölge ilan etmesi ne de kentte bulunan Barış Gücü, katliama mâni olamadı. Srebrenitsa olayı, II. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da yapılan en büyük insan katliamı ve etnik soykırım olarak dünya tarihine kazınmıştır. Bu katliam dünyanın gözü önünde olmuş ve Avrupa devletleri bu acı durumu önlemek için aktif bir destek vermemişler ve sessiz kalmışlardır. Ya-

pılan katliamda, kenti Sırp askerlere teslim eden ve katliama sessiz kalarak göz yuman 600 hafif silahlı Hollanda askerinin büyük bir bölümü ülkelerine döndüklerinde psikolojik tedavi görmek zorunda kalmış ve pişmanlıklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Bosna'da olanlara şahit olan bir Hollandalı askerin sözleri, içine düştüğü bu durumu anlatmaktadır. *"Ölmek istiyordum, masum insanları koruma sözü verdiğimiz halde bize sığınan insanları koruyamadığımız için kendimi affetmiyorum."*

Gerek Bosna'da yaşananlar gerekse Ruanda'da olanlar ırk ayırımından kaynaklanan bir savaş değildi. Ruanda'da nüfusun %90'ını oluşturan Hutu'lar ile %9'unu oluşturan Tutsi'leri birbirinden ayıran ırksal bir fark yoktu. Üstelik, Hutu'lar, ılımlı olan Hutu'ları da katletmişlerdi. Bu, biz-öteki ayrımının getirdiği bir katliamdı. Düşmanı belirleyen, kışkırtılarak körüklenen derin bir kabilesel içgüdüydü. Bosna'da da benzer bir durum söz konusuydu. Kültürel farklılıklara karşı tahammülsüzlük öne çıkarılmış ve bölünme körüklenmişti. Ötekileştirmenin en kolay yolu buydu. Uygulanan şiddet sadece Bosnalılara karşı olmamış, onların kültürel ve sosyal değerleri de yok edilmeye, tarihleri silinmeye çalışılmıştı. Kıymetli ve çok sayıda eserin bulunduğu kütüphaneler, kamu binaları, camiler, Katolik ve Ortodoks kiliseleri, anıtlar, mezarlıklar, çeşmeler gibi simgesel yapılar yıkılmış ya da hasara uğratılmıştı.

Savaşlar ve soykırımlar bir döneme, bir topluma ya da kültüre özgü değildir. Evrenseldir. İnsanlık tarihi çok sayıda soykırıma şahit olmuştur. Günümüzde bu davranışın tamamen diğer ülkelerden bağımsız olarak ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. Tarafların cesaretlendirilerek kışkırtılmakta oldukları sıklıkla görülür. Çok yakın zamanda dünyanın gözleri önünde yaşanan, çaresizce izlemek zorunda kaldığımız bu durumlar, bir birey olarak insanın salim aklına tezat olduğu halde, insanlık değerleri üzerinden birbirine kafa tutan büyük güçlerin gözleri önünde olmaya devam ediyor. Önleme ya da barış için herhangi bir müdahale yapılmıyor. Üstelik ortaya çıkan büyük bir vahşet daha sonra aklanabiliyor.

14

BARIŞ

İnsan grupları savaşma içgüdüsü kadar uzlaşma ve barışma yeteneğine de sahiptir. Komşu kabile tehdit oluşturuyorsa ya da güç peşinde koşan ihtiraslı bir lider var ise savaşmak kaçınılmaz bir yol olabilir. Ancak bir diğer yol, barış sağlayabilme ve barış içinde yaşayabilmektir. Barış için olanakları zorlamak daha uygun bir stratejidir. Yerleşik bir düzen içinde uzun süre yaşamış, komşu topluluklarla daha uyum içinde yaşama becerisi ve stratejilerini geliştirmiş, doğal kaynakları yerinde kullanabilecek bir denge oluşturmuş çok sayıda insan topluluğu bulunmaktadır. Grubun yaşam alanı yeterli ise, sahip olduğu olanaklar kısıtlı değilse, doğal kaynaklar bol ise şiddet azalır. Tabii bunun için rakip gruplarda da bu bolluğun olması gerekir.

Savaş ile barışçı davranışları belirleyen çevresel etkilerin sonucunda ortaya çıkan sosyal yapı farklılıklarını anlayabilmek için bugün yaşayan bize en yakın akraba iki primat türünü birbiriyle kıyaslayarak incelemek, çok anlamlı veriler sunar. Bunlar şempanze ve bonobolardır. Birbirlerine çok benzeyen ve önceleri aynı tür olduğu sanılan şempanzelerle bonoboların farklı iki tür olduğu sonradan anlaşılmıştır. Genetik araştırmalar, insan DNA dizilerinin 5-7 milyon yıl önce bonobo ve şempanzelerdeki DNA dizilerinden farklılaştığını, bonobo DNA dizilerinin ise yaklaşık 2 milyon yıl önce şempanzelerdeki DNA dizilerinden farklılaştığını göstermektedir. Bu nedenle insana olan genetik uzaklığa göre, bonobolar şempanzelerle daha yakından akrabadır. Birbirine çok yakın mesafede ancak farklı do-

ğal çevrelerde yaşamakta olan bu iki türün sosyal yaşamı, birbirinden çok farklıdır.[1,2]

Kongo Nehri

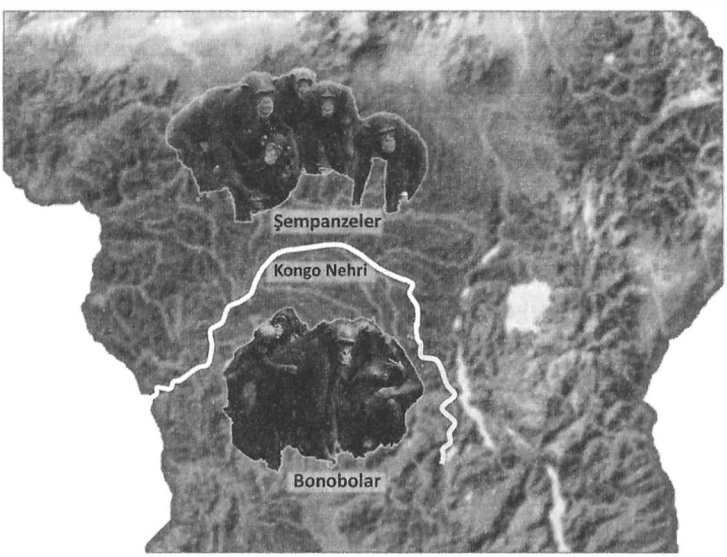
Kongo nehri, şempanzelerle bonoboları birbirinden ayırır. Orta Afrika'da, doğudan batıya yatay bir uzanımla Atlantik Okyanusu'na dökülen muazzam uzunluktaki nehir, bu iki primat türü arasında doğal bir bariyer oluşturmuştur. Nehrin kuzeyi şempanzelerin, güneyi ise bonoboların yaşam alanını oluşturur. Bu geniş nehrin öbür tarafına geçmek mümkün olmadığından nehrin iki tarafında yaşayan bu birbirine çok yakın iki türün yaşam şekillerinin kıyaslanması, yaşam alanlarının sosyal davranışlara etkisini anlamak açısından oldukça iyi bir fırsat sunar.

Kuzeyde yaşam koşulları daha zordur. Burada doğal kaynaklar aynı zamanda goriller tarafından da tüketilmektedir. Gıda kaynakları nüfuslarına oranla az olan şempanzeler, bonobolara göre daha yoksun yaşam koşullarında yaşamaktadır. Gıdaya ulaşmak için daha fazla mücadele etmekte olan şempanzeler savaşçı bir yapıya sahiptir. Güneyde ise durumlar farklıdır. Bonoboların kaynakları boldur ve zengin bir yaşam tarzına sahiptirler. Olanakların zengin olduğu bu bolluk ortamında bonobolar barışçı bir yaşam şeklini benimsemişlerdir. Şempanzelerde yaşam alanlarının sınırlarını belirleyen kavgalarda sıklıkla cinayet gözlenirken, bonobo gruplarında durum farklıdır. Ölümcül savaş gözlenmez. Bonoboların barışçıl olmaları zengin bir yaşam alanında yaşamalarıyla ilgilidir. Bolluk huzuru, huzur barışı getirmektedir. Şempanze gruplarının aksine Bonobolarda dişi hakimiyeti vardır. Bonoboların yaşamında cinsel davranış biçimleri çok önemli rol oynar. Sıklıkla yaptıkları cinsel ilişki benzeri

1 Prüfer K. Munch K. Hellmann I... & Pääbo, S. (2012). The bonobo genome compared with the chimpanzee and human genomes. *Nature*. 486(7404), 527-531.

2 Pusey AE. Warlike chimpanzees and peacemaking bonobos. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(31). 2022.

davranışlar, onlarda neredeyse bir selamlaşma biçimine dönüşmüştür. Sınırda karşılaşan farklı iki gruba ait bonobolar, başlangıçta birbirlerine dostça davranmayabilir. Ancak bir kavga başladıktan kısa bir süre sonra fiziksel şiddetin yerini cinsel davranış alır. Aslında görsel olarak cinsel davranış gibi algılanan bu davranış, bonobolar için sosyal bir davranıştır. Dişiler, erkeklerle çiftleşmek ya da diğer dişilerin üzerine çıkmak için karşı tarafa koşarlar. Aynı zamanda hem savaşmak hem de sevişmek mümkün değildir. Bolluk içinde olduklarına göre savaşın bir getirisi olmayacaktır. Bu da tablonun hızlıca ikinci seçeneğe ve dolayısıyla bir sosyalleşme çabasına dönmesiyle sonuçlanır. Örneğini 1960'lı ve 1970'li yıllarda görmüş olduğumuz hippileri andıran bir yaşam şekline sahip olan bonobolar, "*savaşma, seviş*" sloganının doğadaki temsilcileridir.

Resim 35: Şempanzeler ve Bonobolar, orta Afrika'da Kongo nehrinin oluşturduğu doğal bariyer nedeniyle uzun süre ayrı kalmış olan ve birbirine benzeyen iki ayrı primat türüdür. Yaşam alanında doğal kaynaklar verimli ve bol olan bonobolar, barışçıl yapıya sahiptirler.

İnsan kültürleri arasında, savaş ve barışçıl yaklaşımlar yönünden büyük farklılıklar vardır. Savaşı ve barışı belirleyen bu değişkenler, insan kültürlerinde de örneğini görebildiğimiz farklı durumları anlamamıza yardımcı olmaktadır. Sahip olunan kaynakların bol olması ve bunları uygun bir şekilde paylaşma becerisi barışı getirirken, yaşam alanlarının azlığı, doğal kaynakların kısıtlılığı ve göçler nedeniyle bir arada yaşamaya zorlanan grupların artması savaşı getirir. İnsan topluluklarının bu barışçıl yanı, savaşçı istilacı toplumların izin verdiği kadardır. İnsanın yeryüzünde yayılmasını ve dünyaya hâkim olmasını sağlayan temel özelliği savaşçı yönüdür. Uzun süre barış içinde yaşamış toplumlar şiddete başvurmadıkları ve buna hazırlıklı olmadıkları için şiddete açık istilacı topluluklar tarafından yok edilirler. İnsanlık tarihinde buna benzer çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Amerika'nın fethinden sonra batılı sömürgecilerin yerleşmesi sürecinde bu kıta, çok kanlı savaşlara sahne olmuştur. Barışçıl yerli toplulukların sayıları hızla azalmış ve zamanla çoğu yok olmuştur. Olan biteni kamuoyu önünde haklı göstermek için Amerikan yerlileri barıştan uzak ve tamamıyla savaşçı kültürlere sahip topluluklar olarak tanıtılmıştır. Ancak Amerika'nın fethinden önce birçok yerli kabile barışçı bir yapıya sahipti ve kabileler arasındaki savaşların daha insani kuralları vardı. Yerli kabileler arasında savaş törenselleşmişti. Birçok durumda savaşılanları öldürme girişiminde bulunulmuyordu.

Barışın uzun vadeli bir strateji olarak korunması çok zordur. Savaş kaçınılmaz olduğunda buna hazır olanlar daha avantajlı olurlar. Bu da istilacıların hazırlıksız toplumlara karşı kazanma şansının yüksek olduğu anlamına gelmektedir. İnsan toplulukları rakipleriyle yaptıkları uzlaşmalarla ve sahip oldukları savaşçı güçlerle, savaşı caydıran stratejiler sayesinde barışı koruyarak varlıklarını devam ettirir. Kendi bölgelerinde olduklarını ve rakiplerin sınırı ihlal etmemelerini işaret etmek için aslanlar kükrer, kurtlar ulur, kuşlar da şarkı söyler. Sosyal böceklerde de benzer şekilde

koloni içindeki savaşçılar, koloninin varlığı için bir güvence oluşturur. Yaprak kesici karınca kolonileri çiftçilik yaparak varlıklarını devam ettirir. Savaşçı ve yağmacı karınca kolonileri onları tehdit ettiğinde ya da saldırdıklarında, yaprak kesici karınca kolonilerindeki asker karıncalar koloniyi bu savaşın mağlubu olmaktan kurtarmak için var güçleriyle savaşırlar. Yaprak kesici karıncalar, kolonilerinde bulunan bu güçlü savaşçılar sayesinde barışçıl yaşamlarını devam ettirebilmektedirler.

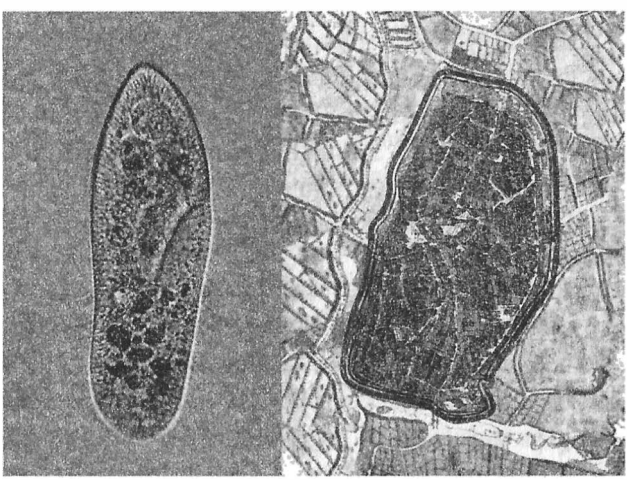
Savaş ve barış arasında bıçak sırtı bir sınır vardır. Birbirine genetik olarak çok yakın olan şempanze ve bonoboların davranışlarının birbirinden bu kadar farklı olması da bunu gösterir. Bizler, çözüm yolu olarak savaşı ve çatışmayı daha çok tercih ediyoruz ve şempanzelere daha yakın taraftayız. Savaş ve barış arasındaki ince çizgi, aynı zamanda insan toplulukları arasındaki sınırları da oluşturmuştur. Bugün yaşadığımız modern dünya, insanlık tarihi boyunca var olan savaşların sonunda kurulmuştur. İnsanlar çevrelerinde sınır olmadan yaşayamaz.

SINIRLAR

Bulunduğumuz yaşam alanları uzaydan bakınca görülmeyen ancak bizler tarafından belirlenmiş olan sınırlarla çevrilidir. Evlerin, köylerin, şehirlerin ve ülkelerin sınırları bulunur. Çin Seddi, İstanbul'un surları gibi uygarlık tarihinin izleri bulunan hemen her yerde düşmana karşı korunmaya yönelik engelleri görebiliriz. Şehirleri çevreleyen büyük surlar, kaleler, korunaklı şatolar gibi insanlık tarihinin en önemli ve etkileyici yapılarının büyük bir kısmı düşmanla arada güvenli bir engel oluşturacak şekilde savunma amacıyla inşa edilmiştir. Özellikle Orta çağ şehirlerinde görülen bu yapının dış kesimindeki surlar dış saldırılara karşı koruma sağlarken, içeride bulunan ibadethaneler de şehirlileri bütünleştiren bir role sahipti. Surlar içindeki bir şehri bir hücreye benzetebiliriz. Hücre zarı, dış tehditlere karşı koruyucu bir

sınır olarak bulunur. İlk hücrelerin ortaya çıkışı, hücre zarının bir sınır olarak karşımıza çıktığı ilk örnekti. Daha sonra vücutlar ortaya çıkınca deri, bir sınır olarak vücudu çevreledi. Gerek biyolojik olsun gerekse sosyolojik olsun sınırlar bir bütün olarak varlık göstermenin teminatı olarak evrildi.

İlk insan topluluklarında egemenlik için sınırları belirli olan bir bölgenin olması yeterliydi. Hayvanların kokuyla işaretleyerek kaba kuvvetle savundukları bölgeye sahip olmaları gibi ilk kabileler yaşam alanlarını belirliyor ve savunuyorlardı. Bugün bu daha büyük topluluklar için geçerliliğini devam ettiriyor. Devletlerin sınırları bugün birbirimizi ayırmak için kullandığımız en keskin ayırım noktalarıdır. Kabilelerin sahip olduğu bölgeler nasıl koşullara göre zamanla değişiklik göstermekte ise devletlerin sınırlarının da uzun bir zaman aralığını dikkate aldığımızda devamlı değişmekte olduğunu görürüz. Bu sınırları belirleyenler içinde dil, din, ırk gibi nedenlerin hiçbirisi, tek başına gerçek bir belirleyici olan temel faktör değildir. Sınırları belirleyen temel faktör kabile içgüdüsüdür. Toplulukları birbirinden ayı-

Resim 36: Tek hücreli bir canlı olan paramecium (terliksi hayvan, solda) ve surlarla çevrili bir ortaçağ kenti (sağda); her ikisi de sahip olduğu sınırlarla güvenlik sağlıyor.

ran sınırların, biz ve onlar ayrımına bağlı olarak, güvenlik kaygısının getirdiği, güç savaşları ile oynanan bir köşe kapma oyununun sonucunda ortaya çıkmış olduğuna şüphe yok. Bir hücrenin varlığı için hücre zarı ne ise, insan gruplarının varlığı için de bir ülkenin sınırları odur. Doğada bölgeleri sahiplenen tüm diğer canlılarda olduğu gibi büyük bir çaba verilerek ve kan dökülerek oluşturulmuş olan ve içinde yaşayanların korurken de kan dökmeye hazır olduğu bu sınırlar, insanın kutsal aidiyetlerinin bir belirleyicisi olarak yeryüzünde varlığını devam ettiriyor.

Egemenlik şeklinin değişmesi sınırların şeklini de etkilemektedir. Bir dönem kabile boyutu ile sınırlı olan ve küçük bir coğrafi bölgeyi içine alan sınırlar, daha sonra kabilelerin birleşerek oluşturduğu insan topluluklarını çevrelemişlerdi. Zenginleşerek içinde barındırdıkları toplumlardan güç alan topluluklar, çevredeki diğer toplulukları da fethederek büyük imparatorluklar kurdular. Ancak koşullar yine değişti ve tarihte fetihler ile kurulan bu büyük imparatorluklar, bugün artık yok. Egemenlik şeklinin değişmesi diğer yandan sınırların öneminin de gittikçe azalmasına neden oluyor. Bugün egemenlik için tek belirleyici olan şey artık coğrafik sınırlar değil. İkinci dünya savaşından sonra devletler artık diğerlerini ele geçirip yutmak üzere işgal etmiyor. Ülkeler sınırlarını değiştirmeden de diğer ülkeler üzerinde gerek siyasi bir kontrolle gerek ticareti kontrol ederek bir egemenlik kurabiliyor. Bugün ülkeler arasında coğrafik sınırları aşan, stratejik ve ekonomik üstünlüğe dayalı kıyasıya bir egemenlik savaşı devam etmektedir.

15

İNSANIN SOSYAL YOLCULUĞU

İnsanın soy zincirinde uzun bir süre grup birlikteliğinin olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu grup yapısı, tipik örneklerini bugün de gördüğümüz en basit seviyedeki avcı-toplayıcı topluluklar şeklindeydi. Günümüzde başlıca Güney Afrika'da olmak üzere Afrika ve Avustralya'da ve dünyanın diğer ücra köşelerinde varlıklarını devam ettiren az sayıdaki avcı-toplayıcı topluluklarda da bu yapı görülür. Bunlar eşitlikçi toplumlar olarak bilinir. Bu toplumlarda, liderlik statüsüne zekâ ve cesaret esas alınarak sahip olunur. Lider yaşlandığında ya da öldüğünde akrabası olsun ya da olmasın aynı özelliklere sahip yeni bir lider belirlenir. Önemli kararlar, ortak şenlikler ve dini törenler gibi toplantılar esnasında alınır. Bu yapı, neolitik çağdan binlerce yıl öncesine dayanır. Bu topluluklarda bir eşitlikçi yapının var olduğu tariflenmişse de tam bir eşitlikten bahsetmek mümkün değildir. Sosyal yaşamın iş bölümü ile olması nedeniyle doğal olarak bireyler arası farklılıklar vardır. Önemli oranda antropolog, insanların hiçbir zaman tam anlamıyla eşitlikçi olmadıkları düşüncesindedir. Bugün bize en yakın olan ve ortak atayı en yakın zamanda paylaştığımız tür olan şempanzelerde de buna benzeyen bir sosyal yapı örneği görülmektedir.

İnsanın atalarının ağaç yaşamında da gruplaşma ve sosyalleşme örnekleri göstermiş olduğunu bugünkü primatların davranışlarından anlayabiliriz. Kuzeydoğu Afrika'daki yeryüzü ve iklim değişikliklerine bağlı olarak ağaçları terk etmek zorunda kalınması, ağaç ağırlıklı bir yaşamdan, yer ağırlıklı bir yaşama geçişe neden oldu. Bunu takiben grupların büyüklükleri arttı. Bir mağara, su kaynağı ya da beslenme

alanı gibi stratejik alanı ellerinde bulunduran bir grup, bu alanları savunmak ve ellerinde tutma becerisini göstermek zorundaydı. Burada grup içi iletişim, iş birliği ve iş bölümünün önemi kadar, grubu oluşturan birey sayısı da önemliydi.

İlkel insan toplulukları, gruptaki birey sayısını dengede tutan mekanizmalarla belirlenen en uygun birey sayısından oluşan büyüklüğe sahiptiler. Homo erektus un ortaya çıktığı ve Homo habilis'lerin de dönemine denk geldiği düşünülen dönemde küçük gruplar kamp alanları oluşturmaya başlamıştı. Bu kamp alanları, toplanma yerleriydi ve hayvan yuvalarıyla eşdeğer özellikteydi. Kamplarında kontrol altına alınmış olan ateşin de eklenmesi ile bu yaşam biçiminin sağladığı avantajlar daha da arttı. Bu kampları oluşturabilmelerinin nedeni büyük olasılıkla beslenme alışkanlıklarının vejetaryenlikten hepçilliğe dönüşmesi ve et tüketimine bağımlı hale gelinmiş olmasıdır. Avladıkları ya da buldukları leşlerle beslenmeleri nedeniyle zamanla pişirilmiş hayvan etinin sağladığı yüksek kaloriye bağımlı oldular. Bunun ardından sebze ve meyve toplamak için belirli bir bölge içinde dolaşmayı bıraktılar. Arkeolojik veriler bunu desteklemektedir. Artık güçlendirmiş oldukları savunulabilir yaşam alanlarında yaşıyorlar, diğerleri yiyecek avlamaya çıkarken kalan grup yavrulara bakıyor ve yaşam alanını idame ettiriyordu.

Homo sapiens ilkel kabileleri, yüzbinlerce yıl boyunca belirli bir bölgeyi koruma zorunluluğu nedeniyle istikrarlı bir grup yapısının oluşmasını ve sürdürülmesini sağladı. Günümüzde halen varlıklarını sürdüren avcı-toplayıcı topluluklarda da durum aynıdır. Çevresel unsurlardaki değişikliklerle ortaya çıkan yeni yaşam koşullarına uyum, grubun hâkim olduğu alanda yaşayabilecek birey sayısına göre dengelenir. Grubun küçük olması, grubu güçsüz kılar ve rakip saldırılara karşı dayanıksız hale getirir. Grup çok büyüdüğünde ise kontrol edilen alandaki kaynakların yetersiz kalması ve liderlerin grup üzerindeki kontrolü kaybetmeleri ile ortaya çıkan anlaşmazlık eğilimi, grubun bölünmesine neden olur. Gruptan ayrılma ya da katılmalar da nüfus dengesinde rol

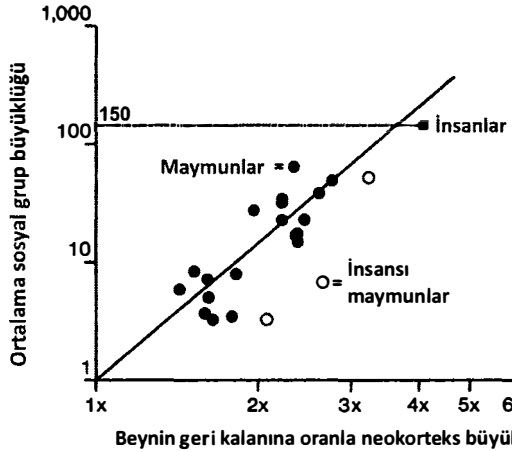
oynar. Bu şekilde çevresel koşullara uyum sağlayacak şekilde grubun nüfusu dengede kalır.

İnsanın sosyal evriminde on bin yıl önce tarım devrimini takiben şehirleşmenin ortaya çıkması ile grup birey sayısını önemli oranda etkileyen çok hızlı değişiklikler olmuştur. Bu nedenle insanın bugünkü yaşamına bakılarak, geçmişindeki sosyal gruplarda bulunan birey sayısı hakkında bir fikir öne sürmek mümkün değildir. İnsanın şehirleşme öncesi yaşamındaki sosyal grupların büyüklüğü, yaşayan yakın akrabalarımızdan yararlanarak anlaşılabilmektedir. Diğer primatlardan yola çıkılarak beyindeki sosyal yapıya yönelik ölçümlerle yapılan bir araştırma, insanın şehir yaşamından önceki grup boyutu için önemli bir veri sağlamıştır. Bu araştırma, insan ve sosyal yaşayan diğer primatlarda, sosyal yaşama uyum sağlayabilmek için beyin büyüklüğünün artmış olduğunu gösterdi. Diğer yandan bu çalışmayla, beynin bazı bölümlerinin büyüklüğü ile grup üye sayısının büyüklüğü arasında bir ilişki olduğu gösterildi.

Liverpool Üniversitesinden psikolog Robin Dunbar, primatlar üzerinde yaptığı bu çalışmada, beynin üst düzey zihinsel işlevlerini yöneten ve yeni beyin kabuğu olarak bilinen neokorteksin, beynin kalanına oranla büyüklüğü arttıkça, grup büyüklüğünün de artmakta olduğunu buldu. Primat beyinlerindeki neokorteksin büyüklüğü, içinde yer aldıkları grupların sayısal büyüklüğüyle orantılıdır. Dunbar, Lemur gibi bazı primatlarda kendi vücut ağırlıklarına göre neokorteksi küçük bulurken, babun ve şempanze gibi bazı primatlarda daha büyük bir neokorteks olduğunu görmüş ve bu bulgularla vurgulayıcı bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Dunbar, bu çalışmayla farklı primat türlerinde beyin ölçümleri ile grup büyüklüğü arasındaki vurgulayıcı bir ilişkiden yola çıkarak insanların yaklaşık 150 kişiden oluşan grup büyüklüklerine uyan bir sosyal evrim geçirmiş olduğunu göstermiştir.[1]

---

[1] Dunbar RIM. Neocortex Size as a Constraint on Group Size in Primates. *Journal of Human Evolution*. 22 (6). 1992. 469-493.

Resim 37: Dunbar, primatların beyin büyüklüğü üzerinden yaptığı hesaplama ile insanın grup büyüklüğünü yaklaşık 150 olarak bulmuştur.

Geniş gruplar içinde yaşadıkça sosyal zekaya daha çok ihtiyaç vardır. Başkalarını daha çok dikkate almak gerekir. Kendinden olanı ayırt etme, paylaşma, fedakârlık, karşılıklılık, yapılan iyilik ve düşmanlıkların hesabını tutma, iş birliği içinde çalışma, takas yapma gibi becerilere sahip olabilmek lazımdır. Zihin Kuramı başlığıyla değindiğimiz şekilde, grup yaşamında kime güvenebileceğinizi anlamak ya da karşınızdakinin sizin güveninizi kötüye kullanıp kullanılmayacağını sezip çıkarabilmek, güçlü bir sosyal zekâ gerektirir. Diğer yandan grubun kurallarını da dikkate almak gerekliliği vardır. İnsan zekasının bu sosyal becerilere sahip olacak şekildeki gelişimi, bu sıra dışı boyutlardaki beyinlere nasıl sahip olduğumuzu da önemli oranda izah eder.

Grup birey sayısını belirleyen genetik bir belirteç olarak bu kuralın ötesinde değişkenler de bulunur. Şempanzeler bolluk içinde olduklarında grup üye sayılarının daha artmakta olduğu gözlenmiştir. Uganda'da bir şempanze grubunun yaklaşık 200 bireyle varlığını devam ettirdiği gözlenmiş.

Yılın her ayında meyve veren ağaçlarla gıdanın bol olduğu bir ortamda yaşamakta olan bu grubun üyelerinin çok sağlıklı olduğu görülmüş. Yaş ortalaması ise şempanzeler için ortalama olan 20'nin oldukça üzerinde 33 imiş. Gruptaki birey sayısı diğer yandan hâkim olunan bölgenin büyüklüğü ile bağlantılı olarak da değişir. Kalabalık bir grup daha geniş bir bölgeyi kontrol eder.

Yaklaşık 12.000 yıl önce Göbeklitepe'de örneğini gördüğümüz gibi zamanla kabileler daha büyük gruplar oluşturacak şekilde bir araya geldiler. Daha sonra tarımın başlaması ile besin temini kolaylaştı. Bu da grup nüfusunun artmasına izin verdi. Daha büyük bir grup, yağmacılara karşı korunmak için de bir güvence oluşturuyordu. Takiben nüfusu milyonları bulan şehirler ortaya çıktı. Bu karmaşık organizasyonlu şehirlerde karma toplumlar, ortak dil ve kültürler oluşturdular. Büyük kentlerde karışan sosyal yapı, bir başka kültürü, kent kültürünü ortaya çıkardı. Ancak bu gelişme, insanın yüksek nüfuslu şehirlerde yaşamak için bir beyin evrimi geçirmesini gerektirmedi. Hem böyle bir evrimsel dönüşüm için süre çok hızlıydı hem de insanların sosyal ihtiyaçları zaten karşılanmakta olduğundan bunu gerektirecek bir durum yoktu ve bir seçilim de söz konusu değildi. Bugün milyonluk şehirlerde, bir kabile yaşamına göre şekillenmiş bir beyin organizasyonuyla varlığımızı devam ettiriyoruz. Kabilelere kıyasla devasa nüfuslu olan şehirlerin içinde, kabilesel boyutlara yakın küçük sosyal birliktelikler kurarak yaşıyoruz. Köyler ve ayrı mahalleler de zaten ilkel kabilelere benzer bir nüfusla varlıklarını devam ettiriyor.

İnsanın kabilesel geçmişinde, gruplar her zaman yıkıcı bir rekabet içinde olmamıştır. Özellikle kaynakların yeterli olduğu ve nüfus artışının dengede olduğu yerlerde rekabetçi koşullar daha az olmuş, bu da gruplar arası iş birliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum, uzunca bir süre temel sosyal yapısı kabile olan insanın artık yeni bir sosyal yapıya geçişini mümkün kılmıştı. Bu en belirgin olarak Göbeklitepe'de kendini gösteriyor. Kabilelerin birlikteliğinin derin ve

kalıcı izlerini taşıyan bu dönemden sonra insan gittikçe artan bir şekilde kabileler üstü birliktelikler içinde yaşamını sürdürüyor. İçindeki kabile hissini kaybetmeden.

KABİLELERİN BİR ARAYA GELİŞİ

İnsanın ataları yüzbinlerce yıl boyunca, avcı toplayıcılardan oluşan küçük gruplar halinde yaşamaktaydılar. Giriş bölümünde değindiğimiz gibi Göbeklitepe, tarımın ve hayvancılığın ortaya çıkmasından önce kabilelerin bir araya geldiğini gösteren önemli kanıtlar sunar. Bundan daha öncesinde de kabilelerin insan topluluklarını oluşturacak şekilde bir araya gelmiş olmaları muhtemeldir. Yaklaşık 18.000 yıl önce avcı toplayıcı grupların birlikte avlanmak için yılın belirli zamanlarında bir araya geldiklerini gösteren bulgular mevcuttur. Fransa ve İspanya'da bu tür toplanma yerlerine uyan ve görünüşe göre kalıcı barınak olduğu anlaşılan yapılar bulunmuştur. Bu toplulukların bazı mevsimlerde ayrı ayrı, diğer mevsimlerde ise birlikte ava çıktıkları tahmin edilmektedir. Bu muhtemelen tarihte çok sayıdaki insanın düzenli olarak ilk kez bir araya geldiği dönemdir.

KÜÇÜK GRUPLAR, ŞEFLİKLER VE DEVLETLER

Antropologlar toplumları karmaşıklıkları bakımından üç farklı seviyeye ayırır. Bunlar; avcı toplayıcılar, şeflikler ve devletlerdir.[2] Avcı toplayıcılarda eşitlikçi bir yapı bulunmaktaydı. Zamanla insanların yerleşik hayata geçip daha büyük topluluklar halinde yaşamaya başlaması, toplumsal yapının belirgin bir değişim göstermesine neden oldu. Bu toplumsal yapı, avcı toplayıcılardaki eşitlikçi yapıyı korumayı zorlaştırmıştı. Güçlü liderlerin ortaya çıkmasını önleyen ve hiyerarşiyi engelleyen bu eşitlikçi yapının yerini daha çok hiye-

[2] Edward O. Wilson. *Yeryüzünün Sosyal Fethi; Sosyal Yaşam Dünyayı Nasıl Fethetti? (The Social Conquest of Earth)* çev. Tonak G., Say Yayınları, 2012. s.123.

rarşiye dayalı bir yapı almış, insanlar ilk defa mülkiyet ve statü sahibi olmaya başlamıştı. Yerleşik yaşamın bir sonucu olarak sürekli hareket halinde olunmadığından insanlar taşıyabileceklerinden daha fazlasına sahip olabiliyor, ekinler ve mallardan artı ürün elde edebiliyorlardı. Bu ögeler takas edilebiliyordu. Ticaret başlamıştı. Toplumsal yapı değişmiş ve karmaşıklaşmıştı. Bir emek uzmanlığı gerekiyordu. Ürünler hemen tüketilmiyor, artı ürünlerin depolanması, dağıtılması ve ticaretinin yapılması için yöneticiler gerekiyordu. Zenginler ortaya çıktı. Yönetenler ve yönetilenler ayrımı doğdu ve toplumsal tabakalaşma olmaya başladı. Artık eşitlikçi toplumlar, yerlerini hiyerarşik toplumlara bırakmıştı. Bu toplumsal dönüşüm sürecinde, avcı toplayıcı kabilelerden bir sonraki yapılanma, şefliklerdi.

Şeflikler rütbe toplumları olarak da adlandırılır. Yönetim, elit tabakanın kontrolündedir. Lider bu tabakanın bir mensubudur. Liderlerin güçlerini yitirmeleri ya da ölmeleri durumunda yerine kendi ailelerinden biri geçer. Bu toplum biçimi, insanlık tarihinin kayıt altına alınmış ilk dönemlerinde dünyada baskın olan sistemdir. Şefler yönetimlerini kendi altlarında yer alan az sayıdaki elit tabaka mensuplarına verdikleri cömertçe desteklerle prestij sağlayarak, muhalifleri ise cezalandırarak devam ettirirler. Güçlerini denetimleri sıkılaştırmak, ticareti düzenlemek ve komşularla savaşa girmek için kullanırlar. Şefler, kendi yerleşim alanları ve buraya gün içinde iletişime girebilecek kadar yakın olan yerleşim alanlarında yaşayanlar üzerinde otorite sahibidir. Şefliklerin sınırları çok geniş olamaz. Şefliğe bağlı tebaa, maksimum kırk ile elli kilometre kadar uzaklıkta olabilir ve yürüyerek yaklaşık yarım günlük mesafeden daha fazla değildir. Liderler sorumluluğu titizce alır ve astlarını baskı altında kontrol ederler. Otoritelerini başkalarına olabildiğince az dağıtırlar. Bu, bir ayaklanmayla karşılaşma ihtimalini düşüreceğinden şefin yararınadır. Tebaayı bir arada tutmanın yolu ise rakip şefliklere karşı korku ve nefretin körüklenmesidir.

Devletler toplumsal yapılaşmanın son basamağıdır. Devletler, merkezi otoriteyle yönetilir. Geniş alanlarda kurulan devlet sisteminde yöneticinin otoritesi, doğrudan iletişim içinde olamayacakları alanlara da uzanmaktadır. Bu alan tek bir kişinin gözleyip denetim altında tutabilmesi için çok büyüktür. Devleti bir arada tutan sosyal düzen çok karmaşıktır. İletişim mekanizmaları farklıdır. Bu yüzden otorite ve sorumluluk dağıtımı gereklidir. Yerel yönetim, genel valilere, prenslere, valilere ve ikinci düzeyden şef benzeri yöneticilere verilir. Bürokratik bir yapı vardır. Merkezi yönetimde de sorumluluk, askerler, dini liderler, mimarlar, gibi önemli mevkide olan veya böyle bir mevkii atfedilen kişiler arasında bölünür. Yeterli nüfus ve zenginlik sağlandığında sanat, bilim ve eğitim gibi kamu hizmetleri ortaya çıkabilir. Bunlar öncelikle elit tabakanın hizmetinde olur. Zamanla alt tabakalara doğru yayılarak halka ulaşır. Devletin başındaki kişiler gerçekte ya da simgesel de olsa bir tahtta oturur. Dini önderlerle müttefik olur ve tanrılara olan bağlılıklarını gösteren ayinlerle otoritelerini kuvvetlendirirler. Devletlerin oluşumu, medeniyetlerin tarım ve hayvancılığa geçişlerinden göreli olarak kısa bir süre sonra olmuştur. Dünyada devlet temelli medeniyetlerin altı farklı bölgede yaklaşık aynı dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Çin, Meksika ve Peru'ya yakın yerleşim bölgeleridir.

Gerek kabileler gerek şeflikler ve gerekse devletlerde insanların oluşturdukları tüm topluluklarda bir ortak değer olarak kültürün varlığını görüyoruz. Kültürel yapı, toplumlar arasında farklılaşmayı sağlayan bir evrimsel dönüşüm süreciyle toplumdan topluma değişir.

KÜLTÜREL EVRİM

İnsanın iletişim ihtiyacı dili, inanma ve bağlanma ihtiyacı dini, toplumsal bir kimlik belirleme ihtiyacı ise kültürü doğurmuştur. İletişime, inanmaya ve toplumsal kimlik sahibi

olmaya olan ihtiyaç değişmezken, diller, dinler ve kültürler zamanla yapısal olarak bir dönüşüm geçirmektedir. Toplumlarda kültürel dönüşümler kültürel evrimle olur. Kültürel evrim ile biyolojik evrimin temel mekanizmaları benzerdir. Biyolojik evrim, genetik verinin aktarılabilmesi için bir sonraki nesli bekler ve bilgi aktarımı nesiller arasında dikey yönde olur. Kültürel evrimde ise bilgi toplum bireyleri arasında iletişimle aktarılır. Yatay yönde bir bilgi aktarımı söz konusudur. Sonraki nesli beklemesi gerekmez. Bu nedenle kültürel evrim, biyolojik evrimden çok daha hızlıdır. Dillerde ve dinlerde de böyle bir bilgi aktarımı vardır. Kültürel evrimi daha iyi anlayabilmek için memetik kavramı yol göstericidir.

Memetik

Biyolojik evrimin genetik ile karşılığını bulduğu genlere karşılık gelen yapı, kültürel evrim için mem olarak adlandırılarak bir model oluşturulmuştur. Memler, genlerin kültürel karşılıklarıdır. Tıpkı genlerin biyolojik olarak aktarılması gibi, memler de sosyal iletişim olanakları içinde kişiden kişiye, genetik olmayan yollarla aktarılan kültürel iletim birimleridir. Fikirler, inançlar, davranış modelleri, bilgiler, kültürel ya da dile özgü özellikler, kişiden kişiye aktarılarak taşınır. Memler; melodiler, sözcük kalıpları, deyişler, atasözleri, moda, teknoloji, folklorik öğeler, toplumsal kural ve adetler ya da bir mimari tarz şeklinde olabilir. Memlerin bu aktarım süreci, evrimsel bir dönüşüme de uğramaktadır. Memler, tıpkı biyolojik evrimde olduğu gibi doğal seçilim prensiplerine benzer şekilde evrilirler. Bu süreçte kalıtım, mutasyon, varyasyon, rekabet ve seçilimin rolü bulunur. Genlerde olduğu gibi çoğalabilir ve mutasyon göstererek dönüşüme uğrayabilirler. Seçilim baskılarından etkilenerek yok olabilir ya da değişerek varlıklarını sürdürebilirler. Bir düşünce, davranış ve fikir parçası şeklinde olabilen bir mem, içeriği açısından bireylerce kabul edilebilir değilse aktarılmaz ve zamanla yok olur. Bunların hepsinin memin çoğalma ve uzun süreli kalıcı olma başarısı üzerinde rolü bulunur.

Mem kavramı ilk kez 1976 yılında, Richard Dawkins'in *Gen Bencildir* kitabında dile getirilmiştir.[3] Memetik, mem kökünden gelir. Mem tanımı, Grekçede taklit etmek anlamındaki "mimeme" sözcüğünün kısaltılmış şeklidir. Kişiden kişiye iletişim olanaklarıyla aktarılabilen, konuşma, yazı, davranış, fikir, tarz ya da kültürel öğeler şeklinde taklit edilebilen her türlü eylemdir. Mem tanımlaması zamanla yerleşmiş ve bundan yola çıkarak memleri evrimsel modeller dahilinde incelemeyi hedefleyen memetik dalı da 1990'larda doğmuştur. Daha önce bu adla adlandırılmış olmasa da memetiğin temelleri 19. yüzyıl ortalarına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Memler toplumun ihtiyaçlarına göre var olur, fakat toplumun değişen isteklerine göre şekillenir.

Her ne kadar bize değişmiyormuş gibi gelse de kültürel yapı, inançlar ve ideolojiler gibi sosyal yaşamın temelini oluşturan bu memler, zamanla değişir. Baskıların yoğun olduğu toplumlarda, sosyal ve kültürel yapı, baskıların zorladığı yönde değişme eğilimi gösterir. Bu tıpkı genlerin seçilim baskısı etkisindeki değişimine benzer. Baskı ortadan kalktığında, memler, genetik sürüklenmeye benzer şekilde grup içinde serbestçe dağılırlar.

Kültür, toplumun tercihi ve alışkanlıkları ile ilgilidir. Toplumun karakteridir. Yararlı davranışlar için bir katkı sağlasa da kültürün asıl amacı bir şeyi yararlı yapmak değildir. Kültürü belirleyen temel etken, grup üyelerinin birbirlerinin davranışlarından etkilenmeleri ve özellikle grup içinde örnek alınan bireyleri taklit etmeleri sonrasında gruba özgü davranışsal özelliklerin ortaya çıkmasıdır. Birlikte avlanan hayvanlar becerilerini birbirlerine ve sonraki nesillere aktarır. Özellikle avlanma, iletişim ya da beslenme şekli gibi yaşamsal bir sebeple olabileceği gibi sadece bir alışkanlığın grup içinde yaygınlaşması da söz konusu olabilir.

Primatlar, grup yaşamı içerisinde kültürün rolünü or-

---

[3] Dawkins R. Gen Bencildir. (The Selfish Gene), 1976, çev. Müftüoğlu AÜ., *Tübitak Popüler Bilim Kitapları.* 2004.

taya koyan güzel örnekler gösterirler. Pasifik'teki Koshima Adası'nda yaşayan Japon Makağı (*Macaca fuscata*) olarak bilinen maymunların en temel besini bir tür patatestir. Maymunları gözleyen araştırıcılar, 1953 yılında, gruptaki genç bir dişinin patatesleri yemeden önce derede yıkayarak temizlediğini gözlemişlerdir. Bu davranış grup üyeleri arasında hızla yayılmıştır. On yıl içinde grubun yaklaşık %70'i patatesleri yemeden önce yıkar hale gelmiştir. Daha sonra ise bu davranış çevre gruplara da yayılmıştır. Adadaki çoğu maymun bugün artık patatesi yıkayarak yemektedir.[4]

Farklı şempanze grupları, farklı kültürel gelenekleri yansıtan, değişik yaşam tarzı ve alışkanlıklara sahiptir. Her grubun insan kültürlerindekine benzer şekilde kendine özgü beceri ve gelenekleri bulunur. Örneğin beslenmek için termitleri yuvalarından çıkarma yöntemleri, gruptan gruba değişiklik göstermektedir. Basit aletler yaparlar ve bu alet yapma teknikleri grup içinde öğrenme yoluyla aktarılır. Bu şekilde her bir gruba özgü oldukça özgün alet yapma ve kullanma örnekleri görülmektedir. Kültür, grup içinde empati ile yayıldığından grup içinde farklı türde canlılar da grubun kültürünü benimser. İnsanlarla birlikte yetiştirilen şempanzeler, insan kültürünü ve davranışlarını öğrenir. Bu şempanzeler daha sonra kendi türlerinin üyeleriyle bir araya getirildiklerinde onlarla tokalaşmaya çalışırlar ya da gülümseme davranışı gösterebilirler. Bu riskli olabilir. Gülümsemenin anlamı, şempanzelerde insanlarda olduğundan farklıdır. Dudak kenarlarını kaldırıp sırıtır gibi göründükleri yüz ifadesi, bir mutluluk ifadesi değildir. Bu, endişeli olduklarını gösterir. Senden korkuyorum, yalnız kalmak istiyorum, beni kavga etmeye zorlama demek isterler. Öfke ya da tehdit anlamına gelir.[5] Bu durum farklı dilleri konuşan insanların anlaşama-

---

[4] Yamagiwa J. *Research history of Japanese macaques in Japan.* The Japanese macaques, Springer, 2010. 3-25.

[5] Christian Keysers, *Empatik Beyin: Ayna Nöronların Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi?* (*The Empatic Brain*), 2011, çev. Eper A., Alfa Yayınları, 2011. s. 235.

ması gibidir. Beden dillerinin uyumsuzluğu, tam bir iletişim sorununa neden olur.

Grup içindeki bireylerin bireysel yetenekleri ve yaratıcılıkları ile geliştirdikleri avantajlı davranışlar, grubun diğer üyelerine iletişim becerileri ve öğrenme yoluyla aktarılır. Grup içinde yenilik yaratan ve üretken bireyler gruba katkı sağlar. Diğer yandan grup içindeki bir öğretinin, önceki nesiller tarafından sonraki nesillere aktarılması da çok önemlidir. Kabilesel yaşamda kültür sadece yatay olmakla kalmayıp grup içinde farklı nesiller bir arada olduğu sürece, genetik yolla olmasa da nesilden nesile dikey olarak da geçebilmektedir. Grup içinde bulunan tecrübeli yaşlı bireyler, alışkanlıkları, davranışları, becerileri ve grubun kültürünü sonraki nesillere aktarmada önemli rol oynarlar. Sosyal yaşam, grup yaşamı içinde oluşan kültürel normların korunduğu bir yapı ile kültürlerin saklanmasını ve taşınmasını sağlamaktadır.

Grup olmak, grup içinde bir ortak davranış ve grup ruhunun ortaya çıkmasını sağlar. Bu, gruplara özgüdür. Bireylerin nasıl kişisel özellikleri ve karakterleri varsa grupların da kendine özgü kültürleri vardır. Kültür, sosyal canlılarda grup içi bir iletişimin varlığıyla vücut bulur ve korunur. Aynı grubun üyesi olan bireylerin yaşam şekli, davranış özellikleri, alışkanlıkları benzerlik gösterir. Bunlar o grubun kültürüdür. Kültürler gruplar arasında farklılık gösterir. Kültürel evrimin en iyi örneklerini birbirinden ayrılmış toplumlarda görürüz. Birbirinden ayrılmış iki grubun iletişim olanaklarının kaybolması, zamanla bir kültürel değişim olmasına neden olur ve bu durum her iki grubun da kültürünün zaman içinde ayrılarak kendine özgü kültürlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Dil, kılık kıyafet, barınma, süslenme gibi yaşam tarzı değişiklikleri olur. Alet yapımında, avlanma tekniğinde gruba özgü farklar ortaya çıkar. Davranışlar ve ritüeller farklılaşır. Bu şekilde insan kültürlerinin çeşitliliği artar.

Farklılık normal karşılanmaz. Farklı kültürlerden olanlar birbirlerini en iyi ihtimalle komik bulurlar. Bir meslek

grubu gibi ortak kültür oluşturmuş bir topluluğun görgü kurallarına tam uyum sağlamadığınızda ya da onların diline yerleşmiş bir kelimeyi tam olarak söyleyemediğinizde gülünç duruma düşersiniz. Antropologların günlüklerinde, çalışmaları sırasında kabilelerle bir arada yaşarken, onların modern yaşama özgü günlük alışkanlıkları ve davranışlarını gözleyen yerlilerin sıklıkla buna kahkahalarla güldüklerine dair notlar bulunur.

Grubun bir arada olmasını sağlayan ortak yaşam kuralları, gruba özeldir ve gruba diğer gruplardan farklı bir benlik kazandıran kültür, grubun kendi karakterini belirler. Grup üyelerinin aynı kültürel yapıyı paylaşıyor olmaları, grupta bir aidiyet etkisi yaratır. Bu aidiyet, grubun benliğini oluşturur. Kültür farklılıkları, toplumlar arasındaki ötekileştirmenin ve dışlamanın en önemli nedenlerinden birisidir.

İnsan kültürünün evriminde, avcı-toplayıcı aşamasından, tarım ve hayvancılığa geçiş çok önemli bir aşamadır. Bu durum, insanın evrim süreci ile kıyaslandığında çok yakın bir dönemde yaklaşık 10.000 yıl önce Ortadoğu'da görülmeye başlamış ve yaklaşık aynı dönemde yeryüzünün birbirinden bağımsız olarak farklı coğrafi bölgelerinde de ortaya çıkmıştır. Tarımsal yaşam bir organizasyonu gerektirdiği için, tarımın başlaması ile kabilelerin köylerde ve daha büyük yerleşim merkezlerinde yerleşik yaşama geçmesi doğrudan bağlantılıdır. Grupların bundan daha fazla faydalanmaları bu iş birliğinin daha da artmasına zemin hazırlamıştır. Gruplar arası iş birliği, birlikte uyum içinde yaşamayı ve hatta bir arada olmayı da getirmiştir. Bu şekilde olan topluluklar arası birliktelikler ve grupların birbirleri ile iş birliği yapması bir kültürel kaynaşmaya fırsat vermiştir. Bunun en tipik örneklerini şehirlerin oluşması süreçlerinde de görüyoruz. Şehirleşme ve bunun sonrasında ortaya çıkan ticaret alanları, tarım ve hayvancılığın yaygınlaştığı dönemde kurulmuş ve bu yerleşim yerlerinde, iş bölümü ve iş birliğinin daha fazla gelişmesi mümkün olmuştur. Birlikte yaşama kültürü ve bunun kuralları bu dönemden sonra çok daha fazla şekil-

lenmiştir. Yazının bulunması kayıt altına alınan bir kültürel paylaşımı sağlamış ve bunun ortak kültüre katkısı giderek artmıştır. Geliştirilen eğitim öğretim sistemleri, kültürün yapılandırılmış bir şekilde aktarılmasını sağlamıştır. Kültür üzerinde büyük etkisi olan öğrenme biçimleri, son 5000 yılda avcı toplayıcı klanlardaki deneme-yanılma şeklindeki öğrenmeden, yapılandırılmış öğrenmeye dönüşüm göstermiştir.

Kültürler ait olduğu toplumdan bağımsız olarak zamanla değişim gösterir. Antropologlar ve tarihçiler bir ülkenin ya da uygarlığın kültürü dediklerinde bunun hep aynı olduğu düşünülmektedir. Her kültürün kendi inançları, normları ve değerleri elbette vardır. Ancak sürekli değişim halindedir. Uzun bir zaman diliminde kültür, bir toplumla özdeşleştirilemez.[6] Kültürlerin değişiminde toplumlar arası iletişim aracılığıyla diğer toplumların kültürleriyle temas, önemli bir etkendir. Grup içinde özenilen bir bireyin veya alt grubun etkileri bir grubun kültüründe zamanla nasıl bir değişime neden olabiliyorsa gruplar arasında da aynı kurallar geçerlidir. Bu kültürlerarası farkındalık, iletişime açık olan her grup için geçerlidir. Genellikle daha zengin, daha büyük ve baskın olan toplumların kültürleri örnek alınır. Bu şekilde özenilen toplumlar taklit edilirken, nefret edilen toplumların değerlerinden uzaklaşma eğilimi vardır. Bir diğer dış etken de istilacı toplumların ya da baskıcı rejimlerin kontrolünde yaşayan azınlıklarda olduğu gibi bir zorunluluğun olmasıdır.

İstilacı toplumlar, istila ettikleri toplumların kültürel değerlerini bastırarak, zamanla yok olmasına neden olurlar. Bu şekilde istilacı ya da baskın kültürlerin dili ve yaşam biçimleri istila ettikleri toplulukların kültürleri haline gelmektedir. Kültürel değişimi belirleyen önemli bir etken, birçok farklı kültürü kontrolü altına alarak bir arada yaşa-

[6] Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens; İnsan türünün kısa bir tarihi. (Sapiens; A brief history of humankind)*, 2012, çev. Genç E., Kolektif Kitap. 2015. s. 169.

malarını sağlamış olan imparatorluklardır. İmparatorluklar bu şekilde birleşik büyük kültürlerin oluşmasına neden olmuştur. Bugün pek çok modern kültürde bu birleşik kültürel mirasının izleri bulunmaktadır. Kültürlerin bir arada yaşanmasının getirdiği çok çeşitliliğe hoşgörülü olmak da bir yaşam kültürüdür. Bugün dünyanın birçok yerinde farklı milliyetten, farklı dinden olan insanların uzun süredir bir arada barış içinde yaşamakta olduğu birçok şehir ya da bölge bulunur. Büyüme döneminde bu bölgelerde yaşayan bireyler, kültür farklılıklarına hoşgörüyle bakar. Bu kültürel havzalar, ötekine hoşgörüyle bakılmasına, insanın tarafçı ve ötekileştirici yanını bastırabilmesine olanak sağlayarak kabile içgüdüsünün getirdiği sert yapının rehabilite edilebilmesinin mümkün olabildiği yerlerdir.

Kültürel özerklik bugün ülkelerin sınırlarıyla sınırlı değildir. Ulaşım ve iletişim olanaklarının artması sonucunda, bir arada yaşamayan kültürlerin birbirlerinin farkına varması, kültürel evrimin çok daha farklı yönlerde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kültürler arası bilgi akışı, özenilen kültürün tercih edilmesi ile birlikte sahip olunan kültürel değerlerin kaybına neden olur. Kültürlerin getirdiği yaşam alışkanlıkları bugün pazarlanabilir değerler olmuş, büyük şehir yaşamının yaygınlaşması, tüm coğrafyalarda benzer bir şehirli kültürünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yeryüzündeki çeşitli insan kültürlerinin oluşturduğu kültür zenginliği, gittikçe dominant kültürlerin ağırlıklı olduğu ortak bir değer üzerinde şekillenmekte olan bir norm kültür içerisinde karışıp kaybolmaktadır. Bugün dünyada konuşulan yerel dillerin sayısı nasıl hızla azalmakta ise, yerel kültürler de aynı tehdit altındadır.

İnsanların bağlılıklarından destek alarak var olan bir yaşam kültürü örneği de dinlerdir. Dinler, insanın bağlanma ihtiyacına cevap verecek şekilde bir organizasyonu sağlayarak, toplumdan topluma değişen farklı inanç bağlılıklarının getirdiği farklı kültürel yapılarla insanların bu kültürel birlikteliği yaşamalarına olanak verir.

16

İNANMANIN HİKÂYESİ

Grup bağlılığını sağlayan süreçler önce grup içinde bir kabile dininin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kabilelerin bir araya gelmesi için yeterli koşullar oluştuğunda da kabile dini, kabile boyutundan büyük gruplarda daha büyük bağlılıkların getirdiği bir dini yapıyı oluşturmayı mümkün kılmıştır. Gerek kabile gerek kabileler üstü gerek devletler ve gerekse devletler üstü olsun insan toplulukları, inanç sistemleri ile bağlılık oluşturabilir. Ancak tüm bu bağlılıkların kökeni, kabile dinidir.

Dinler tarihini içeren bu bölümü, "primatlardan piramitlere" ve "tek tanrılı dinler" olmak üzere iki ana başlıkta ele alacağız. İskoç yazar, televizyoncu ve din adamı olan Richard Holloway'ın *Dinin Kısa Tarihi*[1] kitabından genişçe yararlandığımız bu bölümde inanmanın ve dinlerin hikâyesini kısa bir şekilde gözden geçirerek, insanlığın inanç serüvenine bir mercek tutup, ortak noktalarına ve farklılıklarına bakacağız. Bir sonraki bölümde inanmanın ve dinlerin insanlar için ne anlama geldiğini görebilmek ve daha iyi yorumlayabilmek için bu bölüm dinler tarihinin kısa bir hatırlatması olacak. İnanmanın en erken şekli, evrimsel ilkeler ve yaşayan primatlardan örnekle, dinlerin ortaya çıkmasından sonrası ise dini ve tarihi kayıtlardan yararlanarak kaleme alınmıştır. Dinlerin yapısal özellikleri, mitler, semboller ve doğa üstü açıklamalar, tamamen dini kayıtlardan alınan bilgilerden derlenmiştir.

---

[1] Richard Holloway, *Dinin Kısa Tarihi*, çev. Tufan Göbekçin, Alfa yayınları 2019.

PRİMATLARDAN PİRAMİTLERE

İnsanlık tarihinde inanmanın en eski izlerini anlamanın bir yolu, bize en yakın tür olan şempanzelere başvurmak olabilir.

Şempanzelerde Maneviyat Görmek

Bazı hayvanların tekrar tekrar aynı ritüelleri gerçekleştirdikleri gözlenmektedir. Bunlar içinde şempanzelerin ritüelleri, ilgi çekicidir. Bu, bilim camiasında onların kutsal bir duyguya sahip olabilecekleri konusunda spekülasyona neden olmuştur. Tanzanya'daki Gombe şempanzelerini 55 yıl boyunca gözlemleyen Jane Goodall'ın gözlemlerinin burada önemli bir rolü vardır.[2] Goodall, şempanzelerin çevrelerindeki doğal özelliği olan kayalık ya da şelale gibi bazı alanlarda bulunmaktan büyük bir heyecan duyduklarını gözlemiş. Şelaledeki su köpürerek akarken şempanzelerin yüksek bir uyarılma durumunda ritmik olarak sallandıklarını gözlemiş. On ya da on beş dakika süren bu davranışı *"şelale dansı"* olarak adlandırmış. Ayrıca su birikintisine taş fırlattıklarını ve daha sonra sessizleşerek sakince oturup önlerindeki şelaleye baktıklarına şahit olmuş. Goodall'ın bir başka gözlemi de şempanzelerin biriktirdikleri veya sakladıkları taşlarla ağaçlara nişan almalarıymış. İzlenen şempanze grubuna özgü olan bu davranış aynı taşlarla ve aynı ağaçlarla çarpıcı bir şekilde tekrarlanıyormuş. Goodall, defalarca tekrarlanan bu ritüelin manevi bir çerçevede yorumlanabileceğini öne sürerek, bunu hayvan maneviyatına açılan başka bir pencere olarak değerlendirmiştir.

Goodall'ın şempanzelerin maneviyatına yönelik bir diğer gözlemi de onların şiddetli yağmurlar ve rüzgârlar gibi doğa olaylarına verdikleri heyecanlı tepkilerdi. Goodall, dünyada iş başında olan muhteşem bilinemez güçlerin takdir edilmesini maneviyat olarak tanımlayarak, doğanın muhteşemliği ve görkemli doğa olaylarına karşı şempanzelerin bu heye-

---

[2] Goodall J. *Primate spirituality*. In Taylor B. Encyclopedia of religion and nature. New York 2005. 1303-6.

canlı tepkileri için; *"Belki de huşu, merak duygularıyla tetikleniyor," "Şempanzeler bize o kadar benziyor ki, neden onların da bir tür maneviyat duyguları olmasın?"* diyor. Jane'in bu yorumlarına basında *"Gizemli şempanze davranışı kutsal ritüellerin kanıtı mı?"* ve *"Şempanze 'tapınakları' dinin evrimi hakkında bize ne anlatıyor?"* gibi başlıklarla manşetlerde yer verildi. Buna yönelik olarak bazı antropologlar, dinin temelde primatlarda güçlü bir ihtiyaç olarak gözlemlenmiş olan bir aidiyet duygusu üzerine inşa edilmiş olduğu yorumunda bulunmuşlardır.

Din, bağlılık ve aidiyet duyguları üzerine kurulmuştur. Dinin kökeni ile ilgili önemli ipuçları kabile yaşamı ile ilgili antropolojik araştırmalarda bulunabilir. İnsanın bağlılığının ilk şekillendiği kabilelerde dinin temel yapısı olan kabile dinini görebiliriz. Kabile dininin en temel temsilcileri şamanlardır. Kabilenin dini önderi olan şamanlar, insanların kontrol edemedikleri hastalık, doğal felaketler ve ölüm gibi durumlarda yatıştırıcı olmuşlardır. Şamanların kıyafetleri, davranışları ve yapmakta oldukları garip ritüellerle içinde bulundukları toplumun normlarının dışında roller almaları, onların doğaüstü güçlere sahip olduklarına inanılmasını sağlamış ve bu da açıklaması olanaksız olan ya da doğal yollarla düzelmesi mümkün olmayan durumlarla yüzleşen bireylerin daha kabullenici olmalarını sağlamıştır. İlk tıbbi uygulamalar, hastalıklara müdahale gibi sağlığa yönelik görevler alan şamanlar tarafından yerine getirilmiştir. Şamanların sahip olduğu özel bilgilerin yanı sıra tedavi edici yanları zamanla kutsallaşmış, hastalıkların tedavisinde dua yatıştırıcı bir rol almıştır. İlkin kabilelerde dini liderler aracılığıyla şekillenmiş olan inanışlar, zamanla topluluğun daha kalabalık ve karmaşık olarak biçimlenmesinin bir sonucu olarak daha organize dini inanç sistemlerine dönüşmüştür.

İnsanın bağlılık ve inançlarla gelen birlikteliklerinde müziğin ve dansın özel bir yeri vardır.[3]

---

[3] Paul Bloom. *Hazzın Bilimi. Sevdiğimiz şeyleri neden severiz.* (*How Leasure Works?*), 2010, çev. Birsen A., Alfa Yayınları, 2017. s. 125-126.

Ritüel

Bütün dinler ritüel merkezlidir. Ritüeller müzik içerir. Dans, bugün pek çok yerleşik toplumun dininde yaygınca yer almıyor olsa da müzikle birlikte ilkel toplumların ritüellerinin önemli bir parçasıydı. Müzik, zihnin bilişsel yeteneklerinden çok daha güçlü bir şekilde duygulara hitap etmektedir. Bu da müziğin dilden daha eski olduğu görüşünü destekler. Konuşmanın evriminden önce ya da dilin en azından bugünkü anlatım derecesine ulaşmasından önce gelişen bir ön dinin var olmuş olması olasıdır. Müzik, dans ve sözel anlamı olmayan ilahilere dayanmış olsa bile bu ön din, grubun uyumunu ve birliğini sağlayacak kadar etkili olabilirdi.

İlk dini ayin niteliğindeki törenler genellikle, doğum, ergenliğe geçiş, evlilik, şifa, ölüm, kabul törenleri, savaş öncesi ya da başarılı bir avı kutlamak gibi önemli olaylar ya da mevsim döngüsü gibi bazı geçiş dönemleri esnasında gerçekleştiriliyordu. Ancak ne amaçla olursa olsun bu törenlerin etkisi, grup bağlılığını güçlendirmek, grup içindeki küskünlükleri ve yıkıcı kan davalarını çözmek, grubu bir arada tutan kutsal gücü ve onun ahlaki buyruklarını yeniden onaylamak olmaktaydı. Grubun bir savaş öncesi toplanması durumunda bu törenler, gruba savaş için güç veriyor, düşman gruba karşı ortak öfkeyi yoğunlaştıracak bir birlik duygusunu sağlıyor, savaşta başarı üzerinde önemli etkisi olan bir heyecan ve coşku durumu üretiyordu. Can yakıcı olan ya da hazırlıkları için çok zaman ayrılan veya masraf yapılan maliyetli ritüeller, bir toplumun üyelerinin, topluluğa ve onun ahlaki kurallarına bağlılığını denetlemelerini sağlar. Bu da daha büyük ve daha iyi birleşmiş grupların oluşumunu mümkün hale getirir. Grubun hayatta kalma yeteneğini artırdığı ölçüde bu ön din grup seçilimi tarafından kayırılmıştır. Ritüeller ve danslar aracılığıyla üyelerinin bağlılık hislerini kuvvetlendirmeyi başarabilen ilk insan toplulukları, rakiplerine karşı avantajlı olmuşlardır. Eğer dini bağlılığın ve ritüellerin hiçbir faydası olmasaydı, dinsel törenlere büyük

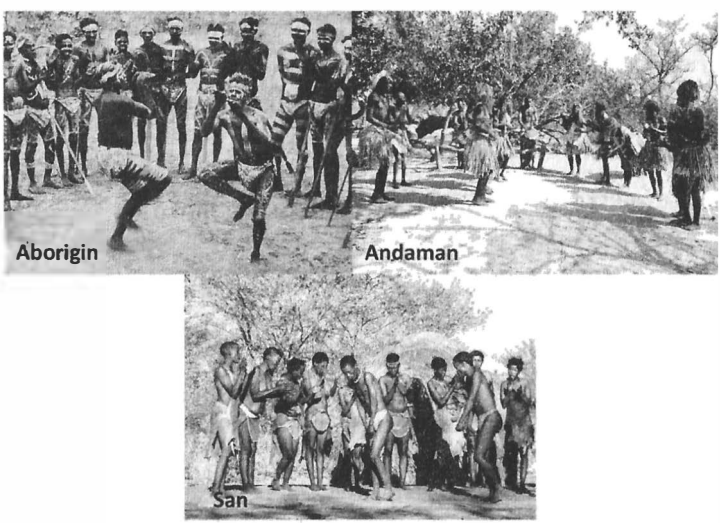
zaman ayıran kabileler, zamanlarını askeri hazırlıklarla geçiren kabilelere karşı, ciddi bir dezavantaja sahip olurlardı.

Atalarımız için şarkı söylemek, dans etmek, müzik ve hareketin hepsi birdi. Bu dinsel etkinlikler ilahiler ve kutsal sözlerden oluşan dinsel ritüellerle ve danslarla yapılıyordu. Bu ayinlerde özellikle vurmalı çalgılar önemli bir rol üstlenmekteydi. Bu dini ayinler, insanları bir araya getirerek sosyal bağlar oluşturulmasına olanak sağlayan, insanlara özgü ve eşsiz bir yolla vücut kimyamızı ele geçiriyordu. Bu ayinlere katılanlar, birlikteliği ve bağları kuvvetlendirmeye teşebbüs ettikleri için haz verici beyin kimyasalları ile ödüllendiriliyorlardı.

Bu gibi geçiş dönemlerini merkeze alan toplantılar, ritüeller ve dini ayinler günümüzde yerleşik yaşama geçmiş birçok toplumda da hemen hemen tüm kültürlerde varlıklarını sürdürmektedir. Günümüzdeki avcı toplayıcı toplumlarda da varlığını sürdüren bu ayinlerde davullar ya da ritmik vuruş, yaygın biçimde, ruh dünyası ile iletişim kurmanın bir yolu olarak kabul edilmektedir. Birlik içinde yapılan ritmik kas hareketleri, duygular üzerinde tuhaf ve güçlü bir etki ortaya çıkarır. Bu bir canlılık hissi ve coşku verir. Diğer yandan topluca yapıldığından birlikteliğin getirdiği bir dayanışma hissi yaratır. Şarkı ve dansların hem bireysel düzeyde hem de grup düzeyinde katkı sağladığı rahatlıkla görülür. Kabile fertlerinin bir araya geldiği bu ayinlerle grubun ritüeline katılmak, aidiyeti ve birliktelik hissini pekiştirerek grubun yararına olabilecek bir eyleme geçebilmek için gerekli olan tutkuyu körükler.

Tüm avcı toplayıcıların şarkı ve dansları birbirine benzer. Günümüz avcı toplayıcı kültürlerin alışkanlıklarına bakınca şarkıların ve dansların evrensel olduğunu görürüz. Bugünkü bütün dinlerin kökeninin bir bağlamda bundan 50.000 ila 70.000 yıl öncesinde Afrika'da yaşamış avcı toplayıcı atalarımızın tek bir gerçek kabile dinine kadar uzanmakta olduğu söylenebilir. Geçmiş dönemde dini ayinlerin nasıl olduğuna yönelik bu tahminler, bugün halen varlığını

sürdüren üç ayrı avcı toplayıcı topluluk üzerinden yapılabilmektedir. Bu üç topluluktan ilki Afrika'da yakın zamana dek avcı toplayıcı bir hayat süren Kung San'dır. İkincisi Güneydoğu Asya'da Bengal Körfezi'ndeki Andaman Adaları'nda 20. yüzyıla kadar dünyadan kopuk bir şekilde yaşamış bir kabiledir. Üçüncü grupsa, Avusturalya yerlileri, Aborijinler'dir. Aborijinler, atalarının adaya varmasından sonra 45.000 yıl boyunca burada izole biçimde yaşamıştır. Bu çok farklı bölgelerde varlık gösteren ve çok uzun zaman önce birbirinden ayrılmış olan üç insan topluluğunun, bütün gece süren törenlerde coşkuyla şarkı söyleme ve dans etme etkinlikleri şeklindeki ritüellerinin birbiriyle çarpıcı benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Gözlemciler farklı zamanlarda ve çok farklı bakış açılarıyla kayıt tutmuş olmalarına rağmen, bu veriler üçünün de birçok ortak özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu ortak özelliklerden yola çıkarak, günümüzden yaklaşık 70.000 yıl önce modern insanların Afrika'dan çıkıp dünyaya yayılmadan önceki tarihlerde bu ritüellerin, Afrika'da uygulamakta oldukları dini ritüellerden çıktığını varsaymak mantıklı olur. Bu üç halkın da bunları Afrika'daki

Resim 38: Ritüeller; Aborigin, Andaman, Kung san

atalarından almış olması, her birinin bağımsız olarak geliştirilmiş olmalarından çok daha olasıdır. Bu üç halktan elde edilen verilerden yola çıkarak insanın atalarının 50.000 yıl ve öncesinde bir kabile dininin nasıl olduğunu gösterebilmek için bir model oluşturmak mümkündür.[4]

Bu ritüellerle yapılan ilk dini ayinler, avcı toplayıcı atalarımızın sert, tehlikeli dünyasında, bilinmezliğin veya doğal yaşamın getirdiği kontrolsüz risklerin neden olduğu endişeyi azaltmaya yaramaktaydı. Bugün de aynı mekanizma geçerlidir. Sigmund Freud, dini ritüellerde yapılan yinelenen basmakalıp hareketler nedeniyle dini toplumun obsesif kompulsif bozukluğu olarak görüyor ve bu bozukluğun bireyin kendine özgü bir dini olduğunu düşünüyordu. Din ile ritüeller arasındaki bağlantıyı görüyordu ancak bunu tamamen anlayabilecek araçlara sahip değildi. Bugün yinelenen ya da basmakalıp hareketler yapılmasının endişeyi azaltan bir etkisi olduğunu biliyoruz. Beynimiz, bu hareketleri yapmamızı sağlayan bir uyarı sistemine sahiptir. Diğer yandan birlikteliğin getirdiği etkilerin de önemli rolü bulunur. Dini ayinler, beyindeki ayna nöronlarımızı kullanır. Ayna nöronları kullanmak hareketlerin koordineli ve eşzamanlı olarak yapılmasını sağlar. Stanford Üniversitesinde yürütülen bir araştırma, ağır kas hareketi olmadan eşzamanlı bir faaliyete yalnızca katılmanın bile birlikteliğin uyandırdığı hisleri güçlendirdiğini göstermiştir.[5] Birliktelik yürürken dahi etkisini gösterebilir. Bir grup olarak rahat bir şekilde alelade yürümek ile uygun adım yürümenin uyandırdığı duygular arasında bir fark vardır.

Avcı toplayıcıların ritmik müzik, şarkı, dans ve trans içeren ilk ayinleri, bir araya gelen bireylerin birbirlerini eşit

---

[4] Nicholas Wade, *İnanç İçgüdüsü; Din Nasıl ortaya Çıktı ve Neden Hala Var Olmaya Devam Ediyor? (The Faith Instinct: How Religion Evolved and Why It Endures?)*, 2010, çev. Sözen M., Say Yayınları, 2012. s. 139.

[5] Wiltermuth SS, Heath C. Synchrony and cooperation. *Psychol Sci.* 20(1). 2009. 1-5.

olarak görmelerini sağlıyor ve hiyerarşiyi engelliyordu. Bu, güçlü liderlerin ortaya çıkmasını önlüyordu. Şehirleşmenin başlamasıyla oluşan büyük toplumsal yapılaşmada, kabilesel yapıdan gelen bu özgür ve eşitlikçi yapı, dini kontrol altında tutmakta olan güçlerin engeline takıldı. Ortaya çıkan yeni liderlerin, toplumun kadim eşitlikçi ruhuna karşı kendilerini kabul ettirmeleri ve halkın eşitlikçilik ilkelerini terk etmelerini sağlamanın yolu otorite ve bağlılığın eski ve en geçerli kaynağı olan dini sahiplenmek ve kontrol etmekti. Din, insanların güdülerini koordine etmenin geleneksel yoluydu. İlk devletlerde başka kurumlar olsa da din, bir yönetim aracı olarak önemli bir yer tutuyordu. Liderler, kendilerinin tanrılar tarafından tayin edildiklerini veya toplumu onun ilahi onayıyla yönettiklerini iddia ediyorlardı. Güç ve otorite kazanıldıkça dini ritüeller kontrol edilmeye ve insanların tanrılarıyla doğrudan iletişim kurması engellenmeye başlandı. Şehir devletleri zamanında ortaya çıkan ilk rahipler dans etmeyi kontrol ediyor, yasaklıyor ya da daha kısıtlı olan resmi danslarla sınırlandırmak istiyorlardı. Dinsel davranışın en kadim örneği olan ritüeller ve dinsel dans yavaş yavaş bastırıldı. Bunu çanak çömlek buluntularından anlayabiliyoruz. Çanak çömleklerde dansların tasvir edilmesi, 4000 yıl kadar sürmüş, bu tasvirler Milat'tan önce 3500'den itibaren Mezopotamya'nın ilk şehir devletleri kurulmaya başladığı dönemlerde kaybolmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren da bu ritüeller yeni şehir sakinleri tarafından küçümsenmeye başlamış ve dans etmek artık yoksul köylülere özgü bir eylem olarak kalmış ve uzun süre bu böyle devam etmiştir. Organize dinlerin yapısı altında bir dini ritüel olarak dans yasaktır. Genellikle melodili seslere ve ilahilere izin verilir. Avrupa kiliselerine 16. yüzyıldan itibaren insanların dans etmesinin önüne geçmek amacıyla uzun sıralar yerleştirilmiştir.

Vurmalı çalgıların kullanıldığı doğum, ergenlik, evlilik gibi geçiş dönemlerini merkeze alan ayinler eskiden olduğu gibi günümüzde de tüm kültürlerde varlığını sürdürmekte-

Resim 39: Tarih öncesi döneme ait (MÖ 6000-4000) Mezopotamya'nın çeşitli bölgelerinde bulunmuş olan, el ele ve omuz omuza, eğlenceyi ve dans figürlerini ifade eden boyalı çanak çömlek parçaları.

dir.[6] Bugün organize dinlerin genel yasaklarına rağmen, birçok insan topluluğu, bir zamanlar atalarımızın coşkuyla yaşadığı bu ritüelleri yaşamaktan büyük zevk alır. Bunun için genellikle hasat, düğün, geçiş dönemleri, bayram gibi sosyal birliktelikler bir fırsat oluşturmaktadır. Her ne kadar yasaklanmış olsa da dini yapı içinde de bu ritüeller, tarikatlarda ya da küçük dini cemaatlerde küçük topluluklar içinde yaygın olarak bir araya gelinerek gerçekleştirilmektedir. Çoğu zaman bu danslar özel kıyafetlerle bir çember oluşturarak ya da bir grup şeklinde bir ritim veya müzik eşliğinde yapılmaktadır. Organize dinin içinde halen kabilesel dinin varlığını gösteren bu tarikat ritüellerinin videolarını izlediğinizde, tipik avcı toplayıcı kabilelerde görülen ritmi, coşkuyu ve figürleri görebilirsiniz. Bu bize bugünkü dinsel yapının da temelinde, atalarımızın keşfettiği ve çok derinlerden gelen müzik, dans ve transın barınmakta olduğunu gösterir.

Birlikteliği perçinleyen ve bütünleştirici etkisiyle kabilenin gücünü arttıran bu kadim hisleri yaşamak büyük bir keyif ve heyecan verir. Bunlar en güçlü beyin kimyasallarımızı harekete geçiren faaliyetlerdendir. Bireyler grup içi sev-

[6] Thomson JA., Aukofer C. *Tanrılara Neden İnanırız? İnancın Biyolojik ve Sosyolojik Kaynağına Sarsıcı Bir Yolculuk.* (*Why we believe in god (s): A concise guide to the science of faith*), 2011, çev. Işık K., Okuyan us yayın, 2014. s. 100.

gi bağlarının pekiştirilmesinin sonucunda endojen morfin (endorfin) salgısının getirdiği haz ile ödüllendirilmektedir. Grup faaliyeti ile birlikte artan endorfin salgısı, getirdiği sevgi, güven ve özgüven ile sosyal bağları da güçlendirir. Tüm kültürlerde var olan bu ayinlerin asla yitirilmeyen önemini anlamanın anahtarı bu mekanizmadır. Yapılan törensel ayinlerin insanları birbirine bağlama gücünü, spor karşılaşmaları öncesinde gerçekleştirilen ve rakip takıma karşı tüm sporcuları birleştirmeyi hedefleyen gösterilerde görmek mümkündür.

Tarikat ve Dans

Ritmik bir müzik ya da bir tempo eşliğinde ritme uygun kutsal ilahiler söyleyerek yapılan hareketlerle transa girene kadar dans ederek mistik bir birliktelik duygusu elde eden tarikatların ayinleri, kabilesel dinin ritüellerinin günümüzdeki en tipik karşılıklarındandır. Bugün dans yaygınca dans

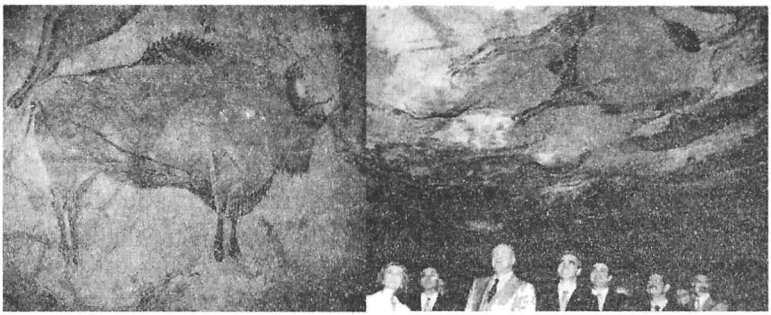
Resim 40: Dans ile ritüeller insan topluluklarında önemli yer tutar; Modern avcı toplayıcı kabileler, folklorik halk oyunları, tarikat ayinlerindeki ritüeller, dans kulüplerindeki toplu dans etkinlikleri, sosyal birliklerin olduğu törenlerdeki danslar, kabilesel dinin ritüellerinin günümüzdeki karşılığıdır. Her ne kadar organize dinler, toplumsal kontrolün önüne geçtiği için dansla yapılan dini ayinleri yasaklıyor olsa da bugün tarikatlarda gördüğümüz danslar, kabilesel dinin günümüzdeki dini anlamdaki yansımalarıdır.

kulüplerinde uygulanabilmektedir. Yeniden keşfedilmiştir. Hatta bu dini ritüellerin müziklerinin ritminin de günümüz popüler müziğinin ritmi ile aynı olduğunu görüyoruz. Konserler ve dans kulüpleri, bugün kabile dininin yaşandığı yerlerdendir.

Stresli gördüğüm bir arkadaşıma biraz da şaka yollu olarak sıkıntısını dans ederek aşabileceğini telkin ettiğimde, bunu yapamayacağını söylemişti. Kendisine *"dans etmenin rahatlatıcı etkisinden yararlanabilirsin, neden dans etmek istemiyorsun?"* diye sorduğumda başlangıçta cevap vermek istemedi. Ancak biraz sıkıştırdığımda kendisinin bir tarikatın ayinlerine katıldığını ve orada bir rahatlama yaşadığını söyledi. Bu sohbetin sonunda her ikimiz de gerek dans kulübü gerekse bir tarikat ayini olsun her iki yolun da benzer bir haz ile aynı rahatlamayı sağladığı konusunda hemfikir olmuştuk. Her ikisi de temelinde kabilesel bir ritüelin devamıydı. Organize dinler, toplumsal kontrolün önüne geçtiği için bu ritüelleri yasaklıyor olsa da bu ritüeller bugün tarikatlarda olduğu gibi dans kulüplerinde de yaşamaya devam etmektedir.

Mağaralar

Mağara resimleriyle insanların kendilerini, hayvanları, ruhları ve benzeri başka şeyleri simgeleyecek şekilde ortaya koydukları eserler, ilkel dinlerin sembolleri olarak nitelendirilebilir. Mağara sanatına ait ilk izler yaklaşık 35.000 yıl öncesine dayanır. Avrupa'da çoğu Fransa ve İspanya'da olmak üzere çok sayıda sanat ürünü içeren üç yüzden fazla mağara bulunmuş ve mağara bulgularının çoğu buradan elde edilmiştir. Zamanla iklimin ısınması ve tarım devriminin başlamasıyla mağara sanatı izleri yok olmuştur. Mağara sanatçılarının görmeyi umdukları şeyleri tasvir ettikleri söylenebilir. Özellikle ok veya mızrak saplanmış olan hayvan resimleri, avın başarılı geçmesini sağlama beklentisi ile yapılmış olabilir. Avlanma büyüsü olarak değerlendirilebilecek

Resim 41: Altamira Mağarası; Tavanda büyük, renkli, çoğunluğu bizon olan Paleolitik döneme ait hayvan figürleri.

olan bu sembolik şekiller, günümüzde yaşayan avcı toplayıcı gruplarında da saptanmaktadır.

Mağara bulgularının olduğu dönemin sonlarında, yaklaşık 14.000 yıl önceye tarihlenen kuzey İspanya'daki Altamira mağarasında çok etkileyici resimler bulunmaktadır. Kayanın doğal çıkıntısı üzerinde, üç boyutlu olarak geriye doğru bakan bir bizon başı şeklinde resmedilen görünüm gibi bu eserler o kadar etkileyicidir ki Picasso'nun burayı ziyaret ettiğinde *"bizler hiçbir şey icat etmemişiz!"* demiş olduğu bilinmektedir. Bu gibi eserlerin hayvanlara duyulan derin bir saygı ile ve onları yüceltme amacıyla yapılmış olduğunu anlamak zor değildir.

Göbeklitepe'de elde edilen bulgular, kabilelerin bu insan yapımı tapınaklarda toplumsal bir bütünleşme amacıyla bir araya geldiğini göstermektedir. Burası kabileler üstü bir birlikteliğin bugün bilinen en eski buluntusu olan simgesel yapıdır. Yaklaşık 12.000 yıl öncesine tarihlenen bu dönemden daha önce de kabilelerin büyük heyecanla bir araya gelmekte olduğunu öne sürmek yanlış olmaz. Bu 18.000 yıl öncesi ve daha öncelerine kadar uzanabilir. Mağaraların girişinde toplanıldığı ve şölenler düzenlendiğine dair kanıtların yanı sıra mağaralarda bulunan arkeolojik kalıntılar ve duvar resimlerinden yola çıkarak bu tip birlikteliklerin olduğu başlıca toplanma yerlerinin mağaralar olabileceğini söylemek mümkündür.

Mağaralardaki hayvan resimlerinin bazılarının son yapılma tarihleri, Göbeklitepe'de sütunlar üzerinde hayvanların tasvir edildiği tarihlerle yaklaşık olarak yakın dönemlerdedir. Mağara sanatının bu son döneminde insanların atalarına kutsal bakış gösterdiği ve tasvir ettikleri hayvanları bir totem olarak gördükleri ve onların atalarının ruhu olduğuna inanarak onlara ibadet ettiklerine dair kanıtlar güçlüdür.

Atalar

Grubun huşu içindeki birlikteliği ile ortaya çıkan ritüellerin yanı sıra dinin bir başka boyutu, ölmüş olan atalara derin bir saygı duyulmasıdır. Yerleşik hayata geçiş, yaşayanlarla ölüler arasındaki ilişkiyi kökten değiştirmiştir. Göçebeler, ölülerini oradan oraya taşınması pratikte imkânsız olduğundan öldükleri yerde bırakmak zorundaydılar. Avcı toplayıcılıktan çiftçiliğe geçiş 12.000 yıl öncesi ile 7000 yıl öncesi arasındaki zaman diliminde kademeli olarak olmuştur. Yerleşik yaşama geçiş, ölen kişinin yaşayanların yakınında bir yere gömülmüş olması olasılığını arttırmıştır. Böylece ölmüş ataların, devamlı akılda tutulması ve hatırlanması kolaylaşmış ve yaşayanlar için atalar çok daha önemli bir hale gelmiştir. Mağaralarda ve Göbeklitepe'de gerçekleşen törenlerin atalara ibadet etme amacıyla yapılmış olması oldukça muhtemel bir açıklama gibi gözükmektedir.[7] Atalara karşı derin saygı göstermenin ve onları onurlandırmanın nedenlerinden birisi, insanların atalarının kendilerine yardım edebileceğine inanmasıdır. Geçmişte olduğu gibi bugün de ölen kişilerin geride kalanlarla iletişim kurabileceği ve yardım ettikleri inancına rastlanır. Öbür dünyaya olan inancın da bu dönemin öncesine kadar uzanmakta olduğunu gösteren bulgular vardır. Bugün yaşayan avcı toplayıcılar üzerinde yapılan araştırmalarda öbür dünya inancının, atalara ibade-

[7] Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods)*, 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s. 150.

tin başlamasından önce gelişmiş olduğu ve bunun da daha sonra ortaya çıkan atalara ibadetin gelişimini hızlandırmış olduğu öngörülmüştür. Antropoloji çalışmaları, günümüz avcı toplayıcıların kültürel yapılarının incelenmesinde rüyaların oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Rüyalar bir yandan geleceğe yönelik bir öngörü ortaya çıkarırken, diğer yandan ölmüş akrabalarla iletişim kurulabilir. Onları rüyalarında görebilir ve onların diyarına ziyarete giderler.

Günümüz ilkel kabilelerinde inancın, ruhlardan tanrılara doğru genellikle bir süreklilik gösterdiği bulunmuştur. Bir uçta, anne, baba, büyükanne ve büyükbabaların ruhları yer alır. Bunu takiben daha güçlü olarak nesiller önce ölen atalar ve en güçlü olarak da kabilenin ilk üyesi olarak görülen atanın ruhu görülür. Göbeklitepe'de insanlar, atalarının ruhlarına saygı gösterseler de bu ruhlara karşı üst düzeyde ulu bir kutsallık gösterildiğine ilişkin bir kanıt yoktur. Zamanla ruhlardan tanrılara bir geçiş süreci olmuş ve bu süreç ilerledikçe, tanrılar daha fazla doğaüstü güç kazanmıştır. Yüksek göksel bir tanrı kavramı çok daha sonra ortaya çıkmıştır. Göbeklitepe dönemini takip eden 4000 yıl içinde bazı ataların giderek ilah seviyesine yükseltilmiş olduğu düşünülmektedir. Din ve devlet gibi sosyal kurumların ve tanrıların ortaya çıkışı bu dönemi takiben olmuştur.[8,9]

Din ve devlet

Yaklaşık 5000 ile 7000 yıl önce, takımlar ve kabileler gibi küçük gruplar, şeflikler ve devlet yapıları altında birleşmeye başladı. Bunun en belirgin olduğu bölge olan Mezopotamya ve çevresinde güneybatı Asya nüfusunun, günümüzden 6000 yıl önce 5 milyona çıktığı hesaplanmaktadır. Bu bölgede bir

---

[8] Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods), 2017*, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s. 164.

[9] Peoples HC. Duda P. Marlowe FW. Hunter-gatherers and the origins of religion. *Human Nature* 2016. (27). 261-282.

Sümer kenti olan Uruk'un nüfusunun yaklaşık 5000 yıl önce, 80.000 düzeylerine ulaştığı ve buranın o dönem dünyanın en büyük kenti olduğu tahmin edilmektedir. Büyük nüfuslu bir şehirleşme, sosyal yapıda farklı bir düzenleme yapılmasını gerekli kılıyordu. Kabileler ve takımlar gibi küçük avcı-toplayıcı topluluklarda insanlar birbirini tanıyor, sosyal içgüdüler daha etkili oluyor ve ahlaki duygular sayesinde davranışların denetimi ve sosyal düzenin tesis edilmesi mümkün olabiliyordu. Bir kuralı çiğneyenleri suçlu sayıp ayıplama, kurallara uymayanları topluluktan uzaklaştırma gibi araçlar etkin olarak kullanılıyordu. Zamanla topluluklar büyüyüp on binlerce insanı kapsayacak düzeye varınca, toplumsal düzeni sağlayan bu resmi olmayan ahlaki denetim araçları artık yeterli olmamaya başladı. Büyük topluluklarda asalakların hilecilerin ve kurallara uymayanların kaçış yolları bulmaları ve cezadan sıyırmaları daha kolaydı. Böyle toplulukların kontrolü ve yönetimi kabile yöntemleriyle olamazdı. Artık daha resmi bir şeye gerek vardı. İşte bu dönemde etkin bir kontrol sağlayan iki kurum olarak din ve devlet ortaya çıktı.[10]

Din ve devlet, ahlaki davranışlar ve hukuk kurallarını derlemeye yönelik sosyal kurumlar olarak birlikte evrildi. Nüfusun yoğunlaştığı ve devletlerin ortaya çıkmakta olduğu bu dönemde farklı kabileler arasında ittifakların kurulmasını sağlayarak daha geniş kitleleri bir araya getiren ve ticaret yapabilmeyi kolaylaştıran dinler bu toplumsal dönüşüm sürecine yapısal bir destek sağlıyordu. Burada dinin oynadığı temel rollerden birisi, toplumsal kuralların kontrol edilmesi ve uymayanlara karşı caydırıcı olmanın sağlanabilmesi olmuştu. Bu sosyal kurumların temel kuralları tanrılar tarafından kontrol edilmekteydi. Toplumun kurallarını ihlal etme eğiliminde olanlar için her şeyi gören, her şeyi bilen ve her şey için hüküm veren görünmez olan ilahi bir gücün

[10] Michael Shermer, *İnanan Beyin. (Believing Brain)*, 2011, çev. Elhüseyni N., Alfa Yayınları, 2015. s. 216.

varlığı davranış ve eylemlerin kontrollü olarak yapılmasını sağlıyordu.

İlk tanrılar ve ilk dinler

İlk tanrılar, kabile yaşamında sembolleştirilen tanrılardı. Bir arada yaşayan toplumların nüfusu arttıkça, sosyal ve siyasal açıdan daha karmaşık oldukça, tanrılar daha yüksek özelliklere sahip oldu. Yapılan çalışmalar, toplumların büyüklüğü ile ahlakçı tanrıların varlığı arasında son derece anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.[11] Yüksek tanrıların, modern homo sapiensin karşısına büyük bir olasılıkla 7000 yıl önce çıkmış olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bununla ilgili yazılı bir kanıt yoktur. Kayıtlara geçmiş olan ilk tanrı, Mezopotamya'daki su tanrısı Enki'dir. Irak'ın güneyinde Eridu'da yapılan kazılarda yaklaşık 6500 yıl öncesine tarihlenen Enki'ye adanmış bir tapınak bulunmuştur. Takip eden 2500 yıl süresince, Mısır ve Çin'de tanrılar ortaya çıkmıştır. Ayrıca aynı dönemde Peru, Avrupa ve Pakistan'da da tanrılara tapınılmakta olduğunu gösteren bulgular mevcuttur. Tanrıların bu birbirinden farklı bölgelerde, kültürler arası bir etkileşim olmaksızın bağımsız olarak ortaya çıkmış olduğu görülmektedir.[12]

Mezopotamya dininde, insanın hayatta kalmasında önemli olan güçlere inanılmakta ve ibadet edilmekteydi. Bu güçlerle anlamlı bir ilişki kurma ihtiyacından dolayı tanrıların git gide insanlaştırılmasına giden bir süreç yaşanmıştır. Tarihçiler, bu sürecin ilk evresini, dönemin en büyük kentinin adıyla "Uruk dönemi" olarak adlandırırlar. Bu dönem 6500 yıl öncesinden yaklaşık 5200 yıl öncesine dek sürmüştür. Sümerler çok sayıda tanrıya ibadet ediyordu. Bunlar

---

[11] Shariff AF. Big gods were made for big groups. *Religion Brain & Behavior* 1(1) 2011. 89-93.

[12] Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods)*, 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s.224.

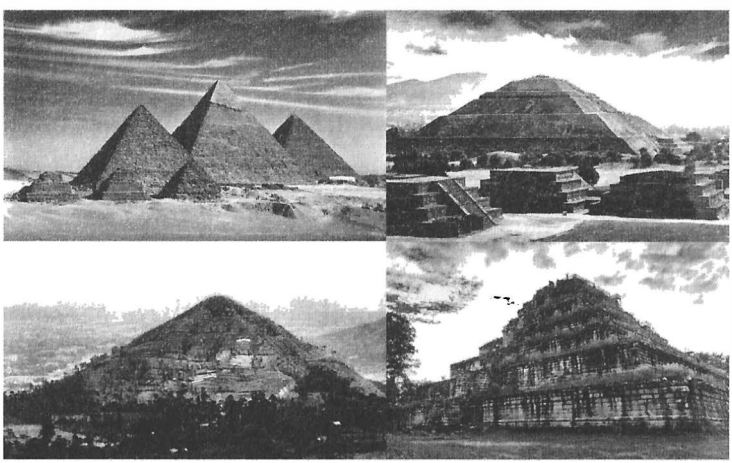
içinde gök tanrısı Anu, yeryüzü tanrıçası Ki, hava tanrısı Enlil ve su tanrısı Enki en bilinenleridir. Gök tanrısı Anu önceleri baş tanrıyken, sonra yerini hava tanrısı Enlil almıştı. Mezopotamya dininin çok bilinen diğer tanrılarından bazıları Tammuz, Tiamat, Marduk idi. Mezopotamya dini, bu bölgedeki uygarlıkların değişmesiyle de dönüşerek varlığını sürdürdü. Sümerlerden daha sonraki dönemlerde Akad, Babil ve Asurlular döneminde de aynı tanrılara, isimleri ve rolleri değiştirilerek tapınılmaya devam edildi. Güneş tanrısı olan Utu adalet tanrısı olurken Ay tanrısı Nanna sığırların sorumluğunu üstlendi. Fırtına ve sel tanrısı olan Ningirsu ise koruyucu ve askeri lider olarak görülüyordu. Sümerlerde aşk, güzellik, adalet ve siyasi güçle ilişkilendirilen antik Mezopotamya tanrıçası olan İnanna'ya daha sonraki dönemlerde İştar olarak tapınıldı.

Günümüzden 5200 yıl öncesinden 4350 yıl öncesine kadar olan dönemde, Mezopotamya toplumunun dini yapısı değişti. Bölgedeki her şehir devletin kralları giderek daha güçlendiler. Bunun nedeni, kralların tanrıların yetkisinin bir bölümünü üstlenmesiydi. Bu dönemde tanrılar da bazı dünyevi yetkilere sahip oldular. Zamanla kralların ilahi ayrıcalıklara sahip olması daha da yaygınlaştı ve yaklaşık 4200 yıl önce tahta çıkmış olan Akad kralı Naram-Sin kendisini tanrı ilan etti. Bundan iki yüzyıl sonra iktidara gelen Şulgi, tanrı olarak kabul edildi. Yaşamı boyunca ve ölümünden sonra da kendisine ibadet edildi.

Eski Mısır'da ise kutsal ile dünyevi olanın bütünleşmesi Mezopotamya'dakinden daha da belirgindi. Toplumun ayrılmaz bir parçası olan, çok tanrılı ve karmaşık ritüelleri olan bir inanç sistemi vardı. Amon-Ra, İsis, Horus, Osiris, Anubis, Hathor, Mısır dininde tapınılmakta olan çok sayıdaki tanrıdan en bilinenleridir. Mısır dini, doğa unsurları kontrolünde olan bu tanrılar ile etkileşim üzerinde yoğunlaşmıştı. Halk, tanrıların beğenisini kazanmak için bir çaba göstermekteydi. Kral statüsündeki firavunlar başlangıçta dünyadaki tanrıların temsilcisi olarak görülürken daha

sonra yaşayan tanrı olduklarına inanıldı ve onlara tapılmaya başlandı. Tanrıların soyundan olduğuna inanılan firavunlar, insanlar ve tanrılar arasında arabulucu olarak görev almışlardı. Evrendeki düzeni korumak ve tanrıların tekliflerini yerine getirmek zorundaydılar. Tanrılar için muazzam tapınaklar yaptılar.

Piramitler, tanrıların birbirinden bağımsız ortaya çıkmasının sembolik karşılıklarıydı. Aynı zaman diliminde dünyanın çok farklı yerlerinde, birbirinden bağımsız yapılmış olan bu yapılar, tipik örneklerini Mısır piramitlerinde gördüğümüz şekilde insanın olanaklarının sınırını zorlayarak göğe uzanıyordu. Farklı kültürlerdeki insan toplulukları, bu muazzam kutsal anıtları yaparak dini inançlarını taçlandırmışlardı. İnsan topluluklarının farklı coğrafyalarda benzer yapılar inşa etmesini her ne kadar farklı yorumlayarak uzaylı müdahalesi gibi bilimsel dayanağı olmayan açıklamalar yapılmış olsa da bunun temel nedeni aslında farklıydı. İnsanın güçlü bağlılık gösteren kabilesel bir canlı olması ve ka-

Resim 42: Dünyanın farklı bölgelerinde yapılmış olan piramitlerden bazıları; Mısır'daki Giza Piramitleri (üst solda), Meksika'daki Teotihuacán Piramidi (üst sağda), Endonezya'daki Gunung Padang Piramidi (alt solda), Kamboçya'daki Prang Piramidi (alt sağda)

bilelerin bir araya gelmesi ile bağlılığın daha üst bir düzeye çıkmış olması sonucunda bu beklenen bir sonuçtu. Dini bağlılık, her zaman göğe uzanan mimari yapılarla sembolleştiriliyordu. Kabilelerin birlikteliğinin bugün bilinen ilk bulgusu olan Göbeklitepe'de nasıl yukarı uzanan devasa sütunlar yapıldıysa, bugün de hemen tüm dini yapılarda temel modelin, göğe uzanan mimariler olduğunu görüyoruz. Dinler tarihinde uzun bir dönem, dini sembol yapıların göğe olabildiğince uzanabilmesinin tek yolu piramit modeliydi.

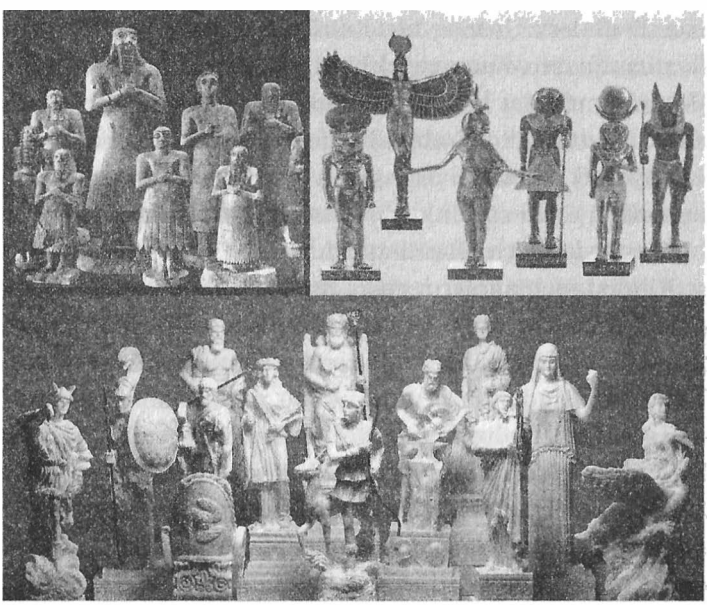
Yazının beş bin yıl önce ortaya çıkışı, inançların daha belirli amaçlar için şekillendirilebilmesini sağladı. Doğaüstü ile ilgili düşünceler yazılı hale geldi. Dinin standart bir bileşeni olarak artık kutsal bir metin vardı. Avcı toplayıcılarda görülen doğal güçlerle trans durumuyla doğrudan iletişime geçme kayboldu.

Modern dinlere giden yoldaki dönüşümler, toplumun yapısı değiştiği ve bu nedenle dinin de değişmesi gerektiği için ortaya çıkmıştır. İmparatorlukların büyümesi, dinlerin daha da büyük ve organize olmasını ve tanrıların da daha güçlü ve üstün özelliklere sahip olmasını gerektirmiştir. Mezopotamya ve Mısır şehirlerinde 3000 yıl öncesinde, doğal güçleri simgeleyen tanrılar, yaşam ve ölüm tanrıları gibi ilk tanrılar yeterliydi. Ancak pek çok etnik gruba mensup, milyonlarca insandan oluşan imparatorluklar kurulduğunda bu artık yeterli gelmiyordu. Yönetim buna göre yeni bir organizasyonla düzenlenmeliydi. Bunun yanı sıra yönetimin ayrılmaz parçası oldukları için tanrıların ve dinlerin de sistemli hale getirilmesi gerekliydi. Yönetim sistemi ve din birlikte organize edildi. Kutsal olan ve dünyevi olan birlikte gelişmeyi sürdürdü.

Yönetimi elinde tutanlar, dinin gücünü kullandılar. Yetkilerinin bir kısmını tanrısal güçlerinden ve tanrılardan elde ettiler. Din ve devlet birbirinden destek alarak büyüdü. Din adamları, siyasi kontrolü de ellerinde tutacak şekilde büyük bir güce sahip olabiliyorlardı. Dini liderler amaçlarını gerçekleştirmek için siyasi ve askeri liderlerle iş birliği yaptılar. Toplumda dogmaların yeri sağlamlaştı. Dogmalar yaygınlaş-

tı ve gelenekselleşti. Dini liderler, siyasi devrimler olduğunda genellikle yeni koşullara uyum sağladılar. Genellikle de bunu başarılı isyancıların tarafını tutarak başardılar. Gerektiğinde dogmaların eski düzeni de yumuşatılmaktaydı. İnsanlık tarihi boyunca güç dengeleri her iki uç arasında değişti. Çoğu zaman tam bir iş birliği vardı.

Yunan mitolojisi, evrenin yaratılma süreci, tanrı, tanrıça ve kahramanların yaşayışlarını konu edinen hikâye ve öğretileri içermekteydi. Antik Yunan dini, aynı dönemde ortaya çıkan bazı dinler gibi etkisini zamanla kaybederek yok olan dinler içinde en iyi bilinenidir. On iki tanrı ve tanrıça tanımaktadır. Tanrılar; hava olayları, depremler, denizler, aile, bilgelik, bereket, dürüstlük, aşk, savaş, barış, tarım, şarap, eğlence, sanat gibi insan için önemli olay, kavram ve değerleri simgeliyordu. Tanrılar içinde en üst mertebede yer alan en güçlü ve önemli tanrı olan Zeus, tanrıların ve insanların babası olarak bilinir. Zeus'un dışında, Artemis, Afrodit, Athe-

Resim 43: Mezopotamya (sol üst), Mısır (sağ üst) ve Yunan tanrıları (altta)

na, Apollon en iyi bilinen Yunan tanrılarıdır. Antik Yunanda bazı felsefi yaklaşımlar tek ve üstün tanrıyı kabul eden bir dil de kullanmıştır. Milattan önce 323'te Büyük İskender'in ölümünden sonra bitmek bilmeyen iç savaşlar sonrası Yunan şehir devletleri siyasi olarak zayıfladı. Antik Yunan dini, başlangıçta önemli bir dünya dini iken zamanla tanrılar sönükleşti ve varlığını sürdüremedi. Ancak Roma İmparatorluğu döneminde Yunan dini, tanrıların adı değiştirilerek devam etti. Romalılar Zeus'u Jüpiter olarak adlandırarak ve benzer şekilde diğer Yunan tanrılarının isimlerini de değiştirerek kabul ettiler.

Din ve toplumsal değişimlerin çok yaygın olarak görüldüğü muazzam gelişmeler, dünyada Çin, Hindistan ve Ortadoğu gibi farklı bölgelerde yaklaşık aynı dönemde ve birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktı. Günümüzden 2800 ila 2200 yıl öncesine tarihlenen yaklaşık 600 yıllık bu dönem, *eksen çağı* olarak adlandırılmaktadır. Bugün yaşamakta olan insanlara başlıca yol gösterici olan ve manevi destek sağlamakta olan önemli dinlerin hemen hepsinin temel yapısı bu dönemde oluşturulmuştu. Ana uygarlıkların tümünün paralel gelişim göstermiş olduğu bu çağda Hinduizm, Budizm, Konfüçyüsçülük, Zerdüştlük ve Yahudilik doğdu. Yahudilik daha sonra Hristiyanlık ve İslamiyet'e giden yolu açtı. Dinlerin yaygınlaşarak en uzun süreli kalıcı olan din hareketlerinin yaşandığı yerlerden birisi Hindistan'dı.

Hindistan, inançların geniş bir çeşitlilikle yaşandığı, çok sayıda dinin doğduğu ve farklı dinlere ev sahipliği yapan bir yerdir. Batı düşüncesinde zaman doğrusal bir hareket ile ilerlerken, Hindistan'da tarihi 4000 yıl öncesine uzanmakta olan inanışa göre zaman bir çark gibi döner. Bu, yeniden doğum döngüsünü simgeler. Samsara çarkı adı verilen bu yaşam çarkı, yeniden doğum döngüsünde yaşanan acıları tasvir eder. Hinduizm, bu bölgede doğan diğer dinler gibi bu yaşam çarkından kurtuluş vaadi sunmaktadır. Hinduizm'de binlerce tanrı ve binlerce imge vardır. Hindistan'daki büyük tapınaklar çok sayıda Hindu tanrısı ile dolup taşar. Üç gözlü

ve dört kollu dans eden bir adam heykeli Şiva'dır. Fil başlı tanrı, Şiva'yla tanrıça Parvati'den dünyaya gelen Ganeşa'dır. Kesik başı tutan dört kollu kadınsa Şiva'nın diğer eşlerinden biri olan Kali'dir. Hinduizm, günümüzde çoğu Hindistan'da bulunan bir milyarın üzerinde takipçisi ile Hristiyanlık ve İslam'dan sonra üçüncü sırada yer alır.

Hindistan'da doğmuş bir diğer din olan Budizm, Milat'tan önce 580 dolaylarında doğan Siddhartha Gautama'nın ortaya çıkardığı ruhani hareketten doğmuştur. Siddhartha ayrıcalıklı bir prens olarak dünyaya geldi. Ancak dışarıdaki yaşamla temas ettiğinde, hazzın gelip geçici olduğunu ve insanın çektiği ıstırabın bir nedeninin de arzuları olduğunu gördü. İnsanlar arzu ettikleri şeyi elde eder etmez onun yerini başka bir arzu alıyordu. Aydınlanmayı artırarak arzunun pençesindeki insanlara yardım etmeye karar verdi. Önce meditasyon ve sonra da keşişlerle bir araya gelerek bedensel feragat yöntemlerini denedi. Ancak arzulardan kurtulma isteğinin de bir arzu olduğunu gördü. Bu arzu kendi aydınlanmasının önünde bir engel oluşturuyordu. Bunu idrak ettikçe artık arzudan kurtulmakta olduğunu ve aydınlığa çıkmakta olduğunu fark etti. Yeniden doğum çarkı artık onun için dönmeyecekti. O zaman aydınlanmış kişi yani Buda oldu. Samsara çarkının nasıl durdurulabileceği sorusuna Buda'nın verdiği cevap ılımlılıktı. Buna *orta yol* adını vermişti. Kaçınmak gereken iki aşırı uç vardı. Birisi hazlarla dolu ihtiraslı bir yaşamdı. Bu aşağılayıcıydı. Diğeri ise kişinin kendi kendine işkence ettiği bir yaşamdı. Bu da acı vericiydi. Bu aşırı uçlardan kaçarak orta yolda ilerleyerek aydınlanmaya ulaşılabilirdi.

Hindistan'da yeniden doğuş çarkından kurtulma vaadi sunan bir başka din, Caynacılık adıyla da anılan Jainizm'dir. Bu dinde ruhun sonunda samsaradan kurtulmasıyla Nirvana'ya ulaşılır. Nirvana mum gibi sönmek anlamına gelmektedir. Jainizmin kurucusu Mahavira, Buda ile aynı dönemde yaşamış ve Buda'ya benzer şekilde acı ve acının nedenleri konusuna aklını takmıştı. Budizme çok benzeyen Caynacı-

lık da arzuların acılara neden olduğu düşüncesindeydi. Budizmden farklı olan yanı ise, Mahavira'nın ilk emri olan; *"asla diğer canlılara zarar verme"* ilkesiydi. Caynacılar, et, balık yemezler. Avcılık ve balıkçılık yapmazlar. Hatta böceklere dahi zarar vermezler. Sadece yere düşen meyveleri yerler ve sınırlı sayıda bitkisel ürün tüketirler. Onlara göre çok fazla yemek nasıl vücudumuzu ağırlaştırıyorsa, kötü davranışlar da ruhumuza yük yüklemektedir. Açlık yoluyla yaşamlarını sonlandırmak en yüce idealleridir.

Milat'tan önce 6. yüzyılda İran'da doğmuş olan Zerdüştlük, günümüzün en etkili üç dini olan Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bir dindir. Bu nedenle bu dinin kurucusu Zerdüşt (Zoroaster) tarihteki en etkili dini figürlerden biri olarak nitelendirilebilir. Zerdüşt, kötülüğün doğasını düşünmek için yıllarını tek başına meditasyonla geçirmişti. Diğerlerine acı çektirmekten rahatsız olmayan çok sayıda acımasız insan bulunmaktaydı. Bütün bu kötülükler nereden geliyordu? Bu kötülüklere maruz kalanların acıları telafi edilecek miydi? Bu acıları yaşatanlar için bir cezalandırma olacak mıydı? Ona göre iyilik ve kötülük arasındaki mücadele insanlık tarihinden daha eskiydi. Bilgelik tanrısı olarak Ahura Mazda adını verdiği yüce bir tek tanrı vardı ve bu mücadelenin kökeni tanrının kalbindeydi. İyilik ve kötülük arasındaki çekişme sonsuza kadar sürmeyecekti. Bilgelik Tanrısı iyilik ve kötülüğü bize kendi kaderimizi seçme özgürlüğü sunmak için yaratmıştı. Seçimlerimizi dikkate almaktaydı ve son bir hesaplaşma yaşanacaktı. Ölümden sonra her ruh Cinvat köprüsü olarak adlandırılan dar bir sırat köprüsünden geçerken kendisi için hazırlamış olduğu kaderi yaşayacaktı. Karşıdaki cennete ulaşabilmek için yapılan iyiliklerle hafifleyen bir ruha sahip olmak gerekiyordu. Kötülüklerden dolayı ağırlaşan ruhlar ise köprüden aşağıya cehenneme düşecekti. Bilgelik tanrısı, yaratılışın son dönemeci adı verilen dönemde bir kurtarıcı göndererek kötülüğü yok edecek, dünya yenilenerek zamanın sonunda iyilik, doğruluk ve adalet hüküm sürecekti. Zer-

düştlüğün sembolü ateştir. Zerdüşt tapınaklarında bilgelik tanrısının sonsuz hayatının bir simgesi olarak kutsal ateş sürekli yanar halde tutulur.

Zerdüştlük doğduğu İran'da 1300 yıl önce yerini Müslümanlığa bıraktı. Zerdüştler Hindistan'a yer değiştirdiler. Mensupları çok az olsa da bu din varlığını devam ettirmektedir. Hindistan'da bu dinin mensupları, Pers bölgesinden gelen insanlar anlamında Parsilerdir. Caynacılığın *Ahimsa* adı verilen bir şiddetten uzak durma öğretisi vardır. Bu öğreti, Hindistan'da 20. yüzyılın ilk yarısında İngiliz egemenliğine karşı bağımsızlık mücadelesine önderlik eden Mahatma Gandhi'yi ve benzeri mücadeleler veren başka liderleri de etkilemiştir. Bu dinin sınırlı sayıdaki temsilcisi bugün Hindistan'da yaşamaktadır. Budizm ise Milat'tan önce birinci ve ikinci yüzyıllarda ipek yolu üzerinden Hintli tüccarlar tarafından Çin'e getirildi. Orada kök salarak yayıldı ve zamanla üç ana Çin dininden birisi oldu. Bir yandan Çin'in dinini değiştirirken kendisi de değişti. Bunun bir sonucu olarak *Zen Budizmi* doğdu. Zen sözcüğü Çincede meditasyon anlamına gelir. Budizmin üçüncü bir kolu, dünyanın en gizemli ülkelerinden birisi olan Tibet'te de geniş bir etki gösterdi. Burada Budizm'in *Tantrik Budizim* olarak adlandırılan bir türü yaygınlaştı. Lamalar adı verilen öğretmenlerin liderliğinde Tibet, Budist spiritüelliğin disiplinlerine odaklanan bir ülke haline geldi. Budizm diğer yandan güneydoğu Asya'yı geniş çe etkiledi ve Çin'i aşarak doğuya doğru ilerleyerek Japonya'ya da ulaştı. Asya'da yaygın etkileri olan Budizm zamanla bir dünya dini haline geldi. Bugün Budizm'e ilk ortaya çıktığı topraklarda nadiren rastlanıyor. Budizm Çin'e gelmeden önce Çin'in iki büyük dini bulunmaktaydı. Bunlar Konfüçyüsçülük ve Taoizm'di.

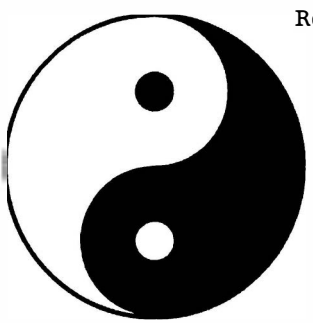
Konfüçyüs, Milat'tan önce 551'de Çin'de dünyaya geldi. O dönemde Çin rakip devletlerle sürekli savaş halindeydi ve Çin'in bilgeleri bu zorluklara çözüm bulmaya çalışıyordu. Genellikle çözüm, şiddete karşı şiddet uygulama gibi sert tedbirler almak şeklindeydi. Ancak Konfüçyüs farklı bir çiz-

gide yer alıyordu. Ona göre askeri liderler halkın refahını amaç edinmeliydiler. Anlaşmazlık ve çatışmaların yönetilmesinde şefkat, sabır ve anlayış gerekiyordu. Bunu sağlayabilmek için ahlaki konularda eğitimli ve uzlaşmazlıkları şiddete başvurmadan çözebilme becerisine sahip olan yardımcılar seçilmeliydi. Başkalarına karşı anlayış ve sempati ruhunu ifade etmek için *"ren"* sözcüğünü kullanmıştı. Bu sözcük toplum içinde ön koşulsuz yardımlaşmanın, fedakârlığın ve kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davranmanın gerekliliğini anlatıyordu. Siyasetçiler ve liderler bu ruha sahip olmalı ve kendi hırsları yerine halkın iyiliğine odaklanmalıydılar. Konfüçyüs'ün bilgeliğine saygı gösterildi. Ancak o dönemde kimse onun fikirlerini uygulamaya hazır değildi. Konfüçyüs yaşamını halkın arasında sürdürdü. Ülkeyi dolaşıp düşüncelerini anlattı. Öğretisini ömrünün sonuna kadar öğrencilerine aktardı ve yazıya döktü. Onun kitaplarda yaşayan fikirleri Milat'tan önce yaklaşık 100 yıllarında, bir imparator tarafından uygulandı. O günden, imparatorluk sisteminin devrildiği 1912 yılına kadar Konfüçyüs'ün görüşleri Çin'in egemen felsefesi oldu. Konfüçyüs'ün öğretisi günümüzde dahi Çin'de bir ağırlığa sahiptir. Konfüçyüsçülük diğer dinlerden farklı olarak ölümden sonra başımıza gelebileceklerle ilgili değildir. Bu dünyadaki yaşamı insan topluluğunun iyiliği üzerine kurmaya odaklanır. Ancak Konfüçyüsçülüğü dine yaklaştıran, atalara duyulan derin saygıdır.

Çin'de ikinci bir etkili din Taoizm'di. Kurucusu Lao Tse, Konfüçyüs'la aynı dönemde yaşamıştı. Lao Tse hayata yaklaşımını açıklamak için din veya felsefe tarihindeki en kısa ve en saygın metinlerden biri olan *Yol ve Erdem* (*Tao Te Ching*) kitabını yazmıştı. Bu kitaptaki en önemli fikirler denge ve bütünleyicilikti. Başkalarını kontrol etmeye çalışmak kendi dengemizi kaybetmemize neden oluyordu. Lao Tse, bunun için gevşemeyi ve bir bitkinin hayatından ders çıkarmayı önermekteydi. Ona göre her şeyin bütünleyici bir karşıtı vardı. Bu karşılıklara Yin ve Yang adını verdi. Taoizm'in sembo-

lü, biri beyaz diğeri siyah olan ve kavisli bir çizgi ile iki eşit parçaya ayrılmış bir daire şeklindedir. Her bir parça kendisiyle karşıt renkli olan birer nokta içerir. Taoizm'e göre denge anahtardır. Öğretisi Konfüçyüsçülüğe çok benzer ancak çeşitliliği hoş görmemizi istemenin ötesinde ondan keyif almamızı ister. İnsan uyumunu yok eden savaştan nefret etmektedir. Diğer yandan kadınlara önem verilen bu dinde dişi tanrılara sahip olmanın dışında kendi tarihinde önemli rol oynayan kadın rahip ve âlimler bulunmaktaydı.

Japonya'ya Çinliler tarafından yaklaşık 600 yılında getirilen Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Budizm'in her üçü de benimsendi. Japonlar bu yeni inanç sistemine Tanrılar anlamına gelen shin sözcüğüyle, Taoistlerin yol anlamında kullandığı to sözcüğünü birleştirerek tanrıların yolu anlamında *Shinto* adını verdiler. Japonlar kendi ülkelerine ve doğaya derin bir sevgi ile bağlıydılar. Bunu güzel yerlere güzel mabetler kurarak ifade ediyorlardı. Japonların ülkelerine karşı hissettikleri sevgi, Çinlilerin adaya gelişi ile kök salmaya başlayan yeni dinlerden farklıydı. Bu nedenle Japonlar bunu ayrı tutmuşlardı. Din olarak nitelendirilebilecek bir yapılaşmaları söz konusu değildi. Animizm (canlıcılık) olarak adlandırılan bu hayat yaklaşımı Gaia adı verilen modern teoriden çok da farklı değildi. Buna göre gezegeniniz canlı bir organizmadır. Doğa da insanlar gibi bir ruha sahiptir ve anlamlarla doludur. Yağmalanacak ya da sömürülecek bir şey değildir.

Resim 44: Yin Yang

TEK TANRILI DİNLER

Tek tanrılı dinler yavaş bir dönüşümle ortaya çıkmıştır. Musevilikte tek Tanrı inanışının henüz oturmadığı ilk dönemlerde hâlâ seçilmiş bir grup kişiyi kontrol eden birden fazla tanrının olduğu fikri hakimdi. İlk tek Tanrı inanışı Musevilikle ortaya çıkmıştır. Ancak bundan daha önce, Mısır uygarlığında kısa süreli de olsa, bir tek Tanrıya inanış süreci yaşanmıştır. Bu Mısır firavunu Akhenaton döneminde olmuştur. Akhenaton MÖ 1353 yılında tahta geçtikten kısa bir süre sonra tek Tanrı Aton'a ibadet edilmesini bir kanunla halka duyurmuştur. Amon dinini ve tüm diğer Mısır tanrılarını reddetmiş ve o dönemde oldukça güçlü olan Amon rahiplerinin görevine son vermiştir. Ancak Amon rahiplerinin etkisi ile bu çaba sonunda başarısız olmuştu. Daha sonra yerine gelen Tutankamon döneminde Mısır dini, tekrar çok tanrılı bir din olarak devam edecek şekilde organize edildi. Amon rahipleri yeniden nüfuz kazandılar. İmparatorluğun başşehri olarak düzenlemiş olan Amarna terkedildi ve o dönem lanetlendi. Mısır dininin toplumsal kurumsal yapı çok tanrılı dine göre şekillenmişti ve Amon rahipleri buna izin vermemişlerdi.

Tek tanrılı dinlerin hikâyeleri erken dönemlerde daha çok dini kaynaklara ve kutsal kitaplara dayanır. Günümüze yaklaştıkça tarihi kayıtlar daha çok devreye girer. Çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçiş, İbrahim Peygamber'in hikâyesi ile başlar. Bu hikâye şöyledir. Yahudilerin Hristiyanların ve Müslümanların, kurucu babası olarak kabul edilen İbrahim, Milat'tan önce 1800 dolaylarında Dicle ve Fırat arasında bulunan Ur şehrinde çobanlık yapmakta olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. O dönemde Mezopotamya çok tanrılı dini inanca sahipti. İbrahim'in babasının kazançlı bir başka işi daha vardı. Bölge insanının ibadet ettiği tanrıların putlarını yapıyordu. İbrahim, putlara tapanları eleştiriyor, onlara *"kendi elimizle yaptığımız putlara tapıyorsunuz, onlar ne senin getirdiğin hediyeleri alabilir ne de sana teşek-*

Resim 45: Akhenaton ve tek tanrı olarak kabul ettiği Aton'un ışınları altında eşi Nefertiti ile birlikte ailesini gösteren kabartma (Kahire müzesi).

kür edebilir" diyordu. İbrahim, zihninde onunla konuşan tanrının sesini duyuyordu. Bu nedenle insanların putlara bir oyuncaktan daha fazla değer vermesini yadırgamaktaydı. Putlardan ve bunun üzerine yapılan ticaretten nefret ederek hem yerleşik dine meydan okuyor hem de bunun üzerine kurulmuş olan ekonomiyi tehdit ediyordu. Onun bu davranışları babasının işlerini engellediği için ailesinin tepkisini toplamıştı. Sonunda çareyi buradan ayrılmakta buldu. Sürüsünü alıp uzaklara gitti. Günümüzde İsrail ve Filistin'in bulunduğu Kenan ülkesinin dağlık iç kesimlerine ulaştı.

İbrahim yaşamını burada sürdürdü. Ölümünden birkaç kuşak sonra Kenan ülkesinde büyük bir kıtlık baş gösterdi. İbrahim'in ve oğlu İshak'ın soyundan gelen İsrailoğulları kavmi yollara düştü. Mısır'a, Nil nehrinin beslediği verimli topraklara sürülerini getirdiler. Mısırlılar onları başlangıçta sıcak karşıladı. O dönemde çok tanrıcı olan Mısırlılar inek, köpek, kedi, timsah ve diğer hayvanlar şeklindeki tanrılara tapıyorlardı. İsrailoğulları dedeleri İbrahim'in putları hor görmesinden dolayı kendilerini o bölgenin dininden uzak tuttular. Sayılarının artmakta olması ve Mısır dinine bağlılık göstermemiş olmaları, zamanla Mısırlıların nefretini ka-

zanmalarına neden odu. Firavun, İsrailoğulları'nın kızlarının Mısırlı erkeklerle evlenerek nüfusun karışması için yeni doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini emretti. Bu dönemde bir anne, oğlunu bir sepete yerleştirerek Nil nehrinin kenarında Firavunun kızının yıkanmak için geleceğini bildiği bir yere bıraktı. Annenin planı tuttu. Firavunun kızı oraya geldiğinde bebeği gördü ve evlat edindi. Bebeğe Mısır dilinde Musa adı verildi.

Musa'nın hikâyesi

Musa sarayda büyüdü. Bir yandan ayrıcalıklı bir yaşam sürüyor diğer yandan İsrailli olduğunu biliyor ve İsraillilerle zaman geçiriyordu. Hakkındaki söylentilerin saraya ulaşıp kendisini tehlikeye atacağını fark ettiğinde çöle kaçtı ve bir barınağa yerleşti. Bir gün bir çalının önünde diz çöktüğünde kendisiyle konuşan sese kulak verdi. Bu ses onu zor bir göreve çağırıyordu. Tek bir tanrı vardı ve bu gerçeği ilan etmek için onu seçmişti. Bu ses Musa'yı Mısır'a dönerek onlara rehberlik etmesi konusunda ikna etti. Ardından Firavunun engellemesine rağmen Mısır'dan ayrılacak ve nesiller önce geldikleri yere geri döneceklerdi. İsrailoğulları Firavundan korktukları için Mısır'dan ayrılamıyorlardı. Musa, bir izin talebinde bulundu. Ancak Firavun izin vermedi. Bu dönemde Musa'nın öncülüğünde uzun bir mücadele başladı. Tanrı, İsrailoğulları'nın yanındaydı ve Mısırlılara birbiri ardına felaketler yaşattı. Firavun zor durumda kalınca Musa'nın halkını ibadet etmeleri için birkaç günlüğüne çöle götürmesine izin verdi. Bu, Musa ve büyük kafilesinin kaçışı için bir fırsat olmuştu. Kızıldeniz'de tehlikeli bir nehir ağzına geldiler. Dalgalar çekildi ve güven içinde karşıya geçtiler. Burada da Tanrı İsrailoğulları'na yardım etmiş ve geçit vermişti. Kandırılmış olan Mısırlılar İsrailoğulları'nın peşlerine düştüler. Ancak dalgaların yükselmeye başlamış olması nedeniyle Kızıldeniz'i geçemediler. Firavun ve askerleri üzerlerine kapanan denizin altında kalarak boğuldular.

İsrailoğullarına göre başlangıçta Musa'yla iletişim kurmuş olan tanrı, tek değildi. Ancak tanrılar içinde en iyi olan oydu. Musa ise böyle düşünmüyordu. Mısır'dan ayrıldıktan uzun bir süre sonra bir dağın eteğine geldiler. Burada Musa, Tanrı ile iletişim kurmak ve hangi yöne ilerlemeleri gerektiğini öğrenmek için dağın zirvesine tırmandı. Uzunca bir süre geçtikten sonra döndü. İsrailoğulları Mısır dinine özgü bir festivalin tam ortasındaydı. Musa, herkesi sükunete davet ederek konuştu. Tanrı, İsrailoğulları'na on emir listesini göndermişti. İlk emire göre onların Mısır'dan kaçışlarını sağlayan Tanrı, onların tek tanrısı olacaktı ve başka hiçbir tanrı olmayacaktı. Derhal uygulanması gereken bu emirlerin çoğu, "öldürme, çalma, yalan söyleme" gibi bir arada yaşamak isteyen her topluluk için gerekli temel ahlaki ilkelerdi. Emirlerden birisi İsrailoğulları'nın resim ve heykel yapmalarını yasaklıyordu. Bir diğeri çalışanların bir gün tatil yapmasıydı. Kendilerine vaat edilmiş topraklara ulaşmak üzere tekrar yola koyulan İsrailoğulları, bu topraklara yerleşebilmek ve varlıklarını burada devam ettirebilmek için devamlı savaşmak zorunda kaldılar. Kendilerini tanrı tarafından yönetilen dini bir cemaat olarak görmekteydiler. Kenan ülkesine yerleştikten sonra ve krallar tarafından yönetilirken de Tanrının sesi yer yer kendini gösteriyor, peygamberler onların mesajlarını yayıyor ve krallar da onlara kulak veriyordu.

Yahudilik, Milat'tan önce yedinci yüzyıl civarında ilk modern din olarak ortaya çıktı. Farklı ilahların yerini tek bir Tanrı almıştı. Yahudiler inançlarının sağladığı bağlılıkla varlıklarını devam ettirdiler. Kutsal metinlerle, birbirine sıkıca bağlı bir topluluk haline gelmiş olmasalardı, o bölgedeki diğer kavimlere benzer şekilde tarihten silinebilirlerdi. Ancak tüm gücüne rağmen Yahudilik, toplumu sadık inananlarla sınırlı tutan, ciddi kısıtlamalara sahip olan sünnet ve beslenme kanunları gibi bir dizi zorlu ritüeller ve yabancılarla evlenme yasağı olan ve etnik kökene hitap eden bir kabile diniydi. Ritüelleri ve kaybedilen toprakları geri isteyen bir politik gündemin karışımını içeren bu yeni din, küçük bir

ulus olan hitap ettiği topluluğu birbirine bağlamakta oldukça etkiliydi. MÖ 515'te artık kralları yoktu. En yüksek rahip, ülkenin en önemli kişisi ve tanrının yeryüzündeki temsilcisi idi. Peygamberler de artık yoktu. Tanrının sesi, yerini kutsal yazıya bırakmıştı. Tevrat, İsrailoğulları'nın Tanrıyla çok eskilere dayanan ilişkisinin öyküsünü yazıyordu. Yahudiler Roma İmparatorluğunun Antakya, Tarsus, Efes, İskenderiye ve Roma gibi büyük şehirlerinde hızla gelişen topluluklar oluşturmuşlardı. Önemli ayrıcalıklara sahiptiler. Sinagogları ve örgütlenme özgürlükleri bulunmaktaydı. Dinlerinden ilham alan Yahudiler, Roma İmparatorluğunun defalarca saldırısına uğradılar ve Roma egemenliğine direndiler. Romalı işgalcilere karşı defalarca isyan ettiler.

Milattan önce ikinci yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Daniel kitabının yazarı ve aynı zamanda bir devlet adamı olan peygamber Daniel, kitabıyla Museviliğe yeni bir unsur katmıştı. Onun bu katkısı Musevilikten sonra gelecek olan Hristiyanlık ve Müslümanlık üzerinde de önemli bir etki bırakacaktı. Daniel'in söylemine göre, ölümden sonra tanrının yasasına göre değerlendirmenin yapılacağı bir hesap günü olacaktı. Tanrı, tarihin sonunda ortaya çıkacak ve herkes aynı anda dirilecekti. Bazıları sonsuz bir hayatla ödüllendirilecekti. Bazılarını ise utanç ve sonsuz bir aşağılama bekliyordu. Diğer yandan sona yaklaştıklarının bir işareti olarak Tanrı onlara Mesih'i gönderecekti. Onları mücadeleye hazırlayacak olan Mesih aralarında yaşayan biri olacaktı.

O dönemde Museviler arasında muhafazakârlar ve ilericiler olmak üzere bir ayrışma vardı. Muhafazakârlar inançlarını vahiylerle sınırlandırmaktaydı. İlericiler için ise vahiy iddiaları öncelikli değildi. Aralarındaki en büyük fark ahirete duyulan inançtı. İsrail'de dini ve siyasi bir karmaşa hâkimdi. Kudüs, Mesih çağını başlatacak kişiyi arayan gruplarla doluydu. Ancak halkın Mesih ilan edeceği kişiyi bazı tehlikeler bekliyordu. Mesih'in ortaya çıkması Roma egemenliğine karşı bir isyanı başlatacaktı. Diğer yandan tapınağı idare eden rahipler de Mesihi kendilerine meydan okuyan bir kâfir

olarak kabul edecekti. Mesih'e karşı olacak bir üçüncü güç de Romalıların nüfuz sağladığı ve kontrol altında tuttukları kraliyet ailesiydi.

İsa'nın hikâyesi

Ürdün'de Şeria nehrinin sularında Vaftizci Yahya'ya vaftiz edilmek için Nasıra kentinden gelen genç bir erkek olan İsa vaftiz olurken ışıktan gözleri kamaşmış ve Tanrının ona "sevgili oğlum" diye seslendiğini duymuştu. İsa'nın görevi o anda başlamıştı. Yoksullara ve hastalara yardım eli uzattı. O dönemin resmi bakış açısına göre yoksullar ve hastaların çekmekte olduğu ıstıraplar, o kişilerin günahlarının cezaları olarak görülüyordu. Ona göre ise bu sorunların nedeni dinde ve siyasette söz sahibi olanların yönetme şekliydi. Tanrı onların dünyada yaptıklarından hoşnut değildi ve bu nedenle İsa'yı göndermişti. İnsanlık yasalara değil yasalar insanlığa tabi olmalıydı. Çalışanların, bir gün tatil yapması ve insanların şabat günü çalışmaması gerektiğini söylüyordu. O dönemin hâkim anlayışına göre insanları sert tepkilerle bastırma, onların anlayacağı tek dildi. Ancak İsa insanlara tanrının krallığı yeryüzünde egemen olduğunda nelerin yaşanacağını anlatıyor ve çok farklı şeyler söylüyordu. Musa gibi İsa da dağa çıktı. Tanrı, bir hükümdar ya da eli kırbaçlı bir idareci değildi. Tanrı babaydı. İsa'ya göre komşu sadece sizinle aynı dinden olan kişi değildi. Yardımınıza ihtiyaç duyan herkes komşunuzdu. Eğer Tanrı babamızsa ve hepimiz onun çocuklarıysak, herkes bizim komşumuz olmalıydı. "*Düşmanlarınızdan nefret etmeyin onları sevin. Size kötülük yapanlara iyilikle karşılık verin ve bağışlayın. Eğer birisi yanağınıza tokat atarsa, öbür yanağınızı çevirin. Eğer biri ceketinizi alırsa ona paltonuzu da vermeyi teklif edin.*" Diyordu. İsa Mesih ilan edildi.

İsa'nın bu söylemleri dönemin otoritelerine büyük bir meydan okumaydı. Hem yasalara karşıydı hem de yöneticilerin otoritesinin ve gücünün zayıflamasına neden oluyordu.

Din âlimleri taşralı bir gençten ders almaktan dolayı hoşnutsuzdular. Bu rahatsızlık o kadar büyüktü ki İsa, Romalılar tarafından asi ilan edildi, yüksek rahibin ve kraliyetin de onayı ile idam edildi. Ancak onun başlattığı hareket son bulmamıştı. Onun Tanrı tarafından gönderilen Mesih olduğuna emin olan takipçileri ölümünden sonra onu takip etmeye devam ettiler.

Hristiyanlığın yayılma ve yaygınlaşmasında önemli bir aşama, din değiştirerek yıllar boyunca zulmettiği inancı benimseyerek Hristiyan olan Saul'un Şam yolunda yaşadığı hikâyeyle başlar. Bu hikâye şöyledir; Rahipler Hristiyanları yakalayıp cezalandırmak için yaygın tedbirler almışlardı. Bu tedbirlerden biri olarak özel güvenlik biriminin başına Saul getirildi. Tarsus doğumlu olan ve MS 5 yılında doğduğu tahmin edilen Saul, İsa'nın takipçilerinin peşinde düşmüştü. Hristiyanlara aman vermiyordu. Onların Şam'da olduğunu duydu. Şam'a giderken yolda çok güçlü bir ışık ile gözleri kamaştı ve yere yığıldı. O anda duyduğu bir ses ona "*Neden bana zulmediyorsun*" diyordu. Bu ses İsa'nın sesiydi. Saul ayağa kalktığında kördü. Yardımcıları onu Şam'a getirdiler. Bir odada aç ve susuz üç gün geçirdi. İsa'nın oradaki müritlerinden birisinin yardımıyla Saul yeniden görmeye başladı. Oradaki insanlara İsa'nın beklenen Mesih ve tanrının oğlu olduğunu açıkladı. Kendisinin de İsa'nın mesajını yaymak için gönderilen havarilerinden birisi olduğunu söylüyordu. Paul adını aldı ve üç yıl sonra Kudüs'e dönerek İsa Hareketi'nin liderleriyle buluştu.

Tanrı İbrahim ve Musa'yı ilk ahit (anlaşma) için görevlendirmişti. Şimdi de İsa'yı Mesih olarak yeni bir anlaşma yapmak üzere görevlendiriyordu. İsa, müritlerinin gözünde yeni bir din başlatmak için değil, Yahudilerin eski dinlerini tamamlamak için gelmişti. İsa'nın ilk baştaki takipçileri Kudüs'te Yahudi gelenek ve göreneklerine sadık kalarak nihai karar gününde onun gelişini bekleyeceklerdi. İsa'nın havarileri, onun dönüşünün sadece Yahudilere ve Kudüs'e olacağını bekliyordu. Ancak son havari olan Paul bu dönü-

şün sadece Yahudiler için değil bütün dünya için olduğunu söylüyordu. Tüm dünyayı bundan haberdar etmeliydiler. Yahudi olmayanlara İsa'nın mesajını aktarmak gerekiyordu. Bu amaçla yola çıkan Paul, Akdeniz'in doğu kıyısındaki Roma eyaletlerinde dolaştı ve insanları İsa'ya inanmaya ikna etti. Gittiği her yerde kiliseler kurdu.

Kendine verilen görevi yerine getirmeyip taraf değiştiren Paul, Musevi yetkililerinin nefretini kazanmıştı. Birçok kez yakalanıp ağır cezalar verildi. Paul sonunda vatandaşı olduğu Roma İmparatorluğuna tarafsız yargı talebiyle başvurdu. Roma'da zindana konuldu. Ancak bu Paul'ün Hristiyanlığı yayma çabalarına mâni olmadı. Hristiyanlar imparatorluğa karşıydılar, imparatorların geleneksel olarak halkından istediği tütsü yakma gibi ritüelleri yapmamak için direniyor ve dünyanın sonunun gelmesini bekliyorlardı. Bu nedenle 64 yılında Neron'un imparatorluğu döneminde Hristiyanlara kin duyulmaya başlandı. Paul başı kesilerek öldürüldü. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca Hristiyanlara karşı duyulan bu kin giderek arttı. Ancak Hristiyanlar faaliyetlerine devam ettiler ve başarılı bir şekilde örgütlendiler. Onlara karşı devam eden zulümler kiliseyi daha da güçlendiriyordu. Zamanla Hristiyanlık Roma İmparatorluğunun sınırları içerisinde yayıldı.

Milattan sonra birinci ve ikinci yüzyıllarda orta ve doğu Akdeniz, kendi inançlarını yaymak için mücadele eden çok sayıda dinsel düşünceye ev sahipliği yapmaktaydı. İmparatorluk sınırları içindeki halklardan çıkan birçok mezhep, bu inanç boşluğuna yayılmıştı. Bunlar içinde, tanrıça İsis'e tapınanlar, kendilerini halkın içinde iğdiş eden Kybele'nin rahipleri ya da milattan sonra birinci yüzyılda kentli seçkinler arasında popüler olan Gnostisizm bulunmaktaydı. Zamanla ortaya çıkan iç çekişmelerle Roma imparatorluğu bölünmeye başladı. İmparatorluğun bölünmüş olan mirasçıları arasında 312 yılında savaş patlak vermek üzereyken, imparatorluğun güçlü adaylarından birisi olan Konstantin, Hristiyanların dini bütünleşmelerinden doğan gücü kullanmaya karar verdi. Ortaya çıkan savaşta Hristiyanların haç simgeleriyle

süslenmiş bayraklarını bir sembol olarak kullandı ve rakibini yendi. Sonraki yıl Hristiyanlara sıkıntı veren yasayı kaldırdı. 324 yılında ise Hristiyanlığı imparatorluğun resmi dini ilan etti. Konstantin, Hristiyanlığın imparatorluğu için bir birleştirici olabileceğini anlamış ve bulduğu bu yöntem sonuç vermişti. Diğer yandan Hristiyanlığın temelinde fikir birliği olmayan noktaların da açıklığa kavuşturulması gerekiyordu. Bunlardan birisi İsa'nın tanrıyla aynı özden mi yoksa benzer bir özden mi geldiği üzerindeki büyük tartışmaydı. Konstantin 325 yılında piskopos ve teologları çağırarak İznik şehrinde büyük bir konsül topladı. Onları bir odaya kilitleterek sorunu çözüme kavuşturana kadar dışarı çıkmalarına izin vermedi. Bu konsül, İsa'nın tam bir insan olduğu kadar, tam bir tanrı olarak kabul edilmesiyle sonuçlandı. Bunun sonrasında kilise bütün Roma'ya yayılarak evrensel anlamında Katolik kilisesi adını aldı. İmparatorluğun zayıflamakta olduğu bu dönemde kilise imparatorluğun gücüne güç kattı.

Roma İmparatoru Konstantin, 330 yılında imparatorluğun merkezini doğuya taşıyarak Konstantinopolis (İstanbul) şehrini kurdu. Şehir zamanla imparatorluğun en önemli şehri haline geldi. İmparatorluğun doğusundaki şehirlerdeki ileri gelen piskoposlar kendilerini Yunanca baba anlamına gelen patriark (patrik) olarak, imparatorluğun batısındakiler ise Latince baba anlamına gelen Papa olarak adlandırdılar. O dönemde tek bir kilise olduğu halde bir ayrışma başlamıştı. Böylece doğuda Ortodoks kilisesi ve Batı'da Katolik kilisesi olmak üzere Hristiyanlığın iki versiyonu ortaya çıkmış ve aralarında hangisinin daha büyük olduğu yönünde tartışma başlamıştı. İmparatorun artık Roma'da olmaması Roma'da ruhani gücün yükselişine yol açmış ve Papa eski başkentte rakipsiz bir otorite olmuştu. Konstantinopolis şehrindeki Patrik ise her zaman imparatorun gölgesindeydi.

Tek tanrıcılık, İbrahim tarafından önce oğlu İshak'ın torunlarının kurduğu Yahudiliğe ve takiben de Yahudilik aracılığıyla Hristiyanlara aktarılmıştı. Ancak Yahudilikten doğa-

rak evrensel bir dine dönüşmüş olan Hristiyanlık, zamanla bölünme aşamasına gelmişti. Patriklikle Papalığın arasında gerilimin yaşanmakta olduğu bu dönemde bir başka tek tanrılı din daha ortaya çıkacaktı. Bunun hikâyesi de İbrahim Peygamber'e dayanmaktadır.

Son Peygamber

İbrahim'in İsmail adında bir oğlu daha vardı. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail'i çölde bırakmıştı. Su ve erzakları bitti. Burada yaşamlarını kurtaran bir vaha buldular. İbrahim buraya geldi, bu vahadaki pınarın yanına bir tapınak olarak Kabe'yi inşa etti ve bu tapınağa Âdem ile Havva'nın cennetten indirdiği söylenen kutsal bir siyah taş dikti. Taşın dikildiği Kabe'nin çevresine Mekke şehri kuruldu. Mekke şehri, kutsiyet kazandı ve o dönemde kuyular ve vahalar için birbirleriyle devamlı kavga halinde olan bölgedeki tüm bedevi kabilelerin saygı duyduğu bir yer oldu. Cennetten getirilen ve Hacer-ü'l Esved adı verilen siyah taşı öpmek ve İsmail tarafından keşfedilen pınardan su içmek için buraya hacca geliyorlardı.

Altıncı yüzyılda Mekkeliler, ataları İbrahim'den farklı olarak tek bir tanrıya inanmıyorlardı. En yüce tanrı olarak Allah'a ibadet ediyor, ancak başka tanrılara da inanıyorlardı. Kâbe'nin çevresindeki dükkânlarda satılan putlar tüccarlar için iyi bir geçim kaynağıydı. Yılın her günü için bir put bulunmaktaydı. Mekke şehrine gelen hacıların bu inanma arzuları, tüccarlar tarafından sömürülüyordu. Putların insanları sömürmek için kurulmuş bir düzen olduğunu savunan İbrahim, bu dönemde burada yaşamış olsaydı onun nefretini kazanırlardı. İsa da Kudüs'teki tapınakta dinin sömürülerek servet kazanıldığını gördüğünde şiddetle tepki göstermişti. Yozlaştırılmış bu inanç ticareti, 570 yılında Mekke'de doğan, dürüstlüğü ile nam salmış olan birisinin de aynı şekilde kızmasına ve tepki göstermesine neden olmuştu. Bu kişi son peygamber Hz. Muhammed'di. Muhammed zor

bir çocukluk geçirmişti. Babası o doğmadan ölmüş, annesini ise altı yaşındayken kaybetmişti. Büyük babası ve amcası tarafından büyütüldü. Ticaret kervanlarında çalıştı. Yetkinliği, güvenilirliği ve adil davranışları ile adını duyurdu. Mekkeli zengin bir dul kadın olan Hatice tarafından Suriye'ye giden bir kervanın başına getirildi. Hatice ile 595 yılında evlendi. Zamanla insanların anlaşmazlıklar ve kavgalarda yardıma başvurduğu bir lider haline gelmişti. Diğer yandan bir anlam ve amaç arayışı içindeydi. Sürekli olarak bu dünyayı ve ötesini araştırıyordu.

Yaklaşık kırk yaşındayken Hira Mağarası'nda düzenli olarak bazı geceler inzivaya çekiliyordu. Bu mağara, ilk kez kendisiyle görsel ve işitsel bir iletişime geçilen, kendisine Tanrı'nın mesajlarının iletildiği yer olmuştu. Bu mesajın doğrudan Tanrı'dan gelmediğinin farkındaydı. Melek Cebrail aracılığıyla geliyordu. Muhammed bu sesin onu peygamber olmaya çağırdığına ikna oldu. Birkaç yıl boyunca gelen vahiyleri dinledi ve ezberledi. Hatice'nin desteğiyle 613 yılında Mekkelilere vaazlar vermeye başladı. İbrahim peygamberin zamanla unutulmuş olan mesajlarını hatırlatıyor, "Putlar sahtedir ve Allah'tan başka ilah yoktur" diyordu. Kâbe'nin yakınındaki put pazarında hacıların sırtından para kazananları ifşa etmişti. Kölelere karşı daha insani bir bakış sergiliyordu. Bu mesajlar, sömürülmekte olan yoksullar ve köleler için cazipti. Hızlıca taraftar topladı ve zamanla Mekke'de Müslüman sayısı arttı. Bu durum sonucunda Müslümanlara zulümler yapılmaya başlandı. Gün geçtikçe baskılar arttı ve Mekke gittikçe Müslümanlar için yaşanmaz hale geldi.

Bu dönemde, Yesrip şehrinden Muhammed'in vaazlarını dinlemek için gelen ve onu büyük bir hayranlıkla takip eden ziyaretçiler, onu şehirleri için bir lider olarak seçtiler ve takipçileri ile birlikte şehirlerine davet ettiler. Bu davet üzerine Müslümanlar gizlice göç ettiler. En son Muhammed, 622 yılında kuzeni Ali ve arkadaşı Ebu Bekir ile Mekke'den ayrıldı. Yesrip şehri daha sonra Medine adını aldı. Ancak farklı şehirde olmak sorunları çözmemişti. Göçü takip eden

sekiz yıllık süre içinde Mekke ile Medine arasında savaşlar oldu. Sonunda 630 yılında Muhammed kalabalık bir orduyla Mekke'ye hareket etti. Mekkeliler teslim oldu ve şehre girildi. Onlardan intikam alınmadı. Kabe'deki putlar kaldırıldı. Mekkeliler Müslüman olmaya teşvik edildi. İki yıl sonra Muhammed 632 yılında tekrar Mekke'ye gitti ve veda hutbesini verdi.

Muhammed, sadece bir gruba hitap etmemişti. Yahudileri ve Hristiyanları onların düşmanı olmadığına ikna edebileceğini düşünüyordu. Muhammed, İbrahim, Musa ve İsa'nın kutsal olarak görevlendirilmiş bir halefiydi ve Kudüs, Müslümanların da kutsal şehriydi. Çünkü Tevrat ve İncil de insanlar için birer hidayet olarak indirilmişti. Bu nedenle başlangıçta takipçilerine ibadet ederken Kudüs'e doğru dönmelerini söylemişti. Ancak Yahudilerin ve Hristiyanların onun peygamberliğini reddetmelerinden sonra kıble değiştirilerek Mekke oldu. Muhammed'e göre Yahudilerin ve Hristiyanların onun peygamberliğini reddetmesi beklenmeyen bir durum değildi. Yahudiler en son İsa peygamber olmak üzere tanrının gönderdiği peygamberleri kabul etmemişler, Hristiyanlar da İsa'yı Tanrı'ya dönüştürerek onu reddetmişler ve tek tanrı ilkesinin dışına çıkmışlardı. Bu, İslam'ın temel ilkesine karşıydı.

Dinlerde Bölünmeler

Muhammed'in ölümünün hemen ardından Peygamberin halefinin kim olacağı ve bu atamanın hangi prensibe göre yapılacağı konusunda çatışmalar başladı. İlk halife olarak Muhammed'in sadık arkadaşı Ebu Bekir seçildi. Daha sonra bunu Ömer'in ve Osman'ın halifelik dönemi takip etti. Peygamberin ölümünden 24 yıl sonra dördüncü halife olarak Muhammed'in kuzeni ve damadı olan Ali seçildi. Bu seçim herkesin desteğini almamıştı. Onun yerine Osman'ın kuzeni Muaviye'nin halife olmasını isteyen bir kesim vardı. Bu durum bir ayrışmaya neden oldu. Halifeliğinin beşinci yılında

Ali bir suikast ile öldürüldü. Muaviye kontrolü ele geçirdi. Ali taraftarları, oğlu Hüseyin'in halife olması için baskı yaptılar. Ancak Ali'nin ölümünden 19 yıl sonra Hüseyin de öldürüldü. İslamiyet'in bu ayrışma döneminde kendilerine Sünni ve Şii adını veren iki grup ortaya çıktı.

İslamiyet, Muhammed'in ölümünden sonra kuzeyde Suriye, batıda Mısır ve kuzey Afrika boyunca uzandı. Cebelitarık'ı geçerek İspanya'da yayıldı. Daha önce Hristiyan ve Musevilere de hoşgörüyle bakmış olan İspanya, bu kez İslamiyet'i de hoşgörüyle kabullenmişti. Museviler ve Hristiyanlar için de kutsal olan Kudüs, Müslümanların eline geçti. Zamanla Filistin ve İran'ın geniş bölgelerini egemenliği altına alarak doğuda Hindistan'a ve Çin'e kadar ulaştı.

İslamiyet'in ortaya çıkması ve yaygınlaşması ile insanlığın inanç soyağacı, takip eden 1400 yıl içinde, varlığını korumakta olan üç tek tanrılı din ile aşağı yukarı son şeklini aldı. Hristiyanlık ve İslam'ın güçlü uygarlıkları yer yer ve zaman zaman Yahudiliği de hoş görüyle kabullenerek, yeni bir rakibin ortaya çıkmasına izin vermeden, Akdeniz dünyası ve Yakındoğu'da egemen oldular. Bundan sonra din ağacındaki değişiklikler Hristiyanlık ve İslam içerisinde ortaya çıkan mezheplerle oldu.

İslamiyet'te önemli bir bölünme yukarıda değindiğimiz, Sünni ve Şii bölünmesiydi. Hristiyanlıkta en belirgin iki bölünmeden birisi 11. yüzyılda olacaktı. Orta çağ boyunca birbirinin rakibi olan ve aynı zamanda çekişen İstanbul'daki Doğu Roma'daki Bizans Patrikliği ve Batı Roma'daki Papalık, defalarca birbirlerini karşılıklı aforoz etmişlerdi. İçten içe süregelen bu rekabet sonunda 1054 yılında *büyük ayrışma* adıyla bilinen bölünmeye yol açtı. Daha önce kesin bir ayrım olmamasına karşın, bu tarihten sonra Ortodoks ve Katolik Kiliseleri ayrı bir şekilde örgütlendiler ve ilişkileri gün geçtikçe daha da kötüleşti. Zamanla birbirlerinden tamamıyla ayrıldılar ve her ikisinin de kendi kültürü oluştu.

Batı kilisesi, insanların öbür dünya için duydukları endişeleri gidermek için rahatlatıcı bir çözüm sunuyordu. Ancak

öbür dünyadaki sonsuz hayatınızın nasıl geçeceği bu dünyada nasıl davrandığınıza göre belirleniyordu. Eğer insanların ölmeden önce günahlarını bağışlama ve cennete gitmelerini garanti etme ehliyetiniz varsa, sahip olacağınız gücün boyutları sınırsızdı. Günahlarından arınmayı ölümden hemen öncesine kadar erteleyen bazı kişiler hem bu dünyadaki eğlenceden mahrum kalmayıp hem de öbür dünyada yeterince rahat bir hayatı garanti altına alabiliyordu. Bu gücü kontrol altında tutan Papaya göre Roma'nın tarihsel olarak İmparatorluğun en önemli şehri olması bizzat İsa tarafından planlanmıştı. Bu ve benzeri şekilde Papa, iktidar mücadelesini tam bir kutsal kisveye büründürerek batı kilisesinin gücüne güç katmıştı.

On birinci yüzyılın sonlarına doğru Malazgirt Savaşından sonra Selçuklu Türkleri Anadolu'da güçlü bir hakimiyet kurmuşlardı. Hristiyan dünyası, Türklerin yayılmasını tedirginlikle izlemekteydi. Politik başarıları ile bilinen Bizans imparatoru I. Aleksios, Türklere karşı Papa'dan yardım istedi. Papa bu talebi kabul etti. Fakat onun amacı Bizans'a yardımdan çok doğu topraklarını ve Kudüs'ü ele geçirmek, Papalığın görüşlerini benimsemeyen doğu Hristiyanlarını kontrol altına almak ve Avrupa'nın içinde bulunduğu krizden kurtulmasını sağlamaktı. Avrupa'da Hristiyanlar arasında seferberlik başlatıldı. Hristiyan krallıkların ortak düşmanları olan Müslümanların elindeki şehirleri ve kutsal Kudüs'ü almak için başlattıkları hareket Haçlı Seferleri olarak anılacaktı. Papa haçlı seferine gidecek olanların bütün günahlarını bağışlamayı vaat etmekteydi. İlk haçlı seferi 1095 yılında oldu ve sonraki iki yüzyıl boyunca yedi haçlı seferi daha düzenlendi. Haçlılar, bu seferlerin bazılarında Müslümanlara olduğu kadar doğu kilisesine bağlı Hristiyanlara da büyük zarar vermişlerdi. Bu seferler, Katolik tarihinde silinemez bir leke bırakacaktı.

Hristiyanlıktaki ikinci büyük bölünme 16. yüzyılda oldu. Avrupa'da büyük bir güç kazanan Katolik Kilisesi'nin suistimalleri zamanla artarak 16. yüzyılın başlarında oldukça ile-

ri bir boyuta ulaşmıştı. 1517 yılında Almanya Jüterbog şehir meydanında kürsüye çıkan bir vaiz Johan Tetzel halka inanılmaz vaatlerde bulunuyor ve onlara şunları söylüyordu; *"Bu mesaj, kutsal babamız Papa'nın kendisinden geliyor. Bu af belgesini aldığınızda öldüğünüz zaman cehennemin kapılarının kapanacağını ve cennetin kapılarının ardına kadar açılacağını size duyurmamı istedi. Bağış kutusuna bir şilin atarsanız sadece şimdiye kadarki günahlarınız değil henüz işlemediğiniz günahların da bağışlanmasını sağlayacaksınız. Bu teklif sadece yaşayanlar için değil ölüler için de geçerlidir. Bu af belgelerinden birini satın alarak akrabalarınızı ve arkadaşlarınızı kurtararak onların da doğrudan cennete gitmelerini sağlayabilirsiniz. Aynı zamanda Kutsal papamız güzelliği ve ihtişamıyla dünyayı hayran bırakacak bir kilise inşa etmek istiyor bu kiliseye sizin de katkınız olacaktır."* Tetzel Papa'yla yaptığı pazarlık sonrasında toplanacak paranın yarısını da kendi bölgesi için ayıracağını garantiye almıştı. Bir şilin karşılığında çok şey vaat ediliyordu. Kısa sürede paralar akmaya başladı.

Din suistimal ediliyordu. Bir yandan da baskıcı bir yapı vardı. Papalık tarafından kurulmuş olan engizisyon, kilisenin kurallarına ve öğretilerine aykırı davrananları ağır işkencelerle cezalandırıyordu. İlahi hoşgörü ile başlayan ve yaygınlaşan Hristiyanlık, amacından çok farklı bir boyut almış, acımasız bir dine dönüşmüştü. Başlangıçta katliamlara maruz kalan Hristiyanlık, daha sonra tam tersine katliam yapan bir din haline gelmişti. Önce Konstantin İsa'nın çarmıhının bulunduğu bayraklarla düşmanlarını kılıçtan geçirmişti. Haçlı seferlerinde kan dökmeye devam edilmiş, şimdi de Engizisyonun işkence tezgahlarında kiliseye aykırı davrananlara yapılan ağır işkencelerle bu devam etmekteydi.

Bir alman papaz olan Martin Luther, bütün bunların ne kadar yanlış olduğunu gördü. Hristiyanların cennete gidiş biletlerini satın alabileceği fikrine çok öfkelenmişti. Katolik kilisesi, İncil'i kendi otoritesini sağlamlaştırmak için kullanmıştı. İncil'deki her önemli detay Papa ile ilişkilendiri-

liyordu. Ancak İncil'deki mesajlar Papa'nın değil tanrının sözcükleriydi. Latince yazıldığı için İncil'i okuyup anlayabilen çok az kişi vardı. Martin Luther de bunlardan birisiydi ve din üzerinden yapılan suistimalin farkındaydı. Papa'nın hazırladığı af belgeleri, tanrı ile olan ilişkiyi bir tür iş anlaşmasına ve ucuz bir pazarlığa dönüştürüyordu. Tanrının sevgisi satın alınamazdı. Bunun Hristiyanlıkta yerinin olmadığını ilan etti. Onun tepkisinden ve karşı hareketinden sonra bağışlar düşmeye başladı. Buna karşılık olarak Papa, Martin Luther'i rahiplikten attı ve onun bildirisini yasakladı. Martin Luther ise Papa'nın kendisi için hazırlattığı bildiriyi halkın gözleri önünde yaktı. Onun yaşadığı bu aydınlanma, insanlık tarihinde görülen önemli bir dönüm noktası olan Reform hareketini başlattı ve büyük isyanın başlangıcı olan bu hareket, Protestan dininin doğmasına neden oldu. On altıncı yüzyılın sonunda Kuzey Avrupa'nın tamamına yakını Protestan olmuştu.

Bölünmeyi takiben yeni ortaya çıkan Protestan kilisesinin nasıl olacağı konusunda zamanla anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Kendi aralarında bölünmeler yaşanmaya başladı. Reform hareketi bireyleri özgürleştirmiş ve tek bir kurum çatısı altında organize edilmelerini zorlaştırmıştı. Otorite ve bağlılık sağlanamıyordu. Bazıları kendi kiliselerini kurdular. Protestanlığın ortaya çıkmasını sağlayan en güçlü yanı aynı zamanda onun bir zayıflığı olmuştu. Roma Katolik kilisesi ise katı dini otorite sayesinde bölünmemişti. Kutsal bağlılık onları ayakta tutmuştu. Ayinlerde İncili okuyan papazların ancak özel bir eğitim almış olan çok azı bu dili anlayabiliyordu ve anlamadan okunduğunda güçlü bir etki yaratıyordu. Bu da onları bir arada tutan bir başka faktördü. Tüm bunlara rağmen reformla birlikte Katolik kilisesinin birliği bozulmuştu. Karşı reform hareketi başlatıldı. Martin Luther'in yazıları kınandı ve yaptıkları eleştirildi.

Luther'in hareketi, Alman köylülerine de örnek olmuş, onları toprak sahiplerinin baskısına karşı harekete geçmek için cesaretlendirmişti. 1524 yılında köylü ayaklanması adı

verilen ve bir yıl süren bir ayaklanma oldu. Güç sahipleri ayaklanmayı acımasızca bastırdılar. İsyan hareketinde yer alan 300.000 kişiden 100.000'i öldürülmüştü. Üstelik ayaklanmanın bastırılmasında Luther'in desteğini almışlardı. Luther zamanla değişim göstermişti. Kendi karşıtları ile mücadele ederken en az onlar kadar acımasızlaşmış ve otoritesine meydan okunduğunda da en sert karşılığı vermişti. Buna benzer şekilde Protestanların kendi içinde başka çatışmalar da oldu. Protestanlık bir umut olarak gelmiş ancak sonuçta fazla değişiklik olmamıştı.

Bugün Hristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük dinlerde ortaya çıkan büyük bölünmelerin yanı sıra mezhepler gibi alt bölünmeler ve hatta tarikatlar gibi daha alt bölünmeler yaygınca bulunmaktadır. Dinler bir yandan büyük kitleleri birleştirirken, diğer yandan bu küçük gruplar halinde bölünmelerin sonucu olarak, bağlılıklarını küçük gruplarda sürdüren tarikatlar ile kabilesel dinin günümüzde halen varlığını sürdürdüğünü görüyoruz.

17

DİNLER VE BAĞLILIKLAR

Dini inançlar, bağlanma ihtiyacının sonucunda ortaya çıkmıştır. Din (religion) kelimesinin Latincede bağlanma anlamına da gelen religare kelimesinden türetilmiş olduğu düşünülmektedir. İnsanın temel gereksinimi olan bağlanma ve inanma ihtiyacının tüm toplumlarda örneklerini görürüz. Grup bağlılığının temeli olan inanma ihtiyacı, dinlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu şekilde ortaya çıkan dinler, zamanla her toplumun kendi sosyal ve kültürel altyapısı üzerinde şekillenmiştir. Dinler, gruba özgü temel ögelerle grubu bir arada tutan bağlılık kurallarının temel ilkelerinin belirlendiği kurumlardır. Her grupta farklı geleneklerin etkisinde organize olmuş olan ve zamanla daha da fazla sosyal anlamlar kazanmış olan dinler, insanları duygusal bir düzeyde birbirine bağlayan, farklı insan gruplarının oluşturduğu koalisyonlar ve toplumun bağlı olduğu kadim, kutsal değerlerin bir bütünüdür. Dinler de dillere ve kültürlere benzer şekilde topluma özgüdür.

İnsan toplumlarını bir arada tutan bağlayan çeşitli bağlar bulunabilir. Bunlar içinde din, değerler üzerinden insanları birleştirir. Dinin oluşturduğu bağlılıklar grup içiyle sınırlıdır. Kendi grubunu ayrıcalıklı görmek, diğer grubu ise öteki olarak görmek esastır. Bu durum ötekileştirmeye ve gruplar arası gerilimin artmasına neden olur. Çoğu zaman gruplar arası rekabet, çatışma ve savaşlarda dini inançların rolü bulunur. Din yalnızca insanlara özgüdür. İnsanı diğer canlılardan ayıran bu sıra dışı nitelikler, insanın çok uzağa bakabilen, ölüm korkusu ve gelecek kaygısı yaşayan bir canlı olmasıdır. Hayvanlar da grup bağlılıkları oluşturabilirler.

Birlikteliğin temel sosyal ve biyolojik nedenlerini onlarda da görebiliriz. Ancak onlar birlikteliği semboller üzerinden kurgulayıp özelleştirmezler.

Tanrı inancı

Dinin mensupları, görünmez bir doğaüstü gücün varlığını sorgusuz sualsiz olarak kabul eder ve sahip oldukları inancın o gücün varlığına verilebilecek en iyi yanıt olduğunu düşünürler. Doğaüstü bir varlığa inanç, tüm insan toplumlarında görülmekte olan evrensel bir durumdur. Tanrı inancı dünyanın farklı yerlerinde birbirinden bağımsız ortaya çıkmıştır. Kültürel sebepler, bir kişinin hangi dine uyacağı ya da hangi tanrıya inanacağı açısından belirleyici olabilir. Ancak bir dini bağlılık ve Tanrı inancı değişmez olarak hemen tüm dinlerde bulunur. Tanrı inancının ilk ortaya çıktığı düşünülen 7000 yıl öncesinden bugüne kadar, binlerce farklı dinin mensuplarının binlerce farklı tanrıya inandıklarını görüyoruz. İnanılan Tanrı kavramının kapsamı da zaman içinde değişti. Başlangıçta çok tanrılı dönemde, nedeni bilinmeyen doğal güçler, doğadaki bazı hayvanlar, doğal güçleri olan insan ya da yarı insan formunda olan canlılar ve daha sonra kendi kavimlerindeki kudretli yönetici olan insanlar Tanrı olarak görüldü.

Daha sonra tüm güçlerin bir arada olduğu mutlak güç sahibi olan tek tanrıya inanıldı. Bu güç, mesajını diğer insanlara yayan özel kişilere kendini göstermekteydi. Dinlerin hikâyesi, aynı zamanda insan gruplarının bir lideri takip etmeye ne kadar yatkın olduğunu anlaşılır kılacak şekilde bilgelerin ve peygamberlerin hikâyesidir. Onların başlattığı hareketler, toplumda geniş bir karşılık bularak zamanla yaygınlaşır ve onlar da kendileri ile ilgili anlatılan ve kaydedilen hikâyelerde varlıklarını sürdürürler. Dinler, bu temel ilkeler aynı kalmak üzere birbirinin farklı versiyonlarına sahiptir. Dinsel davranış, insan doğasının bağlılık ve aidiyet temeli üzerine evrilerek şekillenmiş bir parçasıdır. Evrenseldir. Günümüz-

de hemen tüm insan toplulukları için bir anlam taşımaya devam etmektedir.

Tanrı inancının şekli, inanılan dine bağlı olarak değişir. Ancak inançları olan insanların tanrıyı nasıl algıladıkları, dini inançlardan bağımsız olarak bireyler arasında belirgin bir değişiklik gösterebilir. Bugün farklı dinlere mensup kişilerin yarısı ve daha fazlasının, inandıkları tanrının, insani kişisel özelliklere sahip olduğu fikrinde oldukları görülmektedir. Amerika'da PEW araştırma şirketi tarafından yapılan bir ankete göre, Protestanların %62'sinde, Katoliklerde ise %60 oranında kişisel özellikleri olan bir tanrıya inanış söz konusudur. Bu anket, Hinduların %53'ü, Yahudilerin yüzde %50'si, Müslümanların %42'si ve Budistlerin %45'inin Tanrı'ya kişi özellikleri olmayan bir güç olarak inanmakta olduğunu göstermiştir.[1]

Din, toplumsal yönetimlerin organizasyonu için temel belirleyicidir. Toplumsal kuramlar, çoğunlukla çağdaş sosyolojinin kurucusu olarak gösterilen, 19. yüzyıl Fransız düşünürü Emile Durkheim'ın çalışmalarına dayanır. Sosyolog Emile Durkheim, neredeyse tüm büyük toplumsal kurumların dinden doğduklarını iddia etmiştir. Durkheim'a göre son derece toplumsal bir şey olan dinin kökeni ruh ve rüyalarda değil, sosyal yapılar ve kurumlardadır. Ancak dinin kökenlerini araştırırken antropoloji ve sosyoloji bilimlerinin temel yapısında dinin evrimsel temelinin uzun süre yeterince dikkate alınmadığını görmekteyiz. Nicholas Wade, *İnanç İçgüdüsü* kitabında bunu şöyle dile getirmiştir. *"Antropologlar ve sosyologlar dinin evrimsel kökenlerini inceleyememişlerdir. Bunun pratik bir nedeni, Evrimci biyologların insanların toplumsal örgütlenmelerinin altında yatan ilkelerden bazılarını yalnızca son zamanlarda belirlemiş olmalarıdır."*[2]

---

[1] U.S.Religious Landscape Survey, Religious Beliefs and Practices: Diverse and Politically Relevant. Pew Forum on Religion & Public Life, June 2008.

[2] Nicholas Wade, *İnanç İçgüdüsü; Din Nasıl ortaya Çıktı ve Neden Hala Var Olmaya Devam Ediyor? (The Faith Instinct: How Religion*

Ritüeller, mitler ve semboller

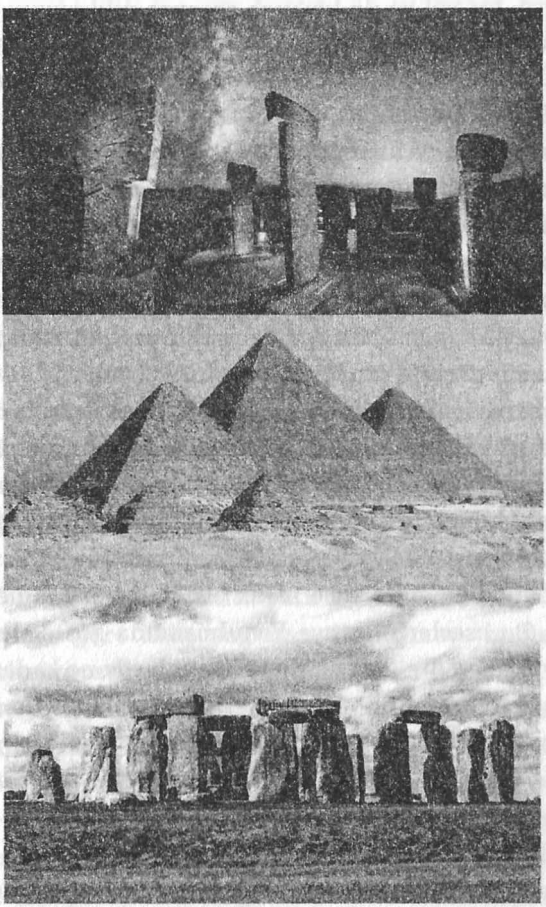
Dinin temelinde, bireylerin gruba bağlılığını perçinleyen törenler vardır. Bu ritüeller, zamanla ataların ruhları ve tanrıların da içinde yer aldığı bir dönüşümle birlikte varlığını devam ettirmiştir. Ritüeller, bireylerin grubun varlığını bir bütün olarak hissetme ve onaylamalarını sağlar. Grubun tüm üyeleri bu ritüellerle birlikteliğe yönelik gizli bir sözleşmeyi onaylamış oldukları için hazla ödüllendirilirler. Ancak grup aidiyetini derin olarak hissetmenin bir yolu da ataların ruhları ve tanrıların yüceltildiği bu ritüellerin yanı sıra grubu birbirine bağlayan ortak bir hikâyenin, mitlerin ve sembollerin olmasıdır.

Semboller de ritüeller gibi dinin temelinde yer alan unsurlardandır. Bir grubun sahip olduğu ortak değerleri simgeledikleri için çok değerlidir. Bu imgeler, minnettarlık duyulan, saygı duyulan ve inanılan ruhsal varlıkları simgeleyen herhangi bir şey olabilir. Durkheim'e göre totemlere tapınmak dinin en basit ve en özgün biçimidir. Din, kutsal değer atfedilen şeylerle ilgili inanç ve uygulamalardan oluşan birleşik bir sistemdir. Dini bağlılıklar, kutsal değerler atfedilmiş olan bir yer, bir yapı ya da bir kumaş parçasına çok yüksek bir anlam kazandırabilir. Bir kumaş parçasını yakmak bir şey uyandırmazken, ulusal değerlerinizi ya da dini değerleri simgeleyen bir kumaşın yakılması sizi öfkelendirebilir. Geleneksel organize dinlerde her dinin kendine özgü mitleri bulunur. Bunların bazıları gözleyebildiğimiz dünyada gerçek karşılığını göremediğimiz gerçek üstü durumlar, bazıları ise halkların hafızasında çok derin iz bırakan olaylarla ilgilidir. Bunlar, kavimlerin yeni topraklara göçleri, kazanılan ya da kaybedilen savaşlar, depremler, seller ya da volkanik patlamalar gibi doğal felaketler olabilir. Tüm bu süreçlerin kutsallaşması ve kutsal varlıkların sahneye girmesi, inananların kendilerinin ve takipçisi oldukları kişile-

Evolved and Why It Endures?), 2010, çev. Sözen M., Say Yayınları, 2012. s. 165.

rin kişisel düşünce süreçleridir. Bu derin izler nesiller boyunca yeniden işlenir ve zamanla ritüelleştirilir ve sembolleştirilir.

Sembolleştirme basit bir totemden başlayarak dini bağlılığın sağladığı güçle çok ileri örneklere ulaşabilir. Kabileler için ritüeller ve totemler bütünleşme hissini sağlayabilmek için yeterli olabilmekteydi. Ancak büyük devletlerin, dini bağlılık değerlerini ayakta tutabilmenin yolu bu olağanüstü eserlerdi. İnsanlık tarihi boyunca toplumlar, dini bağlılık-

Resim 46: Göbeklitepe, Piramitler ve Stonehenge

larına çok daha yüksek ilahi bir değer katabilmek için bütün enerjilerini olanaksızın sınırında olan eserlerin ve tapınakların inşasına harcamışlardır. Dini inançlar, bunlar gibi bugün görebildiğimiz imkânsız mekânlarda imkânsız yapıların yapılmasına neden olmuştur. Göbeklitepe'deki bugün bulunan en eski tapınaklar, İngiltere'de Stonehenge ve daha yakın zamanda Mısır Piramitleri olmak üzere her dönemin koşullarına göre olağanüstü bir çabanın sergilendiği binlerce yıl önce yapılmış antik mühendislik işleri bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu görkemli ve sanatsal değeri olan yapılar, bir köprü, bir yol ya da barınak yapmak gibi somut bir fayda gözetmeksizin yapılmış, sadece bağlılığı güçlü kılabilmek amacıyla dini bir sembol olarak ortaya konulmuştur. Antik Mısırlıların diğer yaşam alanları hatta saraylarına ait fazla kalıntı bulunmaz iken dini amaçla yapılmış olan tapınak, piramit ve mezarların, yapımı çok zor ancak kalıcı olan malzemelerle bir ölümsüzleştirme çabası içinde yapıldığını görüyoruz. Diğer yandan insan ve hayvan vücudu gibi biyolojik çözünmeye açık yapıları bozulmaktan koruyan mumyalama tekniği de ölümsüzleştirme amacıyla ortaya konmuş bir başka olağanüstü çaba örneğidir.

Bu eserleri analiz edip ne zor koşullar altında yapıldığını canlandırdığınızda hayretler içinde kalıyorsunuz. İnsanların bir ömrünün ve hatta birden fazla neslin bu yapıların yapımına adanmış olduğunu görüyorsunuz. Adıyaman'da Nemrut dağına çıkarken yaşadığım yorgunluk sırasında bu olağanüstü çabayı derince idrak ettiğimi burada belirtmek isterim. Bu eserlerin ortaya konulmasında gösterilen çabanın büyüklüğü, dini bağlılıkların insanlarda ne kadar büyük etki ortaya çıkarabildiğini gösteriyor. Bunların insanın sınırlarını aştığı ve uzaylılar gibi bir dış müdahale yardımıyla yapılmış olabileceği fikri her ne kadar bolca taraftar bulsa da bu, insan toplumlarındaki sosyal birlikteliğin ve bağlılığın gücünün farkında olmamak anlamına gelir.

Mimari eserler yanı sıra, resim, heykel gibi görsel sanatlar, müzik ya da edebiyat gibi sanat dallarında yüzyıl-

lar boyu dinsel inançların önemli rolü olmuştur. Organize dinler, sanat eserlerinin en iyi örneklerinin ve baş yapıtların ortaya konulmasının nedenidir. Bu ve bunlar gibi her çaba, grup bağlılığını güçlendirerek insan toplumlarının adaptasyonunda büyük rol oynamıştır. Antropolog Roy Rappaport bunu şöyle ifade etmiştir. "*Eğer bu kadar maliyetli bir girişim yalnızca boş ve hayali olsaydı, kesinlikle seçici baskılar tarafından mağlup edilirdi. Din, insan adaptasyonu için yalnızca bir öneme değil aynı zamanda hayati değere de sahip olmuştur.*"

Bağlılık

Kabilelerin bir araya gelişini sağlayan duygusal bağlılık etkisi, zamanla dinlerde vücut bulmuştur. Din; akrabalık, etnik köken ve hatta ortak dil gibi insanların kendilerini ortak bir kültüre ait olarak görmelerini sağlayan diğer etkenlerden bağımsız olarak pek çok farklı dil ve milliyetten insanları birleştirebilme ve birbirine bağlama potansiyeli taşır. Dinin ortaya çıkardığı bağlılıklar duygusal düzeydedir ve diğer toplumsal birleştiricilerden daha güçlü olabilir. Tarım devriminden önce kabile dinleri, doğal felaketlere karşı kabile içi dayanışma ile bir yatıştırma sağlamaktaydı. Tarım devrimini takiben nüfus artmıştı ve doğal felaketlerin ortaya çıkardığı riskler de değişmişti. Sağlıklı mahsul elde etmek önemliydi ve insanlar kuraklık gibi felaketlere daha fazla açıktı. Diğer yandan tarımın getirdiği bolluğa rağmen avcı toplayıcılara göre daha sağlıksız beslenmeye bağlı sağlık problemleri ortaya çıkmıştı. Bu nedenle bu dönemde yatıştırıcı ve bütünleştirici etkileri nedeniyle dinler ön plana çıktı. Dayanışma, dinlerin önemli bir diğer özelliğidir. Toplumsal yapının temelinde zaten var olan bu özellik, bir araya gelen kabilelerin oluşturduğu toplulukların bir bütün olarak birlikteliğini koruması için gerekliydi.

Dinler, başka çok az bağı olan farklı insan toplulukları arasında toplumsal bağlılığı oluşturabilmektedir. Mensup-

larına fiziksel korunma ve bir manevi psikolojik destek sağlaması, dinlerin temel toplumsal yapıyı bozmadan büyük toplumların devamlılığını güvence altına almasını sağlar. Hristiyanlık ve daha sonra da İslamiyet'in yayılımı sırasında görüldüğü gibi farklı toplulukların bir araya getirilmesinde ve devamının sağlanmasında dinin rolü bulunmaktadır. Dinin bağlayıcı etkisi, etnik köken ve dil gibi, diğer bütünleştirici güçlerle birlikte daha da artmaktadır.

İlk toplumsal birlikteliklerde bağlılık sorunu, kabile dinleri tarafından çözülebilmekteydi. Ancak büyük devletlerde bu kolay değildi. Roma imparatorluğu gibi geniş, çok kültürlü ve çok dilli yönetimler için daha özel çözümler gerekiyordu. Roma dini, büyük ölçüde görünüşte uygulanan bir dindi ve zorlayıcı bir inanç değildi. İmparatorluğa bağlı olan halklar diledikleri herhangi bir başka dine sahip olmakta özgürdüler. Sadece Roma tanrılarını kabul etmeleri ve imparatorlara tapmaları konusunda ısrar ediliyordu. Dinin bütünleştirici olarak önemini kavrayan Konstantin, Roma imparatorluğunu birleştiren bir güç oluşturabilmek için Hristiyanlığı seçerek amacına ulaşmıştı. Başka benzer örnekler olarak, Kutsal Roma İmparatorluğu ya da Çin İmparatorluğunda olduğu gibi yakın insanlık tarihinde farklı dil konuşan farklı kültürleri olan birçok insan, bu imparatorluklar içinde yaşamış ve din, bu yapılarda merkezi bir rol oynamıştır.

Dinlerin yayılışı

Dinler insanlar arası iletişim ve sosyal bir temasla yayılır. Tıpkı kültürler ve diller gibi dinler de toplumlar arasında uygun zemin buldukça meteorolojik hava akımlarına benzer yayılımlar gösterir. Birçok din doğduğu topraklardan uzaklara yayılmıştır. Zerdüştlük Hindistan'da, Budizm ise Çin'de ve yaygınca güneydoğu Asya'da bugün varlığını sürdürmektedir. Bugün dünyanın birçok farklı coğrafyasına yayılmış olan Hristiyanlığın yayılma süreci de toplumları etkisine alabilen bir insani çabanın dinlerin yayılışındaki rolünü

gösterir. Başlangıçta İsa'nın takipçilerinin peşine düşmüş olan ve Hristiyanlara aman vermeyen Paul, daha sonra taraf değiştirerek dinin yayılması için yoğun bir uğraşın içine girmiş olmasaydı İsa'nın hareketi Museviliğin içinde başarısız bir Mesih tarikatından biri olarak yok olacaktı. Bu nedenle Hristiyanlığın asıl kurucusunun İsa değil Paul olduğu da söylenmektedir. İslamiyet de 7. yüzyılda Arabistan'da ortaya çıktığı küçük bir bölgeden, çok kısa bir süre içinde Atlantik Okyanusu'ndan Hindistan'a kadar tüm toprakları fethederek hızlıca yayıldı.

Dinler, kimi zaman dini yayan misyonerlerin etkisiyle, kimi zaman toplumlar arası etkileşimlerle, kimi zaman da istila edilen toplumlarda doğrudan ya da dolaylı bir baskı ile yayılmıştır. Dinlerin yayılmasında yöneticilerin aldıkları kararların da önemli bir rolü olmuştur. Dinin gücü siyasi otorite ile birleştiğinde kitlelerin kontrol edilmesinin çok daha kolay olması ve bunun yöneticilerin gücüne güç katması nedeniyle dinler ve yönetimler, birbirlerine destek olarak büyümüştür. Dinlerin yönetime katkısı gibi yönetimlerin başarısı da dinlerin varlığını devam ettirip ettirmeyeceğini belirler. Budizm, imparator Asoka'nın benimsemesi sonrası Hindistan'da büyümüştür. Başlangıçta Roma İmparatorluğunun büyük baskıları altında kaçarak varlıklarını sürdürebilmiş olan küçük bir gruba özgü bir doğu mezhebi olan Hristiyanlık, milattan sonra 306'da tahta çıkan Roma imparatoru Konstantin tarafından benimsendikten sonra Roma İmparatorluğunun resmi dini oldu ve zamanla bir dünya dini haline gelecek kadar büyüdü. İslamiyet'in yayıldığı coğrafyada bulunan ülke yöneticilerinin tercihleri de bu yayılımın hızlı olmasını sağlayan faktörlerdendi.

Dinin İşlevleri

Dinin başlıca temel işlevleri *açıklama* ve *düzenleme*dir. Bu iki işlev, aynı zamanda dinin yapısında yer alan *dayanışma* ile birlikte *yatıştırma* görevini de görür.

Ölüm sorunu, dinlerin hepsinin bir yanıt getirmeyi amaçladığı bir durumdu. İnsan geçmişe ve geleceğe yönelik bir farkındalık sağlayan anısal (otobiyografik) belleğe sahip olurken, aynı zamanda zamanla ölümlü olduğunun da farkına vardı. İnsan dışında hiçbir hayvanın tam olarak ölümün farkına vardığı söylenemez. Bazı hayvanların bir ölüm sonrası üzüntü yaşadığına dair çok sayıda örnek vardır. Köpekler, sahipleri öldüğünde yas içinde olurlar. Filler de yakınları öldüğünde yas benzeri davranışlar göstermektedir. Ancak bu davranış onların öleceğinin farkında olduğu anlamına gelmez. Öleceğimiz ve bir gün yok olacağımızın farkına varabilmemizi sağlayan bilinç düzeyimiz aynı zamanda ölümün kabul edilmesini de içinden çıkılmaz bir durum olarak algılamamıza neden oluyor. Ölüm olgusu, birçok gözlemci tarafından insanı toplumsal bütünleşmeye iten sosyal bağların güçlenmesine neden olarak dini düşünceyi harekete geçiren bir güç olarak görülmüştür. Ölülerin dini törenlerle gömüldüğüne dair bulgular yaklaşık 70.000 yıl öncesine aittir. İngiliz filozof Thomas Hobbes, dinlerin ve tanrılara bağlanma ihtiyacının temel nedenlerinden birisinin insanların korkusu olduğunu söyler.[3] Korkunun getirdiği derin içsel acı ve tedirginlik, dini bütünleşme ile gelen sıkı sosyal bağlar sayesinde yatıştırılabilir. Grubun bir üyesinin ölümü tüm grubu olumsuz etkiler. Bir cenaze töreninde; ayinler, dua ve bir ritüel ile grubun tüm üyelerinin kutsal mekânlarda bir araya gelerek öleni son yolculuğa uğurlamaları, ölümün soğukluğuna karşı grup üyelerini yatıştırıcı bir durumdur. Bilincin gelişmesi ile insan, sadece ölümün değil, algıladığı ancak açıklayamadığı başka şeylerin de nedenlerini sorguluyordu. Deprem, sel, yanardağ, kıtlık ve hastalıklar gibi olaylar, anlaması ve açıklanması zor durumlardı. Bunların yanı sıra bireyler kendi varlık nedenlerini, yaşamın anlamını ve içine doğdukları sınırları belirli olmayan evreni de anlamaya ça-

[3] Hobbes T. *Leviathan; or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil.* 1651.

lışıyordu. Bu noktada doğaüstü bir gücün varlığına inanmak ve kabul etmek, yatıştırıcı oluyordu. Din, anlaşılması, kabul edilmesi ve kontrolü imkânsız olan durumlara bir açıklama getirerek rahatlatıcı bir rol üstleniyordu.

Düzenleme, dinlerin diğer işlevidir. Hemen her zaman siyasal yönetimle birlikte gelişim göstermiş olan dinler, yönetim için bir organizasyon sağlamaktaydı. Birisi kutsal, diğeri ise dünyevi olan din ve siyaset, çoğu kez birbirinden ayrılamayacak kadar iç içe olmuştur. Tarım devriminden sonra tarım toplumlarının toprağa bağımlı olması nedeniyle dinin düzenleyici işlevi ön plana çıkmıştı. Tarım toplumunda takvimin önemli bir rolü vardı. Mevsimlerin, yıldızların, ayın ve güneşin kontrol edilmesi önemliydi. Bunlar aynı zamanda tanrılardı. Devletlerin ortaya çıkmasıyla, sosyal yapılanma zamanla daha artarak karmaşıklaştı. Bunun sonucunda sosyal istikrarı sağlamak için dinlerin yaşam düzenleyici rolünde bir artış ortaya çıktı. Sosyal yaşamın ve hukukun kurallarında din bir kurumsal yapı olarak belirleyici oldu. İlkel dinsel inançlara göre, tanrılar, koydukları kurallara uymayan insanları cezalandırmak için başlarına hastalık ve afet gibi belalar musallat ediyordu. İnsanların bu cezalara, kendi hataları yüzünden maruz kaldıklarına inanılmaktaydı. Ayrıca günah işleyenler, başlarına böyle bir talihsizlik gelmesini beklemekteydiler. Gelişmiş toplumların dinlerinde, bu cezaların öbür dünyaya genişlemiş olduğu görülür. Büyük yerleşik toplumlarda suç ve dinsel şüpheciliğin daha sık görülmesi nedeniyle dinlerin verdiği cezaların caydırıcılığı daha yüksektir. Tarih boyunca din ve siyaset, birbirlerini desteklemiş ve çoğu zaman birbirine bağımlı kalmıştır. Zaman zaman özellikle yeterince sağlam ve iyi kurumlar geliştirememiş olan ülkelerde, dinler yönetimi tamamen eline almış ve yönetim için genellikle söz sahibi olan tek otorite olmuştur. Antropolog Roy Rappaport bunu şöyle ifade etmiştir. *"Dinsel ritüel aracılığıyla sosyal bir düzen kurmanın faydası, güçlü otoritelerin yokluğunda, kutsal sözleşmelere uygun olarak yönetimin sağlanabilmesidir."*

Dinlerin dönüşümü

Toplumların inanışları çoğunlukla öncüllerinden gelen inançların üzerine kuruludur. Dinler tamamıyla yeni bir inanç kültürü olarak ortaya çıkmaz. Yeni bir din, hemen her zaman, mevcut bir dinin mezhebi olarak ortaya çıkar. Yeni mezheplerin üyeleri zaten içinden çıktığı dinin üyeleridir. Toplumun temel inanışı ve ritüellerinde farklılaşmalar ortaya çıksa da başlangıçta yeni mezheplerde temel anlamda önemli bir değişiklik yoktur. Tarih boyunca, toplumun doğası değiştikçe, yeni ihtiyaçları karşılamak için, din defalarca yeniden şekillenmiştir.

Yeni dinler ortaya çıkarken öncülleri olan eski dinlerin ritüellerine ve sembollerine ait birçok detayı barındırır. Dinler tarihini derince incelediğimizde dinlerin kültürel bir yapı olduğunu, kültürlerle ve dillerle pek çok önemli benzerliğe sahip olduklarını görürüz. Dünyanın her yanında nasıl farklı diller varsa farklı inançlar da bulunmaktadır. Konuşma yeteneğimiz gibi inanma ihtiyacımız da evrimsel olarak ortaya çıkmıştır. Birisi iletişim için kaçınılmazdır. Diğeri de grup içi bağları güçlü tutarak toplumsal bir yarar sağlar. Dinlerin gelişimi dillere benzer. Dil yeteneği doğuştan gelir. İletişimin evriminin bize kazandırdığı bir donanımdır. Ancak bu donanım doğuştan hangi dili konuşacağımızı belirlemez. Konuşacağımız dil, bulunduğumuz grubun konuştuğu dildir. Hangi toplumda doğmuşsak o dili öğreniriz. İnanma da böyledir. İnanma ve bağlanma arzusu doğuştan gelir. Ancak neye inanacağımızı içinde yer aldığımız toplum belirler. Diller değişir, ancak her biri bir öncekinden türemektedir. Kökenleri ortak bir soyağacından gelir. Araştırmalar dinlerin de bu şekilde olduğunu göstermektedir. Dillerde olduğu gibi dinler de kendi öncüllerinden yavaş yavaş ortaya çıkar, dillere benzer şekilde topluluklarda varlıklarını sürdürür ve toplumun kültürel dalgalanmalarından etkilenerek değişir. Kültürler için de aynı kurallar geçerlidir.

Diller ve kültürlerde örneklerini gördüğümüz gibi din-

lerde de toplumlar arası etkileşimlerle diğer dinlerden ve topluluklardan dini kültürel ögeler alınabilir. Eski Yunan tanrıları arasında sevgi ve güzellik tanrıçası olan Afrodit'i önce Kıbrıslıların Asurlular ve Fenikelilerden aldığı, Kıbrıs'tan Yunanistan'a deniz tüccarları tarafından getirildiği kabul edilir. Paskalya, Hristiyan kilisesinin en önemli dinsel ritüelidir. İsa'nın dirilişinin kutlandığı ve easter sözcüğü ile anılan bu kutsal gün, adını bir Anglo-Sakson şafak tanrıçası olan Eostre'den almıştır.[4] Dini kabullenişler, efsaneler ve anlatılar da öncül dinlerden alınır. Yahudi dininin, insanın yaratılması, büyük tufan ve Babil kulesi gibi konularla ilgili fikirleri Mezopotamya dininden almış olduğunu gösteren çok sayıda örnek bulunur. Bunların çoğu, daha sonra ortaya çıkarak yaygınlaşan Hristiyanlık ve sonra da Müslümanlıkta da görülmektedir. Çoğu inanışta bakireden doğma efsaneleri vardır. Farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda bu karşımıza çıkar. Bir erkek ile ilişkisi olmadan anne rahmine düşüşten bahseden birçok efsane arasında Meryem'in oğlu İsa dışında Dionysos, Perseus ve Romulus efsaneleri sayılabilir. Hristiyanlığın baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesi, Eski Mısır dininde İsis, Osiris ve Horus üçlemesinin devamı olarak bilinir. Eski Mısır dininin Tanrısı Amon, bugün Yahudilik ve Hristiyanlıkta "*amen*" olarak, İslamiyet'te de "*âmin*" olarak ilahi ve dualarda yer almaktadır.

Beyindeki Din

Beynin hem fonksiyon hem de yapısal görüntülerinin detaylarıyla incelenebildiği modern görüntüleme yöntemleri ile yapılan bilimsel çalışmaların ışığında psikoloji ve bilişsel nörobilim alanında son birkaç on yıllık süre içinde devrim niteliğinde dönüşümler gerçekleşti. İnsan zihninin inançlar ile ilişkisi ve inanmanın sosyal ve biyolojik nedenleri daha anlaşılabilir oldu. Görüntüleme teknikleri, beynin fonksi-

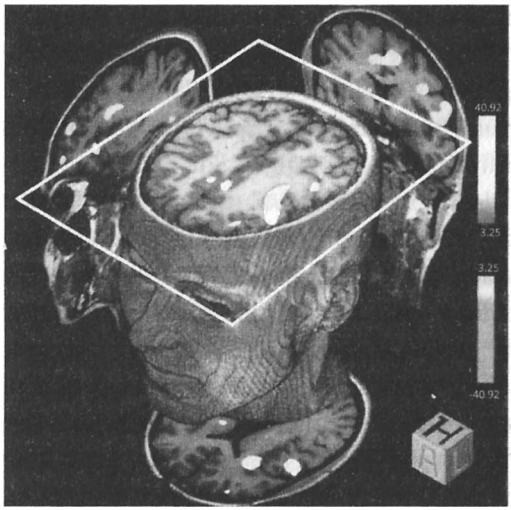
[4] Roy Abraham Rappaport. *Ritual and Religion in the Making of Humanity* (Vol. 110). Cambridge University Press. 1999.

yonlarını ve nasıl bir evrimsel dönüşüm geçirdiğini anlamamızda çok önemli veriler ortaya koymaktadır. Beynin canlı olarak incelenmesini sağlayan bu modern teknikler içinde, manyetik rezonans görüntüleme (MR), bunun fonksiyonel bileşeni olan fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) ve ayrıca beyin bölgeleri arasındaki bağlantıları değerlendirmede yararlı olan Difüzyon Tensor Görüntüleme (DTI) en önemli olanlardır.

Bu yöntemler sayesinde, insanların davranışlarını inançları uğruna değiştirerek, kabul edilmesi çok zor olabilen davranışları neden yaptığını, nasıl ölmeye ve öldürmeye hazır bir hale geldiklerini anlayabildik. Bu süreç diğer yandan daha önce evrimsel mekanizmalarla yapılan açıklamaları da doğruladı. Dindar ve dindar olmayan daha sıradan insanlar arasında yürütülen modern beyin görüntüleme çalışmaları bugün inancın beyindeki yeri ile ilgili çığır açıcı bulgular vermektedir. Dimitrios Kapogiannis ve arkadaşları tarafından 2009 yılında yapılmış olan dini inancın bilişsel ve sinirsel temelleri başlıklı çalışma, bize dinin yan ürün olması kuramı ile ilgili çarpıcı kanıtlar sunmaktadır.[5] Araştırmaya katılan deneklerin beyinleri, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) yöntemi ile izlenmiştir. Din hakkında bazı ifadeler okunurken, deneklere bu ifadelere katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Çalışmada elde edilen kanıtlar, beyinde tek bir bölge olarak bir tanrı merkezinin olduğunu göstermemiş, ancak dini inancın, beyinde zihin, niyet ve duyguları işleyen beyin ağlarıyla aynı bölgelerde yer aldığını göstermiştir. Bu çalışma, dini inancı, evrimsel uyarlanabilir bilişsel işlevler içinde temellendiren çağdaş psikolojik teorileri desteklemiştir.

Pennsylvania Üniversitesinde yapılan bir çalışmada, rahibeler ve Budist keşişler meditasyon yaparken beyinleri in-

[5] Kapogiannis D. Barbey AK. Su M. Et al. Cognitive and neural foundations of religious belief. *Proceedings of the National Academy of Sciences,* 106(12), 2009. 4876-4881.

Resim 47: Fonksiyonel MR

celenmiş ve frontal loblarda, özellikle prefrontal kortekste aktivitenin arttığı ortaya konmuştur.[6,7] İnancın beyindeki yerini ortaya koyabilmek amacıyla yapılan benzer başka nöroteoloji çalışmalarında araştırmacılar dindarlığın beyinde, orbital frontal korteks ve ön singulat gibi frontal lobların bazı özel kısımlarıyla ilişkisini göstermiştir. Dini deneyimlerin yaşanmasında ön temporal korteksin rol oynadığı sıklıkla gösterilmektedir. Ayrıca hipokampüs, amigdala ve limbik sistemin bazı kısımları da dikkat çekmiştir. Dini düşüncenin, talamus ve kaudat gibi başka beyin alanlarını etkinleştirdiğini gösteren ve ayrıca bunu dopamin ve serotonin gibi belirli nörokimyasal sistemlere bağlayan araştırıcılar da bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmalar ayrıca dindar olmayan bireylerin de dindar olanlarla aynı beyin mekanizmalarını

---

6 d'Aquili E. Newberg AB. Newberg A. *The mystical mind: Probing the biology of religious experience.* (Theology and the Sciences) Fortress Press 1999.

7 Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods),* 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s. 247.

kullanmakta olduklarını göstermiştir.[8,9] Hem dindar hem de dindar olmayan deneklerden elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında, ifadelerin değerlendirilmesinde kullanılan beyin mekanizmalarında herhangi bir farklılık saptanmamıştır. Dinin beynin bir bölgesinde atrofi (küçülme) ortaya çıkardığı da görülmüştür. Bu çalışmayla Duke Üniversitesindeki araştırmacılar, yaşamını değiştirecek kadar güçlü bir dini deneyim yaşayan insanlarda hafıza merkezi olarak bilinen hipokampüs bölgesinde küçülme olduğunu göstermişlerdir.[10]

Bu veriler, beyinde tek bir inanç merkezinin olmadığını ve inanca yönelik kontrollerin, geniş bir beyin ağı tarafından gerçekleştirildiğini gösterir. Bunlar, bizi insan yapan kendi farkındalığımıza, başkalarına yönelik farkındalığa, içe bakışa ve anısal belleğimize aracılık eden ağları içeren beyin bölgeleridir. İnsanın beyninde inanca özel ayrılmış tek bir bölgenin bulunmuyor olması çok doğaldır. Beyin zaman içinde gelişmiş bir organdır. Doğada dönüşümler hemen her zaman eski bir yapının üzerine ortaya çıkar. Yeni davranış ya da biliş biçimlerinin tamamıyla yeni yapılar olarak ortaya çıkmasını sağlayan bir süreç söz konusu değildir.

Dinin ve Sosyal Bağlılığın Kimyası

Yeme zevki kişinin yemesini sağlar. Ancak bu, vücut için gıda sağlamak amacından farklıdır. Cinselliğin getirdiği haz, karşı cinsle birlikte olmayı teşvik eder. Ancak sonraki nesillerin varlığı ve türün devamlılığı burada hedeflenmez. Bağlılığın ve dinsel inancın getirdiği tatminler, insanları dinsel ritüel

---

[8] Thomson JA., Aukofer C. *Tanrılara Neden İnanırız? İnancın Biyolojik ve Sosyolojik Kaynağına Sarsıcı Bir Yolculuk.* (*Why we believe in god (s): A concise guide to the science of faith*), 2011, çev. Işık K., Okuyan us yayın, 2014. s. 119.

[9] Patrick McNamara. *The Neuroscience of Religious Experience* 1st Edition, Cambridge University Press, 2009.

[10] Owen AD. Hayward RD... & Payne ME. Religious factors and hippocampal atrophy in late life. *PLoS One*, 6(3) 2011.

ve ibadet etmeye yönlendirir. Ancak bunlar dinin temel işlevlerinden uzaktır. Tüm bunlar nihai bir amaç gözetmeksizin beyinde etkileşimi sağlayan kimyasal bir mekanizma tarafından kontrol edilir. Bu mekanizmada rol alan ve beyinde sinir hücrelerinde iletişimi sağlayan kimyasal maddelere *nörotransmiter* adı verilir. Bunlar başlıca; *serotonin*, *dopamin*, *epinefrin*, *norepinefrin* gibi monoamin grubu olanlar, ayrıca *oksitosin* ve *endorfin*dir.

Serotonin nöronları beyin sapında bulunur ve başlıca tekrarlayan hareketleri kontrol etme gibi birçok neden için beyne birtakım mesajlar gönderir. Tüm hayvanların beyninde mevcuttur. Serotonin diğer yandan sosyal geri bildirime göre özgüvenimizi kimyasal olarak düzenlemektedir. İşyerinde bir terfi gibi statü kazanmanızı sağlayan bir süreç, serotonin üretimini arttırır. Kendinize güveniniz artar. Sosyal bir başarısızlığın sonrasında serotonin seviyesi düşer. Sosyal statü kaybı depresyona, asabiyetin artması ve içsel dürtülerin kontrolünün zorlaşması durumuna neden olabilir. Prozac gibi antidepresan ilaçlar serotoninin etkisini arttırarak etki eder.

Dopamin de genellikle hazla bağdaştırılan bir nörotransmiterdir. Bütün omurgalılarda bulunan ve beynin evrimsel olarak en eski bölümlerinden biri olan beyin sapını beynin diğer kısımlarına bağlayan sinir demetlerinin çıktığı her iki yanda kabaca 15.000 ile 25.000 dopamin salgılayıcı nörondan oluşan kesecikler bulunur. Dopamin, beyinde ödül ve hazla bağlantılı olduğu bilinen ve beynin ortasında yer fıstığı büyüklüğündeki bir sinir demeti olan nükleus accumbens (Nacc) adlı yapı ile ilişkilidir. Eğer bir davranış ödül için yeterli bir aşamaya ve üzerine çıkarsa, bu sinir hücrelerinde dopamin salınımı uyarılır. Dopamin salınması, bir hedefe ulaşmaya eşlik eden haz duyumu yaratarak kişiyi aynı davranışı tekrarlamaya yöneltir. James Olds, Peter Milner ve ark. Tarafından 1954 yılında yapılan bir deneyde farenin beyninin bu bölümüne bir elektrotun yerleştirilme-

si sonrası beynin bu haz merkezi tesadüfen bulunmuştur.[11] Araştırmacılar bu bölgenin uyarılmasının fareyi çok enerjik bir hale getirdiğini gözlemlemişler. Daha sonra bir düzenek kurularak farelerin çubuğa her bastığında bu bölgeyi uyarmaları sağlanmış. Bu çalışmada, farelerin yiyecek ve sudan vazgeçme noktasına varacak ölçüde ve bitkin düşünceye kadar bu çubuğa bastırdıkları görülmüş. Sonraki yıllarda da aynı etkinin bütün memelilerde ortaya çıkarılabildiği, beyin ameliyatı ile Nacc bölgesi uyarılan insanlarda da bu etkinin ortaya çıktığı gözlenmiş. Bunu yaşayan hastalar bu etkiyi tarif etmek için "*orgazm*" kelimesini kullanmışlar.[12,13]

Dopamin sisteminin sakıncalı bir yanı bulunmaktadır. Bu da bağımlılıktır. Doğada kolayca ulaşılamayan haz arttırıcılara modern insan yaşamında kolayca ulaşılabilme fırsatının olması, doğal olmayan yollardan ödüle ulaşmayı sağlamakta ve bu da bağımlılıkların kontrol edilemez derecede artmasına neden olmaktadır. Kokain gibi uyuşturucu maddeler, kumar, pornografi gibi etkenler beynin dopaminle dolup taşmasına yol açar.[14] Bağımlılık yapan madde ve ilaçlar ödül sinyalleri rolünü üstlenmektedir. Hazza bu şekilde kontrolsüz ve yapay yollarla ulaşmak, doğal yolların dışında etkiler ortaya çıkması nedeniyle tolere edilmesi çoğu zaman mümkün olmayan bir durumdur. Bağımlılıkları olanların hem kendilerine hem de çevrelerine zarar veren davranışları bu etkilerin sonucudur. Haz yaratan sistemin kontrolsüzce yüksek düzeylere ulaşması, bu hazzın olmadığı dönemlerde derin bir eksiklik getirmesiyle sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Bu durum bağımlılık yaratan inançlar ve diğer

---

[11] Olds J. Milner P. Positive Reinforcement Produced by Electrical Stimulation of Septal Area and Other Regions of Rat Brain. *Journal of comparative and physiological phychology* 47. 1954. 419-27.

[12] Bishop MP. Elder ST. Heath RG. Intracranial Self-Stimulation In Man *Science* 140 (3565) 1963. 394-396.

[13] Olds ME. Fobes JL. The central basis of motivation: intracranial self-stimulation studies. *Annual Rev Psychol.* 32 (1). 1981. 523-74.

[14] Michael Shermer, *İnanan Beyin.* (*Believing Brain*), 2011, çev. Elhüseyni N., Alfa Yayınları, 2015. s. 154.

bağlılıklar için de geçerlidir. Dopaminin dinsel inançta da rolü bulunur. Beyinde inanca ait sinirsel bağlantılarla en doğrudan iletişimin dopamin aracılığı ile olduğu söylenebilir. Dini bağlılıkların getirdiği aşırılıklar da böyle ortaya çıkar. Dopamin inançları ve bağlılıkla şekillenen davranışları pekiştirir. Dopaminin inançlarla bu ilişkisi, beyinde inançları oluşturan ve değerlendiren bir yapısal sistem olduğunun göstergesidir. Bu sistemin oynadığı rollerden biri, inancı ödüllendirmektir. İnanmanın rahatlatıcı ve haz verici olması bununla ilgilidir. Bu mekanizma savaşlar gibi kabilesel içgüdü ile yapılan eylemlerde endişeyi yok eder. İnsanların bağlılıklar adına kitlesel tarikat eylemleri ile toplu intiharlara yöneltilebilmesini sağlayan ya da intihar bombası saldırılarına teşvik edilebilmesini mümkün kılan patolojik davranış dizinlerinin temelinde de bu mekanizma bulunur.

Oksitosin, dinin bağlayıcı etkisini sağlayan nörotransmiterdir. Bu etki birliktelik hissini pekiştirir. Bu bağlayıcı etki özellikle dini ayinlerde ortaya çıkar. Oksitosin salgılanması ilkel dinlerde, insanın birlikteliklerini sağlayan güçlü, keyif verici duygularının ortaya çıkmasında ve korkunun azalmasında önemli bir rol almıştır. Grup bağlılığı için olduğu gibi anne bebek bağlılığı için de çok önemlidir. Doğum esnasında annenin beyninde çok miktarda oksitosin salgılanması sonrasında, anne bebeğine bağlanır ve kendini ona adar. Oksitosin, eş bağlılığında da etkilidir. Cinsel uyarılma esnasında salgılanması artar ve orgazmla birlikte bol miktarda salgılanır. Oksitosin her iki cinsiyette de güven, sevgi, fedakârlık ve empati duyguları oluşturur. Korkuyu azaltır. Bir ebeveyn ve bir eş olarak ortaya çıkan bu bağlılık etkisi, sosyal grupta da aynı şekilde kendini göstermektedir. Bu, hemen tüm sosyal duygularımız üzerinde olumlu bir etki bırakır.

Endorfin, din için özel önem taşıyan bir nörokimyasal maddedir. Endorfin adı, endojen morfin (iç morfin) teriminden gelmektedir. İçsel afyonumuzdur. Egzersiz, heyecanlanma, dokunma, gülme, müzik dinleme, orgazm gibi durumlarda salgılanır. Yoğun fiziksel aktivite gibi yaşamsal bir faali-

yete teşebbüs ettiğinizde bunun haz verici bir etkisi vardır. Atalarımızın gıda temin etmesi buna bağlıydı ve atalarımız için ister av peşinde koşuyor ister avlanmamak için kaçıyor olsunlar bu bir ödüldü. Bir koşucuda uzun bir koşu, endorfin salgısını artırır. Bu durum "koşucu sarhoşluğu" olarak bilinir. Haz verici etkisi yanında bu durumun ortaya çıkmasının bir başka yaşamsal nedeni daha vardır. Fiziksel aktivite bir yaralanma riski taşır. Ortaya çıkabilecek herhangi bir yaralanma için kontrolü sağlayan ve performansı kolaylaştıran ağrı kesici bir kimyasal olan endorfini salgılamak, hayatta kalabilme şansını arttırmaktadır. Endorfinler dini bağlılıklarda benzer şekilde ağrı kesici ve ödüllendirici bir etkiye sahiptir. Sosyal bağların kurulmasını ve dopamin salgısının artmasını sağlar. Bu şekilde beyin kimyasalları, tipik örneğini dini ritüellerde gördüğümüz şekilde emsalsiz kombinasyonlar oluşturarak, Karl Marx'ın "*din afyondur*" söylemini haklı çıkaran derin bir sarhoşluk yaratırlar.

Dini bağlılık ile salgılanan endorfin, yarattığı derin sarhoşluk etkisi ile din adına verilen mücadelelerin ve savaşların göğüslenmesini sağlar. Bu sırada ortaya çıkabilecek yaralanmalara karşı ağrı kesici etki yapar. Dini bağlılığın bu şekilde ortaya çıkan en sıra dışı örneklerini, kabilesel dinin günümüzdeki yansımaları olarak, bazı tarikatların *kanlı tarikat ayinleri* olarak bilinen ritüellerinde görebiliriz. Bu ayinlerde tarikat mensupları, birlikteliğin ortaya çıkardığı haz arttırıcı ve ağrı kesici etkiden yararlanarak bıçak, şiş ve kılıç gibi aletlerle vücutlarını keserek ya da delerek güç ve dayanıklılık gösterisinde bulunurlar.

Doğrudan Bağlanma

Bir sözü ya da olguyu sadece algılamış olmak, varlığından şüphe duyulmayan bir durumdur. Kendi grubumuzdan birisinin herhangi bir söylemi ya da telkini, doğru olup olmamasından bağımsız olarak gerçek bir olguymuş gibi kabul edilir. Çabuk kavrayabildiğimiz şeyleri doğru kabul ederiz.

Bir önermeyi anlamak, bir nesneyi fiziksel mekân içinde algılamaya benzetilebilir. Bu verilerden öyle anlaşılıyor ki, burada kabul edilen ifade, tıpkı bir görsel veri gibi beynimizde bir varlık şeklinde korunmaktadır. Bir söylem ya da bir bilgi, grup içerisinde böyle bir kabullenişle yayılarak grubun norm bilgisi olmaktadır.

Hollandalı filozof Baruch Spinoza, doğru ya da yanlış olsun bir ifadenin sadece kavranmış olmasının, bu ifadenin doğru olduğunun üstü kapalı olarak kabul edilmesine yol açtığını söyler. Spinoza'ya göre kabul edilen bir ifadeye inanmaktan vazgeçmek için ise bu ilk eylemi takip eden bir reddetme süreci gerekmektedir. Yapılan çeşitli psikolojik araştırmalarda elde edilen davranışsal veriler 17. yüzyılda ortaya atılan bu hipotezi desteklemektedir.[15] Beyin aktiviteleri ölçülerek yapılan çalışmalar, insanların ifadelerin doğru olduğu hükmüne varmasının, yanlış ya da kararsız hükmüne varmalarından daha hızlı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalar, beyinde inanmak durumunda, inanmamaya göre daha fazla beyin aktivitesinin ortaya çıkmakta olduğunu göstermiştir. Bu, ifadelerde bir ödül değeri bulunmasının bir sonucu olabilir. Bir ifadenin doğru olduğuna inanmak, onu benliğimizin bir parçasıymış gibi kabul etmemizi sağlar. Bu bir sahiplenmeye neden olur. Bu benim dünya görüşüme uyuyor der ve onu kendimize mal ederiz.

Kişi gelişme çağında öğrendiği dine bağlanır. Bunun nedeni ailenin ve arkadaşlarının dini olmasıdır. Din değiştirmeler görünse de çoğu insan çocukluk ve ergenlik dönemlerinde öğrendiği dini terk etmez. Hangi toplumun içinde yer alıyorsanız onun dilini, kültürünü ve inancını benimsersiniz. Yirminci yüzyılda Hindistan'da doğmuş olmanız halinde, bir Hindu olma ihtimaliniz çok yüksek iken, ABD de doğmuş iseniz, çok büyük olasılıkla bir Hristiyan olacaktınız. Aynı top-

[15] Harris S. *Ahlakın Coğrafyası; Bilim, insani değerleri nasıl belirler? (The Moral Landscape; How Science Can Determine Human Values)*, 2010, çev. Nişancı ME., Akılçelen kitaplar, 2016. s. 188.

raklarda Kolomb'un seyahatinden önce doğmuş olsaydınız, bir kabile dininin üyesi olacaktınız.

İnsanlar inanç sistemleri ile sahip oldukları bağlılıkları, mitleri ve sembolleri, rasyonel düşünce ile akıl ve mantık yürütme yoluyla değiştirmeye nadiren açıktır. Bugün derin olarak etkisinde olduğumuz bu bağlılığın nedeni, kabile içgüdüsüdür. Böyle güçlü bir kabilesel içgüdü, kabilelerin karşı karşıya gelişlerinin ortaya çıkardığı grup seçiliminden çıkmıştır. Rasyonel akıl, geç kazanılmış bir insan becerisidir. İnsan evriminde grubu bir arada tutan şey, her ne olursa olsun, hemen her zaman rasyonel akıldan daha avantajlı olmuştur. Üstelik rasyonel olmayan şeyler daha fazla bir bağlayıcılık oluşturmaktadır. Wilson, "*İnançların içindeki mantıksızlıklar bir zayıflık değil, tersine dinlere esas güçlerini kazandıran şeylerdir*" der. Bunu haklı çıkaran çok sayıda örnek vardır.

Gerek karşı cinse duyulan hisler gerekse dini bağlılık sırasında hissedilenler olsun her ikisi de aşk tanımına girer. İnsanların karşı cinsle bir araya gelerek soylarını sürdürmelerini mümkün kılan etkiler, bir sosyal grup olarak yaşam savaşında güçlü olmak için gerekli etkilerle aynı yollarla ortaya çıkmış ve beyinde aynı mekanizmalarla bir ödül etkisi oluşturmak üzere şekillenmiştir. Aşkın kimyası, karşı cinse âşık olduğunuzda sizi üremeye teşebbüs ettiğiniz için ödüllendirir. Üremeyi ve sonraki nesillerin varlığını garanti altına alır. Karşı cinse duyulan aşk için geçerli olan bu durum din için de geçerlidir. Dinin kimyası aşkın kimyasından farklı değildir. Dinin ortaya çıkardığı grup bağlılığı, bir gruba aşk olarak nitelendirebileceğimiz derin bir bağlılıkla bağlanmayı sağlar ve grup olarak doğada varlığınızı devam ettirmeyi garanti altına alır. Yukarıda sayılı nörotransmiterler, âşık olduğumuzda olduğu gibi, bir grup aidiyeti kazandıran dini bağımlılıkta da bizi ödüllendiren hormonlardır. Hepsinin kendine özgü işlevleri olsa da bu hormonlar hazzı ortaya çıkaran etkilere göre keyif veren farklı tatların bir arada olduğu bir kokteyl gibi etki eder.

Gerek karşı cinse gerekse gruba karşı bir tutku ve saplantı olması, bu sırada aklın da bir derecede devre dışı kalmasına neden olmaktadır. Halk arasında yaygın *"aşk mantık tanımaz"* ya da *"Aşkın gözü kördür"* söylemleri bunu çok iyi tanımlar. Bu durum grup bağlılığında rasyonel nedenlerin devre dışı kalmasının temel nedenidir. İnsanlar inandıkları ve bağlandıkları şeyleri sorgulamaz ve sorgulanmasını hoş görmez. İnsan bir kabile arayıcıdır ve bir grup kurabiliyorsa, bunu yapmasına neden olan fırsatı sorgulamadan değerlendirir. Asıl olan rasyonel aklı önde tutmak değil, grup kurabilmektir.

Fertleri birbirine bağlayan şey genellikle dışarıdan bakıldığında tuhaf gelen mitlerin kabulüdür. Hristiyanlığın önde gelen bazı mezhepleri arasında iradelerini İsa'ya teslim edenlerin bedenleriyle cennete yükseleceği, geriye kalanların ise dünya yok olduktan sonra bin yıl boyunca acı çekeceği inancı bulunmaktadır. Cemaatin dışındakilerin böylesi dogmalardan açıkça şüphe duyduklarını belirtmeleri kişisel hakaret ve özel yaşama saldırı olarak görülür. Cemaat içindekilerin şüphelerini dile getirmeleri ise cezalandırılması gereken bir sapkınlıktır.

Şüphecilik

Şüphecilik insan doğasının genellikle bir parçası değildir. İnanç çabuk ve doğal biçimde edinilirken, kuşkuculuk yavaş ve doğal olmayan bir süreç izler. Çoğu insanın belirsizliğe dayanma gücü çok düşüktür.[16] Aslında yeni bulgular karşısında fikirlerini değiştirmeye açık olan kuşkucuların desteklenmesi ve ödüllendirilmesi gerekirken, normalde böyle olmaz. Sorgusuz ve kuşkusuzca kabul ediş ödüllendirilir. Belirsizlik ve özellikle kuşkuculuk caydırılır. Şüpheciler içinde bulundukları gruplar tarafından sevilmemişler, kitlelerin kontrolünü elinde tutan dini ve siyasi kurumların güç sa-

[16] Michael Shermer, *İnanan Beyin.* (*Believing Brain*), 2011, çev. Elhüseyni N., Alfa Yayınları, 2015. s. 176.

hipleri, inanç ya da ideoloji esaslı doktrinlere olan inancı ödüllendirirken, tarafsız kalanlar ve sorgulayıcıları cezalandırmışlardır.

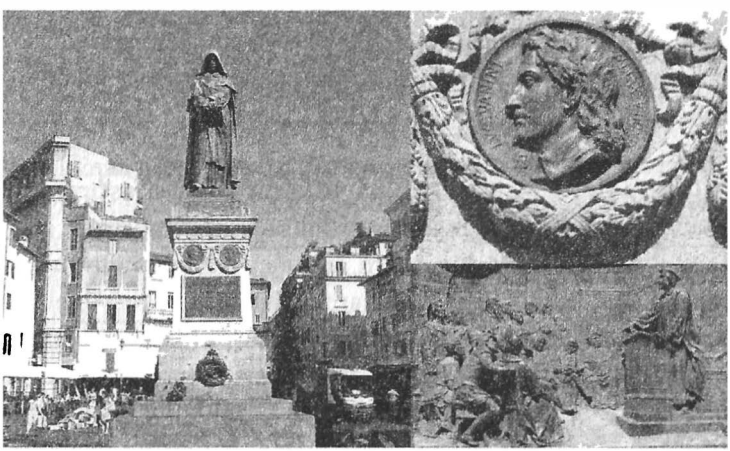
Orta Çağda bilimsel hareketliliğin başladığı Avrupa'da hemen hepsi din mensubu olan bilim insanlarının ortaya koydukları kuramlar ve bilimsel buluşların getirdiği aydınlanma hareketinin dini dogmalarla ters düşmesi sonucunda bilime karşı duruşun getirdiği acımasız Engizisyon infazları; dinde asıl olanın, gerçeklerin ortaya konulması değil de kontrol edilen kitlelerin üzerindeki otoritenin korunması olduğunu açık bir şekilde bize gösteriyor.

İnsanlar gördüklerinden çok duyduklarına inanır. Bağlılıklar gerçekleri görmeme, yüz çevirme nedenidir. Bu nedenle Kilise'nin resmi görüşü, sorgusuz sualsiz kabul edilirken birçok bilimsel buluş ve düşünce reddedilmiştir. Orta çağda Katolik Kilisesi'nin katı bir şekilde sahiplendiği görüşe göre herhangi bir türün dişisi, erkeğinden daha az sayıda dişe sahipti. Bu yanlış bilgi, yüzyıllar boyunca olduğu gibi kabul gördü. Böyle bir iddia canlıların ağzını açıp dişlerini sayarak kolaylıkla yanlışlanabilecekken kilisenin resmi görüşüne başvuruluyordu. Diğer yandan ünlü Anatomist Vesalius (1514-1564) erkek ve kadında aynı sayıda kaburga olduğunu yazdığında, kilise buna karşı çıkmıştı. Hristiyan inanışına göre önce Âdem yaratılmış ve onun kaburga kemiğinden Havva yaratılmıştı. Buna göre erkeğin kadına göre bir kaburgası eksikti. Vesalius, kadavralara bakmayıp doğrudan kilisenin söylemini kabullenen meslektaşlarının da tepkileriyle karşılaşmıştı.

Rönesans dönemi filozoflarının en önemlilerinden birisi olan İtalyan filozof, rahip ve gökbilimci Giordano Bruno, Kopernik'in tezini savunarak ve evrenin sonsuzluğundan yola çıkarak dünyadan başka birçok gezegenin bulunduğunu söylemişti. Ancak görüşleri aykırı olduğu gerekçesiyle sapkın ilan edilerek 1600 yılında Roma Katolik Kilisesinin Engizisyon mahkemesinde yargılandıktan sonra Roma'da diri diri yakılarak idam edildi. Bir diğer İtalyan filozof Giulio Cesare

Vanini 1616 yılında insanların maymunların torunu olduğunu ileri sürmüştü. Bu söyleminden 3 yıl sonra, bir dönüşümcü ve ateist olduğu iddiasıyla yakılarak ölmeye mahkûm edildi.

Galileo, kendi geliştirdiği teleskopuyla, Kopernik'i destekleyen şekilde evrenin dünya merkezli olduğu modelini yıkan gözlemler yapmıştı. Bu gözlemlerin kilisenin otoriter konumunu bozmuş olması nedeniyle Engizisyonda yargılandı. Yargılanma sürecinde kendi bilimsel bulgu ve gerçekleriyle baş başa kalmış, hiçbir taraftar bulamamıştı. Padova Üniversitesindeki kıdemli meslektaşı Cesare Cremonini'ye bu müthiş buluşuna ait kanıtı göstermek için teleskopa bakmasını önerdiğinde meslektaşı buna yanaşmamıştı. Galileo, infaz edilmekten kıl payı kurtuldu. Kopernik ve Galileo, dinin karşı cephesinde yer almış olarak gösterilseler de aslında inançlı Hristiyanlardı. Kiliseyle aralarındaki çatışma, bir din çatışması değildi. İkisi de buldukları bilimsel sonuç-

Resim 48: Giordano Bruno'nun, Roma'da yakılarak infaz edildiği Campo de' Fiori meydanında yapılmış olan heykeli (solda). Anıtın yan tarafında benzer şekilde infaz edilmiş olan Giulio Cesare Vanini'nin bronz rölyefi (sağda üstte) ve yine anıtın altında Bruno'nun, Oxford Üniversitesinde öğretim görevlisi masasında ders verdiğini tasvir eden bronz rölyef (sağda altta).

ların, Tanrı'nın varlığıyla ve gücüyle çelişmediği düşüncesindeydiler. Galileo'nun yaklaşımı dine karşı olmak değildi. Evrenin açıklanmasında doğru olan modeli öne sürerek kilisenin kamuoyunun önünde yanlış anlaşılmasını önlemeye çalışıyordu. Ona göre, Tanrı'nın yarattığı evren de Tanrı'nın bir kitabıydı ve Tanrı'nın kitapları arasında bir çelişki olmamalıydı. Ancak ortaya koydukları açıklamalar Kilise'nin resmi görüşleriyle çatışıyordu.

Kabileci ruhumuz, kabile sınırlarının ve inancın kapsamının dışına çıkmayı, farklı inançlara ve farklı düşüncelere hoş görüyle bakmayı engeller. Bir Hristiyan, İsa'nın bir bakireden doğduğuna, Tanrının oğlu olduğuna ve dualarına cevap vereceğine inanır. İsa'nın bir gün geri geleceğine olan inanç hiçbir zaman kaybolmamıştır ve bu Hristiyanlığın ana öğretilerinden birisidir. Bu ve bunun gibi dini temelli kabullenişler kişinin kendini iyi hissetmesini sağlar. İnancı kanıt ya da savlardan kaynaklanmamaktadır. Sadece ona kendini nasıl hissettirdiğine dayanır. İnancını rasyonel aklın süzgecinden geçirmek için bir çaba harcamayı düşünmez ya da başkalarına karşı savunabileceği dayanaklardan yoksun olmanın eksikliğini hiç önemsemez. Kutsal saydığı inancına ters düşen yeni kanıt ya da savları umursamaz. Onlara tepki verir.

Beyin fizyolojisi ile ilgili on yıllardır süren araştırmalar, inançların bilinçli süreçler tarafından etkilenmediğini göstermektedir. Bunlar, bir doğru arayışı üzerinden kurgulanmayan süreçlerdir. Eğer inançlar mutlak akla ve rasyonel yapıya uygun bir şekilde kurgulanmış olsaydı inançların bilim ekseni ile paralel bir değişim göstermesi gerekecekti. Doğal olarak bu mümkün değildir. Bilim, her yeni buluş ile devamlı değişim içinde iken, inançlar doğası gereği bu değişime uyum sağlamayacaktır. Bilim, eski yanlış bir bilgiye yeni bir açıklama getirdiğinde, insanların yeni bilimsel açıklamaya aynı şekilde bağlanması beklenemez. Aslında inançlar da zaman içinde değişirler. Ancak bu doğal seyirli kültürel bir değişim süreci şeklindedir.

Dinin derin etkisi

İnsan üzerinde inançların ne kadar güçlü bir baskı yaratabildiğine bir örnek olarak Darwin'in Beagle gezisi sırasında duyduğu ve kayıt altına aldığı bir olay çok etkileyicidir.[17] Batı Avustralya'da yargıçlık yapmış olan Dr. Landor'un, çiftliğinde çalışan bir yerli ile ilgili olarak Darwin'e aktardığı hikâye şu şekildedir; bu yerli, eşlerinden birini hastalık nedeniyle kaybetmiştir. Yerli, Dr Landor'a karısına karşı, kabilesinin inanışı gereği görevini yerine getirmek için uzak bir kabileye gidip orada okla bir kadın öldürmesi gerektiğini söyler. Dr Landor, bunun büyük bir suç olacağını, cezasının çok ağır olduğunu ve böyle yaparsa onu ömür boyu hapse attıracağını söyler. Yerli birkaç ay çiftlikte kalır, ama bu süre içinde çok dikkat çekecek şekilde zayıflamıştır. Ne uyuyabilmekte ne de yiyebilmektedir. Karısının ruhu, kendisinin ruhuna karşılık başka birinin canını almadığı için onu taciz etmektedir. Dr Landor yumuşamamıştır. Böyle bir işe girişirse kendisini hiçbir şeyin kurtaramayacağını tekrar tekrar söyler. Ancak aradan bir süre geçtikten sonra yerli ortadan kaybolur. Bir yıl sonra tam formunda geri döner. Yerlinin öteki karısı, kocasının uzak bir kabileden bir kadının canını aldığını Dr. Landor'a anlatır. Ama hukuksal olarak cinayeti kanıtlamak olanaksızdır. Bir kabilenin kutsal tuttuğu bir kuralı çiğnemek, görünüyor ki, onda böylesine derin duygulara yol açmaktadır. Darwin'in duyduğu bu hikâye, kabile dininin ne kadar yüksek yaptırımlarının olabildiğini gösterir. Bu zor yaptırımlar tüm dinlerin içinde farklı farklı bazen de benzer yapılarda kendini göstermiştir.

Kabile dinleri ve ilkel dinlerde açıklanması zor doğal felaketlere karşı çaresizliği karşısında insanın doğaüstü bir gücün varlığına inanması yatıştırıcı oluyordu. Zamanla doğaüstü varlıkların da kendileri gibi duygulara sahip olduğunu kabul ettiler. Onları kendi hiyerarşilerinde en üst sıraya

[17] Charles Darwin. *İnsanın Türeyişi* (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*), 1781, çev. Kılıç B., Alfa Yayınları, 2019. s. 159.

koydular. Onların buyruklarını yerine getirmek ve öfkelerini yatıştırmak için seremoniler ile onurlandırmak ve bazen de onların kabul edilmesi zor isteklerini yerine getirerek sakinleştirmek gerekiyordu. Avını sunma gibi onlara bir şeyler ikram ederek, kızgınlıklarını geçirmek ve bu felaketlerin önüne geçmek amaçlanıyordu. Antik Çağda mitolojilerin büyük kısmı insanların doğaya karşı mücadelesinde yenik düşmemek karşılığında Tanrı'ya sadakat gösterme sözü vermesi şeklindedir. Tarım devriminden sonraki uzunca bir süre dini ayinler çoğunlukla, insanların ilahi güçlere çeşitli kurbanlar vermesi karşılığında tanrıların da hasatların bereketli olması ve sürülerinin sağlıklı ve doğurgan olması sözü bahşetmesi olarak görülmektedir.

Dinsel inançların oldukça zorlayıcı kuralları olabilmektedir. İnanç tarihi boyunca insanlar, tanrıların istekleri doğrultusunda en katı ve kabul edilmez eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Kurban düşüncesi birçok dinde ortaktır. Kurbanın yaygın şekli hayvanların kurban edilmesidir. Ancak ilk dinlerin bazılarında insanlar ve hatta çocuklar da kurban edilmiştir. Tanrıları hiçbir şekilde anlaşmazlığa düşmemeniz gereken öngörülemez hükümdarlar olarak gördüğünüzde, zihnin onların gözüne girebilmek adına bunu yapabileceği düşünülebilir. Kartacalılar'ın çocuk kurban etmiş oldukları bilinir. İbrahim peygamber, oğlunu kurban etmeye tamamen hazırdı. Aztek Devleti'nde, güneş tanrılarını oluk oluk insan kanını akıtarak beslemek için mümkün olduğunca çok sayıda esir yakalanmakta ve kurban edilmekteydi.

Dinin katı disiplini, canlılığın en önemli özelliği olan üreme davranışlarını yasaklayabilmektedir. Katolik inancı din görevlileri için evlenmeyi yasaklamıştır. Peki insanların bağlı oldukları inanç, üreme davranışının engellenmesinden daha ötede, onların yaşamlarını sona erdirebilecek bir boyut alırsa, insanlar yine de bağlılıklarında ısrar ediyorlar mı? İnançlar, önemli bir sosyal avantaj sunmuş olsa da dini kontrol eden ve kullananlar aracılığıyla pek çok toplumu da mahvetmiştir. Bir lider ya da yönetici bir grup, tanrıla-

rın dileklerinin yorumunu tekeline aldığında ve mantık dışı doktrinler ilan ettiğinde, arkasından felaket gelebilir. İnsanlar, rahiplerin ya da hükümdarların, kendilerine tanrıların iradesi olarak söyledikleri şeye uymak için fazlasıyla ileri gidebilirler. Bunu gösteren çarpıcı bir örnek için 19. yüzyıl ortalarına Afrika'ya gidelim.

Nongqawuse'nin kehaneti

Güneydoğu Afrika'da 1850'lerin sonlarında Xhosa halkının yaşamış olduğu sığır öldürme hareketi, inançların yıkıcı etkilere yol açmasına yönelik çarpıcı örneklerden biridir. İngiliz sömürgesi altında sekiz savaş yapmış ve hepsini kaybetmiş olan Xhosa halkı bir de sığırlarının salgın akciğer hastalığı tehdidi altındadır. Olay şu şekilde olmuştur.[18]

Sığırları ölmekte olan halk çaresizdir ve bir kehanet, onlar için bir umut kaynağı olmuştur. 1856 yılında 16 yaşındaki bir kız olan Nongqawuse'nin kehanetine göre bütün büyücülük faaliyetinin durdurulması, bütün sığırların öldürmeleri ve tüm mısırların yok edilmesi gerekmektedir. Böyle yaptıklarında denizden ve nehir ağızlarından yeni insanlar çıkacaktır. Bu yeni insanlar, yeraltındaki çok büyük bir mağaradan hasta olmayan yeni sığırların çıkmalarını sağlayacaklardır. Ayrıca tahıl ambarları da yeni tohumlarla dolacak, deniz yarılacak ve İngilizler geldikleri yaratılış mekânına geri döneceklerdir.

Bu kehanette sığırların kurban edilmesinin, ruh dünyası ile bağlantı kurmanın tek yolu olduğu, geleneksel Xhosa halkı inanışlarıyla uyumluluk gösteriyordu. Bu kadar zor yaptırımlar getiren bu kehanetin kabul edilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de Xhosa halkının kralı Sarili'nin, ikna olmuş olmasıydı. Sarili insanlara sığırlarını öldürmeleri için emir verdi. Çoğunun zaten salgın yüzünden öldürülmesi ge-

[18] Nicholas Wade, *İnanç İçgüdüsü; Din Nasıl ortaya Çıktı ve Neden Hala Var Olmaya Devam Ediyor? (The Faith Instinct: How Religion Evolved and Why It Endures?)*, 2010, çev. Sözen M., Say Yayınları, 2012. s. 285.

rekiyordu. Ancak kehanetin tutması için hepsi öldürülmeliydi. Kral önce krallık çapında tanınan bir hayvan olarak kendi öküzünü kesti. Nongqawuse'nin bu kehanetinde İncil'e ait imalar bulunmaktaydı. Burada Hristiyanlığı seçmiş olan amcasının etkisi olduğu tahmin edilmektedir.

Yeni insanların ortaya çıkışının Haziran 1856'da dolunayda olması bekleniyordu. Halk sığırlarını kurban etmeye, tahıl ambarlarındaki mısırları yok etmeye başladı. Diğer yandan umutla bekledikleri yeni sürüler için de sığır ağılları inşa ediyorlardı. Beklenen tarih geldi. Ancak hiçbir şey olmadı. Bunun üzerine Nongqawuse'nin amcası gerçek tarihin iki ay sonra ağustos ortasındaki dolunay olacağını açıkladı. Dolunay gecesinden sonraki gün büyük bir fırtına kopacağını, ölü sığırlarla birlikte yeni sığırların yerel nehirlerin ağzında topraktan ortaya çıkacağını söyledi. O gün merakla beklendi ve o gece kimse uyumadı. Herkes büyük bir heyecanla olacakları bekledi. Ancak yine hiçbir şey olmamıştı.

Xhosa halkı'nın çoğu Nongqawuse'nin kehanetlerine inanmıştı. Ancak pek çok inanmayan da bulunmaktaydı. İnananlar arasında bile yaygın strateji, sığırların tümünü öldürmeyip birkaç sığırı öldürmek ve ne olacağını görmek için beklemekti. Nongqawuse'nin amcası, yeni insanların ortaya çıkmamasının nedeninin Xhosa halkının pek çoğunun emredildiği şekilde bütün sığırlarını kurban etmemesi olduğunu açıkladı. Kral Sarili, sığırların öldürülmesine devam edilmesini buyurdu. İnananlar, hayvanlarını korumaya çalışanlara saldırdılar. Beklentilerin ortaya çıkardığı umut zamanla yerini çaresizliğe bıraktı. Açlık had safhada arttı. Bitki kökleri ve ağaç kabuklarıyla beslenmek zorunda kaldılar. Eylül sonunda açlıktan ilk ölümler başladı. Çocuklar ve yaşlılar gıda eksikliğinden öldüler.

Ancak inananlar o zaman bile Nongqawuse'nin büyüleyici kehanetine olan inançlarını terk etmediler. Açlıklarına rağmen heyecanla yeni sığırların ortaya çıkmasını beklediler. Her ay dolunaya hazırlık olarak kalan hayvanları, keçileri ve tavukları kurban etmek için emirler verildi. Kral, bir

Resim 49: Nongqawuse

zamanlar çok büyük olan sürülerini itlaf etmeye devam etti. 1857 Ocak ayında artık hiç hayvanı kalmamıştı. Danışmanları ile toplandıktan sonra alınan kararla halkın sakladığı son sığırlar da bulunup kesildi. Bu süre zarfında tahminen toplam 400.000 sığır boşu boşuna kurban edilmişti. Belirlenen gün olan 16-17 Şubat 1857'de de beklenen insanlar yine görülmedi. Tahıl ambarları yeniden doldurulmadı.

Sonunda kral Sarili hatasını kabul etti. "*Yalanları dinleyerek büyük bir aptallık ettim, kandırıldığım için sığırlarımı öldürerek ve halkımın da aynı şeyi yapmasını emrederek budalalık ettim. Hepsi kendi hatam, artık bir şef değilim; kendim dışında hiç kimseyi suçlayamam*" dedi. Ancak artık iş işten geçmişti. Xhosanın nüfusu 1858 sonuna kadar 105.000'den 26.000'e düştü. Bir kısım göç etti. Yaklaşık 40.000 kişi açlıktan öldü. Güney Afrika'nın İngiliz sömürge yönetimi, şeflerin gücünü kırmak ve halklarını işgücü olarak kullanmak istiyordu. Xhosa halkına yardım için neredeyse hiçbir şey yapılmadı.[19]

Günümüzden 150 yıldan daha eski bir dönemde geri kalmış bir bölgede ve üstelik sömürge yönetiminde ortaya çıkan bu durum geri kalmışlığın bir neden olabileceğini düşündürebilir. Ancak inançlar adına yapılan yanlışlar yönünden çok fazla bir şey değiştiği söylenemez. Günümüzde de inançlar üzerinden yapılan sayısız suistimal örnekleri görüyoruz.

Dini sembol ve söylemler kullanılarak, insanlara normal koşullarda hiçbir zaman yaptırılamayacak şeylerin nasıl

[19] https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Cape_Colony_from_1806_to_1870#Xhosa_cattle-killing_movement

yaptırılabileceğini gösteren örnek bir durum bir yerel haber kaynağında; Bir çiftlik evinde kurulmuş olan dergâhta, psikolojik rahatsızlığı olan insanları tedavi ettiğini öne süren, kendini Hazreti Süleyman'ın kızı olarak tanıtarak dolandırıcılık yaptığı ve bu yolla oldukça büyük miktarda bir kazanç elde ettiği iddia edilen kişinin yakalandığı haberi ile yer alıyor. Bu kişinin çevresindeki bazı erkeklere verdiği yüzük ve kolyelerle onlara komutan unvanı verdiği, kanlı su, kanlı ayna, yumurta, kilit gibi materyaller kullandığı bilgisi veriliyor. Bir şikayetçi; *"Kanının şifa olduğunu söylüyordu. Kanlı suyu bazen içirir, bazen de o suyla duş alınmasını isterdi"* diyor. Kişilerin varlıklarını onun *'kutsal'* dediği yolda harcamalarını istediğini iddia eden bir diğer şikayetçi *"Sözünden çıkamaz hale geldim. Etkisi altına aldığı insanları iflasa sürüklüyor. Beni de iflas ettirdi"* diyor. Bir başka şikayetçi ise *"Yahudilerin aradığı şifreli kan damarlarımda"* denilerek kandırıldığını söylüyordu.

İnanma ve bağlanma etkisini kullanarak otoritelerin tarih boyunca insandan çok fazlasını vermesini isteyip elde ettiğine dair birçok örnek bulunur. İnsanlar bir kez bağlandıklarında, inançları adına özveride bulunmaya her zaman hazırdır. Birçok şeyin insana yaptıramadığını inançlar yaptırabilir. İnsanlar, kendi gruplarında lider olarak gördükleri ve otorite olarak kabul ettikleri bireylerin ne söylediklerini ön koşulsuz olarak kabul eder ve uygularlar. Yale üniversitesinde psikolog Stanley Milgram'ın 1961 yılında başlayarak yürüttüğü bir dizi meşhur deney, otoritenin bireye olan etkisini göstermektedir. Milgram, normal bireylerin yaklaşık üçte ikisinin, bir otorite tarafından emir aldıkları takdirde, savunmasız bir öğrenciye elektrik şoku vermeye devam edeceklerini göstermiştir.[20] Kısa bir internet araştırmasıyla, tipik video görüntülerine ulaşılabilen bu eski tarihli deneyler, otoritenin birey üzerindeki yaptırıcı gücünü anlamak için iyi

[20] Milgram S. Behavioral Study of Obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology.* 67 (1963). 371-378.

bir örnektir. İkinci Dünya Savaşı'nda bu şekilde bir yapıyla ortaya çıkan kışkırtma, korkunç bir toplumsal gerçeğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birçok gözlemci, Yahudi Soykırımı'na katılmış olan insanların, savaş öncesinde saygıdeğer özelliklere sahip olduklarını kayıt altına almıştır.

Bu otorite etkisinin inanma ve bağlanma üzerinden olması, felaketlere neden olabilir. Dini bağlılığı kontrol eden bir önder, kontrolü altındaki birini, inanç üzerinden telkin yoluyla yaşamını sona erdirmeye bile ikna edebilir. Bu durumun en dramatik boyutu ise toplu intiharlara neden olan ölüm tarikatlarıdır.

Ölüm tarikatları

Guyana'nın Jonestown şehrinde 1978 yılında Jim Jones'ın kurucusu ve lideri olduğu Halk Tapınağı (Peoples Temple) adıyla kurulmuş olan tarikatta inanılmaz bir olay yaşandı. Amerikalı Liderlerinin siyanür içerek intihar etmelerini emretmesi üzerine tarikata bağlı yaklaşık 918 kişi topluca kendilerini öldürmüştü.

Bir başka benzer olay İsviçre'deki iki köyde Güneş Tapınağı'nda gerçekleşti. 1994 yılında bir çiftlik evine yangın ihbarı üzerine gelen yetkililer, Güneş Tapınağı sembolleriyle bezeli bir yeraltı şapelinde 48 yetişkin ve çocuğu başlarından vurulmuş şekilde bulduklarında dehşete düştüler. Tarikat üyelerinin insanlığı İsa'nın ikinci gelişine hazırlamak, Hristiyanlığı ve İslam'ı birleştirmek gibi amaçları bulunmaktaydı. Kendilerinin başka gezegenden gelen melekler olduklarına inanıyorlardı. Liderleri Proxima adlı bir gezegenden UFO'lar aracılığıyla bilgi aldıklarını ve uzaylıların kendilerini mahşer gününün gazabından kurtaracağını söylüyordu. Tarikat üyeleri toplu intihardan önce bir dini ritüel ile son görevlerini gerçekleştirmişler, sonrasında da ya başlarından vurularak ya da kendilerini yakarak öldürmüşlerdi. Öldüklerinde üzerlerinde ritüel kıyafetleri ve madalyonlar bulunuyordu.

San Diego Kaliforniya'da 1997'de bir evde Cennetin Kapısı tarikatının aynı ritüel kıyafeti giymiş 39 üyesinin cesetleri

bulundu. Hale-Bopp Kuyruklu Yıldız'ını takip eden bir uzay aracı olduğuna inanmakta olan tarikat üyeleri ona ulaşmak için koordineli bir dizi toplu ritüel intihar gerçekleştirmişlerdi. Tarikat lideri, bir video kaydederek takipçilerini ruhlarının sözde uzay aracına binebilmesi için toplu intihara hazırlanmaya ikna etmişti. Ölümlerinden sonra bir UFO onların ruhlarını hem fiziksel hem de ruhsal olarak başka bir "insan üzerinde varoluş seviyesine" taşıyacaktı. Hazırlıkları, her üyenin bir veda mesajını videoya çekmesini içeriyordu. Kendilerini zehirleyerek intihar etmişlerdi.

Kenya'da Nisan 2023'te açlıktan ölmeleri halinde cennete gidecekleri ve İsa'yı görecekleri vaat edilen bir Hristiyan tarikatının müridi olduğu düşünülen yüzün üzerinde kişinin cesedi bulundu. Ölüm orucuna girerek öldüğü tespit edilen kişi sayısı zaman içinde arttı. Malindi kasabasında 500'den fazla kişinin kayıp olduğu belirlendi. Tarikatın liderine göre yaklaşık 1000 kişi ölüm orucuna girmişti. Diğer yandan organ ticareti şüphesi ile yapılan incelemelerde, bazı kişilerin organlarının çıkarılmış olduğu da anlaşılmıştı.

Bu inanılmaz örnekler, inanma ve bağlanma içgüdüsünün bireyleri canlarını feda edecek bir noktaya kadar sürükleyebileceğini göstermektedir. Doğal seçilim, bireyin hayatta kalmak için gerekli olan tüm donanımları kazanmasını sağlayan süreçlerle işler. Ancak sosyal evrimin bireyi getirdiği bu nokta, onun yaşamından vazgeçmesine neden olabiliyor. Bunun temel nedeni, inanmayı ve güçlü bir grup bağlılığını sağlayarak insanları sahip olduğu ve savunduğu değerler için ölümü göze alacak şekilde cesaretlendirebilen hatta ödüllendirici bir mekanizma ile bundan haz duymasını sağlayabilen kabile içgüdüsüdür. Kabilesel bağlılık, bir liderin önderliğinde rakip kabileyle yapılan bir savaşın getirebileceği ölümün kabullenilmesi gibi, dini önderin telkini ile olabilecek bir intiharın da kabullenilmesini mümkün kılabilir.

DİN DIŞI DİĞER BAĞLILIKLAR

Bağlılığın ortaya çıkardığı etkiler sadece dini inançlarla olmaz. İnsanların kabile bağlılığı ihtiyacını gideren din benzeri birçok birleştirici bulunmaktadır. İnanma denildiğinde öncelikle dinsel bir bağlılık düşünülse de inanmanın ortaya çıkardığı bağlılık hissi, birçok farklı durumda da karşımıza çıkabilir. Bir grup insanı bir bağlayıcı unsurla bir araya toplayabilen birçok durum, din örneğinde verdiğimiz bağlılıklara benzer bir etki yaratabilir. Modern çağda ortaya çıkan komünizm, milliyetçilik, kapitalizm, liberalizm gibi ideolojik akımlarda büyük oranda bağlılık etkileri görülür. Bunlar içinde komünizm, dinin yerini alabilecek kadar bağlayıcı ve bütünleştirici olmuştur.

Grup bağlılığı bir spor taraftarlığı, bir oda, kulüp, bir topluluk ya da bir cemaatin üyesi olacak şekilde bir sosyal grupta yer alarak yaşanabilir. Siyaset de grup bağlılığı ve kabile içgüdüsünün yoğunca yaşandığı alanlardan birisidir. Burada kendi siyasi kanadında bağlılığın etkileri görülürken rakip kanatla bir çatışma söz konusudur. Siyaset tam anlamıyla bir grup içi çatışma örneğidir. Bu çatışma, düşman bir rakip grupla çatışmaya benzer şekilde ileri boyutlara varabilir.

İnsanlar dini inançlarında olduğu gibi diğer bağlılıklarından da kolaylıkla vazgeçmezler. Bağlılıkları savunurken rasyonel aklın bir önemi yoktur. Gerçeklerden uzaklaşılsa bile bunun akla yatkın hale getirilme çabası vardır. Bu, inançlarda olduğu gibi siyasal bağlılıklarda da güçlüdür. Bunu "doğrulama eğilimi" başlığı altında inceleyeceğiz.

Doğrulama eğilimi

İnanç filtrelerimiz, ideolojik kanaatlerimizle uyuşan bilgileri geçirirken, aynı kanaatleri çürüten bilgileri elemektedir.[21] Bir kişi eğer inancına ters olduğu düşüncesiyle bir fikre baş-

[21] Michael Shermer, *İnanan Beyin. (Believing Brain)*, 2011, çev. Elhüseyni N., Alfa Yayınları, 2015. s. 325-327.

langıçta karşı çıkıyorsa, artık bu fikri hep reddetmektedir. Bu reddediş, fikrin akılcı ya da bilimsel olması ile değişiklik göstermez. Peki insanlar görünüşte akla aykırı bir şeye inanmaya nasıl yönelir? Bir insanın inancı akla aykırı bir şeye dayanıyorsa, bunu doğrulamak üzere beyin bu inançlara dayanak sağlayacak doğrulayıcı kanıtlar arayıp bulmaya başlar. Süreç ilerledikçe inançların doğrulanmasına yönelik bir geri bildirim döngüsü oluşur. İnsanların benimsedikleri bir görüşü tartışmaya açması, bu görüşün doğruluğu ve gerçekliği hakkında duygulardan arınarak bir karara varması, kabul ettikleri bir inancı ya da siyasi görüşü değiştirmeleri oldukça nadirdir.

Televizyonlarda siyasal çekişmelerde siyasiler kendi siyasi görüşlerini savunmak için çok çeşitli manevralar yapar. Onları savunan medya mensupları da tartışma programlarında benzer şekilde davranır. Bu üslup seçim öncesinde daha da kızışır. Bir yandan taraftarı oldukları siyasetçinin bariz bir hatasını savunabilmek için türlü gerekçeler ortaya koyarlarken diğer yandan rakip kanattaki siyasilerin söylemlerinden ve davranışlarından olmadık hatalar çıkarmaya çalışırlar. Ancak burada *doğru*nun yerini *taraf* almıştır. İnsanları, kendi gruplarındaki çok açık eksiklikleri göstererek ya da rakip grupta gördükleri eksikliklerin yanlış olduğunu ortaya koyarak ikna edebilmek hemen hemen imkânsızdır. Kabile yaşamında taraf olmak, doğrudan daha önemliydi. Çünkü kabileniz sizi yaşamda tutan gerçek nedendi. Bu nedenle insan beyni inandığı ya da bağlı olduğu tarafı doğru görmek ve doğruluğuna kendini inandıracak yollar üretmek üzere evrilmiştir.

Atlanta'da Emory Üniversitesinde Drew Westen'in cumhuriyetçiler ve demokratlar üzerinde yürüttüğü beyin fonksiyonel MR ile yapılan bir çalışma, bu şekildeki doğrulama eğiliminin esas olarak beynin hangi bölümünde işlemden geçirildiğine dair bulguları ortaya koymuş.[22] Çalışma, Ame-

[22] Westen D. Blagov PS. Harenski K. et al. Neural Bases of Motivated

rika'da 2004 başkanlık seçiminin kızıştığı sırada kendi nitelendirmelerine göre bir yarısı sıkı cumhuriyetçi diğer yarısı da sıkı demokrat olan 30 erkek üzerinde yapılmış. Beyin tarama işlemi uygulanırken deneklerin George E Bush'un ve John Kerry'nin demeçlerini değerlendirmeleri istenmiş. Ancak özel olarak seçilmiş olan bu demeçlerde gerek Bush gerekse Kerry, kendileriyle çelişen açıklamalarda bulunuyormuş. Ön değerlendirmede denekler, taraftarı oldukları adayın çelişkili açıklamalarını savunarak onları zor duruma düşürmekten kaçınırken, karşı oldukları adaya karşı ise aynı ölçüde eleştirel yaklaşmaktaymışlar.

Çalışmada beynin akıl yürütme ile en fazla bağlantılı olan bölümü olan arka-dış alın korteksi sakin olarak bulunmuş. En aktif olarak görülen bölümler ise duyguları işlemede devreye giren bölge olan göz-alın korteksi ve kalıpsal yaklaşımları işlemede ve çatışmaları gidermede çok öne çıkan bölge olan ön-singulat korteks imiş. Daha da ilginç olarak deneklerin duygusal bakımdan rahatlamalarını sağlayan bir sonuca varmalarından sonra, beynin ödülle bağlantılı olan bir bölgesi olan ön striyatum aktif hale gelmekteymiş. Bu çalışma, siyasi çekişmeler sırasında parti yandaşlarının beyinlerinde, normalde akıl yürütme sırasında devreye giren bölümlerin bir aktivite artışı göstermediğini, duygusal devrelerinde ise coşma olarak nitelendirilebilecek bir aktivite olduğunu göstererek, onların rasyonel davranmak yerine duygusal bir tepki verdiklerini göstermiştir.

Bağlılıkların özel durumları, bugün onları yuvalarımız gibi savunduğumuz bir olgu haline getirir. Onların rasyonel olmasını sorgulamaktan çok onlara sahip olmamızın verdiği aidiyet hissini ve heyecanı yaşamayı tercih ederiz. Amerikalı yazar Upton Sinclair, "İşi bir şeyi anlamamaya bağlı olan bir adamın o şeyi anlamasını sağlamak zordur." Demiştir. Büyük

---

Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Partisan Political Judgment in the 2004 U.S. Presidential Election. *Journal of Cognitive Neuroscience* 18 (11). 2006. 1947-1958.

Rus yazar Lev Tolstoy, sahiplenilen değerlerin ve aidiyetlerin, gerçeklik ve rasyonel bakış karşısında öne çıkışını şöyle dile getirmiştir. *"Çoğu insanın meslektaşlarına açıklamaktan keyif aldığı, başkalarına gururla öğrettiği ve yaşamının dokusuna ilmek ilmek ördüğü şeylerin yanlışlığını itiraf etmek zorunda kaldığında, en basit ve en açık gerçeği bile nadiren kabul edebildiğini biliyorum. Buna son derece karmaşık sorunlarla rahatça başa çıkanlar da dahildir."*

Buradan görüldüğü üzere, bir düşünceyi ne kadar sahiplenirseniz ondan vazgeçmek de o kadar zorlaşıyor. Hatta bu durum, bir doğrulama eğilimi ile rasyonel olmayan bir şekilde savunulabiliyor. Bilimsel gerçeklerin, inançlarıyla uyumlu olmadığını savunanlarda da tipik örneklerini 'gördüğümüz bu *Doğrulama Eğilimi*, bilinç ile içgüdünün karşı karşıya olduğu durumlardan birisidir. Bu, içgüdüsel olarak sahip olduğumuz bir şeyi korumaya yönelik *Sahiplenme Etkisi*'nin bir sonucudur.

Sahiplenme etkisi

Nobel ödüllü iktisatçı Richard Thaler, sahip olunanı koruma eğiliminin temelinde yatan psikolojiyi tanımlamış ve bunu "sahiplenme etkisi" olarak adlandırmıştır. Sahiplenme etkisi, sahip olduğumuz bir şeye, sahip olmadığımız bir şeyden daha fazla değer verme eğilimidir. Sahiplenme etkisi ile ilgili araştırmalar, eşya sahiplerinin kendi eşyalarına potansiyel alıcılara oranla yaklaşık iki kat fazla değer biçtiğini göstermektedir. Örnek bir çalışmada deneklere 6 dolar değerinde bir kahve kupası verilmiş ve sonra onu kaça satacakları sorulmuş. Satış için belirlenen ortalama satış fiyatı 5,25$ olarak çıkmış. Başka deneklere sadece aynı kupa gösterilerek ne kadar ödemeye razı olacakları sorulduğunda ise verilen ortalama fiyatın 2,75$ olduğu görülmüş.[23] Mülkiyet, başlı

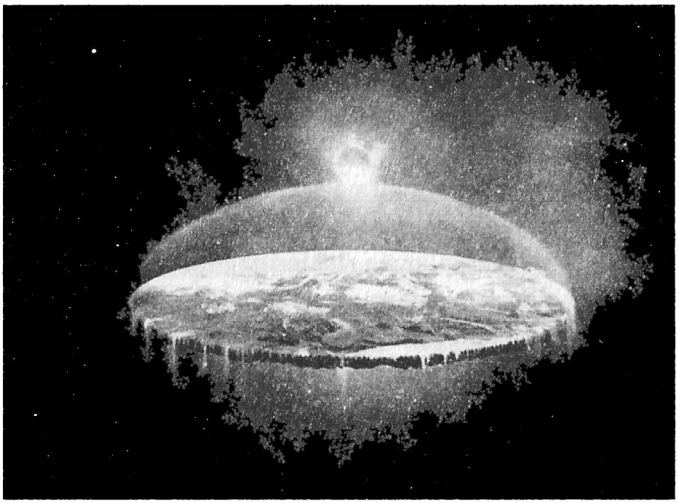
[23] Kahneman D. Knetsch JL. Thaler RH. Experimental Tests of the Endowment Effect and the Coase Theorem. *Journal of Political Economy,* 98(6). 1990. 1325-48.

başına sahip olunan şeye değer katan bir etkendir. Bu, evrimsel mekanizmalarla ortaya çıkan temel evrimsel bir ilkedir. Hepimiz sahip olduğumuz şeye düşkün olma yetisi ile donatıldık. Evrimsel temel kurallara göre bir hayvan bir alanı kendi bölgesi olarak belirleyince, güçlü bir sahiplenme etkisi ortaya çıkar. Buraya girmeye kalkışanların ya da mülkiyeti ele geçirmeye çalışanların büyük bir çaba göstermeleri ve ciddi bedensel yaralanma risklerini göze almaları gerekir. Başkasının olanı ele geçirmeye oranla, kendimize ait olanı savunmak için güçlü bir uğraş vermeye daha yatkın oluruz. Köpekler başka bir köpeğin kemiğini elinden almaya oranla, ellerindeki kemiği başka bir köpekten korumaya daha fazla enerji harcar. Sahiplenme etkisi, yitirmekten kaçınma ile doğrudan ve belirgin bir bağlantı gösterir. Bize ait olan bir şeyi yitirmenin acısından sakınmak için sahip olduğumuz güdü, kazanmanın hazzına varmaya oranla iki kat daha fazladır. Evrim, sahip olduğumuz bir şeyi, elde edebileceğimiz bir şeyden daha fazla gözetme duygusuyla bizi donatmıştır. İnançlar da bir tür özel mülkiyettir. Kişilerin sahip oldukları değerlerden oluşur. Dolayısıyla sahiplenme etkisi inanç sistemleri için de geçerlidir. Bir inancı ne kadar yoğun ve ne kadar uzun süre benimsemişsek, ona verdiğimiz değer de o ölçüde artar ve ondan vazgeçmeye daha az yanaşırız.[24] Bir kişinin inandığı bir şeye karşı bir duruş sergilediğinizde aldığınız tepkiye bakarak sahiplenmenin ne anlama geldiğini anlayabilirsiniz. Bizi bir grup etrafında toplamayı başaran her şey sonuçta sahiplenme etkisini ve dolayısıyla doğrulama eğilimini ortaya çıkarabilecektir. Bu, dünyanın düz olduğu fikri olsa bile.

Düz Dünya

İnsanlık dünyanın yuvarlak olduğunu 2500 yıldan bu yana biliyor. Ancak hâlâ dünyanın düz olduğu konusunda ıs-

[24] Michael Shermer, *İnanan Beyin.* (*Believing Brain*), 2011, çev. Elhüseyni N., Alfa Yayınları, 2015. s. 337.

Resim 50: Düz Dünyacıların Modeli

rarcı olanlar var. Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre Amerikalıların %2'si dünyanın düz olduğuna inanıyor. Yaklaşık 6,5 milyon insana tekabül eden bu grup içinde, göz önünde olan bazı sanatçı ve sporcuların da yer alarak bu harekete katılmakta olduğu görülüyor. Amerika'da hızla büyümekte olan harekete yönelik yapılan bir belgeselde bu gerçek gözler önüne seriliyor.

National Geographics'te muhabir Mariana Van Zeller tarafından hazırlanmış olan bu belgeselde, Amerika'da bugün büyük bir topluluk haline gelmiş olan, kendilerini düz dünyacılar olarak adlandıran ve dünyanın küre şeklinde olmadığını iddia eden bu grubun üyeleriyle ve liderleri Mark Sargent ile yapılmış olan röportaja yer veriliyor. Bu röportajda, bu alışılmadık görüşün altında ne yattığını ve bu durumun geri kalan insanları nasıl etkileyeceğini araştırmak ve gözler önüne sermek amaçlanıyor.

Düz dünyacıların bir üyesi; "Düz dünya, yaratıldığınızı, bir anlam taşıdığınızı ve dünya için önemli olduğunuzu gösteriyor benim için" diyor.

Muhabir, grubun lideri M.S. ile röportaj yapıyor.

MS: "Bu hareket dünyayı değiştirmekle alakalı." Eline küre şeklindeki dünyayı alıyor ve "Uzun süredir burada yaşadığınızı düşünüyorsunuz. Ya öyle değilse ya bu sadece illüzyonsa" diyor. Bir düz dünya maketini açıyor ve herkesin tezahüratı arasında konuşuyor. "Özet olarak merkezde kuzey kutbu var. Kıtalar organik bir şekilde kenarlara yayılıyor. Antarktika bir buz duvarı gibi bütün dış cepheyi kaplıyor. Güneş ve ay çok ama çok küçük. Yıldızlar sadece gökyüzündeki ışıklar. Devasa bir planetaryum yani biri tarafından inşa edilmiş bizden daha büyük ve daha iyi biri tarafından."

Muhabir: Sizce Tanrı'dan mı bahsediyorsunuz?

MS: Bunu söylemek bana düşmez.

Muhabir: Dünyanın düz olduğuna inanmanız, dünyanın yuvarlak olduğunu gösteren yüzlerce yıllık delillere karşı geliyor. Bununla birlikte uydu görüntüleri ve uzaydan çekilen fotoğraflar var. Dünyanın yuvarlak olduğunu kanıtlıyorlar.

MS: Evet buradaki kimse artık bunlara inanmıyor.

Muhabir: İnsanların uzayda seyahat ettiklerine inanmıyor musunuz?

MS: Hayır durum düşündüğünüzden daha kötü. 1958'de NASA'nın kurulmasının tek amacı, ellerinden geldiğince bunların üstünü kapatmaktı.

Muhabir: Ama neden?

MS: Bu yuvarlak modelin gerçek olmadığını bir anda söylediğinizde oluşacak şoku düşünün. Düz dünya herkesin inceleyeceği son komplo teorisi olur. Düz dünya kanıttır. Gerçek budur.

Belgeselin devamında bir göl üzerinde bir teknenin açığa ilerleyişini gözleyerek teknenin üzerindeki yatay bantların kaybolması ile dünyanın yuvarlak olduğunu gösterecek bir test düzeneği hazırlanıyor. Bu sırada düz dünyacıların lideri de orada bulunuyor.

MS: "Bu bilim grubunun yaptıklarını takdir ediyorum ama işe yaramaz" diyor.

Test yapılıyor ve teknenin üzerindeki yatay bantlar tekne uzaklaştıkça kaybolmaya başlıyor. Dürbünden, bu işaretlerin kaybolmakta olduğu net bir şekilde görülüyor. Ancak

düz dünyacılarının lideri ve diğer düz dünyacılar bunu farklı yorumluyor. Bunun kesin olarak sıcaklıkla ilişkili olduğunu söylüyorlar.

Lider, orada bulunan düz dünyacılara soruyor. "Bunu gördükten sonra dünyanın küre olduğunu düşünen var mı?" Orada bulunan düz dünyacılardan "hala düz." "Hayır tamamen düz" yanıtları geliyor.

Muhabir: Bu test sizin için hiçbir şey değiştirmedi mi?

MS: Tabii ki hayır

Muhabir: Gerçekten buna inanıyor musunuz? Gerçekleri söyleyin ciddi olarak

MS: Kesinlikle küre üstünde yaşadığımıza inanmıyorum.

Muhabir: Peki bu bir komploysa bundan kimler çıkar sağlıyor?

MS: En yetkili kişiler. Başkanlardan bile yetkililer, çok zenginler, perde arkasında yer alan insanlar, gücün ilk kuralı gizli kalmasıdır.

Muhabir: Karanlık çağa dönüyoruz değil mi? Bilimi yok sayarak cehaleti övüyorsunuz.

Bunun hayatta somut etkileri olur.

MS: Bilimin şansı vardı, pek savunma yapamadılar.

Dünyanın düz olduğu fikri etrafında bu kadar insanın toplanabiliyor olması, rasyonel olmayan bir fikrin ne kadar taraftar toplayabildiğini gösteren iyi bir örnek. Bu Amerika'da büyümekte olan bir hareket. Çok sayıda genç dünyanın düz olduğuna inanıyor. Binlerce yıllık bilimsel deneye dayalı veriler bir komplo olarak nitelendiriliyor ve göz ardı ediliyor. Bunlar bir dini grup değil. Ancak düz dünya fikri, kabilesel dine benzer bir bağlayıcı etkiyle birlikteliği mümkün kılıyor. İnsanlar bağlılığın getirdiği içsel ödül mekanizmasının etkisiyle akılcı olmasa da bir fikrin etrafında bir araya geliyorlar.

Bağlılık yelpazesi

Düz dünya örneğinde olduğu gibi insanlar bir din, bir spor taraftarlığı ya da siyasi bir düşünce gibi bağlayıcı bir unsu-

run etrafında toplanabilme potansiyeli taşıyor. İnsanın bu bağlılık etkisi ile bir arada olma potansiyeli çok yüksek olsa da insanların bağlılıklarının farklı derecelerde olduğunu görüyoruz. Kimisi zayıf bir bağlılık gösterirken kimisi oldukça fanatik olacak şekilde yüksek bir bağlılık gösterebiliyor. Bu bir bağlılık yelpazesi oluşturuyor.

Yayla gezisi

Güzel ve güneşli bir sonbahar gününde bir arkadaşımın organize ettiği gezide Rize'nin yaylalarını geziyoruz. Konaklayacağımız yerin sahibi, çalışanları ve arkadaşları bize rehberlik ediyor. Bir yayladan diğerine yarım günlük bir yürüyüş yapıyoruz. Yol boyunca ormanın sessizliğinin inanılmaz sesini dinliyor, böğürtlenlerin tadını çıkarıyor, çiçekten, böcekten bahsediyoruz. Bir ara ormanlık alandan gelen homurtudan korkuyor, ancak rehberlerin yanımızda olmasının verdiği güvenle yolumuza devam ediyoruz. Bu defa ayı muhabbetleri yapıyoruz. Rehberlerimiz bize değişik orman meyveleri ikram ediyor. Çevredeki bitki örtüsünün ve muhteşem manzaranın cazibesinde doğaya hayranlığımız katlanarak artıyor. Doğa ile tam anlamıyla bütünleşmiş olduğumuzu hissediyoruz.

Rehberlerimizin bize eşlik eden arkadaşlarından birisi, bölgeye özgü şivesi ve böyle bir gezi için aşırı düzenli olarak görülen ütülü mavi gömleği ile dikkatimi çekiyor. Kendisine yaklaşıyorum. Tanışıyor, doğadan ve yaşamdan konuşuyoruz. Bir süre sonra kendisine tam da bulunduğumuz ortamla ilgili olduğunu düşünerek bir soru soruyorum. *"Evrim var mıdır?"* Bu soruma ne cevap vereceğini merak ediyorum. Doğayla iç içe yaşayan ve önyargısız olduğunu bildiğim kişilere bu soruyu sorduğumda hemen her zaman evet yanıtı alırken aynı soruyu biyoloji temelli eğitim almış olanlara sorduğumda aldığım evet cevabının oranı beklediğimin altında oluyor. Bu nedenle fırsat bulduğumda bu soruyu sorarak bir anlamda toplumsal sözlü bir anket yapmaktan kendimi alıkoyamıyorum. Cevap çok kısa; "vardır" diyor. *"Her şey de-*

ğişiyor ve tekâmül ediyor" diyor. Doğada değişimin gözlendiği örnekleri vererek devam ediyor. "*Bir ağaç büyürken de değişiyor.*" "*Değişim tabiatın ana görevidir*" diyor. Biyoloji eğitimi almış birçok kişiye taş çıkarır şekilde konuyu açıyor. "*Hayatın varlığı ve devam etmesi bu değişim sayesinde mümkün olabilir.*"

Konuşmamıza kulak misafiri olan diğer rehber arkadaşlar da tasdik ediyorlar. Daha sonra sohbetimiz derinleşiyor. Sohbete katılan birkaç arkadaşımla onun yaşam öyküsünü dinliyoruz. Kendisinin 68 kuşağı gençliği olarak, 1980 darbesi öncesi süreçte gittikçe karmaşıklaşarak artan üniversite olaylarının tam da ortasında, Ankara'nın en hareketli üniversitelerinden birinde öğrenci olduğunu öğreniyoruz. Bu dönemin yaralarını derinden yaşamış olduğunu ve tüm eğitim sürecini yarıda bırakarak köyüne geri döndüğünü söylüyor. Anlattıkça, yaşadıklarının bu dönemin bir özeti gibi olduğunu görüyoruz. Hikâyesi şu şekilde;

Üniversiteye başladığı ilk yıllarda babasının ve yakın çevresinin de etkisiyle siyasi kanatlardan birinin gençlik kollarına katılıyor. Örgütün eylemlerinde yer alıyor. Ancak bir aşamada bu siyasi çizgide film kopuyor örgüt liderlerinden birisinin dini değerleri hiçe sayan ve küfreden davranışları kendisini çileden çıkarıyor. Bunu kabul edemiyor. Örgütten ayrılıyor fakat mücadeleden uzak kalamıyor. Bu kez karşı siyasi kanatta yer almaya karar veriyor. Bu grubun üst düzey yönetimine bizzat başvuruyor. Öncelikle kendisini görüşmeye kabul etmiyorlar. Ancak ısrarlı bir duruş sonrasında nihayet görüşme fırsatı elde ediyor. Gruplarına katılmayı teklif ediyor. Daha önce karşı grupta yer aldığını bildikleri birisinin böyle bir teklifi şüpheli bulunuyor. Kabul etmekte ciddi tereddüt yaşıyor ve gruba almak istemiyorlar. Fakat neden birlikte çalışmak istediğini samimi olarak anlatıyor. Ayrılma nedeni konusunda söyledikleri etkileyici oluyor ve sonunda gruba kabul ediliyor. Başlangıçta alt kademelerde verilen görevleri daha sonra üst kademelere taşıyacak kadar grubun güvenini kazanıyor. Örgütün eylemlerinde yer alıyor.

Böylece her iki siyasi kanadın da üst düzey yönetim kadrosuna yakın olacak şekilde konum almış oluyor. Fakat burada da aradıklarını tam anlamıyla bulamıyor. Bu grubun çalışmaları da kendisini yeterince tatmin etmiyor. Üniversiteyi bırakmaya karar veriyor. İçerisinde demokrat, milliyetçi ve dini bağlılık değerlerinin bir kısmı korunmuş, bir kısmı törpülenmiş bir şekilde evine geri dönüyor. Bu arada 12 Eylül 1980 darbesi oluyor.

Bireyler için bağlılık esastır. Bu hikâye, bir birey için esas olanın bağlanma ihtiyacı olduğunu gösteriyor. Neye bağlı olunduğu ise koşullara göre değişiklik gösterebiliyor. Sahiplenme etkisi nedeniyle insanların başından itibaren bağlılık gösterdikleri dini ya da siyasi çizgiden uzaklaşması çok zor. Ancak bağlı olduğu gruptan bir adres değişikliği gibi ayrılmaya bağlı sosyal çevre değişikliği ya da yukarıdaki örnekte olduğu gibi bireyin bağlı olduğu düşünce ya da grubu sorgulaması gibi özel durumlarda nadiren kişiler bağlılıklarından vazgeçebiliyor. Ancak yine yukarıdaki örnekte de gördüğümüz gibi grubundan ayrılan kişi, karşı kanatta yer aldığında, bu gruba da aynı bağlılık derecesinde bağlanıyor. Burada neye bağlandığından daha önemli olan onun bağlanma ihtiyacı. Bağlı olduğu kanat ne olursa olsun, taraf olmaya karşı derin bir istek duyulması insan doğasının temel unsurlarından birisidir. Ancak bu bağlılık derecesi kişiden kişiye değişiyor. Peki neden bireylerin bağlılık dereceleri birbirinden farklılıklar gösteriyor ve herkes aynı oranda inanma ve bağlılık hissine sahip değil?

İnanmanın genetik bir miras olarak aktarıldığına dair bilimsel bir kanıt olarak dikkate alınabilecek, ikizler üzerinde yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, doğumlarından itibaren ayrılmış ve farklı ebeveynler tarafından evlat edinilerek büyütülmüş olan tek yumurta ikizleri ile yine aynı koşullarda büyütülmüş çift yumurta ikizleri karşılaştırılmıştır. Dini inançlar ve dinle ilgili mesleklere duyulan ilgi gibi kriterlerin dikkate alındığı bu çalışmalar, tek yumurta ikizlerinin dindarlıklarının, çift yumurta ikizle-

rininkine oranla daha çok benzerlik taşıdığını göstermiştir. Eğer tek yumurta ikizlerinden birisi çok dindarsa, diğerinin de çoğu zaman yaklaşık aynı ölçüde dindar olma eğilimi olduğu görülmüştür. Bu durumun, evlat edinen ebeveynlerin dindarlık derecelerinin farklı olmasından da etkilenmediği gösterilmiştir. Yani tek yumurta ikizleri, evlat edinen ailelerin inanma durumundan bağımsız olarak ikiz eşleriyle aynı ölçüde dindar olmaya eğilimlilermiş. Genlerin dindarlık üzerine etkisinin %40 ila %50 oranında genetiğe bağlı olduğunu gösteren bu çalışmalar aynı zamanda dindarlığın yanı sıra mizaç, kişilik, siyasal, ekonomik ve sosyal tercihler bakımından görülen değişkenliğin de bu oranlarda olduğunu göstermekte olan benzeri araştırmalarla uyumluluk içindedir.[25,26,27,28,29]

İnanmaya programlanmışız. Tüm bu veriler, inanmanın temelini oluşturan grup bağlılığının, evrimsel bir mekanizmanın sonucu olduğunu, inanma ve bağlanma derecesinin yaklaşık %50'sinin genetik olarak belirlendiğini gösteriyor. Bağlanma güdüsü, her insanda bulunur. Genetik olarak aktarılan birçok durumda olduğu gibi bireylerin bağlılık güdüsünün dereceleri çok geniş bir spektrum gösterir. Bu spektrum, bir tarafta bağlılık derecesi çok yüksek fanatik ve derin adanmışlık duyguları hisseden bireylerin yer aldığı, diğer tarafta ise bağlılık derecesi düşük olan ve kendilerini

---

[25] Waller NG. Kojetin BA. Bouchard Jr TJ. Lykken DT. Tellegen A. Genetic and environmental influences on religious interests, attitudes, and values: A study of twins reared apart and together. *Psychological science*, 1(2), 1990. 138-142.

[26] Martin NG. Eaves LJ. Heath AC. Jardine R. Feingold LM. Eysenck HJ. Transmission of social attitudes. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 83(12). 1986. 4364-4368.

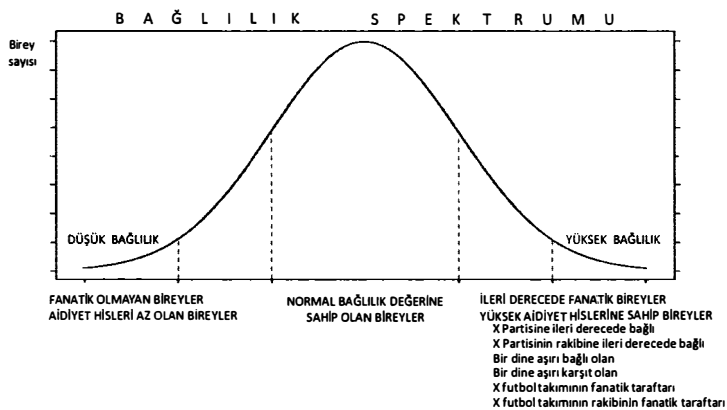
[27] Eaves LJ. Eysenck HJ. Martin NG. *Genes, culture and personality: An empirical approach.* Academic Press. 1989.

[28] Nancy L. Segal Born Together-Reared Apart The Landmark Minnesota Twin Study Cambridge Harvard University Press 2012 s. 144.252.

[29] Michael Shermer, *İnanan Beyin. (Believing Brain)*, 2011, çev. Elhüseyni N., Alfa Yayınları, 2015. s. 218-219.

bir gruba bağlılıkla sınırlandırmayan bireylerin yer aldığı, ortada ise büyük çoğunluğu teşkil eden ortalama bireylerin olduğu bir çan eğrisi şeklindedir.

Bu şekilde ortaya çıkan bağlanma yelpazesinin neresinde yer aldığı, o kişinin ne kadar inanacağını yani bağlılık derecesini belirler. Ancak neye inanacağını belirlemez. Bir bireyin bağlanma derecesi belirlidir. İnançları değişse bile bağlılığın derecesi genellikle değişmez. Aynı bağlılık derecesine sahip olan bireyler, evrimsel ve kalıtımsal bakış açısından aynı kategoride yer alırlar. Tek yumurta ikizleri örneğinde olduğu gibi büyüme döneminde farklı ortamlarda büyütülseler ve farklı dini inançlarla yüzleşmiş olsalar da bu inançları aynı derecede benimseyebilirler. Aşırı dindar olmak kadar, aşırı din karşıtı olmak da aynı seçilim baskısının sonucu olup ikisinde de güçlü bağlılık kriterleri bulunur. Koyu dindar olanlarla koyu din karşıtları yelpazenin aynı tarafında yer alırlar.

Resim 51: Bireylerin bağlılık derecelerine göre hazırlanmış bir normal dağılım eğrisi; Bir toplumdaki bireylerin büyük çoğunluğu orta düzeyde bağlılık değerine sahiptir. Bağlılık dereceleri düşük olan bireyler ve bağlılık dereceleri yüksek olan bireyler azınlıktadır. Aşırı bağlılık gösterenler, birbirinin karşıtı olan cephelerde olsalar da bu eğrinin aynı tarafında yer alırlar.

Diğer yandan inanma ve grup bağlılığı, gelişimsel faktörlerin ve dolayısıyla kültürel evrim sürecinin de belirlediği bir durumdur. Gelişim sürecinde de bu davranışı öğrenerek benimseyebiliriz. Bağlılık hissinin derecesi çevresel etkiler altında değişiklik gösterebilir. Kitlesel hareketler bağlılık hissi için tetikleyici olabilir. Değerlerine bir saldırı hissettiğinde bağları çok zayıf gibi görülen bir bireyin dahi öngörülemeyen bir aşırı tepki gösterebilmesi ya da kitle hareketlerine katılması mümkündür.

18

BAĞLILIĞIN VE DİNLERİN ETKİLERİ

Bağlılıklar bireyleri, gruplarının çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tutmaya zorunlu hissedecek kadar kutsal ve dokunulmaz olduğunu düşündükleri inanç ve ilkelerle bütünleştirir. Bir kabilenin derin bir empati ile içten gelen bir duygusal destek veren, paylaşan, kucaklayan ve affeden, birlik içinde bir topluluk olmasını sağlar. Birlikteliği güçlendirerek bir toplumun gücünü artırır. Onu uğrunda savaşmaya değer kılar ve onun için savaşanları hayatlarını ortaya koymak için cesaretlendirir. Dayanışmayı sağlar. İnsanlara zor zamanlarında destek olur. İnsanlar dua ve ritüel aracılığıyla, hastalık ya da doğal felaketler gibi öngörülemeyen zor durumlar karşısında inançları yoluyla kontrol sahibi olabileceklerine inanır. Bireyin ve grubun hayatta kalma şansını arttırır. Dini bağlılıkların insana bu olumlu katkılarının temelinde güçlü evrimsel zemini olan bağlılığa yönelik davranışların hazla ödüllendirilmesi yatar.

Derin kabilesel yapı nedeniyle insanlar grup içinde daha mutlu olur. Sosyal yaşam mutluluk verir. Yalnız olmak, ruh sağlığı için bir tehdittir. Bir grup içinde olmak psikolojik sıkıntıya girme riskini azaltır. Psikolojik sıkıntısı olan bireyler için de tedavi edici olabilir. İnanmak ruh sağlığının yanı sıra beden sağlığına da olumlu katkılar sağlayabilmektedir. Düzenli olarak dini cemaatlere katılan, ibadet eden insanlarda başlıca hipertansiyon, kalp hastalığı, amfizem, siroz, kaygı bozukluğu, depresyon ve intihar oranlarının daha düşük olduğu birçok çalışmada bildirilmiştir. Bu kişilerde diğer yandan sigara ve alkol ya da uyuşturucu madde bağlılıklarının daha az olması da bunların getirdiği sağlık sorunlarının or-

tadan kalkmasını sağlar.[1] Bir gün gelecek olan ilahi adalete inanmak, bir rahatlık verir. Dini bağlılıklar cesaret sağlar. Zorluklarla mücadele etmeyi sağlar ve zor zamanlarda rahatlatıcıdır.

Dinlerin buyrukları mutlak ve üstün bir otorite tarafından ortaya konulmuş emirlerdir. Bu yasalar sayesinde itaat edilen ve eleştiriden muaf olan bir hukuk sistemi ile toplumsal istikrar sağlanır. Kararsızlığın getirdiği rahatsızlığı önler. Dini inançların getirdiği bağlılık, insanları sorumluluk almanın getirdiği rahatsızlıktan uzak tutar. Kendisi adına düşünen ve karar veren bir yapının olması rahatlatıcıdır. Dinden vazgeçmiş olanlar, dini inanç sahibi olmanın böyle bir inanca sahip olmamaktan çok daha kolay olduğunu söyler. Bu, kişinin kendi kararlarını vermesinden çok daha az bir zihinsel çaba gerektirmektedir.

Organize dinler doğumdan yetişkinliğe, evlilikten ölüme kadar geçiş dönemlerini merasimlerle kontrol altında tutar. Böylece grup bağlılığı ve birlikteliği canlı tutulur. Zayıf ve güçsüzlere yapılan yardımlar, paylaşma, yardım etmenin yanı sıra oruç tutma gibi bir empati kurma şeklinde grup içi dayanışma güçlendirilebilmektedir. Toplumsal bütünleşme ve dinsel bağlılık, endorfinle ödüllendirilmektedir. Bu aynı zamanda acıları da dindirmektedir. Bir ilaç olarak verilen en etkili ağrı kesici olan morfin grubu maddeler vücut tarafından doğal yollarla salgılanır. Ağır kas faaliyetleri yapan spor takımları gibi gruplarda eşzamanlı hareket ile ağrı eşiklerinin yükseldiği gösterilmiştir. Oxford Üniversitesinde takım üyesi olanlarla ve tek başlarına kürek çeken kürekçilerin karşılaştırıldığı bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışma; takımın üyesi olarak kürek çeken bir bireyin aynı oranda güç sarf edecek şekilde aynı işi tek başına yapmasına kıyasla daha yüksek bir ağrı eşiğine sahip olduğunu göstermiştir.[2]

---

1 Edwin Fuller Torrey. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni, (Evolving Brains, Emerging Gods)*, 2017, çev. Aktaş E., Paloma Yayınevi, 2018. s. 250.

2 Cohen EE, Ejsmond-Frey R, Knight N, Dunbar RI. Rowers' high: be-

Resim 52: Farklı insan topluluklarında ağrıya karşı dayanıklılık esaslı olan ritüel örnekleri

Sosyal yakınlık ve teselli acıları dindirir. Küçük çocuklar düştüğünde ya da başka bir şekilde canı yandığında bir ilgi gösterilmesi ile ağrının azalması bilinen bir olgudur. Bir küçüğümüze, bir yakınımıza böyle bir durumda *"öpeyim de geçsin!"* deriz. Bu, içinde bir espri barındırıyor olsa da temelinde teselli etmenin analjezik etkisi vardır. Yalnız kaldıkları bir ortamda kişilerin ait oldukları grubu yanlarında hissetmelerini sağlama görevini din görebilir. Biyopsi gibi tıbbi girişimsel işlemler, genel anestezi kullanılmaksızın lokal anestezi ile yapılır. Lokal anesteziye rağmen hastalarda az da olsa işleme bağlı bir tedirginlik ve ağrı hissi olabilmektedir. Ancak ben çoğu zaman hastayı analiz eder ve inanma ve bağlanma hissi fazla olduğunu düşündüğüm hastalarımda farklı bir yöntem uygularım. Hastaların yüz ifadelerinden ve dudak hareketlerinden, dua okumakta olduklarını gördüğümde onları cesaretlendiririm. Bu şekilde işlem yaptığım hastaların acıları daha az hissettikleri bir gözlemimdir. Bu

havioural synchrony is correlated with elevated pain thresholds. *Biol Lett.* 23;6(1). 2010. 106-8.

durum dini inançlarla sınırlı değildir. Başka bağlılıklar da ağrı kesici etki yaratmaktadır. Düz dünyacı olduğunu öğrendiğim bir hastamda işlem sonrası artmakta olan ağrısının, bu konuda konuşurken, hararetle düz dünyaya yönelik söylemlerini savunurken ve düz dünyacı olan arkadaşlarından bahsederken, azaldığına şahit oldum. Bağlılıkların ağrı azaltıcı etkisinin en tipik örnekleri, genç kabile erkeklerin dayanılması zor acılar veren eylemleri gerçekleştirdiği geçiş törenleri ve tarikat mensuplarının kesici delici aletlerle yaptığı kanlı tarikat ayinleridir.

Organize dini kurallar, ahlaki değerleri de gözeterek bireyin ve toplumun refahına aykırı olan davranışları önler ve kontrol altına alır. Grup içi ilişkilerde karşılıklı güvenin sağlanması, dinin önemli rollerinden birisidir. Güvenin yüksek olması, toplumun ilişkilerinin daha kolay ve verimli ilerlemesini sağlar. Bu şekilde din, ticari işlemleri de güvence altına alır. Modern toplumlarda ticari işlemler kanunla düzenlenmiş kurallar çerçevesinde dine ihtiyaç olmadan yürütülür. Bununla birlikte, dinsel inançlar, aynı dinin mensupları arasındaki ticari ilişkileri kolaylaştırıcı bir unsur olarak varlığını devam ettirmektedir. Hukuka çoğunlukla son bir yol olarak başvurulur.

Bağlılıkların bu olumlu etkilerini yaşarken, bağlılığın bu avantajlarının aynı zamanda dezavantajlar getirebildiğini görebilmek önemlidir.

Bağlılıkların olumsuz etkileri

Kabile bağlılığı, kabile içindeki bireylerin arasında işlev görmekte olan bir sistemdi. Bu bağlılık kabile yaşamında bir avantaj getiriyordu. Ancak bugün sosyal yapının değişmiş olması, sahip olduğumuz bu içgüdüsel yapının bir dezavantaja dönüşmesine zemin hazırlamaktadır. Güven ve fedakârlık, kabile yaşamında bireylerin birbirinin farkında olması ve karşılıklılık ilkeleri sayesinde iyi çalışan mekanizmalardı. Birilerinin sizin için düşünüp sizin için karar veriyor olması,

kabile yapısında gerekliydi. Bugün bu davranışlar suistimale açıktır.

İnananlar dini otoriteye sıkı bir bağlılık gösterir. Dinler, dini kontrol eden kişiler tarafından kontrol edilme ve yönlendirilmeye açıktır. Yaklaşık 5000 yıl önce, okuma yazma bilen toplumların ortaya çıkmasıyla birlikte dini önderler, politik güçlerle müttefik hale gelerek güç kazandılar. Rahip ya da şamanlar sorumluluk olmadan güç sahibi olduklarını fark ettiler. Başarısızlıklarını toplumun kabul etmiş olduğu ilahi güçlerin üzerine atarak, kendilerinin sadece bir aracı olduklarını iddia edebiliyorlardı. Bir yandan bireylerin daha eşitlikçi olmalarının önüne geçerken diğer yandan doğaüstü güçlere erişime de kısıtlamalar getirdiler. İnanmak ve dini bağlılık, bireylerin özgürlük alanlarının dışına çıktı.

Ahlakın savunucusunun din olduğunun söylenmesi toplumsal kurumların sorumluluk olmadan güç sahibi olan bir yapı üzerine inşa edilmesi riskini getirir. Dinin getirdiği güç, zamanla dini temsil edenlerin ahlaki kurallara aykırı davranmasına ve inançların suistimal edilmesine neden olabilir. İnananların bağlılıkları, ahlaksızlıklara karşı farkındalığı azaltmakta ve ortaya çıkacak olan tepkiyi geciktirmektedir. Dinlerin ortaya çıkardığı derin güven ve bağlılık, toplulukların suistimali yanı sıra birçok bireysel suistimale de zemin hazırlar. Dine dayanan güvenin gücü, bu güvenden istifade eden dolandırıcılar için bir yöntem olabilmektedir. Dolandırıcılar, *yakınlık dolandırıcılığı* diye de bilinen bir yöntemle hedefledikleri bireylerle aynı dinsel gruba aitmiş gibi yaparak bunu etkili bir dolandırıcılık yöntemi olarak kullanmaktadır.

İnsanlık tarihinde çok kez örnekleri görüldüğü gibi, dini kontrol altında tutan güçler ahlaki çizgiden uzaklaştıklarında farkındalık geç ortaya çıkar. Ancak geç de olsa insanların vicdanındaki ahlak devreye girer ve yapılan yanlışlar ahlaki değerler üzerinden sorgulanır. On altıncı yüzyılda Katolik kilisesinde ahlaki olmayan uygulamaların gittikçe artmakta olması, zamanla toplumun tepkisine neden olarak ahlak

arayışını arttırmış, Protestan hareketinin ortaya çıkışı ve hızlıca büyüyerek çokça taraftar bulması bu nedenle olmuştur. Bu örnek aslında dinin temel ahlak yasaları üzerinde şekillendiğini ve dinin devamını kontrol eden yapının da bu olduğunu bize gösterir. Toplumun vicdanındaki ahlak yasası, dinlerin doğuşunda rol oynadığı gibi dinlerin devamlılığı için de gereklidir.

Din ve ahlak

Tüm dinler, inanma ve ibadet şekli yönünden belirgin farklılıklar gösterir. Ancak temel ahlaki değerler için durum böyle değildir. Dinlerin yapısında ikincil ahlaki değerler farklılık gösterse de temel ahlaki değerler tüm dinlerde hemen hiçbir fark göstermeden varlıklarını devam ettirir. Toplumun bir arada güvenle yaşamasını sağlayan, çalmama, yalan söylememe, başkasının hakkını yememe gibi temel ahlaki değerler, aslında sosyal evrim sürecinin bir sonucudur ve evrenseldir. Bunlar grubu bir arada tutan ve grup bağlarını pekiştiren temel mekanizmalardır. Doğamızda güçlü bir yardımlaşma, bakma ve büyütme içgüdüsü vardır. Toplumsal yaşamda yardımlaşma, paylaşma, dayanışma ve özverili davranış gibi ahlakın içimizde bıraktığı derin izleri gösteren çokça fedakârlık örneği görürüz. İnsanlar bundan mutluluk duymaktadır. Küçük çocukların başkalarına bir şey verdiklerinde ortaya çıkan memnuniyetleri bunun göstergelerindendir. Hasta yakınlarına bakanlar, bakmakla yükümlü oldukları kişilerle kendilerini bütünleşmiş hissederler ve kendilerine ihtiyaç duyulmasından büyük bir tatmin duyarlar. Dinler olmasa bunların olmayacağı söylemlerine karşın, arkeolojik buluntular, mevcut dinlerin ortaya çıkmasından çok önce yaşlı, hasta ve sakat olan bireylere bakım yapılmış olduğunu gösterir. İnsanın atalarında ve Neanderthallerde, cüce, felç, çiğneme bozukluğu gibi desteğe ihtiyacı olan bireylerin erişkin yaşa gelene kadar hayatta kaldığını gösteren fosil kayıtları bulunmaktadır. Zayıfların, sakatların ve zekâ

geriliği olanların bu şekilde bakıldığını gösteren arkeolojik bulgular, ahlakın mevcut medeniyetlerden ve dinlerden çok daha önce geliştiğinin bir göstergesidir.

Bizler, kibirli bir bakışla, bizden başka ahlaklı canlı olmadığını düşünürüz. Ancak diğer sosyal canlılarda da empati, şefkat, yardımlaşma, teselli etme, destek olma, bağışlama, güven, karşılıklılık gibi ahlakın tanımına uyan davranış örnekleri mevcuttur. Bunlar, belli bir sosyal türün grup içi başarısı için evrimleşmiş ahlaki davranış örnekleridir. Dinsel davranış ise yalnızca insana özgüdür. Din, ahlak için kurumsal bir rol üstlenmiştir. Ancak ahlak, dinle sınırlı değil sosyal birlikteliğin olduğu tüm gruplar için geçerli bir kavramdır. Ahlaki içgüdülerin nasıl bir sosyal evrim sürecinin sonunda ortaya çıktığını anladığımızda, dinsel davranışın da ahlakla iç içe nasıl bir evrimsel dönüşümle şekillendiğini daha iyi anlayabiliriz.

Ahlakı dinle eşitlemek yaygın bir görüştür. Bu önermenin altında, dinsel inancı olmayan insanların ahlaki doğru ve yanlışları anlayamayacakları ve dinsel inanca sahip olan insanların her zaman ateistler ve agnostiklerden daha erdemli oldukları görüşü yatar. Ancak din olmazsa insanın ahlaksız ve kanunsuz olacağı söylemi doğru değildir. Yüksek ahlaklı olmak, dindar olmadan da mümkündür. Yapılan araştırmalar, ateist ve agnostiklerin de din mensupları kadar ahlaki ilkelere bağlı olduğunu göstermektedir. Temel ahlaki sezgilere başvurmak, ahlaki davranış için yeterlidir. Atalarımız, yer aldıkları sosyal gruplar içinde doğru ve yanlış ayırımını yapabilme becerilerine sahip olmasalardı, varlıklarını devam ettiremeyeceklerdi.[3]

Hem ortaya çıkış şekli hem çıkış zamanı hem de dinden bağımsız olarak tüm sosyal gruplar için geçerli olduğu gerçeğinden yola çıkarak ahlakın ortaya çıkış nedeninin din

[3] Nicholas Wade, *İnanç İçgüdüsü; Din Nasıl ortaya Çıktı ve Neden Hala Var Olmaya Devam Ediyor? (The Faith Instinct: How Religion Evolved and Why It Endures?)*, 2010, çev. Sözen M., Say Yayınları, 2012. s. 268.

olmadığını söyleyebiliriz.[4] Ahlak, dinlerin ortaya çıkmasından önce derin içgüdülerle şekillenerek bireylerin vicdanına yerleşmiş olan içsel bir olgudur. Dinler, insanların bağlanma ve grup oluşturma için sahip oldukları derin içgüdülerin etkileriyle daha sonra ortaya çıkmıştır. Başlangıçta kabile ile sınırlı olan bağlılık değerleri kabilelerdeki inanç yapıları ile karşılık buluyordu. Zamanla şehir yaşamına geçiş sonrası daha büyük gruplarla organize dinler ortaya çıktı. Dinlerin ortaya çıkışı, sosyal grupların içinde mevcut olan ahlak yapısı ile birlikte olmuştu. Grupların yapısını belirleyen temel ilkelerden birisi ve en önemlisi ahlak olduğu için dinler ahlak ile bir bütünlük içindeydi ve doğal olarak dinler ahlakı da içinde barındırmaktaydı. Dinin ve ahlakın bu birlikteliği, yaygınca dinlerin ahlakı doğurduğu şeklinde yanlış bir algıya da neden olmaktadır.

Din olmadan ahlak olabilir. Ancak ahlaki kurallar olmadan din olmaz. Temel ahlak yasaları aynı zamanda tüm dinlerin temel kurallarıdır. Dinlerin ortaya çıkmaları ve yaygınlaşmalarında ahlakın önemli rolü olmuştur. Organize dinler temel ahlak ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Tüm dini söylemlerde yüksek ahlaki ilkeler ön plandadır. Önsezimiz başkalarını incitmenin, kendimizi incitmek olduğunu söyler. Dinler bireylerin vicdanındaki derin toplumsal sözleşmeleri harekete geçirerek yaygınlaşmıştır.[5] Temel ahlaki ilke olan "Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma" ilkesi tüm dinlerin ana kuralıdır. Ancak bu ilke, ötekileştirme ile zedelenir

Dinin ahlakla tam bir bütünleşme sağlayamamasına neden olan en önemli durum, dinlerin biz ve onlar ayrımı ile derin bir kabilecilik temeli üzerine kurulmuş olmasıdır. Organize dinin, kabileciliğin dışavurumlarından biri olduğuna

---

4 Thomson JA., Aukofer C. *Tanrılara Neden İnanırız? İnancın Biyolojik ve Sosyolojik Kaynağına Sarsıcı Bir Yolculuk. (Why we believe in god (s): A concise guide to the science of faith)*, 2011, çev. Işık K., Okuyan us yayın, 2014. s. 86.

5 Kaya T. Ahlakın ve Sosyalliğin Biyolojik Kökenleri, *Bilim ve Ütopya.* Nisan 2021 s. 4-25.

işaret eden çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Ahlaklı bakış ve sevgi, grup üyeleri içinde kabileciliğin ortaya çıkardığı bir gruplaşma ve dayanışma ile bir kamplaşma yaratır. Ortaya çıkan bu kabile ruhu kabilenin ya da dinin irade ve ortak çıkarlarına itaati sağlarken, rakip gruplara karşı başkalaştıran, ötekileştiren düşmanca bir bakışa neden olur.

Her din kendi mensuplarına özel bir birlik olduklarını anlatır. Yaradılış hikâyelerinin, ahlak kurallarının ve ilahi güçlerin kendilerine tanıdığı imtiyazların diğer dinlerin mensuplarına göre üstün olduğunu öğretir. Din mensupları aralarında görülen yardımlaşma ve diğer fedakârca etkinlikler din kardeşliğine dayanır. Bu bakış açısına dışarıda kalanlar dahil edilmez. Eğer bu dışarıda kalanları kapsayacak şekilde genişlerse bunun nedeni genellikle dini yaymak ve ittifaklarla kabilenin gücünü arttırmak içindir. Dini liderler hiçbir zaman rakip dinleri dikkate alarak kendileri ve toplumları için bunların daha uygun ya da daha doğru olduğunu düşünmez ve böyle bir çağrıda bulunmaz. Ana kaygı, gerçeğin arayışı değildir.

Kabile içgüdüsünün getirdiği derin biz ve onlar ayrımı, bölünmeye açık bir yapıdır. Din mensupları inançlarını her şeyin üstünde tutar. Dinlerine karşı bir meydan okuyuş olduğunda bu öfkelenmeye neden olur. Bu şekilde ortaya çıkan sosyal tepkiler hızlı, hesapsız ve kontrolü zordur. Dinler arasındaki çatışmalar, savaşmak için doğrudan bir sebep ya da ivmelendirici bir unsurdur. Bu da aslında bütünleştirici gibi görünse de insanları ayrıştıran etkilerin ortaya çıkmasına neden olur. Dinler her ne kadar birleşerek var olmuş olsalar da kendi bünyelerinde bir bölünme potansiyeli taşırlar. Tarihte aynı dinin savunucuları arasında şiddetli çatışmalar yaygın olarak görülmüştür. Bugün de aynı dinin çatışarak tarikatlar ve alt fraksiyonlar şeklinde kabilesel bir boyuta kadar bölünebildiğini görüyoruz.

Çoğu din, ahlakı dini otoriteye itaat etme meselesi olarak sunar. Bu buyruklar dünyadaki esenliği arttırmakla ilgili değildir. Ötekine karşı acımasızlığın yanı sıra çeşitliliğe hoş-

görüsüzlük, bilime karşı güvensizlik, insan ve hayvanların acı çekmesinin ardındaki gerçek nedenleri görmezden gelme gibi birçok durum temel ahlaki kurallara uygun olmadığı halde dinlerin yapısı altında yer alabilmektedir.

Ötekileştirmenin getirdiği nefretin üzerinde dinin etkisi, İskoç din adamı ve yazar Richard Holloway tarafından "*Dinin kısa tarihi*" kitabında şu şekilde dile getirilmiştir.[6] *"Tarihimizde insanların birbirinden nefret etmekte ne kadar iyi olduğu açıkça görülmektedir. Genellikle bizden bir bakıma farklı olan kişiler nefretimize hedef olur. Irk, sınıf, renk, cinsiyet, siyaset bizi çirkin davranışlara yöneltebilir. Aslında dinsel nefret, bu insan hastalığının büyük olasılıkla en ölümcül şeklidir. Çünkü nefrete ilahi bir meşruiyet kazandırır. Görüşlerinden hoşlanmadığınız için insanlardan nefret etmek bir şeydir. Tanrının da onlardan nefret ettiğini ve onların yok olmasını istediğini söylemek başka bir şeydir. Dolayısıyla yoğun dini inancın insan ilişkilerine tehlikeli bir unsur katabileceğini görmek önemlidir."*

Tüm insanları kapsayan, evrensel bir bakış açısına sahip olmaması dinin en zayıf yanıdır. Dinin buyruk ilkeleri ile ortaya konulmuş olan bütünleştirici yanı, dine bağlı insan kitlelerinin grupçuluk bakışıyla ortaya çıkan bölücü yanıyla çelişir. Dinlerin derin kabileci yapısının getirdiği bu durumun yanı sıra tarihte ve günümüzde örneklerini gördüğümüz şekilde, dini kontrol eden otoriteler tarafından da dinlerin kötüye kullanımı, insanların vicdanındaki ahlak yasasını sarsarak dinlerin sorgulanmasına neden olmuştur. Dinlerin sorgulanmasında en çok irdelenen başlıklardan birisi kötülük problemidir.

Kötülük neden var?

İnsanlar, çekmekte oldukları acıları, hastalıkları, toplumsal baskıları ve yaşadıkları eşitsizlikleri sorgular. Bunun üze-

[6] Richard Holloway, *Dinin Kısa Tarihi* çev. Tufan Göbekçin, Alfa yayınları 2019. s. 61.

rine dini yorumlar ve açıklamalar çoğu zaman kişilerin yaşamakta olduğu bu acıların bir şeylerin cezası olduğu ya da bunların bir sınav olduğu yönündedir. Ancak bu yeterli bulunmaz. İyilerin başlarına neden kötü şeyler geldiği sorusuna tatmin edici bir cevap verebilmek ya da bir çocuğun pençesine düştüğü çaresi olmayan bir hastalıkla uğraşmasının gerekçesini açıklamak çok zordur. İnsanlar, içsel olarak grup bağlılığına ve inançlara karşı hassasiyetle derin bir bağlılık hissettikleri kadar grubundaki kişilerin duyduğu acılara karşı da hassasiyetle yaklaşır. Bu acıyı hissettiklerinde de bunun adil olmadığını düşünürler. Bu da can yakıcıdır.

Kişilerin inançlarının zayıf olması nedeniyle cezalandırılacaklarının kabul edilmesini zorlaştıran bir diğer unsur da insanların inanma derecelerinin de yaratılıştan farklı olmasıdır. Bazı bireyler daha az bağlanabiliyor, bazıları ise daha güçlü bağlılıklar kurabiliyorlarken bu, insanlara dinlere bağlılık için eşit bir fırsat verilmemiş olduğunu göstermektedir. Diğer yandan dini yapılarla temas edebilmek de tesadüflere bağlıdır ve burada da bir fırsat eşitsizliği olduğu görülmektedir.

Kötülük problemi

Dini bağlılığı olan birisinin derin bir çelişkiye düşmesine neden olan *Kötülük neden var*? Sorusu tarih boyunca olduğu gibi bugün de insanın aklını kurcalamaktadır. Bu, *Kötülük Problemi*, olarak adlandırılan ve tanrıya inancın en çok sorgulandığı bir açmazın ortaya çıkmasına neden olan durumdur. Buradaki yorum şu şekildedir; *"Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? Öyleyse o güçsüzdür. Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor? Öyleyse o iyi niyetli değildir. Hem güçlü hem de iyi ise, bu kadar kötülük nasıl oldu da var oldu?"* Din filozofları tarafından geniş anlamda ele alınmış olan bu problem ilk kez bundan 2300 yıl önce Sisam'lı filozof Epikür tarafından ortaya konmuş ve 18. yüzyılda da İskoç filozof David Hume tarafından ele alınmıştır. Kötülük problemi, tek tanrılı dinlerin açıklaması zor

bir durumdur. Kötülüğün, her şeye gücü yeten bir tanrının iradesi ile ortaya çıktığını iddia ederek bu probleme getirilen bir açıklama ise Tanrı'nın kudretiyle çelişir.

Kötülük problemi, tek tanrılı dinler ortaya çıkmadan önce sorun değildi. Çok tanrıcılığın, tek tanrıcılıktan farklı olan bir yanı dünyayı yöneten üstün güçlerin çıkarlarının ve ön yargılarının olmamasıydı. Bu güçler insanlara özgü olan dünyevi istekler, kaygılar ve endişelerden muaftı. Tek tanrılı dinler, rekabet halindeki bir sürü tanrıyı ortadan kaldırsa da kendine özgü güçlükler barındırmaktaydı. Kötülük problemi, tek tanrılı dinlerin getirdiği insana benzeyen kaygıları ve duyguları olan (antropomorfik) bir tanrı inancıyla birlikte aşılması zor bir durum olmuştu.

Tek tanrılı dinler, kötülük problemi karşısında zorlanmışlar, ilahiyatçılar bunu yanıtlayabilmek için sayısız açıklama getirmiş ve sayısız kitaplar yazmışlardır. Bu açıklamalar içinde kötülük problemine pratik bir açıklama getiren, iyi ve kötü olmak üzere birbirine karşıt iki gücün varlığına inanışla ortaya çıkan dualist (ikili) dini bakış, önemli bir yer almaktadır. Dualizm'e göre kötünün Tanrı tarafından yaratılmadığına ve onun kontrolüne girmemiş bağımsız ve kontrolsüz olan kötü şeyler yapmaya muktedir olan kötü bir gücün de var olduğuna inanılır. Dualistlere göre insanların başına kötü şeyler gelir. Tek tanrı inancına sahip olan birisi için böyle bir kontrol edilemeyen kötü gücün varlığını kabul etmek zor bir durumdur. Ancak inançları doğuran derin bağlılık içgüdüsü, buradaki çelişkiyi hissetmenin önüne geçer.

Kötülük Problemi, dinlerin bilinmeyene açıklama getirme ve toplumu yatıştırma görevi kapsamında, bilimsel gelişmeler ve evrim kuramının ortaya konulmasından sonra, cevaplaması gereken soruların arasında en ön sırada gelir. Doğal seçilimle evrim, bir yandan canlılığın dönüşümünü açıklarken diğer yandan hayata nüfuz eden işlevsel bozukluklara, sıra dışılıklara, farklılıklara ve hastalıklara da bir izah getirmektedir. Bir kısım batılı din adamı, evrim teorisinin ortaya konmasından sonra bu sorunların nedeninin de kaynağının

içinde olduğunu ortaya koyarak cevabı kolaylaştıran Evrim'i bir kurtarıcı olarak görmüştür. Varlıkların tasarımını doğrudan yaratıcının amilliğine atfetmeye gerek olmadığı, bunun doğal süreçlerin sonucunda olduğuna yönelik kanıtlar onlar için rahatlatıcı olmuştur. 1891 yılında Protestan din adamı Arthur Peacocke, Darwin'in teorisinin, bir düşman kılığında bir dostun yapacağı şeyi yaptığını belirtmiştir.

Yaratıcılığa geniş anlamdaki bakış için bilim ile dinin birbirine girmesine gerek yoktur. Zihin, bağlanmaya ve tanrılara inanmaya evrimle hazırlanmıştır. Ancak bu bilimsel verilere sahip olmak tanrıların varlıklarını ne kanıtlamakta ne de çürütmektedir. Bilim, yargılayıcı değil sorgulayıcı olmalıdır. Frans de Waal *"Ateizmin temel önermesi, Tanrı'nın var olmayışı bana hiç ilginç gelmiyor. Kimsenin varlığını ya da yokluğunu kanıtlayamayacağı bir şeyin varlığı konusunda didişmekle ne kazanacağız. Benim için dine duyulan ihtiyacı anlamak, onu yerle bir etmekten daha önemli bir hedef"* demiştir.[7] Bilimin açıklaması gereken temel soru, insan kitlelerinin yaygınca bu inanca neden sahip olduğudur. Tanrı inancına bugün yaygınca tek tanrılı dinlerin penceresinden bakıldığında insan temelli antropomorfik bir bakış olduğunu görürüz. Bilimsel bir bakışla tanrı inancını sorgularken ana soru, Tanrının insani vasıflara sahip olup olmadığı olabilir. Önce bu soruyu sorduğumuzda din ile bilim arasındaki bulanıklığı bir nebze giderebiliriz. Einstein'ın tanrı inancına yönelik düşüncesini en fazla 50 kelimeyle yazmasının istendiği bir telgrafa; istenenden daha kısa olarak verdiği cevap şu şekildedir. *"Spinoza'nın var olan her şeyin geçerli uyumunda kendisini açığa vuran tanrısına inanıyorum; ama insanların yazgılarıyla ve davranışlarıyla uğraşan bir tanrıya inanmıyorum."*

---

[7] Frans de Waal. *Bonobo ve Ateist: Primatlar Arasında İnsanı Aramak. (The Bonobo and the Atheist)*, 2013, çev. Biçen A., Metis Bilim, 2013. s. 28.

DİNLERİN GELECEĞİ

Medeniyet, üç tek tanrılı dinin ortaya çıkışını takip eden dönemde büyük ölçüde değişti ve değişmeye devam ediyor. Din, medeniyetle paralel bir değişim göstermedi. Bu durum, dini yapının kendisini çağdaşlık ile artan bir çatışma içinde bulmasına neden oluyor. İnsanlar bir yandan bağlılığın getirdiği haz ve sosyal avantajları ile inançlarını yaşarken bir yandan da dine bağlı ötekileştirmenin ve nefretin getirdiği olumsuz etkilere maruz kalıyor. Bağlılıklar başlıca siyasi ve ticari amaçlarla olmak üzere kullanılarak din suistimal ediliyor. Bu nedenlerle, dinlerin bu yıkıcı yanı uzunca bir süredir sorgulanmıştır ve sorgulayanların sayısı da gittikçe artıyor.

Önceleri doğal felaketler ya da hastalıklar gibi izahı zor olan durumlar için yatıştırıcı olarak başvurulmuş olan dini açıklamaların yerini bugün bilimsel açıklamalar aldı. Diğer yandan dinin düzenleyici rolü de artık toplumsal düzen ve hukuksal yapı olarak devletin mekanizmaları tarafından sağlanıyor. Ahlakın savunuculuğunu bugün dinler yerine daha çok sivil ve resmî kurumlar devraldı. Bu kurumlar, daha önce dinsel yapı tarafından tesis edilmekte olan hukuk ve eğitim gibi görevleri üstlendi. Global iletişim olanaklarının yaygınlaşması ve toplumların karışarak yaşamaya başlamış olmaları, ötekileştirme etkisini azaltarak, dini bir yapı temelinde ortaya çıkabilen tutucu ve bağnaz kabileciliğin yarattığı sıkıntıların karşısında farkındalığı arttırdı. Devletlerin yapısı gittikçe daha laik hale geldi. Bireylerin dini bağlılıkları ve ibadete gitme oranları azalıyor. Artık daha çok insan dinle hiç ilgilenmediklerini belirtmekte ve kendilerini agnostik ya da ateist olarak tanımlamakta. Din adına yapılan suistimalleri, insanlık dışı eylem ve davranışları ve inançların rasyonel akla dayalı olmayan yanını gördükçe dinlerin ve inançların devam etmeyeceği ve kısa bir süre sonra son bulacağı düşüncesi çokça taraftar buluyor.

Bu düşünce yeni değildir. Sanayi toplumunun yaygınlaştığı 19. Yüzyıl'dan itibaren, modern çağda ortaya çıkan dönü-

şümün dinin sonunu getireceği düşünülmüştür. Freud, Marx ve Weber ve daha sonra onların düşüncelerinden etkilenen sayısız antropolog, sosyolog, tarihçi ve psikolog, modernliğin ışığında dine inancın sonlanacağına inanmışlardır. Ancak böyle olmamıştır. Tüm bunlara rağmen dinler, yapısal özellikleri nedeniyle sahip oldukları dayanaktan vazgeçmemişlerdir. Bugün dünya nüfusunun %80'inden fazlası, belirli bir kurumsal dine bağlıdır. Bu da yaklaşık 6 milyar insana denk gelir. Hristiyanlar yaklaşık 2 milyar nüfusu oluşturur. Bunların yarısı Katoliklerdir. Müslümanlar bir milyarı aşan bir nüfusa sahiptir. Hindular 850 milyon, Budistler 400 milyona yakındır.

Modernliğin ışığında, modern bilimsel teknolojik ilerlemelerin ve yeniliklerin dinleri sonlandırmadığı görülüyor. Bunun en tipik örneği Amerika'dır. Sahip olduğu bilimsel ve teknolojik alt yapı bakımdan en ileri ülke olduğu göz önünde tutulursa, Amerika'da bugün dini bağlılıkların çok azalmış olmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Ancak böyle olmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri, en dindar insan toplumlarından birisidir ve dini bağlılık zaman içinde azalmamıştır. 1947'de nüfusun %94'ü Tanrı'ya inandığını söylerken bu oran yirmi birinci yüzyılın başında değişmemiştir. ABD'de dindarlığın nedeni tek bir kiliseye bağlılık ile ilgili değildir. Bugün Amerika'da 1500'den fazla farklı dini grup vardır ve bunların çoğu küçük olsa da 25 tanesinin en az 1 milyon müridi bulunmaktadır. Böyle bir yapıdan yola çıkarak Amerika'da, kabilesel dinin bir yansımasını görmekte olduğumuzu söyleyebiliriz. Birbirleriyle sıkı rekabet halinde olan, birçok güçlü mezhep bulunan Amerika gibi ülkelerde, mezheplerin taraftar kazanmak için birbirleriyle kıyasıya yarıştığını ve dinsel etkinliklere katılımın çok olduğunu görüyoruz.

Dini yapının ortaya çıkmasına neden olan bağlılık, güçlü bir evrimsel mekanizmanın sonunda sahip olduğumuz bir özelliktir. İnsan doğasının bir parçasıdır. Bunu gösteren en önemli kanıtlardan biri; insanın yeryüzünde kurduğu farklı kültürler ve farklı uygarlıklarda, tanrılara inancın ve din-

lerin, birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bağlılık, insanın sosyal evrimi ile iç içe şekillenmiştir. Temel ahlaki ilkeler nasıl insanın doğasında varlık gösteriyorsa, insanlar arasındaki birlikteliği sağlayan bağlılık da insan doğasının bir parçasıdır. Ahlak, toplumsal düzeni sağlarken din, toplumsal bağları sağlamlaştırır.

İnsan, sosyal yapısıyla özdeşleşmiş olan kabile içgüdüsünün kadim izlerine sahiptir. Bağlılığın insan doğasında önemli bir yeri vardır ve insan için herhangi bir organı gibidir. İnsanın inanmaya ve tanrılara olan ihtiyacı, sosyal yapısının bir sonucu olarak, beyin ağlarının ayrılmaz bir parçası olmuş, kültürel yapıyla derinden iç içe geçmiştir. Sosyallik tümüyle sona ermeden bağlılıkların sona ereceğini düşünmek, organize dinlerin ve tanrıların yakın zamanda yok olacağını, yerlerine rasyonel bir ahlakın geçeceğini beklemek doğru olmaz. Dinler zamanla bugünkü yapılarını kaybedebilir ve bağlanılan şeyin şekli değişerek bağlılık bugünkü dinlerden farklı bir yapı üzerine kurulabilir. Ancak insanlar gelecekte sosyal özelliklerini kaybetmedikçe bağlılıkların etkisinde kalmaya devam edeceklerdir. İnsanın bağlanma ve inanma talebine cevap veren yeni dinler ya da bunu sağlayan herhangi bir sosyal yapı, insanları bağlamaya devam edecektir.

Çok sayıda insan rasyonel olmadıkları için dinlerin kısa bir süre sonra sona ereceğini düşünüyor. Yukarıda da değindiğimiz gibi dinlerin bu şekilde hızlı bir dönüşümle yok olacaklarını beklemek doğru olmaz. Ancak böyle bir değişimin yavaş bir şekilde olabileceğini düşünmek akılcıdır. Dinlerin toplumsal olduğunu ve bireysel akıldan çok farklı bir toplumsal psikoloji ile şekillendiğini görmek gerekir. İnsanların yatıştırılması ve organize edilmesini sağlayan ve geçmişte dinler tarafından daha yaygınca yerine getirilen açıklama ve düzenleme görevlerini bugün başka kurumlar devralmıştır. Açıklaması zor durumlar karşısında bilim önemli bir role sahiptir. Ancak bilimin sorumluluk alanı gerçekleri ortaya koymak ve rasyonel olmaktır. Yatıştırma, dayanışma ve teselli etme gibi sosyal bir rolü yoktur. Diğer yandan dinin düzenleyici rolü

için de benzer bir durum söz konusudur. Toplumsal düzen ve ahlakın savunuculuğu rolünü devlet kurumları almıştır. Ancak buradaki düzenlemeler ve hukuksal yapı, hassas olarak kurulmamışsa ve hassas bir şekilde uygulanmıyorsa insanların vicdanındaki ahlak yasasıyla uyuşmayabilir. Üstelik temel ahlak yasasının dışında ve evrensel hukukla uyuşmayan töre şeklinde varlığını devam ettirmekte olan birçok dinsel yapı bulunmaktadır. İnsanlar, dayanışmak, teselli edilmek isterler. Gelecek olan ilahi adalete olan bir inanca sahiptirler. Bunların yanı sıra dini yapıların getirdiği töreler gibi kültürel öğeler kolayca değişime açık değildir. Bunlar dini yapıların varlığını devam ettirmesi için önemli nedenlerdendir.

Modern toplumlarda din ile devlet olabildiğince birbirinden ayrılmıştır. Dini inançların devlet yönetiminde ya da siyasette etkisi azalmaktadır. Bugün birçok Avrupa ülkesi, dini, kendi iç siyasetinin büyük ölçüde dışında tutmaktadır. Bazı ülkelerde tesis edilmiş olan yüksek refah düzeyi ile dinsel bağlılığa olan ihtiyacın azalmakta olduğu görülebilmektedir. İskandinav devletleri gibi yüksek refah sistemlerine sahip olan ve savaş tehdidi ile karşı karşıya olmayan toplumlarda insanlar dinsel etkinliğe katılmaya çok daha az ihtiyaç duyar. İsveç'te Tanrı'ya inandıklarını söyleyen insanların oranı 1947 de %80 iken 2001'de bu oran %46'ya düşmüştür. Fransa'da aynı dönemdeki düşüş %66'dan %56'ya olmuştur. Avrupa'da örneğini gördüğümüz bu veriler, ülke yönetimlerinin dini yapıların yerini alabilecek sosyal düzenlemeler sağladığında dini bağlılıkların azalmakta olduğunu göstermektedir.[8] Dinler gibi devletler de aynı temel yapı üzerine şekillenmiştir. Bu kabile içgüdüsüdür. Devletler eğer yapılarını, sosyal kurumları, adaleti, bilimi ve güvenliği insanlık değerlerini daha çok dikkate alarak organize edebilirlerse dine duyulan ihtiyacın daha da azalacağına şüphe yoktur.

---

[8] Nicholas Wade. *İnanç İçgüdüsü; Din Nasıl ortaya Çıktı ve Neden Hala Var Olmaya Devam Ediyor? (The Faith Instinct: How Religion Evolved and Why It Endures?)*, 2010, çev. Sözen M., Say Yayınları, 2012. s. 350.

Bugün büyük tek tanrılı dinler küresel bir kutuplaşma şeklinde yaygınca varlığını koruyor. Bunun yanı sıra her din içinde ortaya çıkan mezhep, tarikat ve cemaatlerle küçük kabile dinleri de varlık gösteriyor. İnsanların bu şekilde kökenleri çok eskiye dayanan kabile dinini yaşamaktan memnun oldukları görülüyor. Sosyal yapıların dönüşümü ve dini bağlılıkların azalması, insanların bu kabilesel bağlılık ihtiyaçlarını spor taraftarlığı, siyasi partiler, sosyal kulüpler gibi faaliyetler aracılığıyla da hissedebilmelerine olanak sağlıyor. Bu şekilde aidiyet hissi yaratan etkenler, büyük insan toplulukları içinde, bizleri küçük paydalarda birleştirerek içimizdeki kabile hissini yaşamamıza olanak veriyor.

Dinlerin tarihine baktığımızda insanlık tarihi boyunca insanın sosyal yapısı, farkındalıkları, gereksinimleri ve beklentileri değiştikçe dinlerin de değiştiğini, dünyanın farklı yerlerinde birbirinden bağımsız yaşayan toplumlar, benzer sosyal değişimler yaşadıklarında, benzer dinsel yapıların ortaya çıktığını görüyoruz. Günümüz toplumsal yaşamı da özellikle iletişim ve farkındalık yönünden geçmişe göre önemli değişiklikler gösterdi. Bunun, bağlılıkların yapısında da bir değişim ortaya çıkaracağını öngörmek doğru olacaktır. Dinsel yapının değişimi birçok şekilde olabilir. Bunlardan en olası olan dönüşüm, insanların kabile algısının sınırlarının genişlemesi ile ortaya çıkan bir sosyal yapı şeklinde olmasıdır. İnsanların sadece bir dünyalı oldukları için hiç tanımadıkları diğer kişileri aynı kabileye ait olarak görmesiyle şekillenen, kutuplaşmadan uzak ve rastlantısal sosyallikle ortaya çıkan bu durumun örneklerini, bugün karmaşık sosyal yapıların olduğu metropollerde görüyoruz. Devletlerin bireylere hassas bir şekilde sosyal destek, güvenlik ve yüksek refah düzeyi sağlaması ile böyle bir sosyal yaşam örneği yaygınlaşacaktır. Dinlerin ise ötekileştirme etkisinden sıyrılarak sembolik değerler olarak kalması ve kabilesel dinlere olan ihtiyacın da çeşitli sosyal kulüp birliktelikleri içinde giderilmesi, gelecekteki sosyal yaşam modeli için en olası ve en ümit verici seçeneklerden birisidir.

19

ÖTEKİ

Kabilecilik gücünü grubun içinden alır. Bağlılığı grup içinde güçlü tutan etkenler dışında grup dışı nedenler de bulunmaktadır. Grup birlikteliklerini pekiştiren ve grup bağlarını güçlendiren grup dışı neden, öteki gruba karşı duyulan nefrettir. Grup içi bağları güçlendiren oksitosin, ötekine nefreti körükler. Kızımın bir metro istasyonunda kendisine yardımcı olduktan sonra iletişim kuran bir yaşlı adamla aralarında yaşananlar belki de bu durumu en güzel ifade eden örneklerden birisidir. Elinde karşılıksız olarak vermeyi teklif ettiği, bir tarikata ait olan ve dini içerikleri bulunan bir kitap ile yaklaşan bu adamın söyledikleri, kızımın kendisine saygı duymasına neden olacak derecedeymiş. Yardımlaşma, paylaşma ve benzeri ahlaki değerleri öne çıkaran söylemleri, insanın içindeki iyilik kıvılcımını ateşleyecek nitelikte ve hayranlık vericiymiş. Ancak bu yaşlı adamın konuşmasının devamında ötekiler adı altında söyledikleri, başlangıçtaki güzel yaklaşımın bir hayal kırıklığına dönüşmesine yol açmış. Aynı dinin ve aynı tarikatın mensubu olmayanların ağır bir şekilde kötülenmesi ve onların sonsuz acılar çekeceklerinin söylenmesi, daha önce sevgi ve kardeşlik adı altında söylenenlerin hepsinin büyüsünün bir anda kaybolmasına ve verilmesi teklif edilen kitabın nazikçe geri çevrilmesine neden olmuş.

Grup içinde dostluk ve gruplar arası husumet neredeyse evrenseldir. Güçlü grup bağları olanlar, bu nefretten destek alır. Sevgiyi kabile sınırlarının dışına taşımak zordur.

Bütünleştiren Nefret

Öteki, birliktelik hissetmediğimiz, rakip ya da düşman pozisyonunda olan, amaç birliğimiz olmayan ya da bağlı olduğumuz otoritenin bize öyle telkin ettiği kişi ya da gruptur. Öteki kavramı içimizde o kadar nefretle anılan bir kavram olmuş ki, ötekini her zaman kötü, yanlış yapan, düşman bireyler kapsamına sokuyor ve bundan sıyrılmakta zorlanıyoruz. Öteki olanın da bizim gibi birisi olduğunu aklımızda canlandıramıyoruz. Buradaki ana kural, güvenilmez oldukları ortaya çıkana kadar grup üyelerine güvenmek ve güvenilir oldukları ortaya çıkana kadar grup dışı kişilere güvenmemektir. Ötekileştirme için vermek istediğim bir diğer örnek, rekabetin en fazla olduğu alanlardan birisi olan spor alanından.

Bir arkadaşımın spor rekabeti ile ilgili anlattıkları, ötekine yönelik düşmanca hisleri çok çarpıcı olarak tarifliyor. Arkadaşımın antrenmanlardaki gözlemlerine göre spor antrenörleri, yetiştirdikleri sporculara rekabet nedeniyle rakip sporcu ya da rakip takımın antrenörünü farklı anlatıyorlar. Bir anlamda onları şeytanlaştırıyorlar. Bu, sporcuların gözünde rakip sporculara ya da antrenörlere karşı düşmanca bir bakışın ortaya çıkmasına neden oluyor. Diğer yandan sporcuda da bir performans artışı sağlıyor. Sporcular, eğer bir gün rakip sporcu veya antrenörle çalışmak durumunda kalırlarsa, başlangıçta reddetme eğiliminde oluyorlar. Her şeye rağmen birlikte çalışırlarsa bu kez başlangıçta uyum sağlayamıyorlar. Ancak yeterince birlikte oldukça ve zamanla bağlar gelişip bir takım ruhu ortaya çıktıkça bu kez başlangıçta nasıl olup da böyle hisler beslediklerini anlamlandırmakta zorlanıyorlar.

Bu gibi hisler sınıf, iş ortamı gibi rekabetin olduğu yerlerde çokça yaşadığımız ya da başkalarından duyduğumuz durumlardır. Kendi çalıştığım bazı kurumlarda, başlangıçta iş arkadaşlarımın rakip kurumlar ve burada çalışanlar hakkında bana söylediklerinin bende bıraktığı hislerin, orada çalışanlarla tanıştığımda ya da arkadaş olduğumda kaybol-

duğu çokça örnek yaşadım. Bir arkadaşımın iş yaşamında rakip gruplar içinde ve kavgalı olduğu birisiyle birlikte askerlik yaptıklarında aralarındaki ilişkinin sıkı bir dostluk ilişkisine dönüştüğüne şahit oldum. İnsan doğasının temel parçası olan ben ve öteki hissi, koşullara göre değişiyor. Bireyleri, grupları etkilediği gibi büyük kitleleri de etkisi altına alabiliyor.

Bölünen Gençler

Türkiye, 1970'li yılların sonlarına doğru, üniversite gençliğini içine çeken ve gittikçe tırmanan bir bölünme sürecinin içindeydi. Ülke bir tarafta milliyetçi, ülkücü olarak nitelendirilen sağcılar diğer tarafta ise devrimci, sosyalist olarak nitelendirilen solcuların temelde ideolojik olan kavgaları ile tam bir sosyal bölünme süreci yaşıyordu. Başta gençlerin aileleri olmak üzere tüm ülke halkı bu önlenemez amansız kavgayı gözlemek ve bundan doğan şiddetle ortaya çıkan derin bir stresi yaşamak zorunda kalmıştı. Farklılığı yaratan şey aslında bir fikir ayrılığı gibi görülse de daha çok semboller üzerine odaklanılıyor, kıyafetiniz, bıyığınızın şekli ya da konuşma dilinin farklı olması, bir aidiyeti tanımlıyor ve ortaya çıkan kutuplaşma, ötekine nefretle bakılmasına neden oluyordu. Toplu eylemler ve protesto yürüyüşleri yapılıyor, bu eylemler sırasında karşıt gruplar taş ve sopalarla birbirlerine saldırıyorlardı.

Gruplaşma gerçek fikrinizin ne olduğu ile de ilgili değildi. Hangi grupla yakın ilişkideyseniz o grubun üyesi oluyordunuz. Bir lisedeyseniz topluca o lisenin eylemlerine ders boykotlarına katılıyordunuz. Bir sınıfın ya da bir okulun öğrencileri olmak, zorunlu olarak ortak bir aidiyetin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Kendi siyasi görüşünüz farklı olsa bile içinde bulunduğunuz gruba uymak zorundaydınız. Birçok üniversitede ise dersler tamamıyla durdurulmuş olup ders boykotları çok daha ileri seviyedeydi. Lider pozisyonda ve rütbe sahibi olan öğrenciler ders boykotu, toplantı ve yürüyüş gibi planlanan eylemlerin duyurulması ve eyleme ge-

çirilmesi için bir hiyerarşi içinde kendi gruplarını yönlendiriyordu. Onlar da emirleri kendi üstlerinden alıyorlar ve karanlık bir emir komuta zinciri altında eylemler gerçekleştiriliyordu. Yerleşim alanları da bölünmüştü. Kahvehaneler gibi ortak sosyal alanlarda bulunanlar, bir siyasi çizgiye aidiyetini belirtmek ve bağlılığını göstermek zorundaydı. Okullar ya da mahalleler siyasi rengini belirlemek mecburiyetinde kalıyor, bir aidiyet oluştuktan sonra artık bir bütün olarak o kanatta yer alıyordu. Bunlar *"kurtarılmış bölgeler"* olarak adlandırılıyordu. Silahlanmış gençler riskin en az olduğu dönemde ve özellikle geceleri olmak üzere rakip bölgelere gizlice giriyor, sürpriz, saldırılar düzenliyor, kahvehaneler taranıyor ve sokak çatışmaları yaşanıyordu. Gençler örgütlerinin planlamış olduğu eylemler doğrultusunda karşı gruptakilere silahlı pusu kuruyor ve öldürüyorlardı. Bu dönem, çok sayıda sokak cinayetine sahne olmuştu. Lise yıllarımda kendimi bu yaşanan olayların tam ortasında bulmuştum. Bulunduğum lisenin tüm öğrencileri gibi ben de tek bir siyasi kanat altında toplanmak zorunda kalmıştım. Farklı bir siyasi kanatta yer alma şansı olmadığı gibi tarafsız olabilmek bile mümkün değildi. Bizim adımıza alınan kararlara uymak zorundaydık.

Resim 53: 1970'li yılların sonlarında Türkiye'de artan anarşi ve sokak çatışmaları

Bu bölünmeye neden olan büyük fay hattının her iki yanında yer alan gençler ve vatandaşlar da yaptıklarının ülke yararına olduğunu savunuyordu. Aslında bu iki grubun büyük bir kesişim kümesi vardı. Nihai amaç, özgür ve bağımsız bir ülke idi. Ancak fikir ayrıklıkları algısı o kadar büyümüştü ki ortak paydaşlara yüz çevrilirken, ayrılıkçı konular didik didik edilerek masaya yatırılıyordu. Ülkede bir kardeş kavgası hüküm sürüyor, kardeşin kardeşi öldürdüğü acı bir dönem yaşanıyor, kan gövdeyi götürüyordu. Durum o kadar vahimdi ki binlerce kişi yaşamını kaybetmişti. Aileler her sabah çocuklarının yaşamından endişe ederek yeni bir güne uyanıyordu. Bir gecede gelen darbe rejimi, tamamen demokrasi dışı olmasına rağmen, büyük bir memnuniyetle kabul edildi.

Böyle bir kamplaşma ile ayrışmış olan ve nihai amaçları aynı olduğu halde birbirlerine silah çeken gençlerin yaptıklarının yanlış olduğunu görmek çok kolaydı. O dönemde olan bitene anlam verememiş ve hayretler içinde bu toplumsal hareketlerin sonunun nereye varacağını düşünmüştüm. Bir çıkış yolu olmalıydı. Ancak tamamıyla kontrol dışına çıkmış olan bu duruma karşı durmak mümkün değildi. Bu, yıkıcı tutkular gibi, sonunda bireye zarar vereceği açık olduğu halde kaçınılamayan durumlardan birisiydi. Tıpkı bir korku dürtüsünde ortaya çıkan kontrolsüz tepkiler gibi derin içgüdülerine teslim olmuş olan bu grupları durdurmak için hiçbir akli yaklaşım ve telkin işe yaramıyordu.

O dönemde yaşananlar gibi, insanlık tarihinde çokça gördüğümüz biz ve onlar ayrımının ortaya çıkardığı bu bölünme ve kamplaşmanın getirdiği bu çok acı örneklerin nedeni neydi? Her soru işaretinin arkasındaki boşluğu sorumluca doldurması gereken bilimin açık bir yanıt bulması gereken en gizemli başlıklardan birisiydi bu. İnsanın bu gizemli karanlık yönü nereden geliyordu? Bunun bilimsel bir açıklamaya ihtiyacı vardı. Yıllar sonra bilimsel çevrelerde dahi yaygınca reddedilmekte olduğunu gördüğüm evrim kuramını daha basit ve akıcı bir şekilde anlamak ve anlaşılabilmesini sağlamak çabasıyla bu konuda yoğunlaştığımda, bir yandan

bu kuramın biyoloji ve tıp alanlarındaki uçsuz bucaksız katkılar sağlayabilecek zenginliğini keşfederken diğer yandan aynı kuramın aynı zenginlikle sosyalleşmeyi de açıklayabildiğini yavaş yavaş öğrendim.

İnsanlık tarihinde kalıcı bir iz bıraktığını gördüğümüz bu ve buna benzer sayısız örnek, kabile içgüdüsünün bir yansımasıdır. Antropoloji ve evrim psikolojisinin ortaya koyduğu bulgular, kabilesel içgüdümüzün derinliğini açığa vurmaktadır. Bu şekildeki bir bilimsel bakış, birçok sosyal olguyu açıkladığı gibi, yıllar önce yaşadığımız bu sıkıntılı duruma da bir açıklama getiriyordu. Bu, insanların sosyal kamplaşmalarına neden olan ve içimizdeki derin kabile içgüdüsünün etkisiyle şekillenen biz ve onlar ayrımının ortaya çıkma nedeniydi. Ülkenin gençleri bu yıkıcı içgüdünün bağımlısı olmuş ve nedeni ne olursa olsun kendilerine telkin edilmiş olan ötekileştirme etkisinin tutsağı haline gelmişlerdi. Eğer benliğimizde uyumakta olan bir ben-öteki ayrımı güdüsü olmasaydı, bu telkinlerde bulunanlar kim olursa olsun ve ne kadar uğraşırsa uğraşsınlar bunu beceremezlerdi. Ancak özellikle çözülmeye yüz tutmuş bir toplumda, bir provokasyonla aktifleşebilen bu derin ayrışma içgüdüsü, etkisini o kadar kontrolsüz bir şekilde gösterebiliyordu ki, küçük provokasyonlar ve manipülasyonlar bile ötekileştirmeye hazırlanmış bir topluluğu bölerek kolaylıkla birbirine düşman olan gruplara ayırabiliyordu.

Kabile içgüdüsü, özünde derin bir bağlılık hissi ile vücut bulur. Bağlılık bizler için yeme, üreme, barınma ve giyinme gibi yaşamsal bir öneme sahip olan temel gereksinimlerdendir. Bağlı olduğumuz grubun bize yaşattığı aidiyet hissi kutsaldır. Bu histen kendimizi alıkoyamayız. Bağlılık gösterdiğimiz değerlere sıkı sıkıya sarılmamızın ve onları her ne pahasına olursa olsun savunmamızın temelinde, bağlılığı güçlendiren evrimsel süreçler bulunur.

Kabile yaşamında, bir grubun rakiplere karşı mücadelesinde, grup içindeki birlik, bütünleşme ve uzlaşma becerisi çok önemliydi. Birbiriyle iyi iletişim kurabilen, iş birliği

içinde ve başarılı bir iş bölümü yapan bireylerin oluşturduğu gruplar, bu bakımlardan kendisi kadar yetenekli olmayan gruplara karşı büyük bir avantaj sağlıyor, grup içinde ahlak, bağlılığın getirdiği coşku, fedakârlık, uyum, disiplin gibi becerilerin güçlü bir şekilde var olması, grubun diğer gruplara karşı elini güçlendiriyordu. Atalarımızda çok önemli yaşamsal rolü olan bu kadim hisler, nesilden nesile aktarılarak seyahatine devam ediyor. Kabilesel yapının oluşmasının ana mekanizması olan "*grup seçilimi*" bugün de sosyal yapımızda grupçuluk olarak karşımıza çıkıyor.

Tarafsız olamıyoruz. Sürekli diğer insanları benden olan ve öteki olan şeklinde ayırma eğilimimiz var. Genellikle seçenekler arasında kendimize yakın ve uzak olan ayrımı yapmak ve insanları kategorize etmek üzere programlanmışız. Biz tarafsız olmaya daha yakın olsak da grubun beklentisi böyle değildir. Sıklıkla içinde bulunduğumuz grup da bizi taraf olmaya zorlar. İnsanları dost ve düşman olarak ikiye ayırma, bağlılık içgüdümüzün bir sonucudur. Aidiyet hislerimiz genellikle sömürülmeye açıktır ve bu içgüdüsel zafiyetimiz bizleri bölücü propagandalar karşısında zayıf bırakır. Bazı bireylerin buna karşı durmaya çalışması da grubun karşısında onları zayıf duruma düşürerek dışlanma riskine soktuğundan bu güçlü sosyal etki karşısında bireysel çabalar başarısız olmaktadır.

İçimizdeki grupçuluk eğilimleri zayıf karnımızdır. Bu özelliğimiz bir yandan grup içi verimliliği arttırırken diğer yandan gruplar arasında ileri boyutlara ulaşabilen bir ötekileştirmenin sonucunda yıkıcı ve yok edici en vahşi yanımız ortaya çıkabilir. Bu da felaketlere neden olabilir. Siyasi kutuplaşmanın yanı sıra, sözde ırkçılık, terör eylemleri, inançlar üzerinden ortaya çıkan kutuplaşma ve töre cinayetlerinin zemininde de bu durum bulunmaktadır. Bir futbol takımı taraftarlığıyla ortaya çıkan bağlılık güdüsü bile patolojik bir boyuta ulaşarak aşırı spor fanatizminin getirdiği şiddetin dozu artarak cinayetlere varabilmektedir. Daha ileri boyutlarda savaşlar ya da soykırımlara kadar uzanan, ötekileştir-

menin getirdiği bu kitlesel şiddet eğilimleri, seçilimimizin bize bıraktığı en kötü mirastır.

Resim 54: Futbol fanatizminin getirdiği şiddet

20

İÇİMİZDEKİ KABİLE

Yaklaşık on bin yıl önce yaşanan Neolitik Devrim ile avcı ve toplayıcılıktan, tarım ve hayvancılığa dönüş oldu. Bunun sonucunda ortaya çıkan hızlı üretim ile gıda teminindeki artış, insan topluluklarının nüfusunda ve genel nüfusta belirgin bir artışa zemin hazırladı. Gıdanın bollaşması ve gıdaya ulaşımın kolaylaşmasına rağmen beslenmenin niteliği düşmüştü. Tarım devrimi yeni kalabalık şehirler ve büyük imparatorluklar yaratma fırsatı ortaya çıkarmış, bir kabile üyesi olarak yaşayacak şekilde bir sosyal evrimsel süreç geçirmiş olan insan kendisini çok farklı bir ortamda, çok büyük nüfuslu şehir yaşamında bulmuştu. Ortalama bir çiftçi, ortalama avcı toplayıcıdan daha fazla çalışıyor, üstelik daha kötü besleniyordu. Tarıma geçiş aynı zamanda toplumun temel yapısında da değişime neden oldu. İnsanlığın tarıma dayalı hale gelmiş olması nedeniyle dini yapı, tarım için son derece önemli olan mevsimlerin ritmine ayak uyduracak dönüşümler geçirdi. Daha önce kabile içiyle sınırlı olan ritüeller daha geniş bir birliktelik ruhuyla yapılmaya başladı. Bu dönemde dinler toplumsal bağları arttırarak kültürel yapıda yaygın ve hızlı bir evrimsel dönüşümü sağladı. Bu kültürel evrim, insanın biyolojik evrimi ile kıyaslanamayacak kadar hızlı oldu. Rekabet ve savaşlar artık kabileler arasında değil, kabile üstü büyük topluluklar arasında olmaktaydı.

Bugün insanlık bir bütün olarak eski insan topluluklarının bildiğinden çok daha fazla bilgi birikimine sahip, ancak bireysel olarak bakıldığında durum çok farklı. Avcı toplayıcılarda sahip olunan bireysel becerilerin rolü çok yüksekti. Modern insandan farklı olarak çetin doğa koşullarıyla baş

başa kaldıklarında çözüm üretip hayatta kalabilmek için üst düzeyde zihinsel becerilere sahiptiler. Tarım toplumuna dönüşüm ile işçi, aracı, pazarlamacı gibi ara tabakalar oluştu, daha sonra sanayileşme ile ortaya çıkan modern ülkelerde ise ağlar oldukça karmaşık hale geldi. Bugün bireyler iş bölümü altında daha özelleşmiş ve kendi uzmanlık alanları ile ilgili daha çok şey biliyorlar. Ancak eski avcı toplayıcılara kıyasla bugün bir bireyin sahip olduğu beceri düzeyleri çok düşük. Modern yaşamda bireylerin farklı alanlarda özelleşerek iş bölümü yapacak şekilde olan organizasyonu, ortalama zihinsel becerilerin de azalmasına neden olmuştur. İnsanın ortalama beyin hacminin son bin yıllar içinde büyümesinin durmuş olduğu, hatta küçülmekte olduğunu gösteren bilimsel göstergeler mevcuttur.

Bir zamanlar bir kabilenin bütün dünyası, komşu kabilelerin sınırladığı küçük bir alanı kapsamaktaydı. Bir kabile mensubu için sosyal evren, sadece kabileydi. İnsanların kabile dışındaki kişilerle görüşmesi, bir araya gelmesi sıkı bir kontrol altındaydı. Diğer kabiledekiler hakkında iyi düşüncelere sahip olmaları beklenemezdi. Tarım devriminden sonra, kurulmuş yaydan fırlayan bir ok gibi hızla ilerleyen medeniyet, içgüdülerimizi hazırlıksız yakaladı. Kabile içgüdüsü ile donanmış olan bizler bugün şaşkın durumdayız. Şehir yaşamları, kabile yaşamından çok farklı. İş ya da günlük yaşam çok dinamik. Değişken grup birliktelikleri var. Aynı kentin aynı bölgesindeki çoğu kişi birbirini hiç görmeden yıllarca yaşayabilmekte. Farklı nedenlerle ortaya çıkan göçler ve kentsel yaşam, nüfusların karışmasına ve aidiyetin kaybolmasına neden oldu.

Derin kabile içgüdümüz bizi terk etmedi. Her insan güdülenmiş bir grup arayıcıdır. Hâlâ geçmişimizde uzun bir süre hüküm sürmüş olan küçük ve birlik içindeki grup ağlarını arzuluyoruz. İnsanlar bir sosyal grup içinde yer almak için can atar. Bir aidiyet duyusunu ortaya çıkarabilen her türlü paydaş, bir kabilesel çatı oluşturarak kişilerin bağlılık göstermelerine neden olabilir. Bugün insan büyük ve karmaşık

kent yaşamı içinde bu ihtiyacını, geniş bir aileyle, dini cemaatlerle, siyasal partilerle, derneklerle, meslek odalarıyla, sivil toplum örgütleriyle, spor kulüpleriyle, fikir kulüpleriyle, okul, işyeri arkadaşlığı ya da hemşerilik gibi birçok birliktelik fırsatından birinin ya da birkaçının birleşimiyle kendisine modern kabileler kurarak tatmin etmektedir. Bu bağlayıcı unsurların rasyonel akla dayalı olması gerekmez. Daha önce de detaylı değindiğimiz düz dünyacılık ve aşı karşıtlığı gibi düşünce akımları çok sayıda insanı bir araya getirerek bir aidiyet hissi oluşturabilir.

Kabile içgüdüsü ile ortaya çıkan bağlılık, modern kalabalık toplumlarda daha geniş kapsamı olan birlikteliklerin olabilmesini mümkün kılmıştır. Bir şehir içerisinde birliktelik gösterdiğimiz kişiler grup üyeleri kapsamına girmezken, çok farklı aidiyetler üzerinden çok büyük insan grupları bir birliktelik ruhuna sahip olabilmektedir. İnsanlar bu derin bağlılık sayesinde hiçbir fiziksel birliktelik içinde olmadıkları ve birbirlerini tanımadıkları halde din, ulus birliği gibi paydaşlar altında gruplaşabilmektedir. Devletler daha çok birlikte yaşayan ve coğrafi devamlılık gösteren insan topluluklarını bütünleştirirken, dinler sınırları atlayarak çok daha uzak mesafelerdeki toplulukların da bir bağlılık hissi ile birbirine bağlı hissedebilmelerini sağlar. Bunu sağlayan ise yine kabile içgüdüsüdür.

Grup bağlılığı hissi ideolojik de olabilir. Bunun en tipik örneklerinden biri, geçtiğimiz yüzyılda İspanya'da yaşanmıştır. İspanya'da 1936 yılında General Franco komutasındaki askeri güçler, seçimle işbaşına gelen sosyalistlerin "*Halk Cephesi*" koalisyonuna karşı ayaklanır. Bu ayaklanma Hitler ve Mussolini tarafından desteklenmektedir. Bunun sonunda İspanya, dünyanın gözleri önünde korkunç bir iç savaşa sürüklenir. Bu dönemde Avrupa ülkeleri, halka karşı yapılan ve o dönem güçlü Hitler'in de desteğini almış olan bu kalkışmaya karşı sessiz kalır. Olan biten İspanya'nın bir iç meselesidir. Ancak burada insanlığa özgü çok farklı bir süreç devreye girmiştir. Ülkelerin yönetimlerinden bağımsız

olarak kendi istekleriyle, birçok ülkenin devrimcileri, sosyalistleri ve anti-faşistleri bu iç savaşta taraf olarak yer alırlar. İspanya'ya giderek iç savaşta savaşmak için oluşturulan "*Enternasyonal Tugaylar*" ile İspanya halkının yanında saf tutarlar. Ancak her şeye rağmen sonuç başarısız olur ve üç yıl süren İç Savaş, *Halk Cephesi*'nin yenilgisiyle sonuçlanır. Bu mağlubiyet İspanya'da Franco'nun 1975 yılında ölümüne kadar kırk yıl sürecek olan diktatörlük döneminin başlangıcı olur. Başarısız olsa da bu süreç, insanların ideolojiler üzerinden bir savaşa dahil olabilecek kadar güçlü bağlar kurabileceğini gösteren bir örnek olmuştur.

Grup bağımlılığı, kabilenin korunması ve güvenliği için biyolojik yollarla sahip olduğumuz derin içgüdülerin etkisiyle rakiplere karşı çok ağır yıkıcı bir etki ile karşımıza çıkabilir. Ayrıştırıcı unsur sözde ırkçılık, geçmişten gelen büyük devlet, topluluk ya da imparatorlukların yeniden ortaya çıkması özlemi olabilir. Devletler bir araya gelen kabileler gibi birleşerek savaşabilirler.

Resim 55: Enternasyonal Tugaylar; İspanya İç Savaşı'nda, 1936-1939 yıllarında, ayaklanan İspanyol milliyetçi güçlerine ve bu isyancıları destekleyen Nazi Almanya'sı ile Faşist İtalya'ya karşı savaşmak üzere, farklı ülkelerden İspanya'ya gelen gönüllülerden oluşturulan cumhuriyetçi askeri birliklerdir. Tahminlere göre 53 ülkeden 32.000 gönüllü bu birliklere katılmıştır.

Tüm bu ayrışma süreci hemen her zaman bir kışkırtma sonrasında ortaya çıkmaktadır. Bu kışkırtma bir liderin, bir dini otoritenin ya da yükselen rekabetin etkisiyle olur. Bu, her insan topluluğu için geçerlidir. Herhangi bir kışkırtmada, biz ve onlar ayrımına yönelik olarak ötekilere karşı, gerekirse insanlık dışı davranmaya programlandığımıza dair çok miktarda psikolojik kanıt vardır. Bağlılık içgüdüsü ve inançlar, yöneticiler tarafından toplumu istedikleri gibi bir arada tutmak ve yönlendirmek amacıyla çokça kullanılır. Grupçuluktan doğan ayrımcı, kategorize edici tutum ve davranışlar, bu anlamda yapılanların ne kadar anlamsız ve gereksiz olduğunun farkında olunsa da insanın engel olamadığı eylemlere yol açan karanlık yüzüdür. Bölünme ve grupçuluk yapma o kadar ileri boyutlara ulaşabilir ki, gerekli koşullar oluştuğunda, vahşete dönüşen kitlesel hareketler ortaya çıkabilir. Böyle üst düzey bir kabilecilik ruhunun ne kadar ileri boyutlarda kışkırtmalara ulaşabileceğini ve ne kadar yıkıcı olabildiğini, insanlık tarihi için çok yakın bir zamanda yirminci yüzyılın ortasında uygarlığın en gelişmiş bölgelerinden biri olan Avrupa'nın merkezinde ortaya çıkan kutuplaşmaya bakarak görebiliriz. Bu kutuplaşma o kadar ileri boyutlara ulaşmıştı ki, sonunda birbirine çok uzak ülkelerin kurduğu ittifaklarla dünya iki büyük kutba ayrıldı. Burada sadece kabile boyutu kapsamında ortaya çıkan gruplaşma ve ötekileştirme güdüsünün bütün insanlığı etkisi altına alacak bir kutuplaşmanın etkisiyle tüm dünyayı kapsayabilen bir boyut alabildiğini gördük. Tüm bunların altında yatan temel neden kabile içgüdüsüydü.

Fedakarlar ve Hileciler

Bugün kabile içgüdüsü ile büyük şehirlerde yaşarken, bu kabilesel yapımızın getirdiği fedakârca davranışları anlamlandırmakta zorlanıyoruz. Verilen bir desteğin doğrudan karşılığı olarak icat etmiş olduğumuz paranın varlığı ve büyük şehirlerde birlikte yaşadığımız kişileri tanımıyor ol-

mamız, karşılık beklemeden bir şey yapılmasının anlamsız hale gelmesine neden oluyor. Bu nedenle içimizde derinlerde yer alan fedakârca hislerin getirdiği özverili davranışlar garip karşılanıyor. Diğer yandan bu bir fırsata dönüştürülüp, fedakârlık eğilimi ve faydalı olma içgüdüsü, hilecilik ya da asalaklık şeklinde suistimal edilerek birisinin özverisinden haksızca yararlanılabiliyor, fedakârlık yapan birisi olarak görünmek toplumda saygınlık ve statü kazandıracağından fedakârlık bir reklam aracı olarak kullanılabiliyor.

Modern şehirlerde kabile ruhu ile yaşamak, toplumdaki karşılıklılık dengesinin kaybolmuş olması ve fedakârlık gösterenler ile bundan yararlananlar arasındaki hassas ayarın bozulması nedeniyle sorunlara neden olur. Grup olma içgüdüsünün getirdiği karşılıksız fedakârca davranışlar kullanılmaya açıktır. Bireyler bu aidiyet hislerinin kullanıldığının farkında olmazlar. Ancak bu suistimal arttığında ve bireyler fedakârlıklarının, içsel bir rahatlamanın getirdiği bir ödül gibi değil de suistimale açık olmasından dolayı bir ceza gibi etki etmekte olduğunun farkına vardıklarında, kaçınılmaz olarak bir tepki ortaya çıkar. Bu gibi örnekler toplumda fedakârca ve iyi niyetli yaklaşımlardan kaçınılmasına neden olmaktadır. Bireylerin çoğu zaman içlerinden gelen fedakârca duyguları bilerek bastırmaları, acıma hissinin ve iyi niyetli davranışların azalması, günümüzde üzülerek yaşadığımız bir realitedir. Halk arasında yaygınca kullanılan "*merhametten maraz doğar*" sözü bunu açıkça dile getirir.

Toplumsal dengeler oluşturulurken toplumdaki karşılıklılık dengesi kaybolmamalıdır. Kişilerin katkılarına karşılık adaletli bir ödüllendirme, toplum dengeleri için önemlidir. Bireysel çabaların aşırı suistimalinin yanlış olduğu dikkate alınmalıdır. Fedakârca katkıların dikkate alınmaması, başarıların takdir edilmemesi, ödüllerin olmaması ve bireysel çabaların suistimali, sonunda toplumsal çözülmelere neden olur.

Bugün toplumun yapısında hem fedakarlığın hem de hileciliğin bir arada görülüyor olması akla birçok soruyu getiriyor. Sosyal evrim süreci, bedavacılık ve hileciliğe karşı

fedakârca yardımlaşma ve dayanışma şeklindeki davranışları desteklediyse neden bugün hilecilik ve bireysel faydacılık tamamıyla bertaraf edilmedi? Nasıl oluyor da bu durum varlığını koruyabiliyor? Modern şehir yaşamına geçiş bizi kabile üyeleri olmaktan çok mu uzaklaştırdı? İçimizdeki kabile hissi duruyor mu? Yoksa bu bilinci kaybediyor muyuz?

İyiliksever, fedakâr, barışsever, yardımsever, dostane, paylaşımcı olma gibi iyi özelliklerimizi kabilesel geçmişimize borçluyuz. Temel ahlaki değerlerin hepsi bunun üzerine kuruludur. Bunlar bir birey için emek gerektiren ve zor olan eylemlerdir. Yine de bunları yaparız. Ancak günümüz sosyal yaşamına baktığımızda toplumsal yapı içinde fedakarlığın yanı sıra hilecilik ve bireysel faydacılığın da yaygınca örnekleri ile karşı karşıyayız. Bu durum insan doğasının bireysel bir canlı olarak şekillenmediği gibi, bütünüyle gerçek bir sosyalliğin de ortaya çıkmadığını gösteren özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. İnsan sosyalliğinin temelinde; hem kökenini kabilesel yaşamın öncesinden alan bireysel seçilimin hem de kabilesel yaşamın getirdiği grup seçiliminin izleri bulunur. İnsan, bireysel seçilim için tipik örnek olan ve nankör olarak nitelendirilen kedi ile grup seçiliminin vefakâr örneği olan köpeğin doğasını içinde barındırır. Bu nedenle insanda bireysel evrimin sonucu olarak ortaya çıkan hilecilik ile sosyal evrimin sonucu olarak ortaya çıkan fedakârlık çatışır.

Bu iki özellik de toplumda yerini bulduğu için seçilim mekanizmaları ile tamamen elenmemiştir. Kabile yaşamında varlıklarını devam ettirebilmeleri hemen hemen imkânsız olan bencil ve fedakâr olmayan bireylerin, bugün varlıklarını sorunsuz olarak devam ettirebilmelerinin nedeni, bu yapının ortaya çıkmasına neden olan kabilesel yaşamı artık terk etmiş olmamızla ilgilidir. Grup bağlılığını güçlü tutmaya gerek olmadan sürdürülebilen bu yeni yaşam şekli, bu bağlılığa yönelik evrimsel seçilim etkilerini azaltmıştır. Bugün toplum düzenini belirleyen ahlaki özelliklerin yerini hukuk almıştır. Kanunlarla oluşturulmuş hukuk sistemi, vicdanımızdaki

ahlak yasasının kurumsallaşmış şeklidir. Ana dayanak noktası temel ahlak kuralları olan hukuk, kabilesel geçmişimizde içsel bir denetimle kontrol edilmekte olan temel ahlaki değerleri bugün kurumsal olarak kontrol altında tutuyor. Hukukun varlığı, sosyal evrim sürecinde grup seçilimi etkisi ile sahip olmuş olduğumuz ve toplumsal düzeni sağlayan ahlaki sosyal içgüdülerin getirdiği içsel kontrolü azaltacak bir negatif seçilim etkisi ortaya çıkarıyor.

İnsanlar kabilesel yaşamda sadece kendi kabilesinden olanlarla sosyalleşebilirken, bugün hiç tanımadıkları kişilere aynı şehirde aynı ülkede hatta aynı dünyada yaşadıkları için kendi kabilelerinin bir mensubuymuş gibi davranabiliyor. Tanımadığımız kişileri kendi kabilemizdenmiş gibi görüyor ve onlarla rastlantısal bir sosyallik yaşıyoruz. Her ne kadar kabilesel içgüdülerimizi bu şekilde yaşayabiliyor olsak da kabilesel bağlılığın ortadan kalkmış olduğu şehir yaşamı, varlığını gelecekte de devam ettirdiği sürece sosyalliği ve grup bağlılığını destekleyen özelliklerin ortaya çıkmasını sağlayan seçilim unsurlarının zamanla daha çok devre dışı kalacağı açıktır. Evrimsel bir bakış açısıyla; gruplar arası bir kabilesel rekabetin olmadığı durumlar, grup seçilimi baskısını kaldırıyor, yani içimizdeki kabile içgüdüsü köreliyor. Adalarda korkuyu ortaya çıkaran bir neden olarak avcı hayvanlardan uzak kalan canlılarda korku içgüdüsü nasıl nesiller sonra körelerek kayboluyorsa grup seçiliminin getirdiği ahlak ve diğer sosyal içgüdüler de bunu ortaya çıkaran neden ortadan kalktıkça körelmektedir.

Bu şekilde yavaş bir süreçle, uzun bir zaman diliminde kabilecilik ruhumuzun kaybıyla birlikte ahlaki değerleri ve fedakârca hislerimizi kaybediyor olmamız üzücü olabilir. Ancak günümüz insanı, sosyal içgüdülerin kontrolündeki sosyal düzenin, sağlam hukuksal kurumlar aracılığıyla kontrol edecek bir düzene dönüşümünü başarıyla gerçekleştirebilir. Evrimsel olarak kazanılmış olan ahlaki değerlerimiz, hukuk zemininde varlığını devam ettirebilir. Peki bu değerler kabile yasalarıyla ne kadar uyumlu kalacak? Doğal olarak bir sap-

ma olacaktır. Nasıl konuşmanın evrimi ile yalan söylemenin neredeyse imkânsız olduğu beden dili ikinci plana itilmiş ve sözcükler yalan söylemeye müsait bir zemin hazırlamış ise hukukun sosyal içgüdülerin yerini alması sürecinde de buna benzer bir tehdit söz konusudur. Kabile içgüdüsünün körelmesi, içimizdeki kabile hissinin getirdiği fedakârlık ve ahlaki değerleri kaybetmemize yol açarak bir olumsuz etki ortaya çıkarırken, diğer yandan olumlu bir etki olarak kabilesel içgüdülerimizin getirdiği bölücü, savaşçı ve ötekileştirici yanımızın da gittikçe azalmasına neden olacaktır. Bu da insan doğasının geleceği üzerine karamsarca düşünürken belki de teselli edici bir faktör olabilir.

Bilimin alet edildiği bir sosyallik kurgusu

Bireyler arasındaki farklılıklar doğal yasaların sonucudur. Bu farklılıkların eksiklik ya da zayıflık gibi üstünlüğe dayalı bir hiyerarşi ile ifade edilmesi yanlıştır. Sosyal evrim süreci, insan topluluklarında bireylerin aralarındaki farklara rağmen iş bölümü ile varlıklarını güvenceye alan bir grup bilincini genlerimize işlemiştir. Bu süreç, bir yandan bu farklılıkların ortaya çıkmasının nedeni olmuş diğer yandan bireylerarası doğal farklılıkları iş bölümünde bir katkı sağlayacak şekilde kullanmayı da sağlayarak bunu bir avantaja dönüştürerek etkili olmuştur. Bir sosyal sistem, bireysel farklılıklara rağmen her bireyin uygun bir şekilde iş bölümüne katılarak rol almasını ve bireylerin sosyal yönden kendilerini katılımcı ve eşit olarak görebilmelerini ne kadar temin edebiliyorsa o kadar sağlıklıdır. Yakın insanlık tarihinde, insanın bu sosyal yapısının yeterince analiz edilmemiş olması insanlık dışı bazı toplumsal müdahalelere fırsat vermiştir. İnsanın sosyal yapısının evrimsel bir temel üzerine oturmakta olduğu gerçeği, yeterince anlaşılmamış, kabul edilmemiş, yanlış değerlendirilmiş ve hatta insanların işlerine geldiği gibi yorumlaması sonucunda insanlık adına çirkin uygulamaların yapılmasına neden olmuştur.

Evrim teorisinin yanlış bir yorumu, sosyal Darwinizm başlığı altında yapılmış ve birçoklarının kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı gibi güçlülerin teorisi olarak görülmüştür. Özellikle insana karşı merhametsizce yapılan birçok davranış ve eylemin oluşturabileceği en ufak empati kırıntısını da yok edecek şekilde bu davranışları mazur kılan bir bakış açısı ortaya çıkmış ve evrim, zayıfların, güçsüzlerin ezilmesi ve sömürülmesinin doğal kanunu olarak yorumlanmıştır. Darwin'in adının da haksız bir şekilde alet edildiği bu başlık da buradan doğmuştur. Bütün bu yanılgılar evrimin sadece bireysel olarak değerlendirilmesi sonrasında ortaya çıkmıştır. Halbuki sosyal evrim yeterince anlaşılmış olsaydı, bu soruların tümüne makul mantıklı cevaplar verilebilecekti. Sosyal Darwincilerin bu yorumlarının ne kadar yanlış olduğu ve teorilerinin ne kadar tehlikeli olduğu sonradan anlaşıldı.

Sosyal Darwincilik, nüfus artışından duyulan bir kaygıyla merhametten yoksun bir düşüncenin oluşması ile şekillenmişti. Bu düşünce sisteminin ilk adımları, Darwin'in yaşadığı dönemden önce atılmıştı. Bu sürecin ilk başlatıcısı Malthus, üremenin kısıtlanması gerekliliğini dile getiriyordu. Yoksullara yapılan her türlü yardımın, onların çoğalmalarını kolaylaştırmak anlamını taşıdığını ve bu insanları zaman içinde öldürecek doğal sürece bir müdahale olduğuna inanmaktaydı. Bu akımın öncülerinden Francis Galton, eski Yunanca'dan türettiği, iyi tür anlamındaki "öjenik" terimini ortaya atmış, sonradan soy arıtımı olarak adlandırılan kuramını 1865'ten itibaren doğal seçilim kuramı temelinin üzerine oturtmuştu. Galton, "*Nasıl, canlılardaki doğal seçilim, avantajlı olan çeşitlenmelerin üstün tutulmasını sağlıyorsa, toplumlarda da zihinsel özellikler yönünden aynı sonuç elde edilmelidir*" diyordu. Kurguladığı kuram doğrultusunda, daha uygun gördüğü bireylerin üreyerek uygun olmayanlar aleyhine çoğaldığını görmekte kararlıydı.

Öjeni, toplumu geliştirme çabası gibi görünen ancak öbür yüzünde yolundan sapmış milliyetçiliğe ve ırkçılığa zemin

hazırlayan ögeler barındıran bir akım olmuştu. Darwin, teorisinin temellerini Malthus'tan esinlenerek oluşturmasına rağmen, Malthus'un bu nüfus kontrol sistemini asla benimsememişti. Darwin'e göre insanın diğer türler üzerindeki üstünlüğünün en önemli nedeni, türdeşlerine yardım etmesini ve onları korumasını sağlayan sosyal ve entelektüel özellikleriydi. Zayıfların ortadan kaldırılması değil korunması gerektiğini savunduğu *İnsanın Türeyişi* eserinde, öjenizme karşı duruşunu açıkça dile getirmiştir.

Doğal seçilimin yanlış bir yorumu ile sosyal Darwinciliğin öne çıkan isimlerinden birisi de Herbert Spencer'di. Spencer, seçilim ve eleme ilkesini insan topluluklarında kaba bir şekilde ele alarak, bireyler arasındaki rekabet ilişkisini ve daha az uyum sağlayanın bertaraf edilmesini gerekçelendirmek için doğal seçilimi kullanmıştı. Spencer'e göre doğal seçilim, toplum içinde de işleyişini rahatça sürdürebilmeli ve bu elemenin doğal kurbanları lehinde hiçbir eyleme girilmemeliydi. Spencer yüzbinlerce satılan kalın ciltli kitaplarında yoksullardan bahsederken *"doğanın bütün çabası bunlardan kurtulmak, dünyayı onlardan temizlemek ve daha iyiye yer açmaktır"* türünden pek çok cümle kullanmıştır.[1] Spencer, insanlara çevrelerinde olan bitenlerle ilgilenmeden, ahlaki çelişkiden uzak bir şekilde ilerleyebilecekleri bir yol sunmuştu. Onun kontrolsüz bir kapitalizme yeşil ışık yakmakta olan bu düşünceleri kendi döneminde bolca taraftar bulmasına neden oldu.

Evrim kuramını güçlülerin yasası olarak değerlendiren yüksek sermaye sahipleri, buradan yola çıkarak sahip oldukları kaynakları, doğa ve tanrı kanunlarının işleyişinin bir sonucu olarak yorumlamış ve kendilerine haklı bir neden bulmuşlardı. Bu çevreler, aynı anda sahip oldukları sosyal zenginliklerine temel oluşturan kendi dini kurallarını da dikkate almıyorlar, şefkat, yardımlaşma ve merhamet uyarıları ile kutsal kitaplarda yer alan böylesi bir acımaya

[1] Herbert Spencer, *Social Statics*. 1864. 414.

kulak tıkayarak doğanın yalnızca kendi yoluyla ilerlediğini vurguluyorlardı. Evrim teorisinin bu yanlış yorumu, yoksullara ve düşkünlere yardıma her türlü karşı olan aşırı liberal bir kapitalist düşüncenin destekleyicisi olarak kullanılmıştı. Amerika Birleşik Devletleri, Spencer'i can kulağıyla dinledi. İş dünyası, ne söylediyse son harfine kadar ezberledi. Spencer, yaşamı boyunca, özellikle İngilizce konuşulan akademi dünyasında bir otorite elde etmişti. On dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında en ünlü Avrupalı entelektüeldi.

Darwin, Spencer gibilerin *"en güçlülerin hakkı"* gibi ifadeleri kendi teorisinin içinden cımbızla çekip almalarından dolayı oldukça rahatsızdı. *"Bir biyolog olarak, evrim teorisinden yola çıkarak topluma hazır bir reçete sunmaya kalkanların teoriyle aslında ilgilenmediklerini ve sunacak herhangi bir şeyleri olmadığını göstermeye çalışmaktan fena halde yorulmuş durumdayım"* diyordu.[2] Darwin 1876'da otobiyografisinde, Spencer'in kişiliğinden pek hoşlanmadığını ve fikirleriyle ilgilenmediğini belirtmiştir.

Zamanla Spencer'in eserleri büyük ölçüde gözden düştü. 1890'lara gelindiğinde eleştirmenler artık kendisini ve eserlerini soyu tükenmiş olarak nitelendirmekteydiler. Ancak bu akımın etkisi altında ortaya çıkan toplumsal hareketlerin sona ermesi zaman alacaktı. Bazı ülkeler, üremesi sakıncalı görülen kişilerin toplanmalarını ve hatta kısırlaştırılmalarını da içeren halk sağlığı uygulamalarını ve sosyal önlemleri devreye soktular. Hem Avrupa'da hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde 20. yüzyılın ilk yarısında soy arıtımı hareketi ile yanlış toplumsal politikalar izlendi, sömürgeci güçler, fethettikleri bölgelerdeki halklar üzerinde üstün haklara sahip olduklarını iddia ettiler. Irkçı yasalar ile suçlular ve azınlıkların yanı sıra sağır, kör, akıl hastası ve engellilerin zorla kısırlaştırılması savunuldu. Başka sebeplerle hastane-

[2] Frans de Waal. *Empati Çağı: Daha Anlayışlı bir Toplum İçin Doğadan Dersler* (*The Age of Empathy: Natures Lessons for a Kinder Society*), 2009, çev. Yılmaz K., Akılçelen kitaplar, 2014. s. 53.

ye gelen kurbanlar üzerinde inanılmaz deneyler için cerrahi müdahaleler yapıldı.

Soy arıtımı, çoğu üniversitede ciddi bir akademik disiplin olmuştu. 1930'a gelindiğinde bu alana adanmış enstitüler; İngiltere, İsveç, İsviçre, Rusya Amerika, Almanya ve Norveç'te mevcuttu. Soy arıtımı teorileri Amerikan başkanları dahil, nüfuzlu kişiler tarafından destekleniyordu.[3] Norveç ve İsveç krallıkları ülkelerinin topraklarında yaşamakta olan ve aynı zamanda Laponlar olarak adlandırılan Samileri 17. yüzyıl dan itibaren asimile etmekte ve inançlarını değiştirmeye zorlamaktaydılar. Kendi ana dilleriyle konuşmalarına yasak getirildi. Köleleştirildiler, maden ocaklarında zorla çalıştırıldılar ve üzerlerinde biyolojik deneyler yapıldı. Yirminci yüzyılın başında İsveç devleti tarafından sistematik bir asimilasyon politikasına tabi tutulan azınlık mensubu, engelli ya da toplumsal sorunları olan Lapon kadınları, ari bir İsveç ırkı yaratmak amacıyla 1935 ile 1975 yılları arasında kısırlaştırıldı. İnsan topluluklarını sınıflandırmaya ve ırkçılığa dönüşmüş olan bu süreç, sonuçta Hitler'in saçtığı dehşete kadar uzandı. Almanya'da nasyonal sosyalistler kendileri için ırksal bir üstünlük iddiasıyla, Yahudilere ve diğer azınlıklara eziyet ederek ve soykırım uygulayarak, 20. yüzyılın ilk yarısında insanlık tarihinin en ağır soy arıtımı uygulamasını gerçekleştirdiler.

Darwin'in oldukça yapıcı olan kuramını kabul etmede ayak diretilirken kuramın çarpıtılmış yorumu hızla taraftar bulmuş ve uygulamaya konulmuş, sosyal Darwinizm tutkuyla sahiplenilmişti. Bilimin özünü anlamaya istekli olmayan kişiler, doğal seçilimle evrim kuramının getirdiği, en uygun olanın hayatta kalması fikrini çarpıtıp bu türetilmiş yorumunu işlerine geldiği gibi kullandılar. Darwin'in kuramının bu şekilde uygulamalara alet edilmesi, evrimin kabul edilmesini daha da zorlaştırmıştı.

---

[3] Frans de Waal. *Bonobo ve Ateist: Primatlar Arasında İnsanı Aramak.* (*The Bonobo and the Atheist*), 2013, çev. Biçen A., Metis Bilim, 2013. s.29.

Sosyal Darwincilerin soistimallerini gören pek çok toplumbilimci, bu yanlış uygulamayı reddederken kuramı da reddetmişti. 1970'lere gelindiğinde biyologlara hâlâ faşist gözüyle bakılıyor ve sosyobiyolojiye karşı ateşli protestolar düzenleniyordu. Sosyolog Talcott Parsons'un buradaki yorumu; *"Sosyal bilimlerin evrim düşüncesiyle kısa ve biraz yüzeysel flörtünden sonra toplum bilimciler arasında, evrim düşüncesine karşı keskin bir tepki gelişmiştir"* şeklinde olmuştur. Antropolog Christopher Boehm, antropoloji lisans okullarında evrim ve insan doğasını incelemeye karşı çıkan bir eğilimin hâlâ devam etmekte olduğunu şöyle dile getirmiştir. *"Evrim kuramına karşı direncin çoğu kültürel antropologların uzun zamandır var olan ve yeterince tahlil edilmemiş önyargılarından kaynaklanmaktadır."*

Bu sürece güncel pencereden baktığımızda, evrim gibi tümüyle bilimsel bir sürecin insanlar tarafından doğru olmayan bir kabulleniş ile tamamıyla yanlış bir zemine saptırılarak işlerine geldiği gibi kullanılmış olduğu görülüyor. Bilimsel bir kuramın böyle çarpıtılarak topluma ve ahlaka aykırı kullanılmasını önlemek için insanlığın böyle bedeller ödemeden önce güçlü ahlaki değerleri olan toplumsal bir yapılanmayı başarmış olması ve bilimin yorumlanmasında çok dikkatli olunması gerekir.

Ahlak, bilim insanları için de çok önemli bir kavramdır. Çünkü ahlak yalanın karşısındadır. Gerçekler ve doğrularla ilgilenir. Bilimin metodolojisi de bunu gerektirir. Bilimin yolu ve dili gerçeklerdir. Ahlakın ilk kurallarından birisi olan yalan söylememe, bilimin de ilk ilkesidir. Bu nedenle bir bilimsel buluşun farkında olup bunu gizlemek nasıl yanlışsa, bunu çarpıtarak kullanmak da temel ahlak kurallarına aykırıdır. Diğer yandan bilim insanlarının bilimsel kavramları yanlış anlamamak ve yanlış yorumlamamak için teorik ve pratikte bilimsel metodoloji sınırları içinde kalma sorumluluğu vardır. İdeal bir bilim insanı, tarafın etkisinde kalmadan gerçeği görebilendir. İdeal bir toplum, böyle bilim insanlarının önderliğinde gerçeklerden vazgeçmeden doğruları bulabilmelidir.

SONUÇ

İnsanın sosyal evrimi, bireyin ötesinde bir üst organizma ortaya çıkardı. Bireysellikten ayrılarak bir grup yapısı olarak şekillenen bu üst organizma; sevgi, ahlak, fedakârlık ve bağlılık gibi içsel özelliklerle varlık gösterebilmekteydi. Diğer yandan grubun bir kimliği olarak kültürel bir yapı da ortaya çıkacak, kültür ile derin bağlılığın şekillenmesi de dini doğuracaktı. Grup olmak bir ortak karakterin ve ortak tepkisel davranışların ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu da grubun ayrı bir organizma gibi varlık gösterebilmesinin temel nedeniydi. Toplumsal hareketlere neden olan toplumsal akıl, bireysel akıldan çok farklıydı.[1]

Ötekileştirme, kabilesel yapının kaçınılmaz sonucuydu. Bu nedenle diğer kabile üyeleri, yaşam alanını tehdit eden düşmanlardı. Bugün bireysel akılla anlam veremediğimiz ve bir ucu savaş ve soykırıma uzanan birçok grup davranışının temel nedeni buydu. Üstelik ötekileştirme bir kabilenin içinde de olabiliyordu. Jane'in şempanze grubunda gördüğü gibi, bir grup yeterince büyüdüğünde, bölünme süreci ortaya çıkabiliyor ve bu bölünme, iç çatışmalara zemin hazırlayan bir ötekileştirme ile oluyordu. Bu, yeterince büyüyen bir yavrunun annesi ve ailesiyle çatışarak yuvasını terk etmesi gibi bir doğa kanunuydu. Bakterilerde hatta DNA'da görülen bölünme, sosyal grup için de geçerli olup yaşamın devamlılığı için gerekli bir adaptasyondu. Çoğalmanın bir yoluydu.

İlkel kabilelerin temel sosyal yapısı, antropologların avcı toplayıcılarda gözlediği gibi eşitlikçilikti. Ancak bu, huy karakter gibi özellikleri doğal olarak birbirinden farklı olan bireylerin tam bir eşitliği değildi. Buradaki eşitlikçi yapı, kabile

---

[1] Gustave Le Bon. *Kitlelerin psikolojisi orj. Psychologie des foules*, France 1963, çev. Süleyman Doğru, Koridor Yayınları, 2019.

üyelerinin kendilerini diğerleriyle eşit görecek bir şekilde organize olmalarıyla sağlanıyordu. Bireysel özelliklerin farklı farklı olması, iyi bir iş bölümünü sağlayan ideal bir yapıydı. Grup yaşamında, her bir bireyin sahip olduğu özelliklere göre aldıkları farklı rol sayesinde bir bütün yarar ortaya çıkabiliyor ve grubun başarısını arttırıyordu. Kişiler aldıkları rolleri o kadar içselleştirmişti ki kimse grup içinde almış olduğu rolden dolayı aşağılanmış hissetmiyor ya da kendini üstün görmüyordu. Kabilelerin temel düzeni hiyerarşik bir iş bölümü üzerine kuruluydu. Kabilelerde grubun bir lideri vardı. Ayrıca lidere yakın bir yöneticiler grubu ile yönetime dayalı bir hiyerarşi bulunuyordu. Ancak kabile nüfusunun sınırlı olması insanların birbirlerini kontrol altında tutabilmesini sağlıyor ve kabiledeki eşitlikçi yapı, kabile hiyerarşisinde imtiyazlı bir sınıfın ortaya çıkmasını önlüyordu.

Kabilelerin birleşmesi ile daha büyük toplumsal yapılar ortaya çıktı. Kabilesel yapıda mümkün olan grup içi denetim, bu yeni organizasyonda nüfusun artması nedeniyle artık mümkün olamıyordu. Zamanla yavaş yavaş bu eşitlikçi yapı bozuldu. Bu durum doğuştan yönetici ve lider konumunda karakter yapısına sahip olan bireylerin imtiyazlar kazanmasına ve toplumsal tabakalaşmanın artmasına zemin hazırladı. Diğer yandan kabile yaşamındaki rolünü büyük bir özveriyle yerine getiren halkın rolü değişmedi. Liderlerinin ve imtiyaz sahibi olan yöneticilerinin arzu ve isteklerini, bir grubun üyeleri olmanın getirdiği hazzı kaybetmeden, büyük bir memnuniyetle ve sorgulamadan yerine getirdiler. Derin inanma ve kabilesel bağlılık içgüdüsünün etkisiyle, karınca kolonilerindeki işçiler gibi çalıştılar. Bu toplumsal yapının izleri bugün yaygınca görülmektedir. Kabilelerin birleşmesini takiben, kabilesel yapının yerini kabileler üstü bir yapının almış olması, gerek dini gerekse siyasi liderlerin, hırsları ve istekleri doğrultusunda ötekileştirmeyi de kullanarak kitlelerini kolaylıkla yönlendirebilmelerine açık bir toplumsal yapının oluşmasına yol açarak insanın sosyal yapısında bir zayıflığın ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Diğer yandan bu kabileler üstü yapının getirdiği büyük şehir yaşamlarında, kabilesel içgüdünün de zayıflamakta olduğunu görüyoruz. Grup aidiyeti etkisinin azalmasıyla gittikçe daha artan şekilde bağımsız ve gruptan ayrı bireylere dönüştük. Fedakârlık azalıyor. İnsanların kabile boyutunun üzerinde bir nüfusta yaşaması bireylerin katılımcı olan etkisinin azalmasına neden oldu. Halat çekme deneyi ile örneklemiş olduğumuz gibi bireysel çabanın göz önünde olmadığı toplu faaliyetlerde bireysel katkı azalarak sosyal kaytarma gittikçe artıyor. Aynı durum ahlak için de geçerli. Ancak her ne kadar grup içgüdülerimiz bir derecede azalmış olsa da yine de fedakârlığa, sevgi ve ahlaka yaygınca sahibiz. İçimizdeki kabile varlığını koruyor.

İnsan evriminde önemli bir aşama, kendinin ve başkasının farkında olabilecek şekilde bir zihin kuramı geliştirmekti. Bugün bu farkındalığımızı daha da arttıracak teknolojiler geliştirdik. Dünya üzerinde olan bitenin farkına varabilmemizi sağlayan ileri bir iletişim ağına sahibiz. Kent yaşamlarında, yanı başımızdaki insanların dertleri ya da ihtiyaçlarının farkına varmadan yaşarken, dünyanın öbür yanındaki üzücü bir durumun acısını derince hissedebiliyor, onlarla empati kurabiliyoruz. Böyle bir global farkındalığa sahip olmak, insanların, etnik köken, dini inanç, bölge veya ulus farklılığına dayalı bir kimlik oluşturma etkisini azaltıyor. Karışık insan gruplarının bir arada yaşadığı çok kültürlü ülkeler ve şehirlerde yaşamak, kozmopolit bir bakışın gittikçe yaygınlaşmasını sağlıyor. Uluslararası evlilikler de bu sürece katkıda bulunuyor. Globalleşiyoruz. İçimizdeki kabilenin kapsamı ve sınırları genişliyor. Evrensel bakışa daha açık oluyor ve ötekilerin de bizim gibi olduğunu anlamaya başlıyoruz.

Bilimsel gelişmeler sayesinde farkındalığımız kendi evrim sürecimizi çözecek düzeye ulaştı. Biyolojik evrim süreci ile şekillenmiş canlılar olduğumuzu ve yine aynı sürecin bir sonucu olarak bir arada yaşayabilmek için gerekli olan sosyal düzene de sahip olduğumuzu keşfettik. Bu verileri artık ileri

beyin görüntüleme çalışmaları gibi birçok bilimsel yöntemle doğrulayabilme olanağına sahibiz. Bu sayede anlamlandırmakta zorlandığımız birçok şeyi, duygularımızın ve tepkilerimizin nedenini anlayabiliyoruz. Biyoloji bilimi aracılığıyla sahip olduğumuz bu veriler bugün başlıca sosyoloji ve psikoloji olmak üzere sosyal bilimler başlığı altında yer almakta olan diğer bilim dallarına da önemli veriler sağlıyor.

Bilimi yorumlarken derin içgüdülerin kontrolünde olduğumuzu unutmamak önemlidir. İnsan doğası bilimsel bulguları, içgüdüsel refleksler nedeniyle işine geldiği gibi yorumlamaya meyillidir. İçgüdülerin etkisinde yapılan yorumlar sadece siyah beyazı görmemize neden olur. Bilim ise aradaki tüm gri tonları da görmeyi gerektirir. Diğer yandan kabilesel içgüdülerimiz, karşılıklı çekişmenin ortaya çıkardığı tarafçı sosyal reflekslerle davranmamıza ve öteki olarak gördüğümüz kişinin ortaya koyduklarının dışlanmasına neden olur. Evrimin kabul edilmemesinin de altında bu yatmaktadır. Kabilesel içgüdü ile ortaya çıkan sahiplenme etkisi ve doğrulama eğilimi, insanın kandırması en kolay olan kişiyi, yani kendini kandırmasını sağlar. Bu şekilde bir insanın kendi mutlak inançlarını ve bağlılık değerlerini savunurken, buradan rasyonel veriler ve sonuçlar çıkarabilmesi mümkün değildir.

Tüm sosyal canlılarda olduğu gibi insan toplumlarında da bir doğa yasası olarak bölünme ve kutuplaşma eğilimi vardır. Kabile içgüdüsü o kadar kutuplaştırıcıdır ki, bugün dünyanın birçok yerinde izole toplumlarda ve özellikle adalarda bu çok belirgindir. Kore'de, Kıbrıs'ta, İngiltere'de toplumsal gerginliğin getirdiği kutuplaşmanın tipik örneklerini görebiliriz. Türümüzün bölünme ve ötekileşme etkisi altında kutuplaşmaya hazır bireylerden oluşan sosyal yapısının ve bunun ortaya çıkarabileceği tehditlerin farkında olmak önemlidir. Kabile içgüdüsü bizimle birlikte ve provokasyona açık olarak sessizce bekliyor olabilir. Geçtiğimiz yüzyılda medeniyetin geldiği en ileri aşamalardan birisinde bu kutuplaşma, tüm Avrupa kıtasını içeren ve sonra tüm dünyayı etkisine alan bir insanlık dramı olarak ortaya çıkmıştır.

Bunun tekrar olmaması ve yeni bir katı ırkçılık hareketinin yaşanmaması, ancak insanın zayıflıklarının farkında olmasıyla mümkündür. Burada eğitimin rolü önemlidir.

Doğayı ve evreni olduğu gibi, insan doğasını da anlayabilmeliyiz. Bunun için de bilimi benimsemek gerekir. Öğrencilere ne düşüneceklerini değil nasıl düşüneceklerini ve bilimin ne anlama geldiğini öğretmeliyiz. Bir doğa olayını ya da sıra dışı gizemli bir gözlemi doğal yollarla tam açıklayamıyorsak, bunun doğaüstü bir yola başvurmayı gerektirmediğini, geçmişte gizem olarak bilinen pek çok şeyin gerçek nedenini bugün bilim nasıl önümüze koymuşsa, bugün anlayamadığımız birçok şeyin de bilimsel metodoloji ile yarın anlaşılabilir olacağını aktarabilmeliyiz. Diğer yandan bilimin yanlış yorumlanması ile ortaya çıkabilecek olan hataları anlatmalıyız.

Yeni nesillerin, sosyal bilimler aracılığıyla insan ahlakının altında yatan biyolojik nedenlerin, sosyal evrimin temel ilkelerinin, insanın güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olması, gelecekte ortaya çıkma potansiyeli taşıyan insanlık suçlarının daha iyi kontrol edilebilmesini mümkün kılacaktır. Bu nedenle psikoloji ve sosyoloji gibi bilimlerin temelinde de evrim olduğuna dikkat edilmesinin ve bu alanlarda verilen temel eğitimde evrime daha fazla yer verilmesinin büyük önemi olacaktır. Toplumsal hareketlere neden olabilecek sosyal içgüdülerimize karşı olan farkındalığı arttırdığımızda, insanın ötekileştirme açmazını çözme yolunda bir aşama daha kat etmiş olacağız.

Darwin *İnsanın Türeyişi* kitabında şöyle yazmıştır. *"İnsan uygarlaştıkça ve ufak kabileler birleşip daha büyük topluluklara dönüştükçe, her birey çok basit bir akıl yürütmeyle, sosyal içgüdülerini ve duygudaşlıklarını aynı ulusun tüm bireylerini (onları şahsen tanımıyor olsa da) kapsayacak şekilde genişletmesi gerektiğini kavrayacaktır."*[2]

---

[2] Charles Darwin. *İnsanın Türeyişi* (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*), 1781, çev. Kıhç B., Alfa Yayınları, 2019. s. 169.

Kabile yaşamını terk ettik. Bugünün ileri olanaklarıyla tüm dünyada tek bir nüfus gibi yaşıyoruz. Medeniyet seviyesi, tüm insanlığı kendi grubumuzun üyesi olarak görmemizi sağlayacak bir noktaya geldi. Kabile olarak yaşamıyor olsak da kabilesel yaşamın getirdiği evrimsel mekanizmalar, grubumuz yararına işler yaptığımızda ve grubumuza katkıda bulunduğumuzda kendimizi iyi hissetmemizi sağlayacak şekilde bizleri ödüllendiriyor. Bu iksirin verdiği hazla ödüllendirilirken bizlere düşen de içimizdeki kabilenin sınırlarını tüm insanları kapsayacak şekilde genişletebilmek olmalı. Böylece gerçek düşmanın diğer insanlar değil, insanlığı tehdit eden şeyler olması gerektiğini anlayabiliriz.

DİZİN

Aborijinler 269
Acı ve haz 94
Açgözlülük 111, 232
Adalet 145, 161, 170, 172, 173, 174, 176, 280, 286
Agnostik 361, 368
Ağrı Duyarsızlığı Sendromu 92, 164
Ağrı kesici etki 326, 358
Ahimsa 287
Ahlâkın ikincil ilkeleri 149
Ahlakın temel ilkeleri 148
Ahlaki Duygular Teorisi 80
Ahlak yasası 118, 156, 165, 166, 360
Ahura Mazda 286
Aidiyet 118, 138, 180, 261, 266, 308, 343, 372, 376, 378, 379, 382, 383, 386
Aile Bağlılığı 128
Aile içi sevgi 124
Akhenaton 290
Akraba seçilimi 141, 186, 187, 188
Alexander, Richard 194
Alfa çift 207
Alfa erkek 214
Altamira 274, 275
Amigdala 82, 100, 232, 321
Amon 280, 290, 319
Amon rahipleri 290
Andaman Adaları 269
Anısal bellek 85, 86
Animizm 289
Antik Yunan dini 283, 284
Antisosyal kişilik bozukluğu 163, 164
Antropomorfik 366, 367
Ara beyin (limbik sistem) 82, 83, 112
Arı dansı 55
Arı kuşları 140
Arılar 37, 45, 50, 55, 56, 143, 147
Asalaklık 205, 386
Asetilkolin 93
Aslanlar 29, 124, 134, 190, 194, 245
Atalara ibadet 276
Ateist 331, 361, 368
Aton 290
Ayna nöronları 70, 270

Babun 44, 184, 209, 251
Bağlılık derecesi 351, 352
Bağlılık etkisi 313, 325, 349
Bağlılıkların olumsuz etkileri 358
Bağlılık yelpazesi 348, 349
Bebeklerde ahlak 159
Bebek öldürme 129
Beden dili 54, 56, 57, 172, 389
Bencillik 201
Ben ve öteki 181, 227, 375
Bereketli Hilal 19, 20
Beyin görüntüleme sistemleri 162
Beyin kabuğu 83, 251
Beynin Evrimsel Katmanları 82
Bilinç ve akıl 84
Bireysel seçilim 198, 202, 203, 205, 387
Bir Pencereden 142
Bizden Olan ve Öteki 119
Bize karşı onlar 178

Biz ve onlar 184, 248, 362, 363, 377, 378, 385
Bloom, Paul 159
Boehm, Christopher 217, 394
Boncuklu Tarla 15
Bonobolar 169, 242, 243, 244
Bowles, Samuel 201
Böceklerde sosyallik 45
Bölünme süreci 119, 375, 395
Budizm 284, 285, 287, 289, 314, 315
Büyük ayrışma 302

Caynacılık 285
Cennetin Kapısı tarikatı 339
Cesar Millan 56, 208

Çalıkuşu 108
Çatalhöyük 16
Çatışma çözme 220, 222
Çekirdek aile 130, 132, 133
Çeşitliliğe hoşgörülü olmak 263
Çıplak kör fare 50, 52

Damgalama 107
Darwin, Charles 9, 10, 31, 32, 48, 63, 75, 98, 100, 105, 115, 138, 147, 150, 153, 177, 186, 191, 192, 193, 195, 201, 333, 367, 390, 391, 392, 393, 399
Dawkins, Richard 258
Difüzyon Tensor Görüntüleme (DTI) 320
Diller, dinler ve kültürler 257
Din Dışı Diğer Bağlılıklar 341
Dini ayinler 270
Dinin derin etkisi 333
Dinin İşlevleri 315
Dinin Kısa Tarihi 264
Dinin kökeni 266, 309
Dinin ve Sosyal Bağlılığın Kimyası 322
Dinlerde Bölünmeler 301
Dinlerin dönüşümü 318
Dinlerin yayılışı 314
Dinsel ritüel 317, 322
Din ve ahlak 360
Din ve devlet 277, 278, 282
Din ve Savaşlar 236
Dodo kuşu 101
Doğal seçilim 9, 31, 32, 40, 48, 50, 94, 98, 107, 121, 141, 147, 166, 176, 177, 190, 193, 195, 199, 257, 340, 390, 391
Doğrudan Bağlanma 326
Doğrulama eğilimi 341, 344, 398
Dokunma duyusu 54
Dolunay korkusu 96
Dopamin 93, 127, 321, 323, 324, 325, 326
Dualizm 366
Dunbar, Robin 251, 252
Durkheim, Emile 309, 310
Duygusal bulaşma 75
Düz Dünya 345

Ebeveyn ile yavru arasındaki sevgi 123
Empatik Beyin 89
Empatinin genetik nedeni 77
Endorfin 273, 325, 326
Endosimbiyoz (iç ortak yaşam) 34
En Eski Tapınağı Yapanlar 17
Engizisyon 304, 330
Ensest 166, 167
Enternasyonal Tugaylar 384
Epikür 365
Epinefrin 323
Eriha 16
Erkekliğe kabul törenleri 237
Eski Mısır 280, 319
Eşcinsellik 169, 170
Eşitlikçilik 271
Eşitlikçi toplumlar 249, 255
Eşitsizlik nefreti 172

Falkland tilkileri 101
Fedakarlar ve Hileciler 385

Fehr, Ernst 196
Feniletilamin 127
Firavunlar 280, 281
Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMR) 320
Fonksiyonel MR 162, 235, 320, 342
Freud, Sigmund 270, 369
Fuziform girus 66

Gachter, Simon 196
Gaia 289
Galileo, Galilei 331, 332
Galton, Francis 390
Geçiş dönemleri 267, 272
Gen Bencildir 258
Giordano Bruno 330, 331
Gnostisizm 297
Gombe Şempanzeleri 224, 226, 265
Goodall, Jane 142, 223, 224, 225, 226, 228, 265
Goril 85, 129, 209
Göbeklitepe 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 253, 254, 275, 276, 277, 282, 311, 312
Görüntüleme teknikleri 172, 319
Greene, Joshua 162
Grup bağlılığı 133, 137, 172, 325, 341, 383
Grupçuluk 364, 379, 385
Grup içi barış 219
Grup içi baskınlık 212
Grup içi çatışma 210
Gruplaşma 23, 24, 37, 169, 178, 179, 229, 249, 363, 375, 385
Grup seçilimi 39, 40, 190, 193, 195, 196, 197, 201
Güneş Tapınağı 339
Güven ve Adalet 170

Haçlı Seferleri 303, 304
Haidt, Jonathan 162
Haldane, J.B.S. 186
Halk Tapınağı 339
Hallan Çemi 14, 15
Hamilton, William D. 141, 186, 187, 193
Harakiri 118
Harlow, Harry 126
Haz ve acı 94
Hileciler 64, 117, 171, 385
Hinduizm 284, 285
Hipotalamus 83
Hiyerarşi 39, 119, 206, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 219, 376, 389, 396
Hiyerarşinin belirlenmesi 210
Holloway, Richard 264, 364
Homo erektus 250
Homo habilis 250
Homo sapiens 87, 250
Hristiyanlık 284, 285, 286, 294, 297, 299, 302, 304, 306, 314, 315, 319
Humane vitae genelgesi 168
Hume, David 365
Hutular 238, 239

Irkçılık 182, 379, 384, 399

İbrahim Peygamber 290, 299, 300, 334
İçgüdü Yelpazesi 120
İçimizdeki kabile 22, 372, 387, 388, 389, 397
İlahiler 268, 273
İlk dinler 279
İlkel beyin (beyin sapı) 82, 83, 124
ilk tanrılar 282
İlk tanrılar 279
İnanç İçgüdüsü 309
İnsanın Türeyişi 9, 115, 150, 153, 177, 391, 399
İnsanlarda liderlik mücadelesi 216
İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi 98, 105

İsis 280, 297, 319
İslamiyet 284, 302, 306, 314, 315, 319
İsrailoğulları 291, 292, 293, 294
İşitsel İletişim ve Konuşma 62
İznik 298

Jackson, Michael 95
Jainizm 285
Japon Makağı 259
Jefferson, Thomas 152
Jericho 16

Kabile bağlılığı 341, 358
Kabilecilik 362, 373, 385, 388
Kabile dini 264
Kabile içgüdüsü 22, 181, 232, 234, 378, 382, 383, 385, 388, 398
Kabilelerin birlikteliği 16
Kamikazeler 147
Kanlı tarikat ayinleri 326, 358
Kant, Immanuel 115, 151, 152
Kapalı yerde kalma korkusu 102, 112
Kapogiannis, Dimitrios 320
Kapsayıcı uyum başarısı 141
Kapuçin 172, 173, 174
Karabasan 97, 98, 103, 104
Karahan Tepe 15
Karıncalar 37, 46, 48, 50, 55, 143, 186, 193, 246
Karşılıklı yardımlaşma 32, 205
Kaşlar 59
Katliam 240, 304
Katolik 241, 298, 302, 303, 304, 305, 330, 334, 359
Kaytarma 203, 204, 397
Kediler ve köpekler 40
Keysers, Christian 88, 89
Kimliklendirme 65, 66
Koklama 53, 54, 65, 86
Konfüçyüsçülük 284, 287, 288, 289
Kongo Nehri 243
Konstantin 297, 298, 304, 314, 315
Kopernik 330, 331
Köpekler ve sosyallik 26
Köstebek 100
Kötülük problemi 365, 366
Köylü ayaklanması 305
Kropotkin, Pyotr 32
Kung San 269
Kurban 20, 334, 335, 336, 337
Kurtarılmış bölgeler 376
Kurtlar 26, 27, 32, 39, 43, 54, 65, 134, 135, 140, 194, 210, 245
Kuşkuculuk 329
Küçük düşme korkusu 114
Küçük Gruplar 20, 67, 185, 194, 218, 250, 254, 277, 306
Kültürel evrim 64, 149, 257, 354, 381
Kültür farklılıkları 261

Lao Tse 288
Lascaux mağarası 231
Liderlik 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 222, 249
Limbik sistem 63, 82
Lipps, Theodor 80
Luther, Martin 304, 305, 306

Maclean, Paul 81
Mağara sanatı 274
Mahavira 285, 286
Malthus, Thomas 390, 391
Manyetik rezonans görüntüleme (MR) 320
Margulis, Lynn 34, 35
Marx, Karl 326, 369
Masai Mara 29
Mazoşist 175
Memeliler 27, 46, 54, 96, 97, 104, 130, 142, 144
Memetik 257, 258
Memler 257, 258

Merhamet 75, 116, 121, 122, 180, 391
Mesih 294, 295, 296, 315
Mevki 214
Mezopotamya dini 280
Mısır dini 280, 290
Milgram, Stanley 338
Millan, Cesar 56, 208
Mitler ve semboller 310
Mumyalama 312
Musa'nın hikâyesi 292
Musevi 297
Mülkiyet 255, 344

Neanderthal 360
Neokorteks 251
Neolitik Devrim 17, 381
Nevali Çöri 15
Nongqawuse'nin kehaneti 335
Norepinefrin 323
Nörobilim 319
Nöroteoloji çalışmaları 321
Nörotransmiter 136, 323
Nükleus accumbens (Nacc) 323

Oksitosin 124, 131, 134, 136, 323, 325, 373
Onur 118
Ortodoks 241, 298, 302
Otizm 91
Otobiyografik bellek (anısal bellek) 85, 86
Otokontrol 117

Ödül ve Ceza 92, 93
Öğrenme 93, 150, 155, 157, 259, 260, 262
Öjeni 390
Ökaryot hücreler 34
Ölüm sorunu 316
Ölüm tarikatları 339
Ölü taklidi yapmak 104
Ötekileştirme 79, 182, 362, 368, 372, 374, 378, 385, 395, 399

Öz farkındalık 85

Papa 298, 303, 304, 305
Parsiler 287
Parsons, Talcott 394
Paskalya 319
Patriark 298
Patrik 298
Phineas Gage 161, 162
Piramitler 281, 311
Prefrontal korteks 161
Primatlar 44, 60, 84, 110, 126, 129, 130, 135, 142, 154, 220, 222, 251, 258
Primatolog 142, 153, 195, 220, 224
Prosopagnozi (yüz körlüğü) 66
Protestanlık 306
Putlar 299, 300, 301

Rahipler 271, 294, 296
Rappaport (Roy Rappaport) 313, 317
Rekabet 35, 42, 147, 186, 190, 192, 194, 198, 199, 202, 212, 216, 228, 229, 253, 257, 302, 307, 366, 369, 374, 381, 391
Religare 307
Religion 307
Rhesus 101, 220
Ringelmann Etkisi 204
Ringelmann, Max 203, 204, 205
Ritüel 267, 271, 316, 317, 322, 339, 340, 355, 356
Ritüeller, mitler ve semboller 310
Rizzolatti, Giacomo 68, 69, 70
Ruanda 238, 239, 241
Rütbeler 216
Rütbe toplumları 255

Sahiplenme etkisi 344, 345, 351, 398
Sally-Anne testi 89, 91
Samsara çarkı 284

Saul 296
Savaşçı Erkek 234
Savaş ve şiddet 232
Schmidt, Klaus 11, 12, 17
Sembolleştirme 311
Serotonin 127, 321, 323
Shinto 289
Sığır öldürme hareketi 335
Sınırlar 39, 207, 247, 248
Sırtlan 29, 30, 211, 212
Siddhartha Gautama 285
Siyaset 57, 154, 214, 217, 317, 341, 364
Smith, Adam 80
Son Peygamber 299
Sosyal Bağlılığın Kimyası 322
sosyal Darwinizm 390, 393
Sosyal fobi 113, 114
Sosyal gruplarda birey sayısı 42
Sosyalliğin evrimi 25, 37, 39, 46, 94, 116, 153
Sosyal tembellik 204
Sosyobiyoloji 193
Soy arıtımı 390, 392, 393
Soykırım 240, 393
Spencer, Herbert 32, 391, 392
Spinoza, Baruch 327, 367
Srebrenitsa 239, 240
Statü 119, 212
Stonehenge 13, 311, 312
Sümer 278
Sünni 302
Sürü davranışı 68, 107, 232

Şamanlar 218, 266, 359
Şeflikler 254, 255, 256, 277
Şehirleşme 251, 261, 278
Şelale dansı 265
Şempanzeler 39, 44, 56, 72, 85, 87, 154, 174, 186, 195, 212, 213, 214, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 229, 243, 244, 252, 253, 259, 266
Şempanzelerde iktidar savaşları 215
Şempanze modası 71, 72
Şii 302
Şüphecilik 329

Taklite dayalı empati 71, 74
Talamus 83, 321
Tanrı inancı 308
Tanrıların ortaya çıkışı 277
Tantrik Budizim 287
Taoizm 287, 288, 289
Tarafçılık 120
Tarikat ve Dans 273
Tavuklar 200
Tek eşlilik 128, 133
Tek hücreliler 33, 35, 36
Tek tanrılı dinler 264, 290, 366, 372
Termitler 48, 49, 50
Teselli 77, 87, 116, 357, 361, 370, 371, 389
Testosteron 127, 207, 210, 211
Thaler, Richard 344
Thriller 95, 96
Tımar 77, 154, 155, 220, 226
Tımarlama 135
Ticaret 255, 261, 278, 300
Tiksinme hissi 92, 94
Tomasello, Michael 60, 160
Toplumsal tabakalaşma 218, 255
Totemler 311
Trivers, Robert 193
Tutsiler 238, 239
Türler arası birlikte davranma 32
Türlerin Kökeni 48, 153

Uruk dönemi 279
Uzlaşı 35, 155, 196, 220, 221, 223

Üreme dışı cinsellik 168
Üremekten vazgeçme 147
Üst beyin 82, 83

Vampir yarasalar 140
Vanini, Giulio Cesare 331
Vicdanımızdaki ahlak yasası 165
Vücutlu canlılar 36

Waal, Frans de 153, 155, 195, 219, 220, 221, 367
Wade, Nicholas 309
Warneken, Felix 161
Westen, Drew 342
Williams sendromu 170
Wilson, David Sloan 196
Wilson, Edward O. 196
Wynn, Karen 159

Yahudilik 284, 293, 298, 319
Yahudi Soykırımı 339
Yakınlık dolandırıcılığı 359
Yalnız kalma korkusu 102, 103, 114, 165
Yavru bakımı 83, 105, 106, 121, 122, 124, 128, 132, 187
Yol ve Erdem 288
Yönetenler ve yönetilenler 255
Yunan mitolojisi 283
Yüz körlüğü 67
Yüz tanıma 58, 65, 66, 67

Zen Budizmi 287
Zenginler 255, 348
Zerdüşt 286, 287
Zerdüştlük 284, 286, 287, 314
Zihin Kuramı 87, 88, 116, 252, 397
Zoroaster 286

SOSYALLİĞİN EVRİMİ

İnsanın kendisinden olarak gördüklerine karşı fazla iyi ve fedakârca, öteki olarak gördüklerine karşı ise acımasızca davranışlarının temelinde, insan doğasında kabile içgüdüsünün şekillenmesine neden olan evrimsel süreçlerin rolü var. Kabile içgüdüsü, grup seçilimiyle şekilleniyor.

Doğal seçilim ile evrim kuramını sadece bireysel seçilim olarak yorumladığımızda açıklayamadığımız fedakârlık gibi davranışları ancak bu bakış açısıyla anlayabiliyoruz.

Sosyal içgüdülerin etkisiyle ortaya çıkan sevgi, aşk, ahlak, fedakârlık, bağlanma, inanma ve ötekileştirme gibi davranış şekillerini açıklamak için gittikçe artan bir şekilde fen bilimlerinden yararlanıyoruz. Bu konuda biyokimya ve genetik gibi alanların yanı sıra ileri fonksiyonel beyin görüntüleme yöntemleriyle yapılan araştırmalar da bize ışık tutuyor.

Bu kitap, canlılar dünyasındaki sosyalleşme örneklerini de göz önünde tutarak insanın sosyal evrimini anlatıyor. Evrimsel bakış açısının sadece biyolojik bilimlerin değil, sosyal bilimlerin temelinde de önemli bir yeri olduğunu unutmayarak evrimsel perspektiften bakıldığında, insan davranışını açıklama ve anlamlandırabilmenin mümkün olduğunu gösteriyor.

ALFA
alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com
9 786253 890285
BİLİM